

**Śląsk Cieszyński
w czasach prehistorycznych**

Dzieje Śląska Cieszyńskiego
od zarania
do czasów współczesnych

pod redakcją Idziego Panica

TOM I

Śląsk Cieszyński w czasach prehistorycznych

pod redakcją Idziego Panica

Cieszyn 2012

Recenzent
DOMINIK ABŁAMOWICZ

Wydawca
© STAROSTWO POWIATOWE W CIESZYNIE
43-400 Cieszyn ul. Bobrecka 29
tel.: 033 477 71 44; e-mail: kultura@powiat.cieszyn.pl

CIESZYN 2012

Redakcja
IDZI PANIC

Opracowanie graficzne, skład
KAZIMIERZ GAJDZICA

Korekta
MARIA JOLANTA PANIC, LIDIA KOSIEC

Koordynator wydawnictwa
ŁUKASZ KONARZEWSKI

Druk
 FINIDR FINIDR, SP. Z O. O., CZESKI CIESZYN

Wydanie drugie, zmienione
Wydanie pierwsze ukazało się w 2009 roku

ISBN 978-83-926929-1-1 (całość)
ISBN 978-83-926929-6-6 (tom I, wydanie drugie)

Spis treści

- 7 **Wstęp** / IDZI PANIC
- 17 **CZĘŚĆ PIERWSZA**
- Środowisko przyrodnicze** / ALEKSANDER DORDA
- 19 **Zakres opracowania**
- 21 **Środowisko abiotyczne**
- 21 Położenie i granice
- 24 Budowa geologiczna
- 37 Ukształtowanie powierzchni
        i ogólne cechy fizjografii obszaru
- 51 Klimat
- 63 Charakterystyka hydrograficzna
- 75 **Środowisko biotyczne**
- 75 Podział geobotaniczny
- 79 Szata roślinna Śląska Cieszyńskiego
- 103 Fauna Śląska Cieszyńskiego
- 111 Ochrona przyrody
- 161 **Bibliografia**
- 169 **CZĘŚĆ DRUGA**
- Ziemia cieszyńska do doby plemiennnej**
- 171 **Śląsk Cieszyński od młodszej epoki kamienia
po czasy wielkiej wędrówki ludów** /
    BOGUSŁAW CHORAŻY, BOŻENA CHORAŻY
- 199 **Ziemia cieszyńska w okresie
wczesnego średniowiecza** / WIESŁAW KUŚ
- 215 **Śląsk Cieszyński
w czasach plemiennych** / IDZI PANIC
- 233 **Bibliografia**

-
- 241 Indeks osób
- 247 Indeks miejscowości
- 253 Teschener Schlesien
in der vorgeschichtlichen Epoche
- 259 Teschen Silesia prehistory

Wstęp

Przed trzema laty, w 2009 roku, ukazał się pierwszy tom monografii Śląska Cieszyńskiego¹, przedsięwzięcia naukowego realizowanego od 1999 roku z inicjatywy władz samorządowych Powiatu Cieszyńskiego, którego celem jest opisanie bogatej historii tego region od momentu, w którym po raz pierwszy pojawiły się tutaj pierwsze grupy ludzkie, aż do czasów współczesnych. Idea napisania monografii pojawiła się w 1999 roku w kręgu ówczesnych władz Starostwa Powiatu Cieszyńskiego, w imieniu których występował przede wszystkim radny Andrzej Żurek, a niebawem także Tadeusz Styrnalski oraz ówczesny Starosta Andrzej Georg. Władze Starostwa (głównie z inicjatywy Andrzeja Żurka) zorganizowały w tym celu konferencję o charakterze przeglądowym. Grupie badaczy zaproponowano przedstawienie stanu badań nad dziejami tego regionu. Do udziału w konferencji Andrzej Żurek zaprosił bardzo liczne grono historyków z Polski i Czech, zwłaszcza z Zaolzia. Po zapoznaniu się ze stanem badań (opublikowanym następnie w odrębnej publikacji) uczestnicy konferencji sformułowali pierwsze postulaty badawcze i nakreślili plan dalszych działań, zarówno organizacyjnych, jak i badawczych. Zarazem tym spośród uczestników konferencji, którzy czynnie uprawiali badania naukowe, władze Starostwa zaproponowały wejście do powołanego zespołu badawczego. W ten sposób w realizację tego zadania zaangażowała się liczna grupa archeologów, historyków, a także historyków sztuki, reprezentująca tutejsze środowisko naukowe, jak i przedstawiciele wymienionych dyscyplin z innych ośrodków badawczych, w tym również uniwersyteckich, nie tylko polskich, ale i zagranicznych. Do współpracy zostali wówczas zaproszeni również historycy czescy, między innymi

¹ I. PANIC: *Wstęp*. W: *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych* (red. I. PANIC) t. 1: *Śląsk Cieszyński w czasach prehistorycznych*. Pod red. I. PANICA. Cieszyn 2009, s. 9.

prof. Milan Myška i dr Andrea Pokludová. Zadanie pokierowania pracami zostało powierzone Idziem Panicowi. Warto też przypomnieć, że badaniom tym towarzyszyły kolejne konferencje metodologiczne, finansowane przez władze samorządowe Powiatu Cieszyńskiego. W ich trakcie akces do zespołu badawczego zgłaszali kolejni historycy. Ponadto w ramach tegoż programu były publikowane edycje wybranych źródeł, zamieszczone w poszczególnych tomach serii źródłowej *Acta Historica Silesiae Superioris*.

Pisanie monografii zostało poprzedzone szczegółową kwerendą źródłową, która obejmowała zarówno źródła publikowane, zgromadzone w szeregu edycji źródłowych², jak i archiwalne w Archiwach Państwowych we Wrocławiu, Krakowie, Warszawie, Opolu, Katowicach, Pszczynie, Raciborzu, a przede wszystkim w Cieszynie, a także w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach i w Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu. Jeżeli chodzi o archiwa zagraniczne, to w pierwszym rzędzie należy wymienić Archiwum Ziemskie w Opawie z jego przepastnymi zbiorami. Niezwykle ważne i pożyteczne okazały się poszukiwania w archiwach praskich, a zwłaszcza w tamtejszym Archiwum Narodowym, a także Archiwum Miasta Pragi. Badacze objęli kwerendą również archiwa w Brnie, Kroměříżu i Ołomuńcu; na Słowacji w Bratysławie, Bytczy i Żylinie; w Austrii – w Wiedniu; na Węgrzech w Budapeszcie; w Szwecji – w sztokholmskim Archiwum Wojennym.

W konsekwencji studiów badawczych nad materiałami odkrytymi przez archeologów, a także szeroko zakrojonych badań archiwalnych, obejmujących kwerendę w archiwach polskich, czeskich, niemieckich, austriackich, słowackich oraz węgierskich i szwedzkich, a także analizę źródeł publikowanych, a dla dziesiętnastego i dwudziestego stulecia również prasowych, zostały opracowane dzieje tej ziemi od czasów, kiedy po raz pierwszy przybyli tutaj myśliwi, aż do doby nam współczesnej.

Plonem pracy naukowców (a zarazem wysiłku finansowego Starostwa Powiatu Cieszyńskiego) są – jak dotąd – trzy tomy syntezy, jako że w kolejnych latach (2010 i 2011) wyszły drukiem dwa następne tomy, z których pierwszy dotyczy czasów średniowiecznych, natomiast drugi (a w łącznej kolejności trzeci) odnosi się do początków czasów nowożytnych. Dodajmy ponadto, że aktualnie trwają finalne prace związane z wydaniem czwartego tomu monografii, obejmującego lata 1653–1848, czyli epokę od śmierci księżnej Elżbiety Lukrecji aż po Wiosnę Ludów, pióra profesora Janusza Spyry, natomiast

² Por. przede wszystkim *Listinář Těšínska. Sbírnka listinného materiálu k dějinám knížectví Těšínského*. T. 1–T. 10. Zprac. E. NĚMEC, E. ŠEFCÍK. Český Těšín 1958–1984; A. KAUFMANN: *Gedenkbuch der Stadt Teschen*. T. 1–3. Wyd. I. BUCHHOLZ-JOHANEK, J. SPYRA. Cieszyn 2007; *Urbarz państwa skoczowsko-strumińskiego z 1621 roku*. Wyd. W. GOJNICZEK. Skoczów 1999. Liczne źródła, różnych zresztą typów (dyplomatyczne, narracyjne, księgi metrykalne, urbarze, sprawozdania wizytacyjne itd.) zostały opublikowane w serii źródłowej *Acta Historica Silesiae Superioris*. T. I–XVIII. Cieszyn 1994–2007. W przedsięwzięciu tym uczestniczyli głównie Anna Machej, Krzysztof Nowak, Idzi Panic, Lidia Szkaradnik.

następne czekają na swój czas. Zatem tom piąty w kolejności doprowadzi nas do schyłku 1918 roku, czyli do zakończenia I wojny światowej i zarazem końca panowania Habsburgów, i równocześnie podziału Śląska Cieszyńskiego pomiędzy odradzające się państwa polskie i czechosłowackie. Szósty tom zostanie poświęcony dziejom Śląska Cieszyńskiego, które nastąpiły po roku 1918, a więc w okresie międzywojennym, tragicznych latach wojny i okupacji, czasach komunistycznych i wreszcie w dobie współczesnej. Treść ostatniego tomu wprowadzi nas w dorobek kulturalny mieszkańców tego regionu. Mamy nadzieję, że miłośnicy przeszłości Śląska Cieszyńskiego uzyskają pełny przegląd najważniejszych wydarzeń, jakie tutaj miały miejsce.

Tak szeroki zakres prac ma swoje uzasadnienie. Przypomnijmy bowiem czytelnikom, że – jak w 2009 roku zauważyliśmy we wstępie do wydania pierwszego tomu – niewiele jest regionów pogranicznych w Polsce, które od pradziejów aż po czasy niemal współczesne odgrywały tak znaczącą rolę jak ziemia cieszyńska. To właśnie tędy, przez Bramę Morawską, której Śląsk Cieszyński stanowi północno-wschodnią rubież, prowadziły najważniejsze szlaki z południa na północ. W dobie prehistorycznej, najpierw w paleolicie, mezolicie, a także neolicie, tą drogą przemieszczały się na początek niewielkie, a następnie coraz liczniejsze grupy wędrowców na północ, poza łuk Karpat. Następnie, kiedy w dobie wielkiej wędrówki ludów różne plemiona germańskie (których protoplaści wcześniej zawędrowali między innymi aż do Skandynawii) skuszone bogactwami Imperium Rzymskiego, przemieszczały się w jego sąsiedztwo, właśnie tędy, podobnie jak w okolicach Przemyśla, forsowały naturalną granicę, którą wyznaczał łuk Karpat.

W miarę upływu stuleci, już w średniowieczu, wzrastała rola innych regionów pogranicznych, tych zwłaszcza, które były położone w sąsiedztwie ówczesnych wielkich potęg (na przykład cesarskich Niemiec) lub państw podejmujących ekspansję (w średniowieczu przykładowo Litwa), niemniej w owych latach co pewien czas zaznaczała się ważna rola tego regionu. Przez Śląsk Cieszyński (wówczas jeszcze kasztelanię, a następnie księstwo) wiodła najkrótsza droga z południa do stolicy Polski dzielnicowej, a później zjednoczonej – Krakowa. W tym między innymi upatrujemy przyczynę związania się bogatego dworu praskiego z ubogą rodziną książęcą dopiero co powstającego księstwa i małżeństwa królewicza Wacława III z córką tutejszego księcia Mieszka, Wiolą. Tędy, w kolejnych stuleciach, przejeżdżały poselstwa polskich władców, w tym także kilkakrotnie po rękę ich wybranek.

To nad księstwem cieszyńskim, obok brzeskiego, najdłużej, gdyż aż do 1653 roku, panowali Piastowie, którzy – co ważne – praktycznie do końca pamiętali o swoim pochodzeniu. Tradycja istnienia księstwa cieszyńskiego była podtrzymywana przez jego kolejnych władców, między innymi Habsburgów, którzy stali się jego panami zwierzchnimi po przejęciu królestwa czeskiego

po śmierci Ludwika Jagiellończyka w bitwie pod Mohaczem (w 1526 roku), a po zgonie księżnej Elżbiety Lukrecji, ostatniego Piasta na Cieszynie, przejęli je formalnie i dzierżyli do 1918 roku.

W XIX wieku księstwo cieszyńskie stało się terenem, gdzie niemal modelowo zarysowały się wielkie procesy społeczne ówczesnej Europy. W sferze politycznej i społecznej były to między innymi: przejście od ustroju absolutystycznego do parlamentaryzmu, odradzanie się lub budzenie świadomości narodowej społeczeństw uzależnionych³ czy też rozwój ruchu robotniczego, spółdzielczego, a także różnego rodzaju organizacji rolniczych⁴. W sferze gospodarczej terytorium księstwa cieszyńskiego jest znakomitym przykładem przechodzenia od gospodarki feudalnej do kapitalistycznego modelu gospodarczego, szczególnie w Zagłębiu Ostrawskim oraz w Bielsku. Teren ten był swoistym tygłem narodowym, gdzie – obok ludności etnicznie polskiej, a od przełomu XIII i XIV wieku także niemieckiej – w XIX wieku coraz silniej zaznaczały się wpływy czeskie⁵ i oczywiście żydowskie⁶.

Tragiczny wiek XX na dziejach tej ziemi wywarł równie dramatyczne piętno, jakkolwiek tutejszym miastom na ogół oszczędzone zostały wielkie zniszczenia substancji materialnej, które tak straszliwie zaciążyły na losach większości miast na ziemiach polskich.

Jest oczywiste, że tak rozległy przedział czasowy w połączeniu z rolą, jaką terytorium Śląska Cieszyńskiego wielokrotnie odgrywało w przeszłości, niesie ze sobą ogromne bogactwo wydarzeń i zjawisk społecznych. Pograniczny charakter tego regionu zapowiadał na dodatek występowanie tu różnych procesów, które możemy uznać za przejściowe od jednej kultury do drugiej (sąsiedniej). Zarazem kilkakrotne zmiany przynależności politycznej (ponad trzysta lat w granicach Polski piastowskiej, kolejne trzysta lat jako jedna z krain Krajów Korony św. Wacława). Owo bogactwo problematyki ujawniło się zarówno w trakcie prowadzonych prac badawczych, jak i na etapie opisywania wyników badań. Skłoniło to inicjatorów przedsięwzięcia (władze samorządowe Powiatu Cieszyńskiego) oraz członków zespołu i jego redaktora do pomieszczenia wyników pracy w kilku wspomnianych wyżej tomach.

³ J. CHLEBOWCZYK: *Procesy narodziwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu. Od schyłku XVIII do początków XX wieku*. Warszawa – Kraków 1975; E. BUŁAWA: *Pierwszi szermierze ruchu narodowego na Śląsku Cieszyńskim*. Cieszyn 1977; TENŻE: *Egzamin wobec Polski. Ślązacy cieszyńscy w czynie legionowym w latach I wojny światowej*. Cieszyn 1998.

⁴ Por. m.in. J. CHLEBOWCZYK: *Wpływ reform terezijsko-józefińskich i polityki agrarnej ery Metternicha na sytuację wsi cieszyńskiej*. „Studia i Materiały z dziejów Śląska”. T. IV. Wrocław 1962.

⁵ K. NOWAK: *Pierwsza niepodległość*. Cieszyn 2008.

⁶ J. SPYRA: *Żydzi na Śląsku Austriackim (1742-1918). Od tolerowanych Żydów do żydowskiej gminy wyznaniowej*. Katowice 2005.

Tym spośród czytelników, którzy nie posiadają wglądu do wstępu pierwszego tomu (wydanego w 2009 roku), przypomnijmy, że badania nad przeszłością Śląska Cieszyńskiego posiadają bardzo starą tradycję, która swoimi początkami sięga pierwszych lat XIX wieku. Uczestniczyli w nich historycy zarówno polscy, jak i czescy oraz niemieccy, a więc przedstawiciele wszystkich najważniejszych narodów (z wyjątkiem Żydów), które w XIX wieku zamieszkiwały tę ziemię. Rezultatem tych badań były na ogół monografie poszczególnych miejscowości⁷, a zwłaszcza miast⁸, niemniej niemal równolegle powstawały pierwsze syntetyczne opracowania przeszłości tego regionu⁹. W zasadzie jednak, poza pracami Franciszka Popiołka i Gottlieba Biermanna, żadna z nich nie obejmowała całości tematu, tak pod względem chronologicznym, jak i przestrzennym.

W okresie międzywojennym nie podjęto próby syntetycznego opracowania dziejów tego regionu, pomimo że zarówno w Polsce, jak i w Czechosłowacji trwały prace badawcze, prowadzone przez poszczególnych historyków, zwłaszcza lokalnych.

Prace te nabrały wielkiego rozmachu w drugiej połowie XX wieku, na początek w Czechach (czego rezultaty znajdujemy w czasopismach naukowych „Těšínsko”, „Studie o Těšínsku” i „Slezský sborník”)¹⁰, a od lat siedemdziesiątych tego stulecia również wśród historyków polskiej części Śląska Cieszyńskiego (zwłaszcza prezentowanych w kilku tomach „Rocznika Cieszyńskiego”), a także badaczy niemieckich¹¹. Pomimo to brakowało całościowego omówienia dziejów Śląska Cieszyńskiego, co częściowo można tłumaczyć

⁷ F. POPIOLEK: *Dzieje Cieszyna od założenia miasta do czasów najnowszych*. Cieszyn 1906. Nieznacznie poszerzona wersja tej pracy ukazała się w kilkanaście lat później, por. F. POPIOLEK: *Dzieje Cieszyna z ilustracjami*. Cieszyn 1916. F. POPIOLEK: *Dzieje Śląska austriackiego z ilustracjami*. Cieszyn 1913.

⁸ V. PRASEK: *Stará města česká a polská ve Slezsku*. Věstník Matice Opavské. T. 2, R. 1892; A. PETER: *Geschichte der Stadt Teschen*. Teschen 1888.

⁹ V. PRASEK: *Dějiny knížectví Těšínského*. Opava 1894; F. SLÁMA: *Dějiny Těšínska*. Prag 1889, passim; G. BIERMANN: *Geschichte des Herzogthums Teschen*. Wyd. 1. Teschen 1863, wyd. 2, Teschen 1894, passim; A. HEINRICH: *Versuch über die Geschichte des Herzogthums Teschen von den ältesten bis auf gegenwärtigen Zeiten*. Teschen 1818.

¹⁰ J. BAKALA: *Ostrava v období vrcholného středověku [do roku 1437]*. W: *Dějiny Ostravy*. Red. K. JIŘÍK i in., Ostrava 1993, s. 25 i nn.; TENŽE: *Ke vzniku města Těšína*. „Časopis Slezského muzea”. B. T. 25. 1976, s. 102 i nn.; TENŽE: *Počátky města Bohumína*. W: *Bohumín. Studie a materiály k dějinám a výstavbě města*. Ostrava 1976, s. 49 i nn.; TENŽE: *Komentář k bádání o počátcích města Frýdku*. „Časopis Slezského muzea”. B. T. 20. 1971, s. 111 i nn. *Český Těšín. 50 let městem. Studie a materiály k minulosti a výstavbě města*. Uspoř. A. GROBELNÝ a B. ČEPELÁK. Ostrava 1973; w przeciwieństwie do późnych czasów nowożytnych praktycznie zostały tutaj pominięte dzieje Cieszyna w średniowieczu, por. V. BADURA: *K vývoji osídlení a hospodářskému rozvoji na území města Českého Těšína do roku 1920*, s. 297 i nn. Por. następnie L. HOSÁK: *Počátky Frýdku-Místku*. W: *700 let Frýdku-Místku*. Frýdek-Místek 1965, s. 35 i nn.

¹¹ W. KUHN: *Die deutschrechtlichen Städte in Schlesien und Polen in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts*. Zeitschrift für Ostforschung. Bd. 15. 1966, s. 278 i nn, 457 i nn.; M. LANDWEHR VON PRAGENAU: *Geschichte der Stadt Teschen*. Bearb. von W. KUHN. Würzburg 1976.

ówczesnymi realiami politycznymi, panującymi w tej części Europy. Uwaga ta odnosi się także do kolejnej z syntez, sporządzonej przy okazji opracowania ostatniej monografii Cieszyna, opublikowanej w 1973 roku, jako że, po pierwsze, pod względem terytorialnym nie obejmowała ona całego regionu, lecz tylko ówczesny powiat cieszyński (nawet nie uwzględniając powiatu bielskiego, nie wspominając o czeskiej części Śląska Cieszyńskiego), po drugie zaś, uwagę badaczy w głównej mierze przykuło przede wszystkim minione, dwudzieste stulecie, nie zawsze zresztą opisane z należytą pieczołowitością, co być może było związane z ówczesnymi rygorystycznymi ograniczeniami politycznymi¹².

W dalszym ciągu brakowało więc syntetycznego opracowania przeszłości tego regionu, które pokazywałoby, jak się ona kształtowała od czasów, kiedy pojawili się tutaj pierwsi osadnicy, aż po dobę nam współczesną. Zaś próby opisanie przeszłości w dłuższej przestrzeni czasowej podejmowane były w kolejnych latach (po 1973 roku) między innymi przez Krzysztofa Nowaka, Idziego Panica lub Janusza Spywę, a także nieżyjących już Barbarę Poloczkową, Józefa Chlebowczyka i Edwarda Buławę, w Bielsku-Białej zaś przede wszystkim Jerzego Polaka, w Czechosłowacji natomiast między innymi przez Andělína Grobelnego, Milana Myškę czy Ericha Šeřčíka, a niebawem też Karel Müllera i Jiřego Stibora, a także tamtejszych zaolziańskich Polaków, w tym zwłaszcza Władysława Joška, Alojzego Mainkę, Jana Rusnoka i Stanisława Zahradnika. Koncentrowały one uwagę czytelnika albo na wybranym przez ich autorów okresie, albo też na określonym zagadnieniu. Plonem studiów wymienionych badaczy, a także (zwłaszcza w Czechosłowacji, a następnie w Czechach) szeregu innych historyków, głównie lokalnych, były liczne opracowania niektórych zagadnień (szczególnie z zakresu demografii) oraz przyczynki. W tym jednak okresie powstawały też liczne teksty obciążone marksistowską metodą badawczą, wyraźnie zafałszowujące obraz przeszłości, a w Czechosłowacji na dodatek w wielkim stopniu obciążone obwarowaniami ideologicznym, narzuconymi przez partię komunistyczną (czego jednym z przykładów może być przemilczanie bliskiej współpracy komunistów z nazistami aż do wybuchu wojny sowiecko-niemieckiej w 1941 roku). Dla porządku dodajmy, że niemal wszyscy wymienieni wyżej historycy czescy uniknęli tego rodzaju piarstwa. Powstały też wówczas kolejne syntezy, które jednak obejmowały wyłącznie okres będący przedmiotem osobistych zainteresowań poszczególnych badaczy, natomiast traciły z pola widzenia całość dziejów Śląska Cieszyńskiego¹³.

¹² *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Pod red. J. CHLEBOWCZYKA. Katowice 1973.

¹³ I. PANIC: *Księstwo cieszyńskie w średniowieczu. Studia z dziejów politycznych i społecznych*. Cieszyn 1988.

Prawdziwą intensyfikację prac badawczych przyniosły przemiany wolnościowe, jakie nastąpiły w 1989 roku najpierw w Polsce, dzięki ruchowi społecznemu Solidarność, a następnie w Czechosłowacji po aksamitnej rewolucji inspirowanej przykładem polskim. Badania przeszłości tego regionu uległy wówczas intensyfikacji, a zarazem historycy zaczęli sięgać po tematy, które wcześniej z różnych względów pomijano. Prace te, jeśli chodzi o polskie środowiska historyczne, były realizowane przede wszystkim w Cieszynie (głównie przez środowisko historyków skupione wokół cieszyńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Muzeum Śląska Cieszyńskiego) i Bielsku-Białej (skupionych wokół serii wydawniczej Biblioteka Bielska-Białej, inspirowanej przez Jerzego Polaka i tamtejsze Muzeum Okręgowe i Urząd Miasta). Do wymienionych wyżej badaczy doszła grupa nowych, młodych historyków, reprezentowanych między innymi przez Wacława Gojniczka i Stefana Króla, Annę Machej, Karola Mozora, Mariusza Makowskiego, Krzysztofa Szelonga oraz Lidię Szkaradnik, a ostatnio Michaela Morys-Twarowskiego, Renatę Czyż, Iwonę Nowak, Danutę Szczypkę, Edytę Żyłę, Marcina Gabrysia, Wojciecha Grajewskiego, Grzegorza Kaszturę, Wojciecha Kielkowskiego, Jacka Stelmacha i Rafała Cholewę; w Bielsku-Białej natomiast spośród młodych historyków warto wymienić między innymi Ewę Janoszek i Danutę Kocurek, Piotra Keniga i Jacka Proszyka. Ponadto badania nad dziejami tego regionu prowadzili historycy spoza tego terenu, jak na przykład Bogusław Czechowicz, nieżyjący już Janusz Gruchała, Marek Kazimierz Kamiński, Marian Józef Ptak, Jerzy Szydłowski, Barbara Trelińska i szereg innych.

Tradycyjnie też trwały intensywne studia prowadzone przez historyków zajmujących się przeszłością Śląska Cieszyńskiego w Czechosłowacji, od 1991 roku w Republice Czeskiej, szczególnie przez badaczy z Muzeum Ziemi Cieszyńskiej w Czeskim Cieszynie, a przede wszystkim z Opawy (Uniwersytet Śląski i tamtejsze Archiwum Ziemskie) oraz z Uniwersytetu w Ostrawie¹⁴. Także i w tym kraju pojawiła się liczna grupa młodych, bardzo intensywnie pracujących badaczy, zajmujących się dziejami Śląska Cieszyńskiego. Należy wymienić Radima Jeża, Davida Pindura i Andree Pokludová¹⁵. W dalszym ciągu uczestniczą w nich też historycy niemieccy, reprezentowani w tych badaniach od samego początku ich realizacji.

¹⁴ Wykaz ważniejszych publikacji zawiera praca zbiorowa zatytułowana *Stan i perspektywy badań nad dziejami Śląska Cieszyńskiego*. Red. I. PANIC. Cieszyn 2000, zrealizowana w ramach przygotowań do napisania monografii tego regionu, sfinansowana przez władze samorządowe Śląska Cieszyńskiego. Kilka lat wcześniej wyczerpujące opracowanie bibliograficzne, przedstawiające wykaz monografii, artykułów i przyczynków opisujących historię Śląska Cieszyńskiego od pradziejów do współczesności, przedstawili badacze czescy, por. *Slezsko v dějinách českého státu. Stav a úkoly výzkumu*. Opava 1991.

¹⁵ Kolejny przegląd ich prac można znaleźć między innymi w publikacji *Nástin dějin Těšínska [Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego]*. Ostrava - Praha 1992 [Ostrawa - Praga 1992].

Plonem tak rozległych badań, prowadzonych przez liczną grupę historyków, jest wielka liczba opracowań (zarówno o charakterze monograficznych, jak i przyczynkarskim), dotyczących poszczególnych zagadnień, osób i wydarzeń, które są sukcesywnie prezentowane w poszczególnych tomach monografii¹⁶. Zabiegamy, aby dla ułatwienia lektury całości – jak pokazują przykłady już opublikowanych tomów – we wszystkich częściach (z wyjątkiem tomu pierwszego, obejmującego czasy prehistoryczne) układ wewnętrzny treści był w miarę możliwości zbliżony. Powinno to zarazem ułatwić śledzenie zmian, jakie w poszczególnych obszarach życia politycznego, społecznego lub gospodarczego zachodziły na tym terenie. Odejście od takiego schematu będzie następowało wówczas, jeżeli jakieś zjawiska ustaną (na przykład zanik stanu szlacheckiego na tym terenie) lub pojawią się nowe (przykładowo przemysł). Dodajmy w tym miejscu, że specyfika zagadnień, w tym zwłaszcza związanych z wczesną obecnością pierwszych osadników na terytorium Śląska Cieszyńskiego, skłoniła autorów tekstów do szczegółowego dokumentowania poszczególnych kwestii obszernymi przypisami, proporcjonalnie o wiele liczniejszymi, aniżeli będzie to miało miejsce w pozostałych tomach monografii (z wyjątkiem sytuacji koniecznych).

Mamy nadzieję, że miłośnicy przeszłości tego regionu uzyskają pełny przegląd najważniejszych wydarzeń, jakie tutaj miały miejsce.

Osobom wywodzącym się spoza Śląska Cieszyńskiego przypomnijmy w tym miejscu, że terytorium Śląska Cieszyńskiego, opisywane przez autorów monografii, rozciąga się od rzeki Ostrawicy na południu po Czechowice na północy oraz od Przełęcz Jabłonkowskiej i rzeki Białej na wschodzie po Ostrawę na zachodzie. Region ten wyodrębnił się w okresie plemiennym, kiedy stanowił jedno z opoli plemienia Gołszyców, od średniowiecza podlegał władzy kasztelanów cieszyńskich, a od 1290 tworzył podstawy terytorialne księstwa cieszyńskiego. Na jego określenie, dla średniowiecza i czasów nowożytnych, zamiennie będziemy używali terminu księstwo cieszyńskie i Śląsk Cieszyński.

Wspomniana wyżej, bardzo żywa wśród mieszkańców Śląska Cieszyńskiego świadomość bogactwa swojej przeszłości sprawiła zapewne, że nakład pierwszego tomu monografii rychło się wyczerpał. Ten stan rzeczy skłonił władze samorządowe Powiatu Cieszyńskiego do jego ponownego wydania. Decyzja ta zbiegła się z żywą dyskusją, jaka wywiązała się w momencie finalnych prac związanych z drukiem poprzedniego wydania pierwszego tomu monografii na temat początków najstarszej bytności ludzi na terenie późniejszego Śląska Cieszyńskiego. Przypomnijmy, że według ustaleń Eugeniusza Foltyna (opublikowanych tuż przed złożeniem tekstu do

¹⁶ *Stan i perspektywy badań nad dziejami Śląska Cieszyńskiego*. Pod red. I. PANICA. Cieszyn 2000. Por. też: *Stan i potrzeby badań nad historią Górnego Śląska w czasach średniowiecznych i nowożytnych*. Pod red. I. PANICA. Cieszyn 1994, s. 28-38.

druku w pierwszym tomie monografii dziejów Śląska Cieszyńskiego w *Journal of Archaeological Science*, 2010, t. 37, z. 8, s. 1886–1897) najstarsze ślady bytności człowieka na naszych ziemiach (i w ogóle na terytorium położonym na północ od łuku Karpat) sięgały czasu około 800 000 lat p.n.e. Dowodzić tego miało stanowisko archeologiczne znalezione w Kończycach Małych, położonych około 13 km na północny zachód od Cieszyna¹⁷. Wnioski te, a także materiały pochodzące ze znaleziska, zostały poddane ocenie innych archeologów w trakcie konferencji naukowej, jaka odbyła się 25 marca ubiegłego roku w Sosnowcu z inicjatywy dr. Jacka Pierzaka z biura Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W konferencji wzięli udział archeolodzy reprezentujący najważniejsze ośrodki naukowe, zajmujące się czasami paleolitu i mezolitu (starszej i środkowej epoki kamienia), z Uniwersytetów: Jagiellońskiego, Warszawskiego, Wrocławskiego, Toruńskiego, Rzeszowskiego i Szczecińskiego, a także Muzeum Archeologicznego w Warszawie i Muzeum Archeologicznego w Krakowie. Sprawozdanie z tej konferencji przedstawił w *Archeowieściach* Wojciech Pastuszka¹⁸. W trakcie konferencji zakwestionowano zarówno wiek przedstawionych artefaktów zebranych na kończyckim stanowisku, jak i sam sposób wytworzenia (dzieło natury czy człowieka). Zaprezentowane materiały mają zostać poddane ponownej ocenie, zaś zadanie to zostało powierzone profesorowi Uniwersytetu Wrocławskiego, Janowi Michałowi Burdukiewiczowi, kierownikowi tamtejszego Zakładu Archeologii Epoki Kamienia Instytutu Archeologicznego na Wydziale Nauk Historycznych i Pedagogicznych, prodziekanowi na tymże Wydziale. Jak poinformował nas profesor Burdukiewicz, weryfikacja tych danych wymagać będzie dłuższego czasu, a także zapewne sporych nakładów finansowych, toteż została odłożona na przyszłość. W związku z tym, do czasu ostatecznej weryfikacji ustaleń dra Eugeniusza Foltyna, wstrzymujemy się z ponowną publikacją wyników jego badań, pozostawiając kwestię początków obecności człowieka na Śląsku Cieszyńskim otwartą. Nie ulega co prawda wątpliwości, że pierwsi ludzie pojawili się na naszym terenie już w paleolicie (zapewne późnym), niemniej na jaki czas należy datować to zjawisko – nie wiemy. Liczne ślady ich obecności archeolodzy odnotowują w kolejnych tysiącleciach, w środkowej epoce kamienia, czyli mezolocie. Byli to głównie myśliwi, którzy początkowo przebywali na tym terenie sezonowo, na czas polowań¹⁹. Częstotliwość znalezisk, a także ich charakter (reprezentowały najważniejsze ówczesne tak zwane kultury; między innymi szelecką i oryniacką) dowodzi, że dzisiejszy Śląsk Cieszyński był ważnym

¹⁷ E. FOLTYN: *Ziemia cieszyńska i tereny sąsiednie w okresie paleolitu i mezolitu*. W: *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych* (red. I. PANIC) t. 1: *Śląsk Cieszyński w czasach prehistorycznych*. Pod red. I. PANICA. Cieszyn 2009, s. 171 i nn.

¹⁸ <http://archeowieści.pl/>. Pobrano między innymi 28 XII 2011 i 10 IV 2012.

¹⁹ E. FOLTYN: *Ziemia cieszyńska i tereny sąsiednie w okresie paleolitu i mezolitu...*, s. 185–187.

punktem na trasie wędrówek grup ludzkich zarówno z południa na północ, jak i z północy na południe²⁰. W miarę upływu czasu liczba grup ludzkich, które pojawiały się na omawianym obszarze, wzrastała, tak iż u schyłku paleolitu (12 000–8 000 lat p.n.e.) osiedlające się tutaj grupy ludności, które specjalizowały się w łowiectwie, zakładały *krótkotrwałe obozowiska złożone z lekkich szałasów*²¹. Te procesy wprowadzają nas w młodszą epokę kamienia, neolit, która znamionowała się przejściem człowieka do gospodarki osiadłej, a w ślad za tym rozwoju różnych form rzemiosła oraz budownictwa (zarówno ziemianek, jak i budowli naziemnych) i wreszcie zdominowanie gospodarki ludzkiej przez uprawę roli i hodowlę zwierząt. Zagadnienia te (poprzedzone omówieniem środowiska naturalnego Śląska Cieszyńskiego), a także wydarzenia i zjawiska społeczne, które zachodziły w kolejnych okresach epoki prehistorycznej, są przedmiotem wypowiedzi autorów zamieszczonych w prezentowanym tomie.

²⁰ B. CHORAŻY, B. CHORAŻY: *Region bielski w dobie prehistorycznej*. W: *Bielsko-Biała. Monografia miasta*. t. 1. I. PANIC (i inni): *Bielsko od zarania do wybuchu wojen śląskich (1740)*. Bielsko-Biała 2010, s. 86 nn.; E. M. FOLTYN, E. FOLTYN: *Z problematyki badań nad epoką kamienia i wczesną epoką brązu Karpat Polskich między Olzą a Skawą*. W: *Dzieje Podkarpacia*. T. 2. Krosno 1998, s. 122 i nn., 132.

²¹ B. CHORAŻY, B. CHORAŻY: *Region bielski w dobie prehistorycznej...*, s. 93.

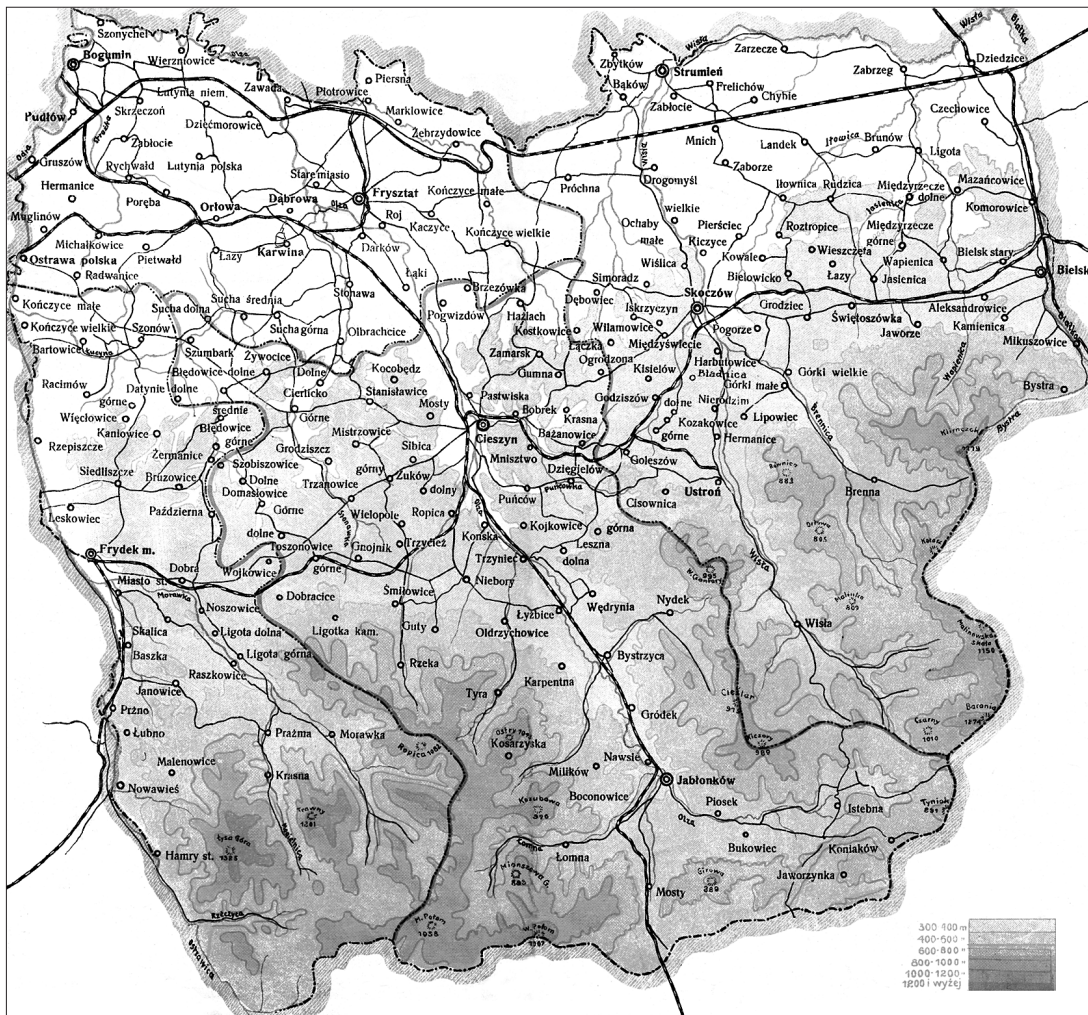

CZĘŚĆ PIERWSZA

ALEKSANDER
DORDA

Środowisko przyrodnicze

Historyczne terytorium i granice Śląska Cieszyńskiego - mapa wydana nakładem księgarni „Stella” w Cieszynie przed 1913 rokiem (ze zbiorów Archiwum Państwowego w Cieszynie, zespół Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego)

Zakres opracowania

Śląsk Cieszyński jest regionem – czy też lepiej – typową krainą geograficzno-historyczną, kształtowaną przede wszystkim w oparciu o poczucie wspólnoty historycznej, społecznej i kulturowej jego mieszkańców. Region ten nie należy do typowych jednostek (krain) fizyczno-geograficznych, stosunkowo jednorodnych pod względem różnych cech środowiska przyrodniczego, których granice wyznaczone są zazwyczaj wzdłuż dolin rzecznych. Granicami krain geograficzno-historycznych są najczęściej działy wodne (grzbiety górskie), stanowiące przeszkody komunikacyjne i powodujące, że na pewnym obszarze, przede wszystkim pod wpływem czynników etnicznych i politycznych, powstaje odrębna jednostka – kraina historyczna. W naszym przypadku będzie to dawne księstwo cieszyńskie, czyli Śląsk Cieszyński w dzisiejszym ujęciu i rozumieniu.

W przyrodniczej literaturze naukowej pojęcie *Śląsk Cieszyński* nie jest zazwyczaj stosowane. Dane o środowisku przyrodniczym (abiotycznym i biotycznym) tego regionu można natomiast odnaleźć w opracowaniach obejmujących typowe regiony fizyczno-geograficzne – Beskid Śląski, Beskid Morawsko-Śląski, Wzgórza Podbeskidzkie, Pogórze Śląskie, Kotlina Ostrawska, Kotlina Oświęcimska, które częściowo lub w całości wchodzi w obręb Śląska Cieszyńskiego w jego historycznych granicach. Szereg informacji dotyczących środowiska przyrodniczego przedmiotowego obszaru zawierają ponadto liczne opracowania o charakterze zarówno naukowym, jak i popularno-naukowym oraz popularnym, przedstawiające przyrodę (zagadnienia związane ze środowiskiem przyrodniczym) większych jednostek administracyjnych (m.in.: Klimaszewski, Trafas 1981, Blarowski i in. 1997a, Bernacki i in. 1998, Wika 1999a, Włoch 1999, Dulias, Hibszer 2004, Parusel i in. 2001, 2005, Weissmannová i in. 2004), dorzeczy wybranych rzek (Stalmachová, Stalmach 1999, Cichá i in.

2000, Ondraszek i in. 2007) czy pasm górskich (Cichá 2007), a także opracowania dotyczące różnych grup organizmów żywych, np. czerwone księgi roślin i zwierząt – krajowe (m.in. Zarzycki, Kazimierczakowa 2001, Głowaciński 1992, 2001, Głowaciński, Nowacki 2004, Procházka 2001) lub regionalne (m.in. Parusel i in. 1996, Sedláčková, Plášek 2005).

W niniejszym opracowaniu przedstawiono krótką i syntetyczną charakterystykę przyrody nieożywionej i ożywionej Śląska Cieszyńskiego. Szczególną uwagę poświęcono obszarom i obiektom objętym ochroną prawną (lub proponowanym do objęcia ochroną). Na zakończenie przedstawiono wykaz najważniejszej literatury, do której mogą sięgać osoby zainteresowane pogłębieniem swej wiedzy.

Omówienie zagadnień związanych ze środowiskiem przyrodniczym regionu oparto przede wszystkim na czterech artykułach zawartych w rozdziale *Środowisko naturalne*, zamieszczonym w książce *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne. Zarys dziejów. Zarys kultury materialnej i duchowej*, wydanej przez Macierz Ziemi Cieszyńskiej w 2001 roku. W zasadzie zachowano układ tematyczny tych artykułów, a zamieszczone tam informacje zaktualizowano i uzupełniono o nowe dostępne dane. Opracowanie to – zwłaszcza w zakresie dotyczącym środowiska abiotycznego – jest w swym ogólnym zarysie jedynie pewną syntezą materiałów opracowanych wcześniej przez Władysława Sosnę, Henryka Mroza, Tadeusza Siwka oraz Aleksandra Dordę. Przyjęcie tych opracowań jako materiału wyjściowego do niniejszego tekstu oraz fakt, iż przyroda polskiej części Śląska Cieszyńskiego jest podstawowym przedmiotem zainteresowania autora, spowodowały, że charakterystyka środowiska przyrodniczego wschodniego fragmentu tego regionu, położonego w granicach Polski, jest zdecydowanie obszerniejsza i pełniejsza niż jego części zachodniej, należącej do Republiki Czeskiej. Ta nierównowaga w potraktowaniu obu części historycznie tworzących Śląsk Cieszyński winna zostać usunięta w kolejnych wydaniach niniejszej monografii.

Środowisko abiotyczne

Położenie i granice

Śląsk Cieszyński jest najbardziej na południe wysuniętym fragmentem tzw. rdzenia Śląska, krainy historycznej położonej w dorzeczu górnej i środkowej Odry (Pysiewicz-Jędrusik i in. 1998). Zasięg terytorialny Śląska Cieszyńskiego odpowiada obszarowi dawnego księstwa cieszyńskiego, którego zarys granic znajdziemy w wielu publikacjach o różnorodnym charakterze, m.in. w przewodnikach turystycznych, zarówno tych dawnych, z początku XX wieku (np. Macoszek 1901), jak i wydawanych współcześnie (np. Kowalski 2004).

Śląsk Cieszyński w 1920 roku został podzielony na część polską i czeską (wówczas - czechosłowacką). Ogółem powierzchnia Śląska Cieszyńskiego wynosi 2 283 km², z czego część zachodnia (czeska, leżąca na lewym brzegu rzeki Olzy) zajmuje 1 274 km², czyli około 55,8%, natomiast część wschodnia (polska) zajmuje powierzchnię 1 009 km², czyli około 44,2% (Sosna 2001). Granice omawianego terenu orientacyjnie mieszczą się pomiędzy 49°28' a 49°57' szerokości geograficznej północnej oraz pomiędzy 18°17' a 19°03' długości geograficznej wschodniej.

Polska część Śląska Cieszyńskiego położona jest pomiędzy dolinami rzek: Olzy na zachodzie, Białej na wschodzie oraz Wisły z Jeziorem Goczałkowickim na północy. Granica południowa biegnie grzbietami wzniesień oddzielających dolinę potoku Krężelka od doliny potoku Skalitanka (Skalinka) po stronie słowackiej, na odcinku od Sołowego Wierchu (848 m n.p.m.¹) do tzw. Trójstyku, czyli w miejscu styku granic Polski, Czech i Słowacji w Jaworzynce Trzycatku. Obszar wyznaczony powyższymi granicami jest położony pomiędzy 49°31' a 49°56' szerokości geo-

¹ Wysokości wzniesień po polskiej stronie Śląska Cieszyńskiego podano za: *Mapa Turystyczna. Województwo Śląskie*. Katowice 2006.

graficznej północnej oraz $18^{\circ}34'$ i $19^{\circ}03'$ długości geograficznej wschodniej (Mróz 2001).

Pod względem administracyjnym polska część Śląska Cieszyńskiego stanowi południowo-zachodni fragment województwa śląskiego, obejmując w całości powiat ziemski cieszyński oraz zachodnie części powiatów: ziemskiego bielskiego i grodzkiego bielskiego (po rzekę Białą). Kształt omawianego obszaru jest nieregularny, zbliżony do trójkąta ze ściętym wierzchołkiem skierowanym na południe. Rozciągłość południkowa tego obszaru wynosi około 48 km, podczas gdy rozciągłość równoleżnikowa – około 37 km. W obręb polskiej części Śląska Cieszyńskiego wchodzi następujących 17 gmin: Bielsko-Biała (część zachodnia, po rzekę Białą), Brenna, Chybie, Cieszyn, Czechowice-Dziedzice, Dębowiec, Goleszów, Hażlach, Istebna, Jasienica, Jaworze, Skoczów, Strumień, Ustroń, Wilkowice (część zachodnia), Wisła i Zebrzydowice. Spośród nich 4 to gminy miejskie (Bielsko-Biała, Cieszyn, Ustroń, Wisła), 3 gminy mają status miejsko-wiejski (Czechowice-Dziedzice, Skoczów, Strumień), a 9 pozostałych gmin to gminy wiejskie. Bielsko-Biała ma status miasta na prawach powiatu (powiat grodzki), natomiast Cieszyn jest siedzibą władz powiatu cieszyńskiego, w skład którego wchodzi następujące gminy: Brenna, Chybie, Cieszyn, Dębowiec, Goleszów, Hażlach, Istebna, Skoczów, Strumień, Ustroń, Wisła i Zebrzydowice. Opisany powyżej obszar – zajmujący powierzchnię nieco ponad 730 km^2 – zamieszkuje około 430 440 osób, przy czym jest to suma wszystkich mieszkańców powiatu cieszyńskiego ($171\,230$ mieszkańców²), mieszkańców Bielska-Białej ($175\,690$) oraz pozostałych gmin (Czechowice-Dziedzice, Jasienica, Jaworze, Wilkowice, które łącznie zamieszkuje $83\,520$ osób). Gęstość zaludnienia Śląska Cieszyńskiego wynosi blisko 590 osób na 1 km^2 i jest zróżnicowana – zdecydowanie większa na obszarze pogórza i w kotlinach, mniejsza na terenach górskich. Dla porównania gęstość zaludnienia Bielska-Białej (całego miasta) wynosi $1\,411$ osób/ km^2 , powiatu cieszyńskiego 234 osoby/ km^2 , województwa śląskiego – 382 osoby/ km^2 , a Polski – 122 mieszkańców na 1 km^2 .

Granice czeskiej części Śląska Cieszyńskiego wyznaczają rzeki: Olza od strony wschodniej i północnej oraz Ostrawica i Odra od strony zachodniej. Granica południowa tego obszaru prowadzona jest zazwyczaj grzbietem pasma Małego Połomu (Mały Polom, 1061 m n.p.m. ³) i Wielkiego Połomu (Velký Polom, 1067 m n.p.m.), pokrywając się z granicą państwową Czech i Słowacji, a następnie korytem Czarnej Ostrawicy (Černá Ostravice). Pod względem administracyjnym obszar czeskiej części Śląska Cieszyńskiego wchodzi w obręb województwa morawsko-śląskiego (Moravskoslezský

² Stan z 31 grudnia 2007.

³ Wysokości wzniesień po czeskiej stronie Śląska Cieszyńskiego podano za: *Moravskoslezské Beskydy. Turistická mapa*. Praha 1992 oraz *Slezské Beskydy a Jablunkovsko. Turistická mapa*. Praha 1994–1997.

kraj) i obejmuje trzy dawne powiaty⁴: w całości powiat Karwina (okres Karviná), wschodnią (po rzece Ostrawicę) część powiatu Frydek-Mistek (okres Frýdek-Místek) oraz wschodni fragment powiatu miejskiego Ostrava (okres Ostrava).

W skład powiatu Karwina wchodzi 17 miejscowości: Olbrachcice (Albrechtice), Bogumin (Bohumín), Czeski Cieszyn (Český Těšín), Dziećmorowice (Dětmorovice), Lutynia Dolna (Dolní Lutyně), Dąbrowa (Doubrava), Hawierzów (Havířov), Sucha Górna (Horní Suchá), Horní Bludovice, Kocobędz (Chotěbuz), Karwina (Karviná), Orłowa (Orlová), Piotrowice koło Karwiny (Petrovice u Karviné), Pietwałd (Pětrvald), Rychwałd (Rychvald), Stonawa (Stonava), Cierlicko (Těrlicko), z których 7 (Bogumin, Czeski Cieszyn, Hawierzów, Karwina, Orłowa, Pietwałd, Rychwałd) ma status miasta. Powierzchnia tego obszaru wynosi ponad 356 km², a zamieszkuje go ponad 276 660 mieszkańców⁵, co daje gęstość zaludnienia wynoszącą około 777 osób/km².

Dawny powiat Frydek-Mistek tworzą 72 miejscowości, z których 5 posiada status miasta: Brušperk (leży poza historycznymi granicami Śląska Cieszyńskiego), Frydek-Mistek (Frýdek-Místek), Frydland nad Ostrawicą (Frýdlant nad Ostravicí), Jabłonków (Jablunkov), Trzyniec (Třinec). Powierzchnia całego powiatu wynosi ponad 1 208 km²; obszar ten zamieszkuje ponad 209 320 osób, a gęstość zaludnienia wynosi około 173 mieszkańców na 1 km².

Powiat Ostrava tworzy zarówno samo miasto Ostrava, przy czym w granicach Śląska Cieszyńskiego mieści się jego wschodnia, leżąca na prawym brzegu Ostrawicy część miasta – Śląska Ostrava (Slezská Ostrava), Michałkowice (Michálkovice) i Radwanice z Bartowicami (Radvanice a Bartovice), a także trzy miejscowości: Szonów (Šenov), Racimów (Vratimov) oraz Więćłowice (Václavovice). Cały powiat ostrawski o powierzchni ponad 331 km² zamieszkuje blisko 336 900 mieszkańców (1 017 osób/km²).

Region ten (powiat karwiński i frydecki oraz Szonów, Racimów i Więćłowice, bez prawobrzeżnej Ostrawy) zamieszkuje ogółem 499 500 mieszkańców, co daje gęstość zaludnienia wynoszącą około 312 osób/km², przy 1 455 osobach/km² dla całej Ostrawy i 131 osób/km² dla całego obszaru Republiki Czeskiej.

W zachodniej części Śląska Cieszyńskiego na wyróżnienie zasługuje obszar zwany Zaolziem, zajmujący powierzchnię około 802 km² i będący terenem zamieszkałym w przeszłości głównie przez ludność polską, na którym współcześnie żyje znaczna liczba osób przyznających się do narodowości polskiej. Pozostałą część zachodniego fragmentu Śląska Cieszyńskiego uważa się za tereny etnicznie czeskie (Siwek 2001).

⁴ Od 1 stycznia 2003 roku powiaty nie są już jednostką podziału administracyjnego Republiki Czeskiej. Podział na powiaty zachowały jednak sądy, policja i niektóre inne urzędy państwowe. Został on również zachowany dla celów statystycznych.

⁵ Stan z 31 grudnia 2007.

Cały obszar Śląska Cieszyńskiego, w jego historycznych granicach ma kształt zbliżony do trapezu, o rozpiętości południkowej wynoszącej 53 km i nieco dłuższej rozpiętości równoleżnikowej wynoszącej 56 km (Sosna 2001).

Budowa geologiczna

Śląsk Cieszyński pod względem geologicznym należy do dwóch jednostek geologicznych. Idąc z południa na północ są to:

- Karpaty Zewnętrzne, zwane fliszowymi, uformowane w młodszym trzeciorzędzie, w wyniku alpejskich ruchów górotwórczych. W ostatniej fazie tych ruchów nastąpiło nasunięcie na siebie mas skalnych w formie olbrzymich jednostek tektonicznych, zwanych płaszczowinami. Maksymalny zasięg nasuniętych jednostek jest północną granicą Karpat Zewnętrznych. Brzeg nasunięcia karpackiego zaczyna się na północ od Frydku-Mistku, omija od strony południowej Hawierzów, biegnie przez Olbrachcie do Pogwizdowa, a następnie przez Kończyce, Ochaby i dalej w kierunku wschodnim.

- Zapadlisko Przedkarpackie (Karpatská předhlubeň) występująca na północ od brzegu karpackiego i obejmująca utwory skalne neogenu. Po stronie czeskiej wyróżnia się podział tej jednostki na m.in. część północną, leżącą na obszarze Śląska Cieszyńskiego, oraz, w najbardziej północno-zachodnim krańcu regionu, na północ od Ostrawy i w rejonie Bogumina, jednostki zwane basenem opawskim⁶ (Čtyroký, Stráník 1995) oraz basenem górnośląskim⁷.

Geologiczne dzieje tego obszaru rozpoczęły się w prekambrze, ponad 600 milionów lat temu. Z tego najdawniejszego okresu pochodzą skały metamorficzne, tworzące podłoże omawianego terenu, a na nich osadzone lub nasunięte zostały skały młodsze, pochodzące z ery paleozoicznej (z dewonu i karbonu) oraz z ery mezozoicznej (jura, kreda) i kenozoicznej (z okresu trzeciorzędu i czwartorzędu). Utwory karbońskie nie pojawiają się nigdzie na powierzchni terenu, a ich występowanie i układ został rozpoznany dzięki głębokim wierceniom. Na utworach karbońskich zalegają nasunięte na nie ogromne masy skalne tworzące jednostki tektoniczne zwane płaszczowinami (część środkowa i południowa obszaru) oraz utwory pochodzące z miocenu (w części północnej). Utwory miocenne, będące głównie piaskami, ilami z piaskowcami, gipsami i solami oraz zlepieńcami, wypełniają obszar zapadliska przedkarpackiego, tworząc tzw. miocenne autochton pływowy. Płaszczowiny stanowiące podłoże obszaru Śląska Cie-

⁶ Jest to głęboka transgresja morska w głąb Masywu Czeskiego, powstała na paleozoicznym podłożu i wypełniona przede wszystkim osadami morskimi z okresu od środkowego do górnego badenu (środkowy miocen).

⁷ Utwory pochodzące z górnego karbonu.

czyńskiego są zbudowane z przekładających się ławic zlepieńców, piaskowców, mułowców i iłowców, określanych wspólną nazwą jako flisz, który w wielu miejscach zawiera także wapienie i margle (skały węglanowe) oraz radiolaryty, rogowce i gezy (skały krzemionkowe). Wiek tych skał jest coraz starszy w kierunku północnym, tzn. że najmłodszy jest piaskowiec margurski (pochodzący z górnego eocenu), budujący południowe fragmenty Beskidu Śląskiego, a najstarsze – pochodzące z górnej jury – są dolne łupki cieszyńskie (Unrug 1969, 1979, Oszczytko 1995).

Stratygrafia i litologia

Budowę geologiczną Śląska Cieszyńskiego scharakteryzowano w oparciu o szereg wcześniejszych publikacji przeglądowych (m.in. Szaflarski 1973, Łajczak 1997, Mróz 2001, Siwek 2001, Białas 2001a, 2005, Weissmannová i in. 2004). Najistotniejsze dla scharakteryzowania budowy geologicznej regionu piętra geologiczne zostaną omówione w ujęciu stratygraficznym:

- podłoże prekambryjskie,
- utwory dewonu,
- utwory karbońskie,
- utwory fliszowe zachodnich Karpat (obszar płaszczowin beskidzkich),
- utwory miocenu (mioceniński autochton płytowy),
- utwory czwartorzędowe.

PREKAMBR

Skały pochodzące z okresu prekambryjskiego są najstarszymi (ponad 600 mln lat) skałami budującymi omawiany obszar. Zalegają one na różnej głębokości – między innymi w okolicach Ustronia zostały one stwierdzone na głębokości od około 1690 do 1740 m, a tworzą je ciemnoszare gnejsy biotytowe, gnejsy łyszczykowe, zawierające srebrzyście połyskujący muskowitz (mika) oraz diabazy (Białas 2005). Natomiast w rejonie Golezowa skały metamorficzne podłoża krystalicznego zalegają pod warstwami dewońskimi na głębokości 2200 m (Unrug 1969).

DEWON

Skały dewońskie, których występowanie na obszarze Śląska Cieszyńskiego stwierdzono wierceniami, powstały w dewonie środkowym i górnym. Dominują wśród nich skały węglanowe, należące do różnych odmian dolomitów i wapieni, z warstewkami łupków ilasto-marglistych. Miąższość utworów dewonu jest zróżnicowana od około 500 m w Ustroniu do około 700 m w Puńcowie.

KARBON

Skały karbonu dolnego to ciemnoszare iłowce, mułowce, łupki ilaste i piaszczyste z przewarstwieniami drobnoziarnistych piaskowców, miejscami z wkładkami zlepieńców oraz wapieni. Utwory karbonu górnego (produk-

tywnego) stanowią kompleks skalny składający się z naprzemianległych warstw szarych, drobno- i średnioziarnistych piaskowców, mułowców, iłowców i podrzędnie łupków marglistych z pokładami węgla kamiennego. Był on eksploatowany przez kopalnię „Morcinek” w Kaczycach (gmina Zebrzydowice), zamkniętej w 1998 roku. Na Śląsku Cieszyńskim węgiel jest obecnie wydobywany tylko w północno-wschodniej części Śląska Cieszyńskiego, na obszarze Czechowic-Dziedzic (KWK „Silesia”) oraz w kopalniach Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego w zachodniej części tego regionu. Strop utworów karbońskich na omawianym obszarze obniża się z północy ku południowi, leżąc pod płaszczowinami karpackimi. W okolicach Strumienia skały wieku karbońskiego zalegają na głębokości już około 200 m pod powierzchnią terenu, na północ od Cieszyna – 728 m, w rejonie Goleiszowa – 670 m, w dolinie Białej – około 1000 m, natomiast w Nierodzimiu (Ustroń) – 884 m.

UTWORY FLISZOWE ZACHODNICH KARPAT – OBSZAR PŁASZCZOWIN BESKIDZKICH (GÓRNA JURA – PALEOGEN)

Flisz to zespół osadów morskich złożony z naprzemianległych warstw piaskowców, zlepieńców, mułowców i iłowców o znacznej miąższości. Zawiera także wapień i margle (skały węglanowe) oraz radiolaryty, rogowce i gezy (skały krzemionkowe).

Począwszy od górnej jury na obszarze obejmującym m.in. tereny dzisiejszej Słowacji, Węgier oraz częściowo Czech, Austrii i Rumunii, tworzył się olbrzymi basen sedymentacyjny (ocean Tetydy – określane też jako geosynklina fliszowa) o szerokości około 300 km i głębokości 3500 m (Stupnicka E., 1997), w którym osadziły się utwory fliszowe. Jego materiałem wyjściowym były wyniesione nad ocean skaliste grzbiety⁸. Basen w ciągu około 100 mln lat swego istnienia przechodził szereg faz rozwoju, różnicował się przestrzennie, podzielony był wyniosłościami. W wyniku tego zróżnicowania powstało kilka serii litofacjalnych, noszących nazwy: seria skolska, podśląska, śląska, przedmagurska, dukielska, grybowska i magurska. Budują one obszar Karpat polskich, przy czym największe rozprzestrzenienie na powierzchni terenu posiadają utwory serii skolskiej (na omawianym obszarze

⁸ Flisz osadzał się na dnie basenu morskiego w postaci podmorskich spływów typu osuwiskowego. Materiał osadowy, niesiony wodami rzek spływających z otaczających ocean lądów, osadzał się początkowo na skłonie zbiornika morskiego. Następnie, w wyniku działalności prądów morskich lub podmorskich osuwisk wywołanych sztormami bądź trzęsieniami, osad był transportowany dalej. W ciągu około 100 milionów lat istnienia basen ten przechodził szereg faz rozwoju, co doprowadziło do powstania kilku serii litofacjalnych. Serie skalne tworzyły się w tym samym okresie, lecz w różnych częściach basenu morskiego i różniły się zarówno miąższością, zawartością materiału grubszego typu piasek lub żwir, jak i – w nieznanym stopniu – składem mineralnym. Dodatkowo basen Tetydy w ciągu swego istnienia nie był jednolity lecz składał się z szeregu odrębnych, częściowo izolowanych od siebie zbiorników, co także wpłynęło na zróżnicowanie powstałego fliszu.

nie występują), śląskiej i magurskiej. Pogórze Cieszyńskie oraz Beskid Śląski to obszar zbudowany w znacznej mierze ze skał jednostki śląskiej oraz jednostki podśląskiej.

W związku z budową płaszczowinową skały najstarsze wiekiem, którymi są warstwy cieszyńskie (górną jurą - dolną kredą), występują na północy na terenie Pogórza Cieszyńskiego, natomiast najmłodsze, reprezentowane przez serię magurską (górnym eocenie) budują południowe fragmenty Beskidu Śląskiego (Unrug 1969, 1979, Oszczytko 1995).

Seria podśląska

Tworzy ją kompleks skalny zbudowany głównie z łupków i margli, z udziałem różnych cienkoławicowych piaskowców, przede wszystkim drobnoziarnistych, wieku od dolnej kredy do oligocenu. Położenie tych utworów pod serią śląską spowodowało, że profil serii podśląskiej jest w wielu miejscach zredukowany, porozrywany i tym samym nieciągły. Seria ta leży bezpośrednio na skałach miocenowych lub karbońskich, a na powierzchni odsłania się tylko w nielicznych punktach i na niewielkich powierzchniach. Utwory serii podśląskiej ukazują się na powierzchni wzdłuż północnego brzegu Karpat, przed czołem nasunięcia płaszczowiny śląskiej. Obecność serii podśląskiej stwierdzono wierceniami na wschód od Cieszyna, w okolicach Ustronia oraz pomiędzy rzekami Wisłą i Białą, w pasie między Drogomyślem a Czechowicami-Dziedzicami. Miąższość serii podśląskiej jest zróżnicowana, od około 830 m w okolicach Ustronia, poprzez 400 m koło Pogórza do 130 m pomiędzy Cieszynem a Bażanowicami w gminie Goleszów (Białas 2005, Mróz 2001).

Seria śląska

Sedymentacja skał tej serii rozpoczęła się w kimerydzie (górną jurą), a zakończyła w górnym oligocenie (trzeciorzęd). Seria ta tworzy płaszczowinę śląską, złożoną z dwóch płaszczowin cząstkowych - cieszyńskiej i godulskiej. Płaszczowinę cieszyńską budują warstwy cieszyńskie, grodziskie i wierzowskie, natomiast warstwy lgockie, godulskie i istebniańskie budują płaszczowinę godulską.

Warstwy cieszyńskie tworzą łupki cieszyńskie dolne, które są najstarszym ogniwem serii cieszyńskiej, zaliczonym do kimerydu-tytonu, czyli najwyższej części górnej jury. Zalegają na skałach kredy lub paleogenu jednostki podśląskiej, z którymi kontaktują tektonicznie. Występują jedynie w zachodniej części Śląska Cieszyńskiego (Białas 2005). Pod względem litologicznym łupki cieszyńskie dolne stanowią łupki margliste, czasem piaszczyste, często lekko bitumiczne, barwy ciemnoszarej, brunatnej lub prawie czarnej. Miejscami spotyka się w nich warstewki wapieni oraz konkretne wapienno-syberytyczne. Miąższość łupków cieszyńskich dolnych oceniana jest na około 200 do 300 m. Na powierzchni terenu odnajduje się je pomiędzy wzniesie-

niami Pogórza Cieszyńskiego: Jasieniowa, Chełm oraz wzniesienie bez nazwy w Ogrodzonej, a także wzdłuż potoku Bobrówka (prawy dopływ rzeki Olzy). Łupki te zwane są również marglami goleszowskimi i były dawniej używane jako domieszka do produkcji cementu w dawnej cementowni „Goleszów” w Goleszowie (Mróz 2001).

Na łupkach cieszyńskich dolnych leżą wapienie cieszyńskie, powstałe od górnego tytonu do beriasu (najniższe piętro dolnej kredy). Jest to kompleks naprzemianległych ławic wapieni o miąższości od kilku cm do około 3 m oraz ławic marglistych łupków, o grubości do kilku cm. Łączna miąższość tych wapieni wynosi około 100–150 m, przy czym miejscami spada do zera lub osiąga nawet 250 m (Burtanówna i in. 1937). W poziomie dolnym występują głównie wapienie pelityczne, cienkoławicowe o większej zawartości węgla wapnia. Poziom górny to przede wszystkim wapienie detrytyczne, z reguły drobno- lub średnioziarniste, nieraz brekcjowate, o barwie od szarobeżowej, poprzez ciemnoszarą, do brunatnoszarej. W wapieniach często występują żyłki białego kalcytu o grubości do kilku milimetrów. Wapienie jako bardziej odporne od łupków tworzą pagórki i grzbiety Pogórza Cieszyńskiego, m.in. najwyższe wzniesienie Pogórza – Tuł (621 m n.p.m.), pasmo Jasieniowa – Machowa – Jelenica, przebiegające prawie równoleżnikowo u podnóża Małej Czantorii oraz równolegle do tego pasma położone wzgórze Chełm (464 m n.p.m.); występują także pomiędzy Ogrodzoną (Dębowiec), Wiślicą (Skoczów) i Lipowcem (Ustroń).

Wapienie te były dawniej wydobywane w licznych kamieniołomach na obszarze m.in. Goleszowa i Ustronia (Buława 1976, Białas 2001b), służąc do wypalania wapna. Współcześnie wydobywane są w kamieniołomie w Lesznej Górnej (gmina Goleszów) – głównie do celów drogowych.

Łupki cieszyńskie górne stanowią najwyższe ogniwo warstw cieszyńskich. Jest to kompleks skalny o miąższości od 150 do 300 m, złożony z łupków marglistych czarnych, brunatnych i ciemnoszarych. W części dolnej występują cienko- i średnioławicowe, drobnoziarniste piaskowce o wapiennym spoiwie i grubości ławic dochodzącej do 50 cm. Skały te często przecinane są żyłkami białego kalcytu. Stratygraficznie należą do dolnokredowych pięter walażyn i hoteryw. Występują głównie na południe od koryta potoku Pucówka, w Cisownicy, Ustroniu, w Górkach oraz na północ od linii Cieszyn – Skoczów. W łupkach tych charakterystyczna jest obecność rudy żelaza (syderytu), występującej w postaci ławic i kongrecji. Rudy te były eksploatowane przez okres około 100 lat w XVIII i XIX wieku, zwłaszcza w latach 1850–1870, w pasie ciągnącym się od Cierlicka (Czechy), przez Cieszyn, Puńców, Leszną Górną, Cisownicę do Ustronia, najpierw na potrzeby hut w Ustroniu, a następnie w Trzyńcu (Buzek 1931, Siwek 2001). Z łupkami cieszyńskimi górnymi (oraz z opisanymi poniżej warstwami wierzowskimi) związane jest także występowanie intruzji skał pochodzenia magmowego –

cieszynitów⁹. Są to skały zasadowe, o barwie od zielonawoszarej do prawie czarnej, z wyraźną strukturą ziarnistą, składające się m.in. z plagioklazu, piroksenu i analcymu. Grubość żył cieszynitu wynosi od kilkunastu centymetrów i dochodzi do kilkudziesięciu metrów, a ich długość sięga do kilkuset metrów. Utwory te związane są z dolnokredowym wulkanizmem podmorskim (Stupnicka 1997). Cieszynity występują w wielu miejscach na Śląsku Cieszyńskim, zwłaszcza w rejonie Cieszyna, Boguszowic, Zamarsk, Iskrzyczyna, Puńcowa, Godziszowa, Kozakowic, Cisownicy, aż do Grodźca. Po stronie czeskiej cieszynit występuje w rejonie Hawierzowa-Błędownic, Cierlicka, Olbrachcic, Czeskiego Cieszyna (Buzek 1932, Siwek 2001).

Warstwy grodziskie leżą nad warstwami cieszyńskimi, a tworzą je skały z kredy dolnej (hoteryw, barrem, apt). Na Śląsku Cieszyńskim skały warstw grodziskich na powierzchni występują jedynie w południowej części Pogórza Cieszyńskiego. Budują je jasnoszare margliste łupki grodziskie o miąższości około 40–60 m oraz gruboławicowe piaskowce grodziskie o miąższości około 150 m (Mróz 2001).

Najmłodszymi utworami płaszczowiny cieszyńskiej, powstałymi w kredzie dolnej (piętra barrem, apt), są warstwy wierzowskie (można spotkać się ze stwierdzeniem, że warstwy wierzowskie są najniższym ogniwem płaszczowiny godulskiej – Mróz 2001). Warstwy te tworzą zespół skrzemieniałych łupków o barwie czarnej, ilastych, w dolnej części miękkich, a w górnej twardych. Pośród łupków występują ławice i konkrecje sferosyderytów. Utwory te biegną pomiędzy łupkami cieszyńskimi górnymi a łupkami warstw grodziskich, od Skalicy poprzez północne zbocze Małej Czantorii w kierunku południowo-zachodnim (Białas 2005). Na skałach jednostki (płaszczowiny) cieszyńskiej leżą serie skalne jednostki godulskiej, w skład której wchodzi:

Warstwy łgockie – budują je drobnoziarniste, krzemieniste piaskowce, o ciemnoszarej barwie i z wkładkami czarnych łupków. Najwyższe ogniw tych warstw tworzą czarne i twarde łupki, z niebieskawymi rogowcami spongliolitowymi (tzw. rogowce mikuszowickie), z przewarstwieniami ciemnoszarych łupków i drobnoziarnistych piaskowców, powstałych w albie i cenomanie. Miąższość tych warstw wynosi około 350 m.

Warstwy godulskie – tworzące trzon Beskidu Śląskiego, o miąższości dochodzącej do około 2 000 m i dzielące się na dolne, środkowe oraz górne.

⁹ W literaturze powszechnie spotyka się stwierdzenie, że cieszynit wyróżnił, opisał i nazwał Ludwik Hohenegger (1807–1864), m.in. dyrektor zakładów górniczo-hutniczych Komory Cieszyńskiej oraz autor pierwszej mapy geologicznej Śląska Cieszyńskiego (*Geologische Karte der Nordkarpathen in Schlesien*), wydanej w 1861 roku. Pierwszeństwo w wyróżnieniu i opisanu cieszynitu (w 1821 roku) należy się Albinowi Heinrichowi (1785–1864), który pracował w Cieszynie jako nauczyciel i muzealnik, przy czym nową skałę nazwał diorytem – patrz: Spyra J. 2005. *Sylwetki cieszyńskich muzealników* (1) Albin Heinrich (1785–1864). „Cieszyńskie Studia Muzealne”. Cieszyn 2005, t. 2.

Dolne warstwy godulskie mają miąższość do 600 m i tworzą je grubo- oraz cienkoławicowe piaskowce krzemieniaste (czasami wapniste) oraz zlepienie zawierające otoczaki wapieni, z ławicami szarzielonych i czarnych łupków. Środkowe warstwy godulskie składają się z drobno- i średnioziarnistych piaskowców glaukonitowych oraz piaskowców średnio- i gruboławicowych, z przewarstwieniami zielonych i zielonoszarych łupków. Na powierzchni ławic widoczne są drobne, połyskujące blaszki muskowitu. Pod wpływem wietrzenia piaskowce brunatnieją i rozpadają się na bloczki o zaokrąglonych kształtach. Miąższość tych warstw wynosi 400-500 m. W warstwach godulskich górnych dominują cienkoławicowe piaskowce glaukonitowe z warstwami zielonych i czarnych łupków oraz wkładkami zlepieńców zwanych malinowskimi. Miąższość tych warstw wynosi około 900 m. Warstwy godulskie powstały w kredzie górnej, w piętrach turon i senon. Z warstw godulskich zbudowane są głównie szczyty i wzniesienia północnej części Beskidu Śląskiego, czyli m.in. Czantoria, Równica, Stołów, Malinów, Malinowska Skała. Budujący je gruboławicowy piaskowiec godulski o zielonkawej barwie jest poszukiwanym i cenionym materiałem budowlanym, wydobywanym w kamieniołomach w Brennej i Obłazcu (Wisła). Piaskowiec ten charakteryzuje się oddzielnością płytową, przez co często jest stosowany do robót kamieniarskich i na okładziny. Czoło nasunięcia warstw godulskich na płaszczowinę cieszyńską w przybliżeniu wyznacza linia szczytów Mała Czantoria – Łazek – Kozia Góra.

Nad warstwami godulskimi leżą powstałe w senonie i paleocenie (najniższe piętro trzeciorzędu) warstwy istebniańskie, osiągające do 1 500 m miąższości, dzielone na dolne i górne. Dolne warstwy istebniańskie tworzą gruboziarniste piaskowce arkozowe, ze zlepieńcami kwarcowymi i wtrąceniami ciemnych łupków. Górne warstwy istebniańskie, pochodzące z trzeciorzędu (paleogen), zbudowane są z dwóch serii ciemnych łupków, przedzielonych serią piaskowcowo-zlepieńcową, zawierającą bryły sferysodytów (były one wydobywane w drugiej połowie XIX wieku w okolicach Istebnej i Koniakowa). Piaskowce istebniańskie budują południową część Beskidu Śląskiego aż do Kotliny Żywieckiej. Ich czoło (od strony północnej) nierówną linią ciągnie się od Kyrkawicy przez Kobylą, Koziańce, Zielony Kopiec po Glinne, natomiast granica południowa przebiega wzdłuż południowych stoków Baraniej Góry oraz wzdłuż pasma Karolówka – Beskidek – Młoda Góra. Poza tak wyznaczonym obszarem piaskowce istebniańskie budują położone nieco na północ wzniesienia Czupel i Kamienny (Wisła).

Najmłodszym ogniwem płaszczowiny godulskiej jest kompleks warstw skalnych składający się głównie z łupków. Tworzą go warstwy: ciężkowickie (różnego rodzaju łupki i szarawe piaskowce z wtrąceniami łupków ilastych), hieroglifyowe, menilitowe (ciemne łupki, margle z cienkoławicowymi piaskowcami oraz rogowce), gródeckie (piaskowce o miąższości od 35 do 50 m)

i krośnieńskie (mikowe piaskowce płytowe, łupki margliste), pochodzące z eocenu i oligocenu. Mają one mniejszą odporność od opisanych wcześniej piaskowców warstw godulskich i istebniańskich. W obrębie tych warstw wytworzyło się wyraźne śródbeskidzkie obniżenie, zwane Bramą Koniakowską (na południowo-wschodnim krańcu omawianego obszaru). Obniżenie to, o szerokości od 3 do 5 km, przebiega niemal równoleżnikowo na terenie od Jasnowic, przez Istebną do Przełęczy Koniakowskiej (766 m n.p.m.).

Seria dukielska i grybowska

Te dwie serie skalne (kreda dolna – paleogen) w Beskidzie Śląskim występują w stanie szczątkowym, wchodząc w skład jednostki tektonicznej nazywanej łuską przedmagurską. Tworzą je dwa grubsze kompleksy piaskowcowe ciągnące się od Czech, poprzez południową część Istebnej do Węgierskiej Górki. Niższą serię stanowią gruboławicowe piaskowce glaukonitowo-mikowe z wtrąceniami zielonawych łupków, a na nich ułożona jest grubsza warstwa pstrych łupków z wkładkami wapieni.

Elementem grzbietotwórczym jest górna część tej serii, którą stanowią gruboławicowe wapniste piaskowce, budujące m.in. pasmo Ochodzitej, grzbieciem którego przebiega droga łącząca Istebną z Milówką.

Seria magurska

Ostatnią jednostką jest płaszczowina magurska (o szerokości dochodzącej do 2 km), której utwory – gruboławicowe piaskowce ilaste, łupki pstre oraz glaukonitowe piaskowce magurskie – tworzą grzbiet Martynów Groń – Sokołowy Wierch, stanowiący południową granicę wschodniej części Śląska Cieszyńskiego (Mróz 2001).

MIOCEN

Na osadach karbonu górnego, na obszarze Zapadliska Przedkarpackiego, zalegają utwory pochodzące z neogenu, czyli górnej części okresu trzeciorzędowego – miocenu. Spąg neogenu tworzą zlepieńce i piaskowce zlepieńcowate, określane mianem warstw dębowickich. Powyżej występuje kompleks skalny warstw skawińskich, zbudowany z iłowców, łupków ilastych, piaskowców drobno- i gruboziarnistych, iłów z piaskowcami, gipsami i solami. Miąższość skał tego okresu osiąga nawet 600–700 m, ale przeważnie są one cieńsze. Najbliżej powierzchni utwory te zostały stwierdzone w okolicach Zebrzydowic (na głębokości około 5 m pod powierzchnią terenu), natomiast w okolicach Markłowic Górnych pojawiają się na powierzchni (Mróz 2001).

CZWARTORZĘD

W obrębie Kotliny Ostrawskiej i Kotliny Oświęcimskiej (północny kraniec Śląska Cieszyńskiego) oraz na około 60% powierzchni Pogórza Cieszyńskiego występują utwory czwartorzędowe. Ich miąższość z reguły nie przekracza 20 m, a jedynie w dolinach większych rzek – Wisły i Olzy – osiąga

miejscami 25 m (na obszarze Beskidu Śląskiego utwory te reprezentowane są znacznie słabiej). Reprezentowane są przez piaski fluwioglacjalne (z głazami eratycznymi), żwiry mieszane, żwiry, piaski i gliny karpackie z plejstocenu oraz gliny lessowate, żwiry i gliny teras rzecznych z holocenu. Lokalnie powstały także torfy. Miąższość warstw czwartorzędowych jest różna, przeciętnie 3–4 m, a w rejonie Ustronia dochodzi do 9 m (Mróz 2001). Powstanie tych warstw wiąże się z oziębieniem klimatu w plejstocenie i objęciem znacznej części Europy transgresjami łądłodu skandynawskiego. Najstarsze zlodowacenie – południowopolskie (krakowskie, Mindel; okres trwania – od 1 205 000 do 1 060 000 lat temu) – miało także największy zasięg, sięgając swym czołem do linii Cieszyn – Kostkowice – Kisielów – Godziszów – Kozakowice – Hermanice – Ustroń, a w fazie maksymalnego rozprzestrzenienia łądłód sięgał zwarcie do wysokości 350–420 m n.p.m. Zasięg łądłodu wyznaczają pozostawione przez niego głazy narzutowe o średnicy dochodzącej do jednego metra (Buzek 1934, Burtanówna i in. 1937, Szaflarski 1973)¹⁰. Podczas zlodowacenia środkowopolskiego (Riss, od 420 000 do 340 000 lat temu) „jęzor” łądłodu dotarł do linii: Trzyniec – Cieszyn – Markłowice – Pogwizdów – Kończyce Wielkie. W okresach glacialnych rozdrobnione przez procesy wietrzenia okruchy skalne z obszarów górskich były transportowane przez wody spływające z obszarów górskich i sedymentowane w dolinach. W ten sposób powstał rozległy stożek napływowy w dolinie rzeki Wisły, w rejonie Ustronia, przy czym powstanie tego stożka nie zostało jednoznacznie odniesione do konkretnego okresu glacialnego (Białas 2005 i cytowana przez niego literatura).

W części górskiej Śląska Cieszyńskiego utwory fliszowe są pokryte utworami zwietrzelinowymi. Pojawiają się one na stokach i wierzchołkach, jako wynik przede wszystkim wietrzenia mrozowego w okresach peryglacialnych. Miąższość tych utworów dochodzi maksymalnie do 2–3 m.

Budowa geologiczna Śląska Cieszyńskiego została omówiona na przykładzie wschodniej części tego obszaru. Bardzo podobnie przedstawia się budowa geologiczna części zachodniej (po stronie czeskiej), a różnice odnoszą się głównie do terminologii i nazewnictwa. Warto jeszcze w tym miejscu zwrócić uwagę, że dominujące w płaszczowinie śląskiej i budującej zasadniczy zrąb Beskidu Śląskiego oraz Beskidu Morawsko-Śląskiego szarozielone piaszkowce godulskie swą nazwę biorą od szczytu Goduła (Goduła, 738 m n.p.m.) w paśmie Ropicy (Ropice, 1082 m n.p.m.).

¹⁰ Jako ciekawostkę warto odnotować, że głazy narzutowe zebrane z terenu czeskiej części Śląska Cieszyńskiego zostały zgromadzone m.in. na skwerze naprzeciw Szkoły Rolniczej w Czeskim Cieszynie, ul. Frydecka (Sosna 2005).

Tektonika

Śląsk Cieszyński położony jest na obszarze Karpat zewnętrznych. Budowa geologiczna tego obszaru kształtowała się w ciągu długiego czasu, a w sposób ostateczny uformowana została w wyniku ruchów górotwórczych związanych z końcowymi fazami orogenezy alpejskiej. Przyjmuje się, że ruchy tektoniczne odbywały się wielofazowo (Książkiewicz 1972). Początkowo miały miejsce ruchy kompresyjne, a następnie fałdowe i nasuwcze od południa ku północy. W wyniku tych procesów powstało kilka dużych, nasuniętych na siebie jednostek tektonicznych zwanych płaszczowinami i w efekcie skomplikowana budowa geologiczna całych Karpat, w tym Beskidu Śląskiego i Beskidu Morawsko-Śląskiego.

Fałdowania alpejskie miały miejsce głównie w trzeciorzędzie od dolnego miocenu po sarmat (Oszczypko 1995), a w ich wyniku doszło do nasunięcia kilku oderwanych od podłoża płaszczowin. Płaszczowiny te nasuwały się na siebie z południa na północ, z odchyleniem w kierunku północno-wschodnim (mniej więcej pod kątem 30°). Płaszczowiny uległy spękaniu i utworzyły serię uskoków przesuwczych o przebiegu prawie południkowym. Poszczególne bloki Karpat z zachodu na wschód są przesunięte wzdłuż tych uskoków coraz bardziej na północ. We wschodniej części Śląska Cieszyńskiego utworzył się ponadto uskok nożycowy, biegnący w przybliżeniu wzdłuż drogi łączącej Bielsko-Białą z Żywcem. Obszary uskoków są bardziej podatne na erozję, dlatego z nimi pokrywają się doliny następujących rzek o przebiegu południkowym – Olzy, Wisły, Brennicy, Białej oraz Ostrawicy.

Na obszarze Śląska Cieszyńskiego wyróżnia się cztery jednostki tektoniczne:

- płaszczowinę podśląską (po stronie czeskiej płaszczowina ta jest czasem określana jako żdaniecko-podśląska),
- płaszczowinę śląską, dzielącą się na płaszczowinę cieszyńską i płaszczowinę godulską,
- łuskę przedmagurską (po stronie czeskiej – płaszczowina przedmagurska),
- płaszczowinę magurską.

Najniżej położoną jednostką jest płaszczowina podśląska, której czoło biegnie wzdłuż linii od Pogwizdowa w kierunku Kończyc, Ochab i Czechowic-Dziedzic, tworząc brzeg nasunięcia karpackiego. W zachodniej części Śląska Cieszyńskiego położenie płaszczowiny podśląskiej (żdaniecko-podśląskiej) przedstawiane jest w dwojaki sposób:

a) utwory tej płaszczowiny pojawiają się w rejonie Frydku-Mistku i Frydlandu, a następnie biegną łukiem wzdłuż północnej krawędzi Beskidu Morawsko-Śląskiego w kierunku wschodnim do Trzyńca i Bystrzycy (Chlupáč i in. 2002) lub

b) płaszczowina ta biegnie pasem pomiędzy Czeskim Cieszyrzem a Karwiną oraz Frydkiem-Mistkiem a Ostrawą (Weissmannová i in. 2004).

W części północnej Śląska Cieszyńskiego płaszczowina ta leży bezpośrednio na utworach neogenu zapadliska przedkarpackiego, w południowej części Ustronia na podłożu paleozoicznym, a w rejonie Wisły – bezpośrednio na utworach prekambryjskich. Na płaszczowinę podśląską od południa nasunięta została płaszczowina cieszyńska, a na nią nasunięta jest płaszczowina godulska. Płaszczowina ta, nasuwając się na płaszczowinę cieszyńską, spowodowała jej wtórne sfałdowanie i powstanie form zwanych łuskami. Do nich należą m.in. łuski Jelenicy i Kopieńca (Książkiewicz 1972), tworzące wzniesienia zbudowane z wapieni cieszyńskich. Utwory płaszczowiny cieszyńskiej budują podłoże Pogórza Cieszyńskiego oraz środkowej i wschodniej części Wzgórz Podbeskidzkich.

Płaszczowina godulska zaznacza się na powierzchni terenu wyraźnym progiem morfologicznym, który widoczny jest jako granice masywu Beskidu Śląskiego oraz Beskidu Morawsko-Śląskiego. W rejonie Istebnej i Koniakowa oraz Bukowca (Rów Jabłonkowski) jednostka godulska zapada się pod nasuniętą na nią jednostkę przedmagurską, zwaną łuską lub płaszczowiną przedmagurską (Chlupáč i in. 2002). Najwyższą jednostką jest natomiast występująca w najbardziej południowym krańcu Śląska Cieszyńskiego płaszczowina magurska, która tworzy szczyty Karpat od Beskidu Żywieckiego po Bieszczady. Utwory płaszczowiny magurskiej na obszarze zachodniej części Śląska Cieszyńskiego występują jedynie na terenie Międzygórzia Jabłonkowskiego. Wyróżnia się tu płaszczowinę zwaną „račanská”, należąca do zespołu płaszczowin magurskich (Weissmannová i in. 2004).

Surowce mineralne

Najważniejszym surowcem mineralnym regionu jest węgiel kamienny, wydobywany przede wszystkim na obszarze jego zachodniej części, na terenie Zagłębia Ostrawsko-Karwińskiego. W rejonie ostrawskim ostatnie czynne kopalnie zostały zamknięte w połowie lat 90. XX wieku, natomiast wydobywanie jest kontynuowane w części karwińskiej zagłębia. Warstwy karbońskie osiągają tu miąższość do 1000 m (pomiędzy Ostrawą i Karwiną – 880 m), a zlokalizowano w nich 55 złóż węgla kamiennego dostępnych do eksploatacji. Karwińskie warstwy węglonośne zawierają około 70 pokładów o łącznej grubości 57 m i dzielą się na warstwy siodłowe (z 10 pokładami węgla o łącznej grubości 22,5 m), warstwy suskie (26 pokładów o grubości 30 m) oraz warstwy dąbrowskie z 10 pokładami o grubości łącznej 9,5 m (Siwek 2001).

Do celów budowlanych (głównie do budowy dróg, w postaci kamienia łamanego lub kostki brukowej i płyt krawężnikowych) eksploatowane są złoża piaskowców godulskich. Do połowy lat 70. XX wieku wydobywano piaskowce m.in. z kamieniołomów w Ustroniu u podnóża Wielkiej Czantorii

(Białas 2001b, 2005). Obecnie eksploatacja odbywa się głównie w kamieniołomach w Brennej i Wiśle-Obłazcu oraz w Rzece (Řeka), w Mostach koło Jabłonkowa (Mosty u Jablunkova) i Łomnej Dolnej (Siwek 2001). Informacje o wydobyciu margli i wapieni cieszyńskich częściowo podano w rozdziale *Stratygrafia i litologia* (s.28). Uzupełniając natomiast informacje o wydobyciu rud żelaza w postaci sferosyderytów, należy wskazać, że surowiec ten był także wydobywany w zachodniej części Śląska Cieszyńskiego w Nydku (Nýdek), Wędryni (Vendryně), w Janowicach (Janovice) koło Frydku-Mistku oraz w Malenowicach (Malenovice) pod Łysą Górą (Lysá hora). Buzek (1931) podaje, że łączna ilość warstewek syderytów wynosi 26, a ich grubość waha się od 3 do 16 cm. Z uwagi na niską zawartość żelaza w tych rudach, wynoszącą od 12 do 20 (Buzek 1931) lub do 32% (Siwek 2001), ich eksploatacja stała się nieopłacalna po rozwoju sieci połączeń kolejowych i rozpoczęciu sprowadzania bogatszych rud do miejscowych hut z innych terenów (m.in. ze Słowacji). Zdecydowanie mniejsze znaczenie miała eksploatacja złóż cieszynitu, które z uwagi na kruchość i podatność na erozję służyły głównie jako materiał do utwardzania dróg, a rozdrobnione – jako domieszka do ziemi kwiatowej (Buzek 1932) lub dodatek do gliny służącej do wyrobu naczyń¹¹.

Poza wymienionymi powyżej złożami surowców mineralnych na obszarze Śląska Cieszyńskiego znajdują się także:

- złoża gazu ziemnego, występujące w okolicach Żukowa (Žukov), Stonawy, Darkowa (Darkov), Dębowca (złoże występuje w utworach miocenu w tzw. przykarpackiej strefie gazonośnej i jest eksploatowane od 1980 roku z głębokości 680 m – Gabzdyl, Hanak 2005) i Pogórza. Pozyskiwany jest także ze złóż zlikwidowanej kopalni węgla kamiennego „Morcinek” w Zembrzydowicach (Gabzdyl, Hanak 2005).

- surowce ilaste – głównie ily trzeciorzędowe oraz gliny zwałowe o miąższości do 14 m, nadające się do wyrobów ceglarskich, występujące i eksploatowane dawniej (obecnie rzadziej) w okolicach Czeskiego Cieszyna, Ropic (Ropice), Suchej Górnej, a także w Cieszynie-Bobrku, Kozłowicach, Nierodzimiu, Skoczowie i Strumieniu (Gabzdyl, Hanak 2005),

- okruchove – żwiru wydobywane w okolicach Kończyc Wielkich, Pogwizdowa, Ochab i Pogórza (dawniej również w Ustroniu-Nierodzimiu) oraz złoża piasku eksploatowane dawniej i współcześnie m.in. w Rychwałdzie i w Mistrzowicach (Mistřovice).

Nieco szerszego omówienia wymagają wody silnie zmineralizowane o typie Cl-Na-Ca+Br+J występujące w rejonie Cieszyn – Ustroń – Bielsko-Biała w utworach miocenu, dolnego karbonu oraz środkowego i górnego dewonu.

¹¹ Glinianą ceramikę z domieszką cieszynitu odkryto m.in. podczas badań archeologicznych pozostałości jednej z największych i najwyżej położonych osad obronnych z czasów kultury łużyckiej w zachodnich Karpatach, na górze Tuł. Osada istniała tam najprawdopodobniej we wczesnej epoce żelaza, od 750 do 400 roku przed naszą erą.

Są to wody zawierające od 89,19 do 167,84 gramów rozpuszczonych składników mineralnych w 1 dm^3 , o temperaturze w złożu od 42 do 54, a nawet do 60°C . Zasoby dyspozycyjne wód poziomu dewońskiego na tym obszarze oszacowano na $600 \text{ m}^3/\text{d}$ (Szklarczyk, Szczepański 2006). W Ustroniu eksploatuje się ze skał węglanowych dewonu solanki lecznicze jodkowe, żelaziste, o mineralizacji od $11\text{--}13 \text{ g}/\text{dm}^3$ (Białas 2000, 2005). Z uwagi na temperaturę przekraczającą na wypływie z odwiertów 20°C , są jednocześnie wodami termalnymi. Solanki ustrońskie po wykorzystaniu i wszechstronnym oczyszczeniu zatłaczane są specjalnie wykonanym odwiertem do górotworu dewońskiego. W Jaworzu pod koniec lat 70. ubiegłego wieku udokumentowano występujące w utworach miocenu i dewonu (na głębokości $1\ 200\text{--}1\ 650 \text{ m}$) solanki o stężeniach $10\text{--}14\%$ i temperaturze na wypływie $23\text{--}32^\circ\text{C}$, nadające się do celów leczniczych. Dotychczas wody te nie są wykorzystywane. W Dębowcu koło Skoczowa z utworów miocenijskich eksploatuje się solankę jodkową o zawartości jodu w ilości około $110\text{--}130 \text{ g}/\text{dm}^3$, służącą do produkcji zagęszczonej solanki oraz jodowo-bromowej soli kosmetycznej. Natomiast w Zabłociu (gmina Strumień) również z miocenu eksploatowano solankę o podobnej zawartości jodków jak w Dębowcu, z której w miejscowej warzelni produkowano do początku lat 80. XX wieku zabłocką sól leczniczą. Od kilku lat czynione są starania o wznowienie produkcji. W Zabłociu wydobywa się także torf leczniczy (borowina) dla potrzeb Uzdrowskiego Zakładu Przyrodoleczniczego w Ustroniu (Białas 2004).

W zachodniej części Śląska Cieszyńskiego eksploatuje się solanki jodkowo-bromkowe z utworów karbonu, wykorzystywane do celów leczniczych w uzdrowisku w Darkowie. Wody te zawierają około $40 \text{ mg}/\text{dm}^3$ jodu i około $100 \text{ mg}/\text{dm}^3$ bromu. Lecznicze właściwości tych wód są znane już od 1865 roku (Wania 1996).

Wody podziemne

Wschodnia część Śląska Cieszyńskiego, zgodnie z podziałem Polski na regiony hydrogeologiczne (Paczyński 1995), położona jest w całości w obrębie makroregionu południowego. Pogórze Cieszyńskie oraz Beskid Śląski należą do regionu karpackiego, natomiast pozostały obszar omawianego terenu należy do regionu hydrogeologicznego przedkarpackiego i subregionu rybnicko-oświęcimskiego. W polskiej części Śląska Cieszyńskiego wody podziemne występują zarówno w utworach czwartorzędowych (na obszarze teras akumulacyjnych Wisły i jej dopływów oraz w plejstocenijskich żwirach i piaskach mieszanych), w piaskowcach miocenijskich, w skałach fliszu, karbonu i dewonu. Utwory metamorficzne prekambriu praktycznie są bezwodne. Wody słodkie wykorzystywane do celów pitnych i gospodarczych ujmowane są z czwartorzędu oraz ze skał fliszowych do głębokości około 100 m . Najlepszym kolektorem wód słodkich i słabo zmineralizowanych

(tj. o mineralizacji do 500 mg/dm^3) są wapienie cieszyńskie. Z tych utworów ujmowane są wody „Ustroniani” – największej rozlewni na Śląsku Cieszyńskim. Poniżej głębokości 100 m wodonośność fliszu wyraźnie maleje ze względu na zmniejszanie się szczelinowatości skał. W głębszych partiach fliszu (poniżej około 300 m) występują wody o mineralizacji powyżej 1 g/dm^3 , jednak z uwagi na słabe zawodnienie nie nadają się do wykorzystania.

W utworach karbonu występują wody o mineralizacji powyżej 35 g/dm^3 , czyli solanki, których właściwości zostały najlepiej rozpoznane w rejonach eksploatacji węgla kamiennego.

Również i w skałach węglanowych dewonu obecne są solanki (patrz rozdział poprzedni pt. *Surowce mineralne*, s. 36), wykorzystywane dotychczas jedynie dla celów leczniczych w Ustroniu.

Na obszarze województwa śląskiego wyodrębniono 23 główne zbiorniki wód podziemnych (GZWP) związane z utworami karbońskimi, triasowymi, jurajskimi, a także trzecio- i czwartorzędowymi (Witkowski, Siwek 2000). We wschodniej części Śląska Cieszyńskiego, na obszarze położonym na wschód od doliny Wisły (w obrębie Pogórza Śląskiego oraz Doliny Górnej Wisły), wyróżniony został czwartorzędowy GZWP „Dolina rzeki górna Wisła” (nr 347), o charakterze porowym i zasobach dyspozycyjnych wynoszących 13 tysięcy m^3/d oraz średniej głębokości ujęć wynoszącej 8 m. W części górskiej wyróżniony został „Zbiornik warstw Godula (Beskid Śląski)” – nr 348, o charakterze szczelinowym i szczelinowo-porowym, związany z kredowym poziomem wodonośnym. Zasoby dyspozycyjne tego zbiornika wynoszą 8,5 tysięcy m^3/d , a średnia głębokość ujęć wynosi 60 m.

Obszar Republiki Czeskiej na podstawie specyficznego odpływu wód podziemnych został podzielony na siedem klas, od minimalnego odpływu poniżej $0,3 \text{ l/s/km}$ do maksymalnego odpływu ponad $5,0 \text{ l/s/km}$ (Kříž 1983). Czeska część Śląska Cieszyńskiego położona jest w obrębie klasy 3 oraz 4, przy występującym odpływie wód gruntowych od $0,5$ do $1,5 \text{ l/s/km}$ (Siwek 2001). Najwyższy średni poziom wód gruntowych odnotowywany jest w maju i czerwcu w rejonach wyżynnych i górskich oraz w marcu i kwietniu na obszarach nizinnych. Natomiast najniższy poziom wód gruntowych występuje zimą na obszarach górskich oraz jesienią na obszarach nizinnych (Siwek 2001).

Ukształtowanie powierzchni i ogólne cechy fizjografii obszaru

Podział fizyczno-geograficzny

Pod względem krajobrazowym Śląsk Cieszyński jest obszarem bardzo zróżnicowanym, na co ma wpływ pasmowy układ trzech odrębnych krajobrazowo regionów: pas nizinnych kotlin, pas pogórzy i pas gór. Regiony te są

ułożone odpowiednio od północy w kierunku południowym, przesunięte ukośnie w stosunku do równoleżnika, z południowego zachodu na północny wschód, mniej więcej pod kątem 30°. Najniżej położonym punktem tego obszaru jest ujście Wisły do Jeziora Goczałkowickiego (255 m n.p.m.) w wschodniej jego części, natomiast po stronie czeskiej – ujście Olzy do Odry (188 m n.p.m.). Najwyższymi wzniesieniami są odpowiednio: Barania Góra (1 220 m n.p.m.)¹² i Łysa Góra (1328 m n.p.m.). Względne różnice wysokości wynoszą więc dla polskiej części Śląska Cieszyńskiego 965 m, a dla części zachodniej 1 128 m (Sosna 2001).

Pod względem fizyczno-geograficznym polska część Śląska Cieszyńskiego położona jest na obszarze kilku jednostek fizycznogeograficznych, o zróżnicowanych cechach środowiska przyrodniczego – od kotlin do gór średnich. Zgodnie z podziałem wprowadzonym w 1968 roku przez Kondrackiego (aktualny podział – Kondracki 2002) Śląsk Cieszyński leży w następujących jednostkach:

Megaregion: Karpacki

  Prowincja: Karpaty Zachodnie z Podkarpaciem Zachodnim i Północnym (51/54)

    Podprowincja: Północne Podkarpacie (512)

      Makroregion: Kotlina Ostrawska (512.1)

        Mezoregion: Wysoczyzna Kończycka (512.11)

      Makroregion: Kotlina Oświęcimska (512.2)

        Mezoregion: Dolina Górnej Wisły (512.22)

    Podprowincja: Zewnętrzne Karpaty Zachodnie (513)

      Makroregion: Pogórze Zachodniobeskidzkie (513.3)

        Mezoregion: Pogórze Śląskie (513.32)

      Makroregion: Beskidy Zachodnie (513.4–5)

        Mezoregion: Beskid Śląski (513.45)

Natomiast podział fizyczno-geograficzny zachodniej części Śląska Cieszyńskiego przedstawia się następująco (Demek 1987, Demek i in. 1975; <http://geoportal.cenia.cz>):

  Prowincja: Karpaty Zachodnie III (B.11.1)

    Subprowincja: Obniżenia (Niziny) Zewnętrzno-karpackie III₁ (B.1.1.1)

      Region: Północne Obniżenia (Niziny) Zewnętrzno-karpackie III₁B

        Jednostka: Kotlina Ostrawska (Ostravská pánev) III₁B1

    Subprowincja: Zewnętrzne Karpaty Zachodnie III₂

      Region: Pogórze Zachodniobeskidzkie III₂D1

        Jednostka: Wzgórze Podbeskidzkie (Podbeskydská pahorkatina) III₂D1

      Region: Beskidy Zachodnie III₂E

        Jednostka: Beskid Morawsko-Śląski (Moravskoslezské Beskydy) III₂E3

        Jednostka: Rów Jabłonkowski (Jablunkovská brázda) III₂E4

        Jednostka: Beskid Śląski (Slezské Beskydy) III₂E5

        Jednostka: Międzygórze Jabłonkowskie (Jablunkovské mezihoří lub Jablunkovská vrchovina) III₂E6

¹² Najwyższy szczyt Beskidu Śląskiego – Skrzyczne (1257 m n.p.m.) – leży poza historycznymi granicami Śląska Cieszyńskiego.

Rzeźba terenu

Północna część Śląska Cieszyńskiego należy do obszarów wąskich kotlin położonych w przedgórskim rowie. Tworzą ją dwie kotliny: Kotlina Ostrawska w części zachodniej oraz Kotlina Oświęcimska w części wschodniej.

Kotlina Ostrawska jest regionem o powierzchni około 600 km², z czego na terenie Polski znajduje się około 130 km². Krajobraz tego regionu ma charakter generalnie równinny, a jedynie miejscami pagórkowaty. Na jego obszarze znajduje się Zagłębie Ostrawsko-Karwińskie. Jest to obszar silnie zurbanizowany i uprzemysłowiony, o średniej wysokości 244 m n.p.m., przy czym wysokość bezwzględna waha się od 188 do 333 m n.p.m. Różnice wysokości względnej sięgają na ogół 40–75 m, a średnie nachylenie stoków wynosi 1°38'. Podłoże budują skały karbońskie, na nich osadzone są osady morskie miocenu, z nawarstwionymi glinami i żwirami czwartorzędu, a występujące na tym terenie głązy narzutowe są pozostałościami po okresie zlodowaceń (Siwek 2001). Na obszarze Polski, pomiędzy dolinami Olzy i Wisły, znajduje się północno-wschodni skraj Kotliny Ostrawskiej – Wysoczyzna Kończycka. Mezo-region ten zajmuje powierzchnię 128 km² i ma charakter falistych wierzchowin, których wysokość nie przekracza 300 m n.p.m. Wierzchowiny te są rozcięte przez drogorzędne doliny na szereg garbów oraz izolowanych pagórków, wznoszących się na wysokość 45–70 m ponad dno dolin rzek. Głązy narzutowe (eratyczne) wyznaczają na tym obszarze zasięg zlodowaceń: południowopolskiego (krakowskiego) i środkowopolskiego. Ogólnie region ten słabo się wyróżnia od regionów sąsiednich.

Kotlinę Oświęcimską – makroregion o całkowitej powierzchni 1 236 km² – w granicach Śląska Cieszyńskiego tworzą zachodnie fragmenty dwóch mezo-regionów: zachodnia część Doliny Górnej Wisły i Podgórze Wilamowickie. Dolina Górnej Wisły jest regionem rozciągającym się na północ od Skoczowa. Dno doliny leży na wysokości około 240 m n.p.m., a tworzą je na ogół piaszczyste terasy o wysokości względnej 10 m. Pod względem krajobrazowym cechą charakterystyczną tego terenu jest bardzo duża liczba stawów hodowlanych (Kotlina Oświęcimska jest jednym z głównych centrów hodowli karpia w Polsce) oraz sztuczny zbiornik na Wiśle, zwany Jeziorem Goczałkowickim. Podobnie jak w przypadku Kotliny Ostrawskiej, w podłożu Doliny Górnej Wisły znajdują się skały karbońskie, przykryte utworami miocenu oraz czwartorzędu (gliny, żwiry). Ukształtowanie dna kotliny ma charakter równinny, natomiast w miejscach rozcięcia osadów czwartorzędowych przez rzeki (płynące we współczesnych korytach) – pagórkowaty. Powierzchnia Podgórza Wilamowickiego w granicach Śląska Cieszyńskiego wynosi jedynie kilkadziesiąt km². Obszar ten położony jest pomiędzy Pierścem a Czechowicami, wznosząc się na wysokość około 280–200 m n.p.m. oraz ponad 35–70 m nad dnem rozcinających je dolin rzek. Na powierzchni Pod-

górze Wilamowickiego zalegają osady polodowcowe – gliny lessowate, żwiry karpackie oraz resztki pokrywy morenowej. Jest to obszar o krajobrazie typowo rolniczym.

Od strony południowej do przedstawionych powyżej kotlin przylega pasmo o charakterze podgórskim, tworzone przez Wzgórze Podbeskidzkie (w części zachodniej) i Pogórze Śląskie (w części wschodniej).

Wzgórze Podbeskidzkie są wschodnią częścią regionu Pogórzy Zachodnio-beskidzkich (zgodnie z nomenklaturą czeską). Obszar ten ma skomplikowaną budowę geologiczną, budują go skały fliszowe płaszczowiny podśląskiej (żdanicko-podśląskiej) oraz śląskiej. Krajobraz tego obszaru jest pagórkowaty, a średnia wysokość wynosi 353 m n.p.m., przy rozpiętości od 252 do 427 m n.p.m. oraz nachyleniu stoków wynoszącym przeciętnie $4^{\circ}20'$. Najwyższym wzniesieniem jest Skałka (Skalka, 964 m n.p.m.), położona pomiędzy Frydlandem a Frenszatem, poza granicami Śląska Cieszyńskiego. Na obszarze Śląska Cieszyńskiego znajduje się jedynie wschodnia część tej jednostki fizyczno-geograficznej, rozciągająca się od Ostrawicy na zachodzie do Olzy na wschodzie. Północno-zachodnią część tego regionu stanowi Międzygórze Sztramberskie (Štramberská vrchovina) – położone poza historycznymi granicami Śląska Cieszyńskiego – zbudowana z piaskowców palkowickich, będących utworami płaszczowiny podśląskiej. Również poza granicami omawianego obszaru ukazują się na powierzchni wapienie sztramberskie, występujące w pasie niższych wzniesień (do 690 m n.p.m.) pomiędzy Frydkiem-Mistkiem a Sztramberkiem (Štramberk). W części południowej Wzgórz Podbeskidzkich wyróżnia się podjednostkę Rów Frenszacki (Frenštátská brázda), będący obniżeniem pomiędzy Międzygórzem Sztramberskim a Beskidem Morawsko-Śląskim, o średniej wysokości 454 m n.p.m.; na obszarze Śląska Cieszyńskiego znajduje się jedynie wschodni kraniec tego regionu, położony pomiędzy rzekami Ostrawicą a Morawką (Morávka). Ponadto wyróżnia się kilka innych mniejszych jednostek, takich jak Rów Trzyniecki (Třinecká brázda), biegnący od Ostrawicy, Starego Miasta (Staré Město) i Janowic (Janowice) do Trzyńca czy Wzgórze Cieszyńskie (Tešínská pahorkatina), o średniej wysokości 322 m n.p.m., graniczące bezpośrednio z Kotliną Ostrawską. Od strony południowej ponad poziom Wzgórz Podbeskidzkich wznosi się wyraźny próg Beskidu Morawsko-Śląskiego i zachodniego krańca Beskidu Śląskiego, przedzielone wyraźnym obniżeniem Rowu Jabłonkowskiego.

W polskiej części Śląska Cieszyńskiego „przedłużeniem” Wzgórz Podbeskidzkich jest Pogórze Śląskie, zaliczane do makroregionu Pogórzy Zachodnio-beskidzkich. Najbardziej na zachód wysunięta część Pogórza Śląskiego jest zwyczajowo zwana Pogórzem Cieszyńskim. Pogórze Śląskie na Śląsku Cieszyńskim ciągnie się od Olzy po Białą, pasem o szerokości 5–15 km. Ma charakter rozwiniętej erozyjnie wyżyny o różnicach wysokości względnej

do 200 m, opadającej w kierunku północnym (ku kotlinom) niewyraźnym progiem denudacyjnym, osiągającym wysokość względną około 50 m. Od strony południowej wznosi się ponad poziom pogórza wyraźny próg Beskidów Zachodnich, czyli Beskid Śląski, a próg tego mezoregionu osiąga względną wysokość do 400 m. Rzeki płynące z gór wcinają się w doliny pogórza do około 50 m. Niewysokie wzgórza i garby zbudowane są z osadów morskich (w wieku od kredy do paleogenu) płaszczowiny cieszyńskiej oraz piaskowców, łupków, wapieni cieszyńskich (kreda). U podnóża gór powierzchnia Pogórza Śląskiego wznosi się na wysokość 400–500 m n.p.m. i obniża się w kierunku północnym do 300 m n.p.m. Krajobraz Pogórza jest urozmaicony, z wzniesieniami o długich, łagodnych zboczach i spadkach 5–10%. Wzniesienia przybierają kształt zaokrąglonych garbów, gdyż budują je podatne na procesy erozyjne łupki i wapień cieszyńskie. Doliny Olzy, Wisły i Białej dzielą Pogórze Śląskie na mniejsze jednostki fizyczno-geograficzne o nieco odmiennych cechach fizjograficznych: Dział Cieszyński i tzw. Trójkątną Kotlinę Ustronia.

Dział Cieszyński to dwa stopnie, z których wyższy tworzą Wzgórza Golezowskie o wysokości 500–550 m n.p.m. i najwyższym wzniesieniem Pogórza Cieszyńskiego – górą Tuł (621 m n.p.m.). Wzniesienia te są zbudowane z wapieni cieszyńskich, tworzących monoklinalne grzbieciki z fragmentami poziomu pogórza. Niższy stopień Działu Cieszyńskiego tworzą płaskie garby o wysokości 330–360 m n.p.m. Większa głębokość rozcięcia od strony doliny

Pogórze Cieszyńskie w rejonie góry Tuł

lot. A. Dorn

Olzy, wynosząca 100–150 m, związana jest z około 40 m niższą bazą erozyjną (Klimaszewski 1967). Trójkątna Kotlinka Ustronia leży na wysokości 300–350 m n.p.m. i tworzą ją stożki napływowe Wisły oraz jej dopływów. Na wschód od Kotlinki Ustronia aż po Białą, Pogórze Śląskie stanowią wzniesienia zbudowane z mało odpornych łupków z wkładkami twardszych wapieni i piaskowców.

Górską część Śląska Cieszyńskiego tworzą masywy Beskidu Morawsko-Śląskiego (po stronie czeskiej) oraz Beskidu Śląskiego (prawie w całości po polskiej stronie omawianego obszaru), rozdzielone Rowem Jabłonkowskim i Międzygórzem Jabłonkowskim. Beskid Morawsko-Śląski jest silnie rozczłonkowanym łańcuchem górskim, zbudowanym zasadniczo z fliszu karpackiego. Powierzchnia tego regionu wynosi 623 km², średnia wysokość 703 m n.p.m., a najwyższym wzniesieniem jest Łysa Góra. Beskid Morawsko-Śląski dzieli się na trzy mniejsze jednostki. Główne partie tego regionu tworzą utwory należące do płaszczowiny śląskiej, sięgającej miąższość ponad 2000 m, wśród których dominują piaskowce godulskie. Piaskowce istebniańskie budują pasmo Połomów i Grunia (Gruń, 847 m n.p.m.). Topografia Beskidu Morawsko-Śląskiego jest dość skomplikowana. Najbardziej południowy fragment masywu Beskidów w granicach Śląska Cieszyńskiego stanowi pasmo Połomów o przebiegu równoleżnikowym, z kulminacjami Wielkiego Połomu (1067 m n.p.m.) i Małego Połomu (1061 m n.p.m.). Na północ od Połomów „wyrastają” masywy najwyższych wzniesień tego regionu (idąc do wschodu) – mocno rozgałęzione pasmo Ropicy (1082 m n.p.m.), pasmo Trawnego (Travný, 1203 m n.p.m.), pasmo Łysej Góry oraz najniższe z nich pasmo Grunia. Masywy te są oddzielone od siebie głęboko wciętymi dolinami rzek i potoków Morawki (pomiędzy Ropicą a Trawnym), Mogielnicy (między Trawnym a Łysą Górą) oraz Rzeczycą (między Łysą Górą a Gruniem). Granicą śląskocieszyńskiej części Beskidu Morawsko-Śląskiego jest Ostrawica, oddzielająca wyżej omówione pasma od masywów Smreka (Smrk, 1276 m n.p.m.) oraz Kniehyni (Kněhyně, 1257 m n.p.m.) i Diabelskiego Młyna (Čertův mlýn, 1207 m n.p.m.).

Od strony wschodniej Beskid Morawsko-Śląski graniczy z dwoma odrębnymi jednostkami fizyczno-geograficznymi – Rowem Jabłonkowskim na północy i Międzygórzem Jabłonkowskim na południu. Rów Jabłonkowski (powierzchnia 74 km², średnia wysokość 442 m n.p.m.) to zapadlisko pomiędzy Beskidem Morawsko-Śląskim, konkretnie masywem Ropicy, a pasmem Czantorii, przynależącym do mezoregionu Beskid Śląski. Rozciąga się pomiędzy Wędrynią na północy, a na południu wchodzi dwoma ostrogami do Mostów (Mosty u Jablunkova) i Bukowca (Bukovec). Obniżenie to jest fragmentem doliny Olzy, a na rzeźbę terenu miało wpływ przede wszystkim zlodowacenie krakowskie, podczas którego czoło lodowca oparło się o próg sąsiadujących Beskidów, zaś jego język dotarł aż do wspomnianego powy-

żej Bukowca. Międzygórze Jabłonkowskie (o powierzchni 26 km² i średniej wysokości 592 m n.p.m.) jest niewielką jednostką obejmującą wzniesienie Girowej (Girová, 839 m n.p.m.) i ograniczoną dolinami Olzy, Osetnicy (Osetnice) i Czadeczki (Čierňanka). Jednostka ta jest zbudowana ze skał fliszowych, a różnice wysokościowe dochodzą do 200–400 m.

Ostatnim regionem na obszarze czeskiej części Śląska Cieszyńskiego jest zachodni kraniec Beskidu Śląskiego, ograniczony do zachodnich stoków pasma Czantorii i Stożka o ekspozycji zachodniej. Zróżnicowanie wysokościowe tego regionu mieści się pomiędzy 300 a 500 m, przy średniej wysokości 614 m n.p.m., a najwyższym szczytem jest Wielka Czantoria (Velká Čantoryje, 995 m n.p.m.). Powierzchnia tego regionu wynosi 54 km².

W polskiej części Śląska Cieszyńskiego makroregion Beskidy Zachodnie w całości tworzy mezoregion Beskid Śląski. Beskid Śląski w granicach Polski to obszar o powierzchni 561 km², rozciągający się pomiędzy grzbietem pasma Wielki Stożek (978 m n.p.m.) – Soszów Wielki (885 m n.p.m.) – Czantoria i Przełęczą Jabłonkowską (552 m n.p.m.) na zachodzie, doliną Czadeczki i Bramą Koniakowską na południu oraz Kotliną Żywiecką i Bramą Wilkowicką od strony wschodniej. Granicę północną wyznacza wysoki i wyraźny próg denudacyjny, pod względem geologicznym stanowiący czoło płaszczowiny godulskiej. Beskid Śląski zbudowany jest z odpornych na procesy erozyjne warstw piaskowców godulskich i dolnych istebniańskich. Pod względem krajobrazowym góry te należą do gór średnich, z uwagi na małą intensywność młodszych ruchów tektonicznych. Beskid Śląski budują masywne i zwarte bloki górskie o wysokościach względnych 400–700 m, o łagodnych kształtach, dużym nachyleniu stoków, porozcinane głębokimi dolinami licznych dopływów Wisły. Próg Beskidu Śląskiego jest porozcinany na znacznych przestrzeniach przez doliny rzek: Wisły oraz jej prawobrzeżny dopływ Brennicę i Olzę. Wody tych rzek podzieliły jednolity pierwotnie blok Beskidu Śląskiego na kilka pasm o układzie w zasadzie południkowym. Stopą czy też podstawą tego górotworu jest zasadniczy grzbiet karpacki o przebiegu równoleżnikowym i wyrównanej linii grzbietowej. Liczy on około 20 km długości i rozpoczyna się od Przełęczy Jabłonkowskiej, sięgając do przełęczy Ropienka (648 m n.p.m.), z kulminacją na wschodnim krańcu – Ochodzitą (894 m n.p.m.). W tym miejscu główny grzbiet karpacki ulega załamaniu i przyjmuje ułożenie południkowe. Stąd odchodzi prawie południkowe, wielokrotnie rozgałęziające się pasmo Baraniej Góry, liczące około 37 km długości. Charakterystyczną cechą ukształtowania tego pasma są znacznie dłuższe i niższe ramiona odchodzące w kierunku zachodnim oraz bardziej urzeźbione stoki północne niż południowe i zachodnie. Ramiona odchodzące ku wschodowi są krótkie, wyższe, opadają stromo. W takim ramieniu wykształcił się masyw najwyższego wzniesienia tego pasma – Skrzycznego (1 257 m n.p.m.), będącego jednocześnie najwyższym

wzniesieniem Beskidu Śląskiego, przy czym Skrzyczne znajduje się poza historycznymi granicami Śląska Cieszyńskiego.

Jednym z zachodnich rozgałęzień pasma baraniogórskiego jest pasmo Czantorii, będące wododziałem pomiędzy dorzeczem Wisły i Odry. Innymi zachodnimi pasmami są: pasmo Równicy (884 m n.p.m.), oddzielające doliny Wisły i Brennicy, ramię Starego Gronia (979 m n.p.m.), Kotarza (918 m n.p.m.) i Stołowa (1 041 m n.p.m.), oddzielające doliny Brennicy i Iłownicy. Po stronie wschodniej wyróżnić można ramię Klimczoka (1 117 m n.p.m.) i Magury (1095 m n.p.m.), rozdzielające doliny Wapiennicy, Białej i Żylicy, ramię Skrzycznego, oddzielające dolinę Żylicy i Lesnej, ramię Kościelca (1 022 m n.p.m.), ramię Magurki Radziechowskiej (1 091 m n.p.m.), rozdzielające doliny Lesnej i Bystrej, ramię Jaworzyny (1 020 m n.p.m.) i ramię Szarego (709 m n.p.m.) pomiędzy Kamesznicą a Sołą. Północne stoki Beskidu Śląskiego są spadziste i poszarpane progami, natomiast południowe – gładkie i znacznie łagodniejsze. Linia grzbietowa jest na ogół mało zróżnicowana. Ogółem tylko trzy szczyty przekraczają wysokość 1200 m n.p.m. – oprócz wspomnianych już Skrzycznego i Baraniej Góry jest to także Małe Skrzyczne (1 201 m n.p.m.). Wysokość 1 000 m n.p.m. przekracza ponad 20 szczytów. Wszystkie występują w głównym grzbiecie baraniogórskim lub w jego wschodnich ramionach.

Doliny Beskidu Śląskiego są głębokie i długie, o asymetrycznym profilu i charakterystycznym kształcie V. W górnych odcinkach są ułożone równoleżnikowo, natomiast w niższych częściach południkowo. Zmiana kierunku dolin zaznacza się w miejscach uskoków tektonicznych. Przez Beskid Śląski i Beskid Morawsko-Śląski przebiega europejski dział wodny Morze Bałtyckie – Morze Czarne.

Typy rzeźby terenu

Przedstawione powyżej ukształtowanie rzeźby terenu na obszarze Śląska Cieszyńskiego jest wynikiem jej rozwoju, przebiegającego w kilku etapach:

- trzeciorzędowym: wypiętrzenia górotworu w przypadku Karpat Zewnętrznych rozpoczęły się od neogenu – kształtowanie rzeźby terenu następowało w wyniku ruchów tektonicznych oraz zmieniającego się klimatu. W okresach wypiętrzeń i wilgotnego klimatu następowało podniesienie się terenu przy jednoczesnym jego rozcinaniu przez rzeki, natomiast w okresach „spokoju tektonicznego” i suchego klimatu decydujące znaczenie odgrywały procesy zrównywania terenu. W efekcie nastąpiło „wypreparowanie” fragmentów terenu zbudowanych z najbardziej odpornych skał, poprzecinanych obniżeniami dolin rzecznych, co doprowadziło pod koniec trzeciorzędu do uformowania głównych rysów rzeźby Karpat. Długotrwały proces doprowadził do wytworzenia w miocenie najstarszej powierzchni zrównania – tzw.

poziomu beskidzkiego, który przebiega na wysokości około 1 100-1 200 m n.p.m., obejmując najwyższe partie pasma baraniogórskiego i Skrzycznego po stronie polskiej oraz pasma Trawnego i Łysej Góry po stronie czeskiej. Z górnego miocenu pochodzi także kolejna powierzchnia zrównania - poziom śródgórski, wznoszący się 250-400 m nad dnem współczesnych dolin. Występuje on w postaci szerokich zrównań grzbietowych lub wzniesień na wysokości 800-900 m n.p.m. w części południowej Beskidu Śląskiego i 750-780 m n.p.m. w części północnej. Wypiętrzenie Beskidu Śląskiego w dolnym pliocenie spowodowało wcięcie dolin rzecznych o 120-200 m głębiej i odmłodzenie rzeźby. Później nastąpił kolejny okres intensywnego niszczenia rzeźby, czego efektem było utworzenie kolejnej powierzchni zrównania, tzw. poziomu podgórskiego, który zachował się na wysokości około 500-550 m n.p.m. u podnóży Beskidu Śląskiego i Beskidu Morawsko-Śląskiego (Pogórze Śląskie, Wzgórze Podbeskidzkie), w dolinie Wisły na wysokości 560-650 m n.p.m. oraz w głębi Beskidu i w rejonie Bramy Koniakowskiej na wysokości 620-680 m n.p.m. Ostatnie wypiętrzenie Beskidów wraz z pogórzem dokonało się w górnym pliocenie w kilku etapach, zaznaczonych występowaniem teras erozyjnych na stokach i doprowadziło do uformowania się dolin rzecznych w obserwowanych dziś formach (z pewnymi modyfikacjami w okresie zlodowaceń i okresów interglacjalnych).

- plejstoceniowym: początkowo rzeźba Beskidów była znacznie bardziej zróżnicowana, o większych deniwelacjach, bardziej stromych stokach i wąskich dolinach. Mimo występowania kolejnych ruchów tektonicznych duży wpływ na rzeźbę terenu miały wahania klimatyczne, związane z okresami lodowcowymi (glacjalnymi) i międzylodowcowymi (interglacjalnymi). Obszar Śląska Cieszyńskiego leżał poniżej plejstoceniowej granicy wiecznego śniegu, przebiegającej na wysokości 1450-1600 m n.p.m.; z lądolodów niżowych do progu Beskidów (do wysokości 420 m n.p.m.) dotarł lądolód zlodowacenia południowopolskiego (krakowskiego). Obszar niepokryty przez lód podlegał intensywnemu wietrzeniu mrozowemu, co prowadziło do spłaszczenia stoków; na terenie pogórz w okresach międzylodowcowych zbocza były łagodzone przez nawiewanie lessu, a stoki górskie były utrwalane przez las. Po okresie lodowcowym, w wyniku osuwisk i erozji wodnej, doszło do obniżenia grzbietów górskich nawet o 30-50 m;

- holoceniowym: najważniejszą rolę w kształtowaniu rzeźby terenu odgrywały rzeki, co wiązało się z utrwaleniem stoków oraz ich zalesieniem. Koryta rzek pogłębiły się, co spowodowało także intensywne procesy osuwiskowe; w rejonach podgórskich następowała natomiast akumulacja niesionego przez wody rzek materiału;

- najmłodszym - współczesnym: podstawową rolę odgrywają procesy antropogenicznego przeobrażania rzeźby, przede wszystkim w wyniku wylesiania stoków, czego efektem są procesy spłukiwania i wywiewania, a także

eksploatacji surowców naturalnych (kamieniołomy, żwirownie, wyrobiska glin ceramicznych).

Generalnie na obszarze Śląska Cieszyńskiego można wyróżnić trzy typy rzeźb:

- den dolin - w części północnej;
- pogórskiej (pogórzy niskich) - łagodnie pofałdowany obszar Wzgórz Podbeskidzkich i Pogórza Śląskiego z wyższymi wzniesieniami w części południowo-wschodniej, przylegającej do progu Beskidu Śląskiego oraz w części południowo-zachodniej, przylegającej do progu Beskidu Morawsko-Śląskiego;
- gór średnich - z wysokim progiem morfologicznym u czoła utworów skalnych płaszczowiny godulskiej i płaszczowiny magurskiej.

Formy mikrorzeźby terenu¹³

Do najciekawszych geomorfologicznych form mikrorzeźby, jakie spotykamy w górskiej części Śląska Cieszyńskiego, należy zaliczyć skałki (Pukowski, Szura 2004), jaskinie (Pulina 1997, Michalska, Wojtas 1999), wodospady, fragmenty dolin cieków wodnych o charakterze kanionów oraz jeziora osuwiskowe.

Na obszarze Beskidu Śląskiego w granicach Śląska Cieszyńskiego naturalne formy skałkowe o różnych kształtach i wymiarach występują przede wszystkim w okolicach Wisły w pasmach górskich Stożka, Baraniej Góry i Malinowskiej Skały. Są to formy zbudowane z grubych ławic zlepieńców i piaskowców, zlokalizowane w górnych warstwach godulskich i istebniańskich serii śląskiej. Do najbardziej interesujących należy kilka wychodni objętych ochroną prawną (jako pomniki przyrody):

- w masywie Baraniej Góry, na grzbiecie dzielącym dolinę Białej Wisłki od dolinki potoku Bobrowskiego zlokalizowany jest na przestrzeni kilkunastu metrów ciąg skałek, ze ścianami dochodzącymi do 15 m wysokości. Kilkaset metrów poniżej tego zespołu skałek, na zachodnim zwieńczeniu grzbietu, znajduje się najciekawsza forma tego typu - skałka w postaci grzyba. Jej górna część, zwieszająca się nad doliną Białej Wisłki, ma formę skalnego blatu o wymiarach 5 × 7 m, wysokości od strony północnej 9 m i średniej grubości do 1,5 m. W podstawie tej skałki rozwinęła się Jaskinia w Grzybie o długości 15 m.
- skałka na Kobylej, będąca częściowo przewieszonym progiem skalnym o długości 120 m i maksymalnej wysokości do 14 m, z rumowiskiem skalnym u podstawy. U podnóża skałki znajduje się niewielkie schronisko podskalne o nazwie Szpara w Kobylej o długości 6 m.

¹³ W rozdziale wykorzystano m.in. opracowanie sporządzone przez Przedsiębiorstwo Wielobranżowe KRAMEKO Sp. z o.o. (zespół pod kierownictwem Marcina Czerny) w ramach prac nad projektem planu ochrony Parku Krajobrazowego Beskidu Śląskiego, prowadzonych na zlecenie Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego.

Skalki między
Kiczorą
a przełęczą
Kyrkawica

- skalki w grzbiecie pomiędzy wzniesieniem Kiczory (990 m n.p.m.) a przełęczą Kyrkawica (950 m n.p.m.). Jest to zgrupowanie piaskowcowych skałek (piaskowce istebniańskie dolne), złożone z progu o długości około 80 m i wysokości do 3 m oraz trzech skałek w formie grzybów (znajdują się już na stoku Kyrkawicy, w przedłużeniu progu w odległości około 250 m), o długości 4-5 m, szerokości 2-3 m i wysokości do 7 m od strony północnej.

- Dorkowa Skała, znajdująca się w rejonie przełęczy Szarcuła; jest to ambona przyszczytowa z piaskowców istebniańskich dolnych, o długości 54 m, szerokości 3 m i wysokości 7 m.

- bardzo popularną i znaną formą skałkową jest Malinowska Skała, znajdująca się w pobliżu szczytu Malinowska Skała (1 152 m n.p.m.), zlokalizowana na granicy Śląska Cieszyńskiego. Wschodnia skalna ma formę przyszczytowej ambony zbudowanej ze zlepieńców, o długości 6 m, szerokości 13 m i wysokości do 6 m od strony północnej.

Interesującą formą geomorfologiczną w Beskidzie Śląskim są jaskinie pseudokrasowe, czyli powstałe w wyniku innych procesów geologicznych niż procesy krasowe. Powstawały one głównie w gruboławicowych piaskowcach godulskich, na skutek procesów tektonicznych (grawitacyjne i odprężeniowe ruchy masowe skał – osuwy i obrywy) lub wietrzenia i erozji. Z reguły mają postać wysokich i wąskich szczelin, dostępnych z powierzchni ziemi przez otwory w stropie. Są to jaskinie młode, w wieku rzędu nawet kilkudziesięciu lat. Kilka jaskiń zostało uznanych za pomniki przyrody. Do najciekawszych można zaliczyć:

- Jaskinię w Trzech Kopcach, znajdująca się na południowym stoku Trzech Kopców (1 082 m n.p.m.), o długości 1 229 m (Szura 2003). Jest to

jaskinia osuwiskowa, powstała w piaskowcach warstw godulskich środkowych, najbardziej zaawansowana w rozwoju ze znanych obecnie form podziemnych tego typu.

- Jaskinia Malinowska, znajdująca się na południowym stoku Malinowa (1 114 m n.p.m.), o długości 230,5 m. Jaskinia powstała w piaskowcach warstw godulskich górnych.

- Jaskinia w Stołowie, zlokalizowana na południowo-zachodnim stoku Stołowa (1 035 m n.p.m.), poniżej przełęczy oddzielającej Trzy Kopce od Stołowa. Jaskinia typu osuwiskowego, powstała w piaskowcach godulskich środkowych i ma długość 21 m.

- Jaskinia Salmopolska, znajdująca się po zachodniej stronie grzbietu siodła Przełęczy Salmopolskiej. Jaskinia powstała na skutek ruchów odprężeniowo-grawitacyjnych w piaskowcach godulskich górnych i ma długość 107 m.

- Jaskinia Głęboka w Stołowie¹⁴, położona w pobliżu Jaskini w Stołowie, o której mowa powyżej. Ma głębokość 554 m, powstała w wyniku ruchów osuwiskowych w obrębie warstw piaskowców godulskich środkowych.

Najdłuższą jaskinią na obszarze polskich Karpat Fliszowych jest Jaskinia Wiślańska. Jaskinia ta została odkryta w 2003 roku na terenie Brennej-Leśnicy, a aktualna długość jej korytarzy wynosi 2 073 metry, przy deniwelacji 41 m (+3,5 / -37,5). W jaskini znaleziono nietypowe jak na warunki fliszowe nacieki – kalcytowe stalaktyty, draperie, grzybki oraz skupiska niewielkich kryształów gipsu¹⁵. Okazała jest także odkryta w 2004 roku Jaskinia Miecharska, położona na terenie Wisły-Malinki, o długości 1 813 m i deniwelacji 56,3 m (-54,5 / +1,8)¹⁶. Obie jaskinie, ze względu na prowadzone badania naukowe, nie są obecnie ogólnodostępne.

Ogółem na terenie Parku Krajobrazowego Beskidu Śląskiego (a więc także na fragmencie tego mezoregionu położonym poza historycznymi granicami Śląska Cieszyńskiego) zinwentaryzowano 224 jaskinie i schroniska podskalne (np. w postaci płytkich nisz). Łączna długość jaskiń i schronisk wynosi niemal 4 400 m, przy czym w większości są to formy nieduże (167 z nich nie przekracza długości 10 m), a jedynie siedem jaskiń ma długość przekraczającą 100 m¹⁷. Natomiast na terenie całego Beskidu Śląskiego łącznie zinwentaryzowano 326 jaskiń o łącznej długości 8 336,7 m¹⁸.

¹⁴ Jaskinia uznana za pomnik przyrody uchwałą Rady Gminy Brenna w 2006 roku; pozostałe przedstawione jaskinie są pomnikami przyrody od 1993 roku.

¹⁵ Na podstawie informacji zamieszczonych na stronie internetowej Stowarzyszenia Ochrony Jaskiń „Grupa Malinka” <http://exploreordie.eu/index2.php> (stan z 27 października 2009).

¹⁶ Na podstawie informacji zawartych na stronie internetowej Stowarzyszenia Speleoklub Beskidzki <<http://www.ssb.strefa.pl>> (stan z 20 czerwca 2009).

¹⁷ Podano w oparciu o dane zawarte w opracowaniu, o którym mowa w przypisie 13.

¹⁸ Na podstawie danych jak w przypisie 16.

Niezwykle malowniczo przedstawiają się także inne naturalne formy geomorfologiczne, do których można zaliczyć m.in. wodospady i głęboko wcięte doliny oraz wąwozy rzek i potoków. Do najefektowniejszych wodospadów, będących atrakcją geoturystyczną Śląska Cieszyńskiego, należą z pewnością Kaskady Rodła w dolinie Białej Wisłki w masywie Baraniej Góry na terenie Beskidu Śląskiego (Strzebiński, Słomka 2007) oraz wodospady na obszarze Beskidu Morawsko-Śląskiego w masywie Łysej Góry: w dolinie potoku Satina oraz w dolinie potoku Mazák (wysokość największego wodospadu na tym cieku wynosi 17 m, a tym samym jest jednym z największych wodospadów na terenie Republiki Czeskiej; cała kaskada ma przewyższenie 55 m – Miklín 2009). Te twory przyrody nieożywionej są objęte różnymi formami ochrony – patrz *Środowisko biotyczne*, rozdział *Ochrona przyrody na lewym brzegu Olzy* (s. 137–159). Atrakcyjne pod względem krajobrazowym są także fragmenty dolin niektórych cieków wodnych, zwłaszcza na terenach podgórskich, z podłożem słabo odpornym na działalność czynników erozyjnych. Doliny potoków, zwłaszcza tych o większych spadkach, są głęboko wcięte w podłoże i fragmentami płyną w kanionach o ostro nachylonych (czasem wręcz pionowych) skarpach, których wysokość może dochodzić nawet do kilkunastu metrów. Za szczególnie malownicze, a przede wszystkim interesujące z poznawczego punktu widzenia, uchodzą m.in. fragmenty dolin rzek i potoków w zachodniej części Śląska Cieszyńskiego, powstałe w warstwach wierzowskich – dolina Ostrawicy oraz potoku Satina (Waškowska-Oliwa i in. 2007), objęte różnymi formami ochrony.

Inną interesującą formą krajobrazową są jeziora osuwiskowe, powstające na skutek napełnienia wodami opadowymi lub gruntowymi bezodpływowych zagłębień powstałych w obrębie osuwisk. Jeziora tego typu w Beskidzie Śląskim są bardzo nieliczne, występują m.in. na Trzech Kopcach, Szyndzielni, Klimczoku i Baraniej Górze. Powierzchnia tych jezior jest niewielka, wynosi średnio kilkadziesiąt metrów kwadratowych. Do jezior związanych z osuwiskami zaliczyć można także podziemne, okresowe jeziora w jaskiniach, m.in. w Jaskini Malinowskiej, w Jaskini Salmopolskiej, w Jaskini w Trzech Kopcach.

Szereg interesujących form mikrorzeźby terenu znajduje się w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego. W granicach Obszaru Chronionego Krajobrazu Beskidy (Chráněná krajinná oblast Beskydy), obejmującej Beskid Morawsko-Śląski, zinwentaryzowano ogółem 28 większych jaskiń pseudokrasowych. Do najciekawszych należą położone już poza historycznymi granicami Śląska Cieszyńskiego Jaskinia Cyrilka na przełęczy Pustewny, będąca najdłuższą jaskinią w Czechach (370 m). Najgłębszą jaskinią pseudokrasową w obrębie całego fliszu karpackiego jest Jaskinia Kniehyńska (o głębokości 57,5 m i długości około 280 m), położona na południowo-wschodnim stoku Kniehyni (1 257 m n.p.m.). Natomiast w granicach zachodniej części Śląska

Cieszyńskiego położony jest m.in. system jaskiń, zwany Ondraszkowe Dziury (Ondrášovy díry) – są to rozpadliny skalne, znajdujące się w grzbiecie Lukszyńca (Lukšinec, 899 m n.p.m.) w masywie Łysej Góry i objęte ochroną jako pomnik przyrody. Na obszarze Międzygórze Jabłonkowskiego, w południowych stokach Girowej, znajduje się sześć przebadanych pseudokrasowych jaskiń szczelinowych, z których najdłuższa ma 46 m korytarzy (Cichá 2007). Z licznych skałek wspomnieć należy o kilkunastometrowej wysokości piaskowcowych skałkach, ciągnących na odcinku o długości około 200 m na zachód od szczytu Sułowa (Súlov, 903 m n.p.m.). Grupa skałek znajduje się także na szczycie Wielkiego Połomu. W czeskiej części Beskidu Śląskiego, w masywie Czantorii, znajduje się kilkunastometrowej wysokości Skałka (około 200 m na zachód od schroniska) oraz wychodnia skalna na południowo-zachodniej odnodze Czantorii. Grupa skał zwana Diabelskim Młynem znajduje się także w pobliżu szczytu Girowej.

Pod względem geologicznym, a częściowo również krajobrazowym, atrakcyjne są również antropogeniczne formy przekształcenia rzeźby terenu – różnego rodzaju pozostałości po wyrobiskach, miejscach eksploatacji surowców mineralnych (zagadnienia z tym związane były poruszane już wcześniej). Wydobycie skał prowadzone w formie odkrywek wiąże się z drastycznym przekształceniem środowiska przyrodniczego i degradacją krajobrazu. Jednak w wyniku tych działań często dochodzi do odsłonięcia interesujących formacji lub profili skalnych, a także staje się możliwe poznanie budowy geologicznej danego obszaru, jego geologicznej przeszłości czy zachodzących procesów i zjawisk. Tego typu obiekty – nieczynne wyrobiska – o różnej wielkości i skali ingerencji w krajobraz, dość licznie występują na całym obszarze Śląska Cieszyńskiego, a zwłaszcza w jego podgórskich rejonach. Dawne wyrobiska piaskowców godulskich (w rejonie Ustronia), łupków i wapieni cieszyńskich oraz cieszyinitów (w pasie Pogórze Cieszyńskiego i Wzgórze Podbeskidzkich) mają często znaczące walory przyrodniczo-krajobrazowe, predysponujące je do objęcia ochroną, zarówno ze względu na interesujące elementy geologiczne, ale także jako miejsca występowania rzadkich i interesujących okazów flory i fauny. Niektóre z tych obiektów zlokalizowanych w zachodniej części Śląska Cieszyńskiego są objęte ochroną prawną, np. obszar Natura 2000 „Václavovice – pískovna” (patrz s. 142), pomnik przyrody Žermanický lom. W prawobrzeżnej części Śląska Cieszyńskiego dawne wyrobiska i kamieniołomy są atrakcjami turystycznymi, położonymi na wyznaczonych trasach spacerowych i szlakach turystycznych, np. wyrobiska marglu i wapieni cieszyńskich w paśmie Jasieniowej w Goleszowie (Mróz 2003) lub wyrobiska cieszyinitu w Cieszynie (Kawęcki, Durčok 2003).

Klimat

Położenie obszaru na tle podziału kraju na jednostki regionalizacji klimatycznej i ogólne cechy klimatu

Śląsk Cieszyński położony jest w całości w strefie klimatu umiarkowanego, przejściowego. Klimat omawianego obszaru wykazuje wyraźną zależność od czynników cyrkulacyjnych, czyli wędrowek mas powietrza, głównie polarnomorskich (atlantyckich) oraz kontynentalnych, co sprawia, że jego cechą charakterystyczną jest duża nieregularność stanów pogody i znaczne wahania temperatury, zarówno w skali roku, jak i w ciągu następujących po sobie lat. Położenie Śląska Cieszyńskiego na obszarze kilku jednostek fizyczno-geograficznych, wyraźnie różniących się rzeźbą terenu oraz zróżnicowaniem wysokości względnych i bezwzględnych (nad poziomem morza), dodatkowo powoduje ścieranie się wpływów różnych typów mezoklimatycznych.

Omówienia stosunków klimatycznych regionu znaleźć można w szeregu opracowań o różnym charakterze, stopniu szczegółowości, opierających się o różne okresy pomiarów poszczególnych elementów meteorologicznych (m.in. Szaflarski 1973, Kozłowska-Szczęśna i in. 1983, Mróz 2001, Siwek 2001), przy czym w niniejszym opracowaniu uwzględnione zostały głównie dane zawarte w *Atlasie klimatu województwa śląskiego* (Kruczała 2000). W interesującym nas zakresie *Atlas...* w syntetycznym i kartograficznym ujęciu przedstawia podstawowe czynniki klimatyczne w oparciu o dane pomiarowe z lat 1966–1995, pochodzące zarówno z sieci pomiarowej na obszarze polskiego Śląska Cieszyńskiego, jak i terenów przyległych, w tym z obszaru zachodniej części charakteryzowanego regionu.

Według klasycznej regionalizacji klimatycznej E. Romera (1949), polska część Śląska Cieszyńskiego w swojej najbardziej północnej części (obejmującej fragmenty Kotliny Oświęcimskiej i Ostrawskiej) pozostaje pod wpływem klimatu typu podgórskich nizin i kotlin, należącego do krainy sandomierskiej. Na tym obszarze zaznaczają się wpływy kontynentalne, które wyrażają się zwiększoną amplitudą rocznej temperatury powietrza w kierunku wschodnim, a okres wegetacyjny trwa 210 dni. Środkowa i południowa część omawianego obszaru – Pogórze Cieszyńskie i Beskid Śląski – znajdują się pod wpływem klimatu górskiego i podgórskiego, charakteryzującego się dużą zmiennością warunków termicznych i opadowych w zależności od wzniesienia (położenia nad poziomem morza). Liczba dni z przymrozkami może dochodzić do 200, natomiast okres wegetacyjny trwa poniżej 160 dni. Cechą charakterystyczną jest występowanie na tym terenie wiatrów halnych (wiatry typu föhnu). Strefy mezoklimatyczne tego obszaru (określone przez Romera) nie mają wyraźnych i stałych granic, ulegając przesunięciu zależnie od aktualnie panujących warunków meteorologicznych.

Regionalizacja rolniczo-klimatyczna R. Gumińskiego (1950), zmodyfikowana przez J. Kondrackiego, dzieli obszar Polski na dzielnice, wyróżnione przede wszystkim ze względu na wielkość opadów, długość okresu wegetacyjnego oraz czas zalegania pokrywy śnieżnej. W tym podziale najbardziej północno-zachodni skrawek Śląska Cieszyńskiego (na północ od Cieszyna i na zachód od doliny Wisły) należy do dzielnicy podsudeckiej. Dolina Wisły wraz ze Zbiornikiem Goczałkowickim przynależy do dzielnicy tarnowskiej. Pogórze Cieszyńskie zostało zaliczone do dzielnicy podkarpackiej, natomiast Beskid Śląski jest położony w obrębie dzielnicy karpackiej. Charakterystyczne cechy dwóch ostatnich z wymienionych dzielnic klimatycznych, obejmujących około 80% polskiej części regionu, zostały przedstawione w poniższej tabeli (Mróz 2001).

	Dzielnica podkarpacka	Dzielnica karpacka
Przeważające kierunki wiatrów	SW, W, NW	SW, S
Odsetek dni z ciszą	13-37%	2-20%
Średnia temperatura roczna	7-8 °C	3-7 °C
Średnia temperatura lipca	16-18,5 °C	13-16 °C
Średnia temperatura stycznia	od -1,5 do -3 °C	od -3 do -7 °C
Liczba dni z przymrozkiem	do 110	do 175
Liczba dni mroźnych	30-40	40-80
Liczba dni gorących	20-40	do 20
Długość okresu wegetacyjnego	do 225 dni	160-210 dni
Czas trwania zimy	60-70 dni	70-110 dni
Czas trwania lata	70-90 dni	0-70 dni
Opady	750-1000 mm	1000-1500 mm
Liczba dni z pokrywą śnieżną	55-80	80-160

Według innej klasyfikacji - regionalizacji klimatycznej W. Wiszniewskiego i W. Chełkowskiego (1975) - prawie cały obszar wschodniej części Śląska Cieszyńskiego znajduje się w obrębie regionu karpackiego, a jedynie najbardziej północno-wschodni skrawek tego obszaru (rejon Pogwizdowa, Kaczyc i Zebrzydowic) został zaliczony do regionu lubusko-dolnośląskiego.

Dla terenów górskich najbardziej miarodajny jest podział M. Hessa (1965), który wyróżnia na obszarze Beskidu Śląskiego trzy piętra klimatyczne:

- umiarkowanie ciepłe, poniżej 700 m n.p.m., ze średnią roczną temperaturą powietrza wyższą od 6 °C,
- umiarkowanie chłodne, od 700 do 1100 m n.p.m., ze średnią roczną temperaturą powietrza od 6 do 4 °C,

- chłodne, powyżej 1 100 m n.p.m., ze średnią roczną temperaturą od 2 do 0 °C.

W dnach dolin i kotlin granice tych pięter mogą przebiegać 150–250 m niżej niż na wzniesieniach. Zasięg tych pięter klimatycznych przedstawiono w poniższej tabeli.

Typ klimatu	Piętro klimatyczne	Zasięg występowania n.p.m. (m)
Niweopluwialny	Chłodne (regła górnego)	> 1 080 (1100)
Pluwioniwalny	Umiarkowanie chłodne (regła dolnego)	680 (700)–1 080 (1 100)
	Umiarkowanie ciepłe (pogórza)	260 (250)–680 (700)

Dla Republiki Czeskiej klasycznym podziałem klimatycznym jest podział opracowany przez Quitta (1971). W oparciu o szereg czynników, takich jak średnia temperatura wybranych miesięcy, liczba dni ciepłych, zimnych, mroźnych, wydzielono regiony klimatyczne: 2 ciepłe, 11 umiarkowanie ciepłych i 7 chłodnych, z czego na terenie Czech wyróżnia się 2 regiony ciepłe, 8 umiarkowanie ciepłych i 3 chłodne. W tym podziale na obszarze czeskiego Śląska Cieszyńskiego wyróżnia się dwa podstawowe regiony klimatyczne:

- umiarkowany ciepły (MT) – obejmujący północny i środkowy fragment obszaru (Kotlinkę Ostrawską, Wzgórza Podbeskidzkie) oraz niższe położenia górskie i Rów Jabłonkowski;

- chłodny (CH) – w granicach którego leży obszar wyższych gór Beskidu Śląskiego i Beskidu Morawsko-Śląskiego oraz Międzygórze Jabłonkowskie.

Cały północny obszar czeskiego Śląska Cieszyńskiego, aż po linię przebiegającą na południe od Frydku-Mistku i Trzyńca, zaliczany jest do obszaru umiarkowanie ciepłego okręgu MT 10. Pasma Połomów to obszar chłodny, należący do najchłodniejszego okręgu wyróżnianego na obszarze Czech, oznaczonego skrótem CH 4 (krótkie, chłodne i wilgotne lato, chłodna wiosna, umiarkowanie chłodna jesień, długa, bardzo zimna i wilgotna zima z długo zalegającą pokrywą śnieżną). Zasadniczy masyw Beskidu Morawsko-Śląskiego położony jest w chłodnym okręgu CH 6. Wyższe położenia Beskidu Śląskiego, Międzygórze Jabłonkowskie oraz wąski pas niższych położen Beskidu Morawsko-Śląskiego jest zaliczany do chłodnego okręgu CH 7, z krótkim i umiarkowanie chłodnym latem, długo trwającą i chłodną zimą oraz długimi i raczej chłodnymi okresami przejściowymi. Najniższe położenia górskie Beskidów to zaliczany do umiarkowanie ciepłych okręg MT 2, z krótkim i umiarkowanie wilgotnym latem oraz z suchą, umiarkowanie chłodną zimą, o przeciętnym okresie trwania. Rów Jabłonkowski to umiarkowanie ciepły okręg MT 7, natomiast obszar Rowu Frenszackiego i rejon Trzyńca

jest zaliczany do okręgu MT 9. W porównaniu z okręgami wcześniej scharakteryzowanymi na tych obszarach lato staje się coraz cieplejsze i suchsze, podobnie jak zima, i skraca się okres zalegania pokrywy śnieżnej (Quitt 1971, Weissmannova i in. 2004).

Zróznicowanie najważniejszych czynników klimatycznych regionu umiarkowanie ciepłego i chłodnego przedstawiono w poniższej tabeli (Quitt 1971 za: Weissmannova i in. 2004, Siwek 2001).

	CH4	CH6	CH7	MT7	MT9	MT10
Liczba dni gorących z temperaturą ponad 25 °C	0-20	10-30	10-30	30-40	40-50	40-50
Liczba dni z temperaturą 10 °C i więcej	80-120	120-140	120-140	140-160	140-160	140-160
Liczba dni mroźnych	160-180	140-160	140-160	110-160	110-160	110-160
Liczba dni zimnych	60-70	60-70	50-6-	40-50	30-40	30-40
Średnia temp. stycznia (°C)	-6 do -7	-4 do -5	-3 do -4	-2 do -3	-3 do -4	-2 do -3
Średnia temperatura lipca (°C)	12-14	14-15	15-16	16-17	17-18	17-18
Opady	1 168 mm (Ostrawica) - 1 532 mm (Łysa Góra)			767 mm (Orłowa) - 984 mm (Jabłonków)		
Liczba dni z opadem większym lub równym 1 mm	120-140	140-160	120-130	100-120	100-120	100-120
Całkowity opad w okresie wegetacyjnym (mm)	600-700	600-700	500-600	400-450	400-450	400-450
Całkowity opad w okresie zimowym	400-500	400-500	350-400	250-300	250-300	200-250
Liczba dni z pokrywą śnieżną	140-160	120-140	100-120	60-80	60-80	50-60
Liczba dni pochmurnych	160-150	150-160	150-160	120-150	120-150	120-150
Liczba dni bezchmurnych	40-50	40-50	40-50	40-50	40-50	40-50

Rozkład temperatur na obszarze Śląska Cieszyńskiego jest uwarunkowany dopływem określonych mas powietrza, a przede wszystkim rzeźbą terenu. Na obszarach o urozmaiconej rzeźbie rozkład temperatur jest zależny zarówno od wysokości bezwzględnej, nachylenia, jak i ekspozycji zboczy. W dolinach rzek i potoków, kotlinkach oraz w miejscach słabo przewietrzanych (podmokłe obniżenia terenu) częste są zjawiska powstawania tzw. mrozowisk, czyli zastoisk zimnego powietrza, którego temperatura może być nawet o 5-7 °C niższa niż na terenach przyległych. Zazwyczaj mrozowiskom towarzyszą inwersje temperatur, czyli wzrost temperatury wraz ze wzrostem wysokości, podczas gdy w sytuacjach typowych temperatura wraz z wysokością n.p.m. maleje. Charakterystyczne dla tego regionu jest także zjawisko zmniejszania się odsetka cisz wraz ze wzrostem wysokości nad poziomem morza.

Czynnikiem mającym zdecydowanie największy wpływ na kształtowanie się pogody na opisywanym obszarze są wilgotne, polarno-morskie masy powietrza napływające z Atlantyku (przez około 60% dni w roku). Masy powietrza tego typu napływają przede wszystkim latem i jesienią z maksimum w lipcu. W tych porach roku powodują ochłodzenie, wzrost zachmurzenia, częste burze i obfite opady deszczu o charakterze przelotnym. Natomiast w zimie przynoszą ocieplenie i odwilże, większe zachmurzenie i opady. Odpowiadają one za duże nieregularności stanów pogodowych i znaczne wahania temperatury w ciągu roku. Występujące zwłaszcza w półroczu zimowym ciepłe wiatry halne powodują zmniejszenie wilgotności względnej, podnoszenie temperatury i likwidują często występujące na tym obszarze inwersje termiczne. Masy powietrza polarno-kontynentalnego (kształtujące pogodę regionu przez około 30% dni w ciągu roku), charakteryzujące się niską wilgotnością i małym zachmurzeniem, napływają nad Śląsk Cieszyński głównie w styczniu i marcu, powodując słoneczną i mroźną pogodę, natomiast w okresie letnim przynoszą pogodę słoneczną i upalną. Jesienią i zimą pod wpływem tych mas powietrza mogą tworzyć się silne inwersje termiczne w dolinach i kotlinach, natomiast latem, kiedy następuje silne ogrzanie powietrza od podłoża, często występują burze i ulewne deszcze. Zimne i suche masy powietrza arktycznego, napływające przez około 6% dni w ciągu roku z Skandynawii i rejonu Grenlandii, powodują spadek temperatury oraz przyczyniają się do powstawania inwersji temperatury, a także późnych przymrozków wiosną i wczesnych przymrozków jesienią. Masy te napływają głównie w okresie wiosennym. Najmniejszy udział w kształtowaniu pogody Śląska Cieszyńskiego (około 2% udziału rocznego) mają masy powietrza zwrotnikowego (znad Morza Śródziemnego i Azorów). Jest to powietrze ciepłe w ciągu całego roku, powodujące zimą gwałtowne odwilże. Napływa najczęściej na wiosnę, a także w sierpniu i październiku, najrzadziej zimą. Przez pozostałe 2% dni w roku nad interesujący nas region napływają masy powietrza innego pochodzenia.

Usłonecznienie i zachmurzenie

Jednym z najważniejszych czynników klimatotwórczych są warunki radiacyjne, które są kształtowane przez takie elementy klimatu, jak usłonecznienie i zachmurzenie. Usłonecznienie to czas dopływu bezpośredniego promieniowania słonecznego do powierzchni Ziemi, zależące od długości dnia, stopnia zakrycia horyzontu oraz zachmurzenia. Zachmurzeniem określa się wielkość pokrycia firmamentu niebieskiego przez chmury. Średnie roczne usłonecznienie rzeczywiste dla polskiej części omawianego regionu wynosi ponad 1 400 godzin (Kruczała 2000), przy czym jest zróżnicowane od 1 325 w Cieszynie, 1 455 w Istebnej-Kubalonce, do 1 466 w Ochabach (Kozłowska-Szczęśna i in. 1983). Natomiast na obszarze zachodniej części Śląska Cie-

szyńskiego średnie roczne usłonecznienie waha się od 1 470 do 1 600 godzin (Quitt 1971, za: Weissmannova i in. 2004). Niejako uzupełnieniem charakterystyki warunków solarnych są dane dotyczące zachmurzenia¹⁹. Średnia roczna dla regionu wynosi blisko 70%. Dni pogodnych, dla których średnie dobowe zachmurzenie jest mniejsze niż 20%, średnio w ciągu roku w Cieszynie jest blisko 60, w Wiśle – około 50, natomiast w Bielsku-Białej – około 35. Dni pochmurnych, podczas których średnie dobowe zachmurzenie jest większe niż 80%, średnio w roku jest około 115 w Cieszynie, około 135 w Wiśle i blisko 160 w Bielsku-Białej (Kruczała 2000).

Temperatura powietrza

Rozkład temperatur powietrza na charakteryzowanym obszarze jest zależny zarówno od napływu określonych mas powietrza, jak i urozmaiconej rzeźby terenu (a zwłaszcza od wysokości bezwzględnej oraz ekspozycji zboczny). Generalnie średnia roczna temperatura powietrza obniża się wraz ze wzrostem wysokości nad poziomem morza, a przeciętny spadek temperatury wraz z wysokością wynosi blisko 0,6 °C na każde 100 m (na terenie Beskidu Śląskiego). Regułą jest również, że na terenach górskich wklęsłe formy terenu (doliny) są chłodniejsze od form wypukłych położonych na takiej samej wysokości nad poziomem morza. Różnice temperatur pomiędzy tymi formami zmieniają się z wysokością i na wysokości 300 m n.p.m. wynoszą około 0,5 °C, podczas gdy na wysokości 650 m n.p.m. dochodzą do 0,9 °C.

Średnia roczna temperatura powietrza jest najwyższa w północno-zachodniej części Śląska Cieszyńskiego, gdzie osiąga wartość ponad 8 °C. Izoterma o tej wartości przebiega od Frydka-Mistku, przez Cieszyn i Skoczów w kierunku Czechowic-Dziedzic. Na południowy-wschód od tej linii średnia temperatura powietrza spada, osiągając najniższe wartości – poniżej 4 °C – w najwyższych partiach Beskidu Śląskiego (rejon Skrzycznego, poza granicami Śląska Cieszyńskiego) oraz Beskidu Morawsko-Śląskiego (rejon Łysej Góry i Trawnego). Podobny rozkład mają także średnie roczne temperatury maksymalne i minimalne. Średnia roczna temperatura maksymalna wynosząca powyżej 13 °C występuje w rejonie pomiędzy Karwiną a Zbiornikiem Goczałkowickim, natomiast we wspomnianych powyżej rejonach górskich spada poniżej 7 °C. Rejony te charakteryzują się także najniższymi wartościami średniej rocznej temperatury minimalnej, wynoszącej poniżej 1 °C, podczas gdy na północ od linii Frydek-Mistek – Cieszyn – Bielsko-Biała średnia roczna temperatura minimalna przekracza 4 °C. W latach 1966-1995 (Kruczała 2000) najwyższe maksymalne temperatury roczne odnotowano

¹⁹ Mówimy tu o zachmurzeniu ocenianym metodą wizualną w 9-stopniowej skali: 0 – niebo bezchmurne, 8 – całkowicie zachmurzone (Kruczała 2000).

*Wejście do schroniska
na Łysej Górze - luty 2006*

w sierpniu w Cieszynie $35,5^{\circ}\text{C}$ (1 sierpnia 1994), w Wiśle $34,8^{\circ}\text{C}$ (1 sierpnia 1994) oraz w Bielsku-Białej $34,2^{\circ}\text{C}$ (28 sierpnia 1992); najniższe minimalne temperatury roczne wystąpiły w miesiącu styczniu i wynosiły w Cieszynie $-27,7^{\circ}\text{C}$ (7 stycznia 1985), w Wiśle $-28,2^{\circ}\text{C}$ (7 stycznia 1985) i $-27,4^{\circ}\text{C}$ w Bielsku-Białej (8 stycznia 1985). W latach 1954–1958 najniższą temperaturę w polskiej części Śląska Cieszyńskiego odnotowano w Istebnej-Zaolziu -35°C , a najwyższą w Cieszynie, wynoszącą $35,8^{\circ}\text{C}$ (Szaflarski 1973). Natomiast w latach 1961–1970 absolutne maksimum temperatury $33,7^{\circ}\text{C}$ zaobserwowano w Bielsku-Aleksandrowicach, a absolutne minimum -35°C ponownie w Istebnej-Zaolziu (Kozłowska-Szczęсна i in. 1983). Najcieplejszym miesiącem jest przeważnie lipiec, a najchłodniejszym styczeń.

Z przedstawionymi prawidłowościami w rozkładzie temperatury średniej rocznej oraz średnich rocznych maksymalnych i minimalnych skorelowany jest rozkład wartości średnich rocznych liczb dni mroźnych, bardzo mroźnych, gorących i upalnych. Na północ od linii Frydek-Mistek - Skoczów - Bielsko-Biała odnotowuje się od 25 do 35 dni mroźnych (kiedy temperatura maksymalna w ciągu dnia jest niższa od 0°C) i 2–3 dni bardzo mroźnych (z temperaturą maksymalną równą lub niższą od -10°C). Dla najwyższych partii gór Beskidu Śląskiego (Skrzyczne) i Beskidu Morawsko-Śląskiego (Łysa Góra) te wartości przedstawiają się odpowiednio: powyżej 85 dni mroźnych i ponad 7 dni bardzo mroźnych. Wspomniana powyżej linia wyznacza także granicę występowania najwyższych wartości średniej rocznej liczby dni gorących (z temperaturą maksymalną równą lub większą od 25°C) oraz dni upalnych (temperatura maksymalna równa lub większa od 30°C). W północnej części regionu występuje od 30 do 40 dni gorących i od 3 do 5 dni upalnych (jedynie na obszarze pomiędzy Ostrawą a Zbiornikiem Goczałkowickim średnia roczna liczba dni upalnych dochodzi do 7). W najwyższych partiach górskich Śląska Cieszyńskiego dni gorących odnotowuje się średnio

w ciągu roku poniżej 10 i wręcz pojedyncze dni upalne. Na tych obszarach średnia liczba dni z przymrozkiem w okresie kwiecień – październik wynosi powyżej 25, tu najwcześniej notuje się pierwsze przymrozki jesienne (średnio przed 27 września) i ostatnie przymrozki wiosenne (nawet po 15 maja). Z takim rozkładem temperatur powietrza wiążą się duże różnice w średnich początkowych datach termicznych pór roku²⁰, przedstawionych w poniższej tabeli (Kruczała 2000).

	Średnie daty początkowe termicznych pór roku			
	wiosna $5^{\circ}\text{C} \leq \text{śr. } T_{\text{dob}} < 10^{\circ}\text{C}$	lato $\text{śr. } T_{\text{dob}} > 15^{\circ}\text{C}$	jesień $5^{\circ}\text{C} \leq \text{śr. } T_{\text{dob}} < 10^{\circ}\text{C}$	zima $\text{śr. } T_{\text{dob}} < 0^{\circ}\text{C}$
Północna część regionu (w uproszczeniu na północ od linii Frydek-Mistek – Bielsko-Biała)	19-26 marca	25 maja – 1 czerwca	8-15 października	9-16 grudnia
Najwyższe partie gór (rejon Łysej Góry i Skrzycznego) ²¹	30 kwietnia – 7 maja	termiczne lato nie występuje	3-17 września	18-25 listopada

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że w zdecydowanej większości omówionych powyżej cech charakteryzujących warunki termiczne regionu najwyższe partie gór (rejon Łysej Góry, rejon Skrzycznego), w których notuje się skrajne wartości (np. średniej temperatury rocznej, średniej rocznej temperatury maksymalnej i minimalnej), rozdzielone są obszarem, na którym występują inne wartości, niższe bądź wyższe. Z rozkładem temperatur oraz rozkładem średnich dat początkowych termicznych pór roku łączy się długość trwania okresu wegetacyjnego, o którym wspomniano już wcześniej.

Opady atmosferyczne

Opady atmosferyczne (do których zaliczamy deszcz, mżawkę, śnieg, grad i inne) są elementem klimatu podlegającym największej zmienności czasowej (zarówno w ciągu roku, jak i w wieloleciu) i przestrzennej. Głównymi czynnikami decydującymi o zmienności przestrzennej w wysokości opadów są: rzeźba terenu, wysokość nad poziomem morza, wysokość względna oraz generalna ekspozycja dolin i stoków górskich.

Na obszarze na północ od linii Frydek-Mistek – północny kraniec Cieszyna – Zbiornik Goczałkowicki średnia roczna suma opadów atmosferycz-

²⁰ W klimatologii pod pojęciem termicznych pór roku rozumie się okresy o pewnych umownych wartościach temperatur średnich dobowych. Wyróżnia się 8 termicznych pór roku, z których dla zachowania przejrzystości omówiono jedynie 4.

²¹ Termiczne lato nie występuje także na obszarze obejmującym szczytowe partie pasma Czantorii i Stożka.

nych jest najniższa dla omawianego regionu i nie przekracza 800 mm. Najwyższe wartości średnich rocznych sum opadów notowane są na obszarach najwyższych partii górskich, na których przekraczają 1 300 mm. Najwyższe opady notowane na terenie Beskidu Śląskiego wynoszą 1 400 mm w Wiśle-Malinie (Mróz 2001). Łysa Góra z opadami średnio ponad 1 400 mm należy do miejsc z największymi sumami opadów na obszarze całej Republiki Czeskiej (Siwek 2001). Na obszarach górskich, na stokach eksponowanych na wiatry deszczonośne, wyraźne jest zjawisko deszczów orograficznych, czyli zjawisko lokalnego zwiększenia się ilości opadów. Na stokach zawietrznych obserwowane jest zjawisko tzw. cienia opadowego, czyli mniejszej ilości opadów.

W przebiegu rocznym najwięcej opadów występuje na przełomie wiosny i lata, od maja do sierpnia, z maksimum w lipcu, dochodząc nawet średnio do 200 mm miesięcznie (Kozłowska-Szczęśna i in. 1983). Pod względem przestrzennym najwyższe opady miesięczne w lipcu obejmują obszary górskie Śląska Cieszyńskiego - powyżej 140 mm - podczas gdy obszary kotlin i pogórzy otrzymują w tym okresie średnio odpowiednio 80-100 mm i 100-120 mm miesięcznie (Kruczała 2000). Najniższe opady odnotowywane są w okresie zimowym, z minimum w styczniu i lutym, przy czym w tym okresie na obszarach górskich notuje się zwiększone ilości opadów w porównaniu z terenami niżej położonymi i wynoszące ponad 80 mm, a w rejonie położonym pomiędzy dolinami Wisły, Malinki i Brennicy, w którym średnie opady miesięczne przekraczają w styczniu 100 mm (Kruczała 2000).

W północno-wschodniej części Śląska Cieszyńskiego (na północ od linii Frydek-Mistek - Cieszyn - Strumień) występuje średnio rocznie 160-170 dni z opadem atmosferycznym równym lub większym od 0,1 mm. Obszary górskie (Beskid Śląski, Beskid Morawsko-Śląski) oraz wschodnia część Pogórza Cieszyńskiego (pomiędzy Skoczowem a Bielskiem-Białą) to obszary, na których średnia roczna liczba dni z opadem o powyższej wartości wynosi ponad 180. Natomiast na obszarze położonym pomiędzy Ustroniem, Szczyrkiem, zbiornikiem Wisła-Czarne (Jeziorem Czerniańskim), rejonem Girowej, Wielkiego Połomu i Jabłonkowem liczba dni z opadem równym lub większym od 0,1 mm przekracza 200. Na tym obszarze średnia liczba dni z opadem równym lub większym od 10 mm (tzw. opad o dużym natężeniu) przekracza 35, a z opadem równym lub większym od 20 mm - 10. Dla porównania w rejonie Ostrawy i Karwiny średnia roczna liczba dni z opadami o powyższych wartościach wynosi odpowiednio - do 20 i do 6 (Kruczała 2000). Dla wybranych stacji pomiarowych maksymalne dobowe opady atmosferyczne w okresie 1966-1995 wynosiły (Kruczała 2000): w Cieszynie około 115 mm (17 lipca 1970), w Istebnej 210 mm (17 lipca 1970) oraz w Bielsku-Białej blisko 150 mm (21 sierpnia 1972).

Na tym tle warto przytoczyć dane dotyczące ponadnormatywnych opadów, jakie wystąpiły w omawianym regionie w lipcu 1997 roku, doprowadzając do powodzi o nienotowanych dotąd rozmiarach (Barczyk, Szturc 2001). W okresie od 4 do 8 lipca sumy opadów prawie na całym obszarze Śląska Cieszyńskiego przekroczyły wartości przeciętne dla całego miesiąca. Największe opady, rzędu ponad 500 mm, w tych dniach odnotowano w najwyższych partiach Beskidu Morawsko-Śląskiego (obszar na południe od Frydka-Mistku, od zachodu ograniczony doliną Ostrawicy i sięgający na południu po szczyt Mały Połom). Natomiast na całym obszarze ograniczonym od północy i wschodu linią Ostrawa - Cieszyn - Ustroń - Bielsko-Biała - Istebna wystąpiły w dniach 4-9 lipca 1997 roku opady przekraczające łącznie 300 mm. Największe dobowe wartości opadów w tym okresie odnotowano w dniu 6 lipca w Brennej-Leśnicy 133,2 mm oraz w rejonie Wisły 112,8 mm. Dla wybranych stacji pomiarowych miesięczna suma opadów w lipcu 1997 roku przedstawiała się następująco: Cieszyn 353 mm (przy normie 123 mm), Istebna 363 mm (norma 145 mm) oraz Bielsko-Biała 362 mm w porównaniu z normą wynoszącą 131 mm (Kruczała 2000). W zamieszczonej poniżej tabeli zestawiono wysokość opadów atmosferycznych zanotowanych w dniach 4-8 lipca 1997 roku na terenie Śląska Cieszyńskiego, które wywołały pierwszą kulminację fali powodziowej (za: Barczyk, Szturc 2001, nieco zmienione).

Posterunek	4 VII	5 VII	6 VII	7 VII	8 VII	Suma opadów 4-8 VII	% normy dla lipca
Wisła	15,8	43,2	112,8	49,9	96,1	317,8	189
Skoczów	3,9	47,0	43,8	56,0	43,5	194,2	154
Brenna	4,5	38,1	80,2	59,7	66,5	249,0	161
Bielsko	5,6	30,4	83,2	42,5	66,7	228,4	159
Stecówka	16,2	25,2	71,2	68,2	88,3	269,1	182
Kubalonka	5,4	37,1	87,1	61,9	89,2	280,7	191
Cieszyn	1,6	72,3	47,1	40,1	58,7	219,8	168
Łysa Góra	15,0	61,0	234,0	105,0	171,0	586,0	294

Z opadami atmosferycznymi związana jest długość okresu zalegania pokrywy śnieżnej. Średnia roczna liczba dni z pokrywą śnieżną dla obszaru położonego na północ od linii Frydek-Mistek - Trzyniec - Skoczów - Bielsko-Biała nie przekracza 70 i rośnie wraz z wysokością nad poziomem morza, osiągając w rejonie Baraniej Góry i Połomów wartości od 130 do 150 dni (przy maksimum dochodzących nawet do 180 dni). Można przyjąć, że na każde 100 m wzrostu wysokości n.p.m. przybywa około 10 dni z zalegającą pokrywą śnieżną. Różnice w pojawianiu się pokrywy śnieżnej pomiędzy północną a południową częścią Śląska Cieszyńskiego mogą dochodzić

nawet do 30 dni. Na północ od linii Frydek-Mistek – Trzyniec – Ustroń – Skoczów – północne krańce Bielska-Białej pokrywa śnieżna pojawia się przeciętnie pomiędzy 19 a 29 listopada, natomiast w centralnych regionach Beskidów (Śląskiego i Morawsko-Śląskiego) już pomiędzy 20 a 30 października. Na tych terenach pokrywa śnieżna zalega także najdłużej, zanikając średnio w okresie pomiędzy 24 kwietnia a 4 maja (w środkowej części Beskidu Morawsko-Śląskiego zalega przeciętnie nawet do 14 maja). Tymczasem w północnej części regionu (pogórza i kotliny) pokrywa śnieżna zanika z reguły pomiędzy 25 marca a 4 kwietnia (Kruczała 2000). Na terenach górskich zanik pokrywy śnieżnej wykazuje duże zróżnicowanie i zależy od bezwzględnej wysokości terenu oraz ekspozycji zboczy.

Wiatr

Wiatr należy do czynników klimatycznych o dużym zróżnicowaniu przestrzennym. Na charakteryzowanym obszarze, z uwagi na urozmaiconą rzeźbę terenu, mamy do czynienia z dużym zróżnicowaniem kierunków i prędkości wiatru. Ogólnie rzecz biorąc, przeważają w ciągu roku wiatry wiejące z kierunku południowego (S), południowo-zachodniego (SW) i zachodniego (W). Na północno-zachodnim krańcu Śląska Cieszyńskiego, w rejonie styku Kotliny Ostrawskiej z Bramą Morawską, przewagę mają wiatry S i SW. W Istebnej-Kubalonce dominują wiatry SW, ale przy znaczącym udziale wiatrów W oraz południowo-wschodnich (SE) i północno-zachodnich (NW). W Bielsku-Białej największy udział mają wiatry W oraz SW, ale często występują także wiatry SE, E i S. Zróżnicowane jest także występowanie cisz (prędkość wiatru jest mniejsza od 0,5 m/s) w ciągu roku: od około 13% u wylotu Bramy Morawskiej, poprzez 8% w rejonie Bielska-Białej, do 2% w Istebnej Kubalonce (Kruczała 2000). W Cieszynie największy udział mają wiatry z kierunków S, SE i SW, natomiast cisy stanowią blisko 12% (Dorda, Węgierek 2003).

Wiatry SW i S osiągają największe prędkości, zwłaszcza w okresie zimowym, są to bowiem wiatry typu fenowego, czyli wiatry halne. Wiatry o tym charakterze wieją najczęściej w okresie od października do marca, z nasileniem w październiku, listopadzie oraz w marcu. Wiatry halne obserwuje się przeciętnie przez 20–24 dni w ciągu roku, a prędkość wiatru osiąga wówczas wartość ponad 30 m/s, a w porywach nawet ponad 50 m/s. Wiatry fenowe mają znaczący wpływ na warunki pogodowe – powodują gwałtowne zmiany ciśnienia atmosferycznego, wzrost temperatury powietrza i spadek wilgotności, przez co mogą oddziaływać na samopoczucie ludzi, zwłaszcza osób chorych (Kozłowska-Szczęsna i in. 1983). W centralnym obszarze omawianego regionu (obszar pomiędzy Trzyńcem, Goleszowem, Karwiną i Hawierzowem) średnia roczna prędkość wiatru nie przekracza 2 m/s, na obszarach górskich dochodzi do 4 m/s, a w najwyższych partiach Beskidu

Morawsko-Śląskiego przekracza 5 m/s (Kruczała 2000). Również na najwyższej położonych obszarach Śląska Cieszyńskiego odnotowuje się największą liczbę dni z wiatrem silnym, czyli przekraczającym 10 m/s; przeciętnie rocznie występuje od 15 do 20 takich dni, przy czym w rejonie Baraniej Góry, Skrzycznego oraz Połomów liczba dni z wiatrem silnym przekracza 25 dni rocznie, podczas gdy w północnej części regionu ta liczba nie przekracza 5 (Kruczała 2000).

Wilgotność powietrza

Także wilgotność powietrza, rozumiana jako zawartość pary wodnej w powietrzu, jest czynnikiem klimatycznym wykazującym dużą zmienność przestrzenną i czasową. Średnia roczna wilgotność względna powietrza na Śląsku Cieszyńskim waha się od około 70-78% na obszarze kotlin i pogórzy, do ponad 84% na południowych krańcach regionu (Kruczała 2000). Największe średnie miesięczne wilgotności względne powietrza notuje się w miesiącach zimowych (grudzień, styczeń), a najniższe w lipcu (Kozłowska-Szczęsna i in. 1983). Z wysokimi wartościami temperatury i wilgotności powietrza związane jest pojęcie parności, które nawet dla organizmu zdrowego człowieka jest odczuwane jako uciążliwe. Najwięcej dni parnych, średnio 25-30 rocznie, odnotowuje się na północnym krańcu Śląska Cieszyńskiego (dolina Górnej Wisły). Wraz z wysokością maleje liczba dni parnych, która na obszarach podgórskich mieści się przeciętnie pomiędzy 20 a 25, a w górach nie przekracza często 10 (Kruczała 2000).

Zjawiska atmosferyczne

Do innych zjawisk meteorologicznych charakteryzujących klimat wybranego obszaru należą mgły, burze oraz grad. Dla Śląska Cieszyńskiego zjawiska te w latach 1966-1995 przedstawiono jedynie dla wybranych dwóch stacji pomiarowych, zlokalizowanych w Cieszynie i w Bielsku-Białej (Kruczała 2000).

Średnia roczna liczba dni z mgłą (czyli zawiesiną drobnych kropelek wody w powietrzu, ograniczającą widzialność poziomą do poniżej 1 km) w Cieszynie wynosi około 50, natomiast w Bielsku-Białej około 55. Najwięcej dni z mgłą odnotowano w Cieszynie w 1987 roku (120), a w Bielsku-Białej w 1985 roku (85 dni). Średnia roczna dni z burzą dla Cieszyna wynosi 15 (maksimum 26 wystąpiło w 1967 roku, najmniej - 5 dni z burzą - zanotowano w 1973 roku), natomiast dla Bielska-Białej 25 (najwięcej obserwowano w 1975 roku - 37 dni, najmniej w 1973 roku - 16). Średnia roczna liczba dni z gradem dla Cieszyna wynosi 1, dla Bielska-Białej 3. Najwięcej dni z gradem w Cieszynie odnotowano w 1983 roku - 4, a w Bielsku-Białej w 1969 roku - 7, natomiast w 1966 roku w Cieszynie, a w 1979 roku w Bielsku-Białej nie odnotowano wystąpienia gradu.

Charakterystyka hydrograficzna

Rzeki i potoki

Pod względem hydrograficznym obszar Śląska Cieszyńskiego położony jest w dorzeczu Wisły i Odry, w zlewni Morza Bałtyckiego, oraz w dorzeczu Dunaju, w zlewni Morza Czarnego. Europejski dział wodny (pomiędzy zlewiskami Morza Bałtyckiego i Morza Czarnego) na omawianym terenie przebiega (idąc od zachodu na wschód) od przełęczy Baraniej (711 m n.p.m.), zwanej także przełęczą pod Koneczną (Konečná, 865 m n.p.m.), grzbietem Zadnich Gór przez Sułów i dalej grzbietem pasma Połomów do Przełęczy Jabłonkowskiej (551 m n.p.m.), przez Girową, Wawrzyczków Groń (688 m n.p.m.), dalej grzbietem z drogą prowadzącą przez Jaworzynkę, Koniaków, następnie przez Ochodzitą (895 m n.p.m.), przełęcz Ropienka do Kiczory (845 m n.p.m.). Zlewisko Morza Czarnego na obszarze polskiej części Śląska Cieszyńskiego zajmuje powierzchnię 23,5 km². Wody odprowadzane są poprzez Czadeczkę wraz z jej niewielkim lewobrzeżnym dopływem Krężelką. Czadeczka jest dopływem Kisuczy (Kysuca), która prowadzi swe wody do Wagu, a następnie Dunaju.

Pozostały obszar Śląska Cieszyńskiego należy do zlewiska Morza Bałtyckiego, leżąc w dorzeczu Odry oraz dorzeczu Wisły. Dział wód powierzchniowych pierwszego rzędu pomiędzy Małą Wisłą a Odrą przebiega centralnie przez omawiany obszar, z południa na północ. W części południowej dział ten przebiega pasmem Karolówki (931 m n.p.m.), przez Beskidek (795 m n.p.m.), Kubalonkę (830 m n.p.m.), Kiczory (990 m n.p.m.), Wielką i Małą Czantorię, Tuł, Jasieniową i Chełm w kierunku Ogrodzonej (gmina Dębowiec), gdzie skręca lekko w kierunku północno-zachodnim, przechodzi przez Gumną, Kostkowice, Hażlach i Pruchną, skąd skręca ku północnemu wschodowi, a po przejściu przez Bytków i Zbytków kieruje się ponownie w kierunku północno-zachodnim. W dorzeczu Wisły pozostaje część wschodnia i północno-wschodnia tego obszaru, natomiast część zachodnia i południowo-zachodnia pozostaje w dorzeczu Odry.

Z uwagi na ukształtowanie terenu większość podstawowych cieków wodnych sieci hydrograficznej polskiej części Śląska Cieszyńskiego ma charakter górski, co wiąże się z dużą zmiennością przepływów sezonowych i zasobności. Do najważniejszych cieków na tym obszarze należy Wisła, zwana na odcinku płynącym przez Śląsk Cieszyński Małą Wisłą, oraz Odra, a głównie jej prawobrzeżny dopływ – Olza. Charakterystykę wód powierzchniowych wschodniej części Śląska Cieszyńskiego przedstawiono głównie w oparciu o opracowania Czerwińskiej i in. (2001, 2003).

Zachodnia część Śląska Cieszyńskiego jest praktycznie w całości położona na północ od wododziału europejskiego i leży w dorzeczu Odry. Teren ten

w większości odwadniają jej dwa prawe dopływy – Olza i Ostrawica. Natomiast niewielki powierzchniowo rejon położony na północno-zachodnim krańcu charakteryzowanego obszaru znajduje się w zlewni niewielkich cieków wodnych – prawobrzeżnych dopływów Odry: Strużka (Vrbická Strużka), Bohumínská Strużka oraz Bajčůvka w rejonie Bogumina. Sieć rzeczna na czeskim Śląsku Cieszyńskim należy do najbardziej zagęszczonych w całych Czechach (Siwek 2001).

DORZECZE MAŁEJ WISŁY

Wiśła ma swoje źródła w Beskidzie Śląskim, na stokach Baraniej Góry. Potokami źródłowymi są:

- Czarna Wiśłka – wypływająca na wysokości około 1106 m n.p.m., na południowo-zachodnim stoku Baraniej Góry (w rzeczywistości teren źródłiskowy zajmuje górną partię otwartej doliny, sięgając do wysokości około 1200 m n.p.m., a tworzą go pojawiające się tu liczne młaki i niewielkie rozlewiska) oraz

- Biała Wiśłka, wypływająca ze źródeł na wysokości około 1080 m n.p.m. na stoku północnym (podawana jest także wysokość 1020 m n.p.m., a sytuacja jest podobna do opisanej w przypadku Czarnej Wiśłki).

Za potok źródłowy uznaje się Czarną Wiśłkę z uwagi na jej nieznacznie większą długość, wynoszącą 9,3 km. Powierzchnia dorzecza Czarnej Wiśłki wynosi 13 km², z czego 98% stanowią powierzchnie pokryte lasami. Biała Wiśłka w górnym biegu płynie po stoku o dużym nachyleniu, a jej spadek wynosi 10–14%. W korycie tego potoku pojawia się szereg progów, kotłów i wodospadów, z których największe to około dziesięciometrowe, dwustopniowe „Kaskady Rodła”. Biała Wiśłka ma długość około 7,5 km, a jej dorzecze obejmuje 17 km² powierzchni. Przeciętny spadek Białej i Czarnej Wiśłki wynosi 6,1 %, czyli 61 m na 1 km długości (Mróz 2001).

Biała i Czarna Wiśłka łączą się w Wiśle-Czarne, tworząc Małą Wiślę. W rejonie połączenia obu potoków wybudowano zbiornik zaporowy Wiśła-Czarne (zwany także Jeziorem Czerniańskim; patrz s. 69–70). Potok wypływający ze zbiornika nosi nazwę Wiśłka, a po połączeniu się z pierwszym większym prawobrzeżnym dopływem – Malinką – przyjmuje nazwę Wiśła. Nazwa Mała Wiśła, stosowana w oficjalnej nomenklaturze podziału wód powierzchniowych Polski, utrzymuje się do ujścia Przemszy, odkąd rzeka jest kilometrowana w dół biegu (początek żeglowności). Górski charakter rzeki utrzymuje się na odcinku około 40 km, po Skoczów, a przeciętny spadek na tym odcinku wynosi 2,1% (21 m na 1 km). Poniżej Skoczowa Mała Wiśła ma charakter rzeki nizinnej, o spadku od 0,5% koło Skoczowa do 0,2% przy ujściu do Zbiornika Goczałkowickiego (Jezioro Goczałkowickie).

W okolicach Strumienia Mała Wiśła wpływa do sztucznego zbiornika – Jeziora Goczałkowickiego (o zbiorniku – patrz s. 69). Powierzchnia zlewni Ma-

łej Wisły wynosi 1 789,2 km², z czego większość położona jest na obszarze Śląska Cieszyńskiego. Długość Małej Wisły (bez Czarnej i Białej Wiselki) do ujścia Przemszy wynosi 106,2 km.

Ważniejszymi prawobrzeżnymi dopływami Małej Wisły powyżej zbiornika Goczałkowickiego są: Malinka (o zlewni obejmującej 21,1 km² powierzchni), Gościejów, Partecznik, Dobka (ze zlewnią o powierzchni 11,2 km²), Jaszowiec, Gościradowiec i Brennica. Istotniejsze dopływy lewobrzeżne na tym terenie to: Kopydło, Dziechcinka, Jawornik (zlewnia o powierzchni 8,8 km²), Gahura, Suchy, Poniwiec, Bładnica z Radoniem i Knajka. Poniżej Jeziora Goczałkowickiego prawobrzeżnymi dopływami są Iłownica i Biała, natomiast lewobrzeżnymi: Pszczynka, Gostynia i Przemsza, odwadniające obszary nie będące już historycznie Śląskiem Cieszyńskim.

Spośród dopływów Małej Wisły na szersze omówienie zasługują:

- Brennica – ze zlewnią 89,5 km², wypływająca na wysokości około 800 m n.p.m. ze stoków Beskidu (830 m n.p.m.), na północny zachód od Szczyrku i uchodząca do Małej Wisły na wysokości 300 m n.p.m.; ważniejszymi dopływami Brennicy są lewobrzeżne: Hołcyna oraz Leśnica (o długości około 9,5 km) oraz szereg mniejszych potoków;

- Bładnica, która odwadnia obszar o powierzchni 42,1 km², obejmujący (za wyjątkiem obszaru źródłowego) szeroką podgóorską dolinę Małej Wisły, zbudowanej z osadów żwirowo-gliniastych;

- Knajka o długości około 17 km, ze źródłami u podnóża Chełmu oraz w okolicach wsi Kisielów, ze zlewnią o powierzchni 68,8 km². W szerokiej i płaskiej dolinie Knajki zlokalizowany jest na odcinku około 10 km ciąg stawów rybnych. Do Małej Wisły rzeka ta uchodzi starym korytem poniżej Drogomyśla oraz ujściem przekopanym sztucznie powyżej wodowskazu Drogomyśl;

- Iłownica – rzeka ta ma początek w utworach Pogórza Śląskiego, na północnych stokach wzniesienia Bucze (418 m n.p.m.), płynie skrajem Kotliny Oświęcimskiej wzdłuż progu pogórza. Długość rzeki wynosi 26,5 km, a zlewnia wraz z prawobrzeżnym dopływem Wapienicą obejmuje powierzchnię 201,1 km². W dolinie tej rzeki także występują liczne stawy rybne;

- Wapienica jest potokiem o długości około 25 km, wypływającym z północno-zachodnich stoków Stołowego, na wysokości około 800 m n.p.m. Średni spadek wynosi 22 m/km. W górnym odcinku zbudowano zapórę, tworząc niewielki zbiornik retencyjny;

- Jasienica (Jasieniczanka) wypływa ze źródeł na stokach Błotnego, na wysokości około 730 m n.p.m.. Potok ma długość 21 km, przy spadku wynoszącym średnio 23 m/km (w górnym odcinku nawet 60–80 m/km). Przepływa przez Kotlinę Oświęcimską i przez Kanał Ligocki. Jasienica uchodzi do Małej Wisły. Do tego potoku odwadniane są liczne stawy;

- Biała jest rzeką wypływającą z północno-wschodnich stoków Klimczoka, na wysokości około 900 m n.p.m. Poniżej ujścia lewobrzeżnego dopływu – Białki, rzeka wpływa na Pogórze Śląskie i przecina je w kierunku południkowym. W dolinie Białej znajdują się liczne stawy rybne (poniżej Komorowic). Zlewnia rzeki obejmuje powierzchnię 139,1 km², a jej długość wynosi 28,6 km. Dopływami – oprócz wspomnianej Białki – są: Krzywa, Olaszówka, Miesznianka, Straconka, Kamienicki I, Kamienicki II, Niwka, Starobielski. Do Małej Wisły Biała uchodzi w okolicach Czechowic-Dziedzic, na wysokości około 245 m n.p.m.

Wisła na terenie Śląska Cieszyńskiego przyjmuje szereg dopływów potoków o charakterze górskim, z reguły o dużych spadkach. Duża ilość dopływów w powiązaniu ze znacznymi opadami powoduje, że Wisła charakteryzuje się znaczącymi wahaniami poziomu wody, wynoszącymi od 2 m w Ustroniu, poprzez 3 m w Skoczowie, do 4-5 m w okolicach Strumienia (Mróz 2001).

DORZECZE ODRY

Obszar Śląska Cieszyńskiego jest odwadniany do Odry poprzez Olzę. Rzeka ta wypływa na stokach Gańczorki 850 m n.p.m. (gmina Istebna), a jej dorzecze obejmuje Beskid Śląski i Pogórze Cieszyńskie oraz południową część Płaskowyżu Rybnickiego i zachodni fragment Kotliny Ostrawskiej.

Powierzchnia zlewni Olzy (dotyczy zarówno prawego, jak i lewego brzegu) wynosi 1 117,6 km², a długość 86,2 km (Czermińska i in. 2001, 2003), przy czym podawana jest także długość 99 km, z czego 16 km znajduje się po stronie polskiej, a powierzchnia zlewni rzeki w granicach Polski wynosi 479 km² (Cichá i in. 2000), natomiast powierzchnia całej zlewni wynosi 1 114 km² (Siwek 2001). Przeciętny spadek Olzy wynosi 0,67%, przy czym w odcinku źródłowym 2,5%, w okolicach Istebnej zmniejsza się do 1,3%, w okolicach Jabłonkowa (Republika Czeska) wynosi 0,6%, a poniżej Cieszyna osiąga 0,2%. Według danych czeskich (za: Weissmannova i in. 2004) średnie przepływy Olzy zmieniają się następująco (w zależności od lokalizacji stacji pomiarowych; dane dotyczą lat 1931–1980):

- Jabłonków: 1,83 m³/s, przy dorzeczu obejmującym 92,5 km²;
- Ropica: 7,15 m³/s przy dorzeczu obejmującym 386,6 km²;
- Wierzniowice: 13,7 m³/s przy dorzeczu obejmującym 1 068 km².

W rejonie Istebnej-Jasnowic Olza wpływa na teren Republiki Czeskiej, przepływa przez Jabłonków, Nawsie, Gródek, Bystrzycę, Wędrynię, Trzyniec, Ropicę i w Cieszynie staje się rzeką graniczną. Ponownie na teren Republiki Czeskiej wpływa w Karwinie-Raju (w Kaczycach z polskiej strony). Od miejscowości Dziećmorowice – Godów do ujścia do Odry ponownie staje się rzeką graniczną. Ważniejszymi dopływami prawobrzeżnymi Olzy są potoki i rzeki: Rasztoka, Gliniany, Połomity, Olecka, Puńcówka, Bobrówka, Piotrówka z Pielgrzymówką i Szotkówką (płynie na obszarze Jastrzębie Zdroju,

poza omawianym obszarem). Po stronie czeskiej do ważniejszych dopływów Olzy należą (Cichá i in. 2000, Ondraszek i in. 2007): Łomná (Lomná, o długości 17 km), Głuchówka (Hluchová, o długości 13,2 km), Kopytná (Kopytná, o długości 11 km), Lesznianka (Líštnice, o długości 9,8 km), Tyra lub Tyrka (Tyrka, o długości 13 km), Ropiczanka (Ropičanka, o długości 16 km) oraz Stonawka (Stonávka).

Spośród wymienionych powyżej dopływów należy wspomnieć o następujących:

- Puńcówka, która wypływa na południowych stokach Jasieniowej, na wysokości około 380 m n.p.m., ma niewielki spadek rzędu 0,7–0,8% i odwadnia południowy obszar Pogórza Cieszyńskiego w rejonie Tułu i Ostrego;
- Bobrówka – jej źródła znajdują się na zachodnich stokach Chełmu (464 m n.p.m.); źródła znajdują się na wysokości około 390 m n.p.m., długość potoku wynosi około 10 km, a ciek ten odwadnia środkowy fragment Pogórza Cieszyńskiego;
- Piotrówka – jej tereny źródłiskowe są położone w rejonie Pastwisk (Cieszyn) i Zamarsk, na wysokości około 360 m n.p.m.; rzeka ta odwadnia północny fragment Pogórza Cieszyńskiego;
- Stonawka – wypływa na północno-wschodnim stoku góry Czupel (Čupel, 872 m n.p.m.), na wysokości około 750 m n.p.m., do Olzy wpływa na wysokości 225 m n.p.m. w Karwinie-Sowińcu (Sovinec), a jej długość wynosi 33 km.

Rzeka Ostrawica (Ostravice) stanowi zachodnią granicę Śląska Cieszyńskiego w jego historycznych granicach. Rzeka ta powstaje z połączenia Czarnej Ostrawicy (Černá Ostravice) oraz Białej Ostrawicy (Bílá Ostravice). Czarna Ostrawica wypływa na wysokości około 850 m n.p.m. w rejonie osady Biały Krzyż, na południowym stoku Smerekowiny (Smrkovina, 923 m n.p.m.) i na wysokości około 521 m n.p.m., w miejscowości Stare Hamry (Staré Hamry) łączy się z Białą Ostrawicą. Potok ten ma swoje źródła poza granicami Śląska Cieszyńskiego, na wysokości około 710 m n.p.m., na północnych stokach Wysokiej (Vysoká, 1024 m n.p.m.). Ostrawica ma długość 65 km, a powierzchnia jej dorzecza wynosi 827 km². Do Odry wpływa w rejonie Ostrawy, na wysokości około 190 m n.p.m., a średni przepływ przy ujściu wynosi około 15 m³/s. Średnie przepływy Ostrawicy przedstawiają się następująco w zależności od lokalizacji stacji pomiarowych (lata 1931–1980; Weissmannova i in. 2004):

- Stare Hamry: 1,50 m³/s, przy dorzeczu obejmującym 73 km²;
- Sviadnov: 11,0 m³/s przy dorzeczu obejmującym 485,6 km²;
- Ostrawa: 15,5 m³/s przy dorzeczu obejmującym 822,7 km².

Prawobrzeżnymi dopływami Ostrawicy (odwadniającymi zachodnią część Śląska Cieszyńskiego) są: Mazák, Sepetný, Bílý potok, Satina, Sibudov, Lubenec, Bystrý potok, Baštica, Morawka (Morávka), Podšajarka, Łucyna (Lučina)

i Ostravická Datyňka. Z lewobrzeżnych dopływów należy wymienić potoki Čeladenka i Olešná. Spośród dopływów Ostrawicy na uwagę zasługują:

- Morawka, ze źródłami znajdującymi się na wysokości 880 m n.p.m. na północnym zboczu Sułowa i ujściem na wysokości 293 m n.p.m. we Frydku-Mistku; długość cieku wynosi 29,6 km, powierzchnia dorzecza 149,3 km², a przepływ przy ujściu wynosi około 3,7 m³/s; z dopływów Morawki należy wymienić lewobrzeżną Mogielnicę (Mohelnice) – długość około 13 km, powierzchnia zlewni 40,5 km²;

- Łucyna, wypływająca na wysokości około 580 m n.p.m. na północnym stoku Praszywej (Prašivá, 843 m n.p.m.), z ujściem w Ostrawie na wysokości 207 m n.p.m.; rzeka ma długość 37,3 km, odwadnia obszar o powierzchni 197,1 km², a przepływ przy ujściu wynosi 2,4 m³/s.

Łucyna, na której wybudowano zbiornik Žermanice (Žermanice), jest zasilana wodami Morawki, poprzez kanał pomiędzy miejscowościami Ligota Górna (Vyšní Lhoty) a Wojkowicami (Vojkovice).

Strużka ma 18 km długości i odprowadza wody z obszaru o powierzchni około 60 km² (Siwek 2001).

Poza opisywanymi powyżej potokami i rzekami przez Śląsk Cieszyński przepływa szereg sztucznych kanałów, tzw. młynówek. Cieki te budowano w celu pozyskania energii wodnej do napędzania młynów, później niewielkich elektrowni wodnych, a obecnie służą one przede wszystkim jako cieki odprowadzające wody opadowe.

Zasoby wodne

Zasoby wodne danego obszaru można scharakteryzować na podstawie wielkości odpływu rocznego, zmiennego zarówno pod względem czasowym, jak i przestrzennym (Pilich, Szumowska 2001).

Zasoby wodne nie są wielkością stałą, ale podlegają zmianom, zarówno w czasie, jak i w przestrzeni. Zmienność czasowa wiąże się zarówno ze zmiennością w ciągu jednego roku w wyniku zmian pór roku cechujących się różnym charakterem i intensywnością zasilania rzek, jak i zmiennością z roku na rok, która jest powodowana przebiegiem warunków meteorologicznych w poszczególnych latach. Generalnie można przyjąć, że odpływ w latach suchych jest na ogół o około 30–40% niższy od odpływu przeciętnego (normalnego). W układzie sezonowym odpływ w półroczu zimowym (listopad – kwiecień) jest wyższy i stanowi około 58% odpływu rocznego, przy czym najwyższe odpływy miesięczne występują najczęściej w miesiącu marcu i kwietniu, natomiast najniższe – we wrześniu i w październiku. W latach szczególnie „mokrych” rozkład miesięczny może być jednak inny.

Zróźnicowanie warunków fizjograficznych Śląska Cieszyńskiego powoduje dużą zmienność przestrzenną odpływu rzecznoego. Odpływ ten można

scharakteryzować na podstawie analizy rozkładu odpływów jednostkowych, wyrażonych w l/s na km², co pozwala na porównania odpływów w poszczególnych zlewniach. Najwyższe odpływy jednostkowe na obszarze polskiej części Śląska Cieszyńskiego występują w górnej części Wisły w obrębie Beskidu Śląskiego, osiągając wartość 30 l/s na 1 km², obniżając się do wartości 12 l/s na km² w dolnej części zlewni (Pilich, Szumowska 2001). Zdecydowanie niższy jest odpływ jednostkowy w dorzeczu Olzy i Odry (przekraczają 9 l/s na 1 km²).

Zbiorniki wodne

Na obszarze polskiej części Śląska Cieszyńskiego brak naturalnych zbiorników wodnych (poza jeziorkami osuwiskowymi, o których wspomniano w rozdziale *Typy rzeźby terenu*, s. 49). Liczne są natomiast stawy, których największe skupiska znajdują się w okolicy Dębowca, Pogórza, Ochab, Drogomyśla, Zaborza, Roztropic, Iłownicy, Międzyrzecza i Ligoty. Sieć wodną wzbogacają natomiast zbiorniki retencyjne.

Zbiorniki retencyjne umożliwiają zwiększenie wykorzystania zasobów wodnych poprzez magazynowanie wód bez względu na zmienność przestrzenną i czasową odpływu rzeczno. Sztuczne zbiorniki retencyjne są głównym źródłem zaopatrzenia w wodę do celów bytowo-komunalnych i przemysłowych, pełnią ponadto ważne funkcje w zakresie ochrony przed powodzią. Odgrywając istotną rolę w wyrównywaniu przepływów, zbiorniki wodne pełnią także ważne funkcje w okresach posusznych, zapewniając stabilność przepływu wód w rzekach.

W Polsce znajduje się 108 zbiorników o pojemności powyżej 1 mln m³. Ich łączna pojemność odpowiada zaledwie 6% objętości średniego rocznego odpływu z obszaru naszego kraju, co jest bardzo niskim wskaźnikiem w porównaniu z innymi, bogatszymi w wodę krajami europejskimi. Szacuje się, że przy wykorzystaniu warunków topograficznych, demograficznych i gospodarczych realne możliwości sztucznej retencji w Polsce wynoszą około 15%. Na terenie województwa śląskiego istnieje 16 zbiorników retencyjnych o pojemności przekraczającej 1 mln m³, a łączna pojemność całkowita wynosi 590,3 mln m³. Na obszarze polskiej części Śląska Cieszyńskiego wymienić należy następujące zbiorniki retencyjne (Pilich, Szumowska 2001):

- Goczałkowice (Jezioro Goczałkowickie) – powstał na Wiśle, o powierzchni 32 km² i pojemności około 164 mln m³. Zapora ziemna ma długość 2 980 m. Jest jednym z podstawowych zbiorników będących źródłem zaopatrzenia w wodę pitną aglomeracji śląskiej. Powierzchnia zlewni zbiornika wynosi 522 km². Zbiornik ten ma także ogromne walory przyrodniczo-krajobrazowe;

- Wisła-Czarne (Jezioro Czernańskie) – w miejscowości Wisła-Czarne, w miejscu połączenia Białej i Czarnej Wisłki, w 1972 roku zbudowano

ziemną zaporę o długości 275 m i wysokości 36 m. Zbiornik ma powierzchnię 0,36 km², przy linii brzegowej liczącej około 3 km i pojemności całkowitej około 5,06 mln m³, a powierzchnia jego zlewni wynosi 30 km². Zbiornik pełni funkcję głównie przeciwpowodziową, jest także źródłem wody pitnej dla części gmin powiatu cieszyńskiego;

- Wapienica (Wielka Łąka) – zapora betonowo-ziemna o długości 310 m i wysokości 28 m, zbudowana na potoku Wapienica (poniżej ujścia prawobrzeżnego dopływu – potoku Barbara), utworzyła zbiornik o powierzchni 14,5 ha i pojemności około 1,1 mln m³, przy zlewni o powierzchni 10,8 km². Zbiornik ten zaopatruje w wodę pitną część mieszkańców Bielska-Białej (Sosna 2007).

Na obszarze położonym na lewym brzegu Olzy także nie ma naturalnych zbiorników wodnych. Wody retencjonowane są w kilku zbiornikach wybudowanych w latach 50 i 60. XX wieku, przede wszystkim jako źródła wody pitnej i do celów przemysłowych dla aglomeracji ostrawsko-karwińskiej. Są to następujące zbiorniki (Siwek 2001, Weissmannova i in. 2004):

- Żermanice – powstał na rzece Łucynie. Zapora ma długość 502 m i wysokość 38 m. Powierzchnia zbiornika wynosi 2,5 km², a jego pojemność 25,3 mln m³. Dorzecze zbiornika obejmuje obszar o powierzchni 44,5 km².

- Baszka (Baška) – zbiornik powstał na rzece Baštice, ma powierzchnię 0,3 km² i pojemność 1,1 mln m³, przy dorzeczu o powierzchni 12,3 km². Korona zapory o długości 963 m ma wysokość 8 m.

- Cierlicko (Těrlicko) – zapora o wysokości 25 m i długości 617 m przegradza rzekę Stonawkę (Stonávka). Pojemność tego zbiornika wynosi 27,4 mln m³, przy powierzchni 2,7 km² i powierzchni dorzecza wynoszącej 82 km².

- Morawka (Morávka) – zbiornik zbudowany na rzece o tej samej nazwie. Zapora o maksymalnej wysokości 39 m i długości korony 396 m tworzy zbiornik o pojemności 12,1 mln m³ i powierzchni 0,8 km², a dorzecze obejmuje powierzchnię ponad 63 km².

- Szańce (Šance) – zbiornik na Ostrawicy, z dorzeczem obejmującym 146,4 km². Pojemność zbiornika wynosi 62 mln m³, a zapora ma długość 342 m i wysokość do 65 m.

Podobnie jak na prawym brzegu Olzy, również czeska część Śląska Cieszyńskiego charakteryzuje się licznymi stawami, zwłaszcza w okolicach Starego Miasta koło Karwiny, Łąk (Louky) i Rychwałdu, w północnej części omawianego obszaru. Ponadto bardzo liczne są na tym terenie zalewiska powstałe na skutek działalności górniczej (Siwek 2001).

Gleby

Gleby omawianego obszaru zostały przedstawione głównie w oparciu o cytowane wcześniej opracowania Mroza (2001) i Siwka (2001) oraz prace Ko-

mornickiego (1983) i Weissmannovej i in. (2004). Typ gleby jest zależny od podłoża, na którym powstała. W związku z dużym zróżnicowaniem występujących na obszarze Śląska Cieszyńskiego utworów geologicznych, także różnorodność gleb jest dość duża. Pod względem żyzności gleby te są słabsze w południowej, górskiej części obszaru, natomiast bogatsze i zasobniejsze w części podgórskiej i na obszarze kotlin. Na omawianym obszarze można wyróżnić cztery kategorie gleb:

- gleby litogeniczne, do których należą gleby inicjalne, powstające na rumoszu skalnym; do nich zaliczają się m.in. rędziny, rozwinięte na wapieniach cieszyńskich oraz pararendziny, powstałe na marglach, wapnistych piaskowcach i łupkach;
- gleby autogeniczne, do których zaliczane są dominujące na obszarze Śląska Cieszyńskiego gleby brunatne oraz gleby pyłowe, bielicowe i bielice;
- gleby napływowe, czyli powstałe na materiale napływowym, aluwialnym – mady oraz gleby deluwialne;
- gleby hydrogeniczne, czyli gleby glejowe i torfowe.

Północną część Śląska Cieszyńskiego tworzą głównie utwory czwartorzędowe – gliny morenowe, różnego rodzaju piaski, utwory pyłowe, gliny lessowe oraz ily zwietrzelinowe skał budujących Beskid Śląski, a także wapienie i łupki cieszyńskie oraz wapniste piaskowce. Z utworów tych wytworzyły się gleby pyłowe, rędziny, mady, gleby brunatne, gleby bielicowe, gliniaste i ilaste. W części południowej, na utworach fliszowych Beskidu Śląskiego także utworzyły się gleby brunatne i bielicowe (gliniaste i ilaste), ale głównie szkieletowe i gruboziarniste (inicjalne), natomiast w dolinach rzek – mady górskie.

Bielice, powstałe z utworów gliniastych pochodzenia wodnego, występują w okolicach Pruchnej, Kończyc i Dębowca. Żyzne bielice, powstałe z ilasto-marglistych zwietrzelin wapieni i łupków cieszyńskich, występują m.in. w okolicach Gumnej, Kozakowic i Ogródzonej na Pogórzu Cieszyńskim. Miejscami – np. koło Lesznej i Cisownicy – gleby te zawierają dużo związków żelaza i krzemu, przez co są mniej żyzne. Najlepsze gleby typu bielicowego (zaliczane do II klasy gleb) występują na obszarach bardziej wypłaszczonej lub na stokach o niewielkich spadkach. Z rolniczego punktu widzenia gleby te należą do najwartościowszych gleb na obszarze Pogórza Cieszyńskiego.

Na terenie Beskidu Śląskiego gleby bielicowe wytworzyły się z rumoszy skalnych i glin powstałych w wyniku wietrzenia skał fliszowych. Według Szaflarskiego (1973) gleby te charakteryzują się dużą zlewnością, tendencją do zeskorupiania się i łatwo ulegają zmywaniu, w związku z czym są to gleby raczej niskiej jakości, nieprzydatne do uprawy wielu roślin.

Gleby brunatne, zaliczane do I i II klasy bonitacyjnej, a więc do gleb bardzo dobrych i dobrych, powstały na skałach wapienistych, pierwotnie porośniętych lasami liściastymi i mieszanymi – występują one raczej spo-

radycznie, np. w rejonie Grodźca. Znacznie częściej gleby brunatne wytworzyły się z utworów lessowych (Zebrzydowice, Kończyce Małe) lub z iłów plioceńskich (Markłowice Górne).

Zasadniczą grupą gleb na terenie Beskidu Śląskiego oraz lokalnie na Pogórzu Cieszyńskim (np. okolice Lesznej, Cisownicy, Goleszowa i Krasnej) są zakwaszone i przez to mało żyzne gleby brunatne kwaśne. Powstawały one na lekkich iłach kamienistych, rumoszach piaskowców oraz ilastych łupków, pod wpływem sztucznie posadzonych monokultur świerkowych. W okolicy Zbiornika Goczałkowickiego, a także lokalnie koło Goleszowa i Pogórza, w wyniku wyługowania węgla wapnia do podłoża, wytworzyły się gleby brunatne przemyte.

W dolinach rzek występują mady – gleby powstałe ze współczesnych osadów rzecznych, czyli piasków i żwirów. Mady głębokie, zaliczane do II klasy bonitacyjnej, występują na obszarze Kotliny Ostrawskiej i Oświęcimskiej oraz w dolinach Wisły (na północ od Skoczowa) i Białej. W górskich odcinkach większych rzek i potoków Śląska Cieszyńskiego powstały mady górskie, czyli gleby kamieniste, trudne do rolniczego użytkowania, przy czym jeśli gleby te są suchsze i zawierają bardziej rozdrobniony materiał skalny, należą wówczas do najwartościowszych gleb obszaru górskiego. W dolinach rzek i potoków Pogórza Cieszyńskiego odpowiednikami madów górskich są lżejsze mady typu rędzinowego, z reguły należące do gleb bardzo żyznych.

Na terasach rzecznych i w dolinach Wisły i Olzy występują gleby powstałe z aluwialnych lub aluwialno-deluwialnych utworów pyłowych o różnej miąższości i zwięzłości. Na południe od Zbiornika Goczałkowickiego pojawiają się ponadto gleby zaliczane do czarnych ziem, powstających z utworów pyłowych pochodzenia wodnego.

W rejonach, gdzie podłoże budują skały zawierające dużo węgla wapnia i magnezu, powstały rędziny. Są to zazwyczaj gleby żyzne, zaliczane do II i III klasy bonitacyjnej. Gleby tego typu występują przede wszystkim w wyższych partiach wzniesień Pogórza Cieszyńskiego, od Puńcowa przez Goleszów, Bażanowice, Simoradz, Jasienicę, Grodziec do Starego Bielska. Natomiast na terenach niższych miejscowo wytworzyły się rędziny podmokłe (np. na południowy zachód od Goleszowa).

W najwyższych partiach Beskidu Śląskiego, w dolinach rzek i potoków górskich oraz punktowo u stóp bardziej stromych stoków wzniesień Pogórza, powstały gleby szkieletowe i gruboziarniste. Mają one charakter gleb inicjalnych, w początkowym stadium rozwoju, tworzących się na terenach skalnych i grubokamienistych rumoszach, i charakteryzują się niewykształconym profilem. Generalnie na obszarze polskiej części Beskidu Śląskiego największy udział w pokrywie glebowej mają gleby brunatne, pokrywające około 85% powierzchni tego obszaru. Rankery i gleby bielcowe stanowią około 10% gleb, natomiast pozostałe gleby (takie, jak gleby glejowe, płowe,

inicjalne, mady, mułowe, torfowe, murszowe, deluwialne, kulturoziemne, industroziemne i urbanoziemne) zajmują łącznie około 5% powierzchni terenu.

W tabeli zamieszczono zestawienie struktury gruntów rolnych według klas gleb dla gmin powiatu cieszyńskiego (za: Michna, Węglarzy, bez daty; nieco zmienione).

Gmina	Powierzchnia użytków rolnych	Rodzaj użytku	Klasy gleb - % zajmowanej powierzchni użytków rolnych							
			I	II	IIIa	IIIb	IVa	IVb	V	VI
Brenna	2 398,42	GO	–	–	–	2,88	25,90	30,14	29,22	11,86
		UZ	–	–	3,49	–	26,62	–	37,22	32,67
Chybie	1 521,99	GO	–	–	–	4,14	36,42	45,47	13,94	0,03
		UZ	–	–	9,44	–	83,09	–	7,46	0,02
Cieszyn	1 506,47	GO	–	0,67	9,54	33,41	37,63	12,35	6,31	0,08
		UZ	–	0,73	45,39	–	37,18	–	15,64	1,06
Dębowiec	2 110,97	GO	–	0,47	12,18	33,85	37,86	14,28	1,30	0,05
		UZ	–	1,60	46,03	–	37,72	–	11,05	3,59
Goleszów	4 436,67	GO	–	0,54	7,44	37,65	33,69	14,65	5,36	0,75
		UZ	–	0,41	30,51	–	49,65	–	15,81	3,62
Hażlach	3 148,07	GO	–	0,14	13,89	52,66	24,42	7,91	0,94	0,04
		UZ	–	2,34	28,33	–	45,31	–	15,79	8,23
Istebna	3 017,17	GO	–	–	–	–	0,86	4,85	51,45	42,85
		UZ	–	0,02	14,98	–	15,33	–	42,93	26,73
Skoczów	3 190,24	GO	–	0,56	1,62	27,81	45,11	20,41	4,34	0,13
		UZ	0,08	0,97	27,30	–	54,44	–	12,65	4,62
Strumień	3 933,62	GO	–	1,02	14,69	46,17	30,90	6,82	0,40	–
		UZ	–	0,08	48,12	–	34,62	–	16,95	0,23
Ustroń	2 405,86	GO	–	–	5,13	38,64	42,61	11,47	2,15	–
		UZ	–	–	14,83	–	54,60	–	30,22	0,51
Wisła	1 946,23	GO	–	0,19	–	0,02	2,16	12,45	45,10	40,07
		UZ	–	0,06	0,02	–	16,89	–	25,32	57,73
Zebrzydowice	2 234,48	GO	–	0,06	4,99	64,60	24,03	5,42	0,90	–
		UZ	–	0,02	23,00	–	54,21	–	19,42	3,35

UZ - użytki zielone, GO - grunty orne

Na zachodnim obszarze Śląska Cieszyńskiego, zgodnie z obowiązującą w Republice Czeskiej typologią gleb, występują następujące gleby (Weiss-

mannová i in. 2004): pseudoglejowe, czyli gleby zabagnione, opadowo-glejowe (czes. *pseudoglej*), gleby aluwialne, czyli mady rzeczne (*fluvizem*), gleby brunatne (*kambizem*) oraz rędziny (*rendzina*). W północnej i środkowej części omawianego obszaru (Kotlina Ostrawska, większa część obszaru Wzgórz Podbeskidzkich) dominują typowe dla obszarów kotlin gleby pseudoglejowe przepłukane (*pseudoglej luvický*), przy czym w dolinach rzek (Olza, Ostrawica) występują mady rzeczne (*fluvizem modální, fluvizem glejová*). Na wschód od Frydku-Mistku oraz w okolicach Trzyńca występują rędziny, natomiast na obszarze położonym na zachód od Czeskiego Cieszyna, pomiędzy Olzą a Morawką, dominują gleby brunatne właściwe (*kambizem modální*). Wraz ze wzrostem wysokości nad poziomem morza rośnie zakwaszenie gleb. W najbardziej południowych fragmentach Wzgórz Podbeskidzkich, na obszarze Rowu Jabłonkowskiego oraz w niższych położeniach Beskidu Śląskiego występują gleby brunatne właściwe (*kambizem modální*). Dominującymi glebami Beskidu Morawsko-Śląskiego oraz Beskidu Śląskiego są gleby brunatne kwaśne (*kambizem dystrická*). W najwyższych partiach górskich występują gleby bielcowe lub gleby brunatne kwaśne bielcowane (*podzoly kambické*) oraz gleby inicjalne.

Środowisko biotyczne

Podobnie jak w przypadku środowiska abiotycznego, charakterystyka szaty roślinnej oraz świata zwierzęcego Śląska Cieszyńskiego została przedstawiona szerzej dla części wschodniej omawianego regionu, za wyjątkiem zagadnień dotyczących ochrony walorów przyrodniczo-krajobrazowych tego regionu.

Podział geobotaniczny

Śląsk Cieszyński obejmuje swymi granicami kilka regionów fizyczno-geograficznych, wyraźnie różniących się między sobą cechami krajobrazu: pas nizinnych kotlin na północy, pas pogórzy w części środkowej oraz pas gór w części południowej. Swoiste cechy środowiska abiotycznego (nieożywionego) wymienionych powyżej regionów – rzeźba terenu, struktura geologiczna, przeszłość tektoniczna, rodzaje gleby, warunki klimatyczne, stosunki wodne itd. – warunkują powstanie różnorodnych siedlisk i związanej z nimi różnorodności gatunkowej i biocenotycznej żyjącej w tym regionie flory i fauny.

Zróżnicowanie środowiska geograficznego Śląska Cieszyńskiego na wspomniane powyżej regiony fizyczno-geograficzne znajduje potwierdzenie w podziale geobotanicznym tego obszaru. Dla części polskiej omawianego obszaru klasycznym podziałem geobotanicznym jest podział zaproponowany przez Szafera (1972) oraz Pawłowskiego (1972), który przedstawiony jest na stronie następanej.

Podział ten opiera się głównie na wyróżnieniu charakterystycznych dla poszczególnych regionów naturalnych zespołów roślinnych w ujęciu fitosocjologicznym, spisach gatunków roślin występujących na danych obszarach oraz na genezie flory:

Państwo: Holarktyka

Obszar: Euro-Syberyjski

Prowincja: Niżowo-Wyżynna, Środkowosyberyjska

A. Dział Bałtycki

A₁ Poddział: Pas Kotlin Podgórskich

11. Kraina Kotliny Śląskiej

11b. Okręg Nadodrzański

12. Kraina Kotliny Sandomierskiej

12a. Okręg Oświęcimski

Prowincja: Górską, Środkowoeuropejską

D. Dział: Karpaty Zachodnie

c. Okręg Beskidy (Piętro Pogórza)

c₁ Podokręg Śląsko-Babiogórski

(Piętra: Regła Dolnego i Regła Górnego)

c₅ Podokręg Pogórze Lessowe (Piętro: Pogórza)

c₆ Podokręg Pogórze Wapienne (Piętro: Pogórza)

c₇ Podokręg Pogórze Fliszowe (Piętro: Pogórza)

W tym ujęciu północna część Śląska Cieszyńskiego należy do podgórskich krain niżowych, przy czym jego północno-zachodni kraniec, obejmujący gminę Zebrzydowice oraz fragmenty gmin Hażlach i Strumień, przynależy do okręgu nadodrzańskiego Kotliny Śląskiej, natomiast do geobotanicznego okręgu oświęcimskiego Krainy Sandomierskiej należą częściowo lub w całości gminy: Hażlach, Strumień, Chybie, Dębowiec, Skoczów, Jasienica, Czechowice-Dziedzice, Bielsko-Biała. Obszary te są położone w obrębie Zapadliska Przedkarpackiego w ujęciu geomorfologicznym, natomiast pozostały obszar Śląska Cieszyńskiego należy do obszarów podgórskich i górskich Karpat Zewnętrznych, do geobotanicznego okręgu Beskidy. Cechą charakterystyczną terenów górskich jest to, że szata roślinna¹ tu występująca zmienia się szybko wraz ze wzrostem wysokości nad poziomem morza i winna być rozpatrywana również w układzie wysokościowym, w obrębie pięter roślinności. Obszar podgórski i górski polskiej części Śląska Cieszyńskiego zalicza się w zdecydowanej większości do piętra pogórza i regła dolnego, a jedynie niewielkie fragmenty w rejonie szczytu Baraniej Góry można zaliczyć do piętra regła górnego. W piętrze pogórza wyróżnia się trzy równoleżnikowo ułożone podokręgi:

- Lessowy – przylegający bezpośrednio do obszaru kotlin,
- Wapienny – wyróżniony w najbardziej zachodniej części Pogórza Śląskiego, z podłożem bogatym w węgiel wapnia i szeregiem gatunków roślin szczególnie obficie tu występujących, takich jak np. *Hacquetia epipactis*² oraz licznych gatunków storczykowatych *Orchidaceae*,

¹ Szata roślinna to flora, czyli ogół wszystkich gatunków roślin występujących na określonym terytorium oraz roślinność, czyli ogół wszystkich zbiorowisk roślinnych tego obszaru.

² W tekście nazwy polskie i łacińskie gatunków roślin podano według: MIREK Z. i in. *Vascular plant sof Poland - a checklist. Krytyczna lista roślin naczyniowych Polski*, baza danych pod adresem <http://bobas.ib-pan.krakow.pl/czek/check.htm>; natomiast nazwy zespołów zbiorowisk roślinnych według: MATUSZKIEWICZ W. *Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski*. Warszawa 2001.

- Fliszowy – przylegający do progu Beskidu Śląskiego, wchodzący także głęboko w doliny większych rzek.

W granicach wymienionych powyżej podokręgów znajdują się w całości lub w części gminy: Cieszyn, Goleszów, Ustroń, Dębowiec, Brenna, Skoczów, Jasienica, Jaworze, Bielsko-Biała. Pozostały obszar zachodniego Śląska Cieszyńskiego należy do rozległego – ciągnącego się od omawianego regionu aż do Limanowej – podokręgu śląsko-babiogórskiego i piętra regła dolnego. Jak już wspomniano powyżej, jedynie przyszczytowe fragmenty Baraniej Góry, powyżej 1100 m n.p.m., należą do piętra regła górnego.

Do przedstawionego powyżej podziału nawiązuje także zmodyfikowany podział zaproponowany przez Matuszkiewicza (1993, 2008b). Podział ten w zakresie niższych jednostek regionalnych – podokręgów i okręgów – został oparty na typologii struktury naturalnych krajobrazów roślinnych. W zakresie jednostek drugiego rzędu, czyli krain i podkrain, opiera się na zespołach roślinnych (i niższych jednostkach fitosocjologicznych), ze szczególnym uwzględnieniem naturalnych zespołów leśnych. Rozmieszczenie głównych typów zbiorowisk klimaksowych, tzn. wyższych niż zespół jednostek taksonomicznych naturalnej roślinności lasów, stało się podstawą wyróżnienia największych jednostek podziału geobotanicznego (działów) kraju. W ujęciu Matuszkiewicza podział geobotaniczny polskiej części Śląska Cieszyńskiego będzie przedstawiał się następująco:

Państwo: Holarktyka

Obszar: Cyrkumborealny (Europejsko-Kanadyjski)

Prowincja: Środkowoeuropejska

Dział: C. Wyzyn Południowopolskich

Kraina: C.3. Górnośląska

Okręg: C.3.2. Rybnicko-Kędzierzyński

Podokręg: C.3.2.d. Wodzisławski

Kraina: C.7. Kotliny Oświęcimskiej

Okręg: C.7.1. Oświęcimski

Podokręg: C.7.1.b. Pszczyński

Podokręg: C.7.1.c. Doliny Wisły „Ustroń – ujście Skawy”

Prowincja: Karpacka

Dział: H. Zachodniokarpacki

Kraina: H.1. Karpat Zachodnich

Podkraina: H.1a. Zachodniobeskidzka

Okręg: H.1a.1. Pogórza Śląskiego

Podokręg: H.1a.1.a. Cieszyński

Podokręg: H.1a.1.b. Bielski

Okręg: H.1a.5. Beskidzki Żywiecki

Podokręg: H.1a.5.a. Beskidu Śląskiego

W przedstawionym powyżej podziale geobotanicznemu podokręgowi Beskidu Śląskiego odpowiada jednostka podziału fizyczno-geograficznego – mezoregion Beskid Śląski (patrz s.37–38). Północno-zachodni obszar Śląska Cieszyńskiego, położony pomiędzy dolinami Wisły i Olzy, został zaliczony

do podokręgu cieszyńskiego i okręgu Pogórza Śląskiego. Do tego samego okręgu należy podokrąg bielski, obejmujący obszary zlokalizowane w rejonie Bielska-Białej oraz gmin Jaworze, Jasienica, Brenna. Północno-zachodni kraniec regionu (fragment gminy Zebrzydowice) przynależy do krain górnośląskiej i podokręgu wodzisławskiego. Pozostały obszar polskiej części Śląska Cieszyńskiego należy do okręgu oświęcimskiego, zaliczanego do geobotanicznej krainy Kotliny Oświęcimskiej. Okrąg ten w charakteryzowanym regionie obejmuje Dolinę Górnej Wisły oraz Podgórze Wilamowickie, a także niewielkie fragmenty Pogórza Śląskiego, przy czym dzieli się na dwa podokręgi: pszczyński oraz Doliny Wisły „Ustroń – ujście Skawy”.

Podział geobotaniczny Republiki Czeskiej jest oparty o występowanie gatunków roślin o różnych wymaganiach środowiskowych (Skalický 1988). Zachodnia część Śląska Cieszyńskiego jest położona w granicach dwóch regionów geobotanicznych:

- *Mezofytikum*, dla którego charakterystyczne jest występowanie gatunków roślin typowych dla środkowoeuropejskich lasów liściastych i mieszanych, a zasięg tego regionu odpowiada zasięgowi umiarkowanie ciepłego (MT) regionu klimatycznego;
- *Oreofytikum*, czyli obszar roślinności górskiej i występowania gatunków górskich i subalpejskich, odpowiadający swym zasięgiem chłodnemu (CH) regionowi klimatycznemu.

W tym ujęciu podział geobotaniczny czeskiej części Śląska Cieszyńskiego przedstawia się następująco:

Region: Mezofytikum

Obwód: Karpackie mezofytikum (Karpatské mezofytikum)

Okrąg: 83. Kotlina Ostrawska (Ostravská pánev)

Okrąg: 84. Wzgórza Podbeskidzkie (Podbeskydská pahorkatina)

Podokrąg: 84.a Podgórze Beskidzkie (Beskydské podhůří)

Podokrąg: 84.b Międzygórze Jabłonkowskie (Jablunkovské mezihofí)

Region: Oreofytikum

Obwód: Karpackie oreofytikum (Karpatské oreofytikum)

Okrąg: 99. Beskid Morawsko-Śląski (Moravskoslezské Beskydy)

Podokrąg: 99.a Beskid Radgoski (Radhošťské Beskydy)

Podokrąg: 99.b Beskid Śląski (Slezské Beskydy)

Podział geobotaniczny z grubsza odzwierciedla podział fizyczno-geograficzny tego obszaru (patrz s.37–38), przy czym do geobotanicznego okręgu Kotlina Ostrawska, oprócz regionu fizyczno-geograficznego o tej samej nazwie, należą także niewielkie północne fragmenty regionu Wzgórz Podbeskidzkich. W podziale geobotanicznym do podokręgu Podgórze Beskidzkie zalicza się także Rów Jabłonkowski oraz niżej położone tereny Beskidu Śląskiego. Międzygórze Jabłonkowskie w podziale geobotanicznym – podobnie jak w podziale fizyczno-geograficznym – jest odrębną jednostką (pod-

okregiem). Natomiast wyższe partie Beskidu Śląskiego w randze podokręgu wchodzą w obręb górskiego okręgu Beskid Morawsko-Śląski.

W uzupełnieniu do przedstawionych powyżej zagadnień podziału geobotanicznego charakteryzowanego regionu należy dodać, że czynnikiem odgrywającym znaczącą rolę w kształtowaniu przyrody Śląska Cieszyńskiego, przyczyniającym się do jej wyraźnej odrębności w porównaniu z obszarami sąsiednimi, jest położenie tego regionu w pobliżu Bramy Morawskiej. Przez Bramę Morawską – obniżenie pomiędzy Karpatami i Sudetami – wiodą ważne szlaki wędrówek roślin i zwierząt, migrujących z południa na północ (i w kierunku przeciwnym), co prowadzi do większego zróżnicowania gatunkowego zwłaszcza najbliższej położonych terenów.

Szata roślinna Śląska Cieszyńskiego

Roślinność potencjalna Śląska Cieszyńskiego i jej przekształcenia

Obserwowana współcześnie szata roślinna Śląska Cieszyńskiego wykształciła się pod wpływem naturalnych czynników środowiska nieożywionego, intensywnie modyfikowanych przez działalność człowieka. Antropopresja na obszarze Śląska Cieszyńskiego jest czynnikiem wywierającym współcześnie najsilniejszy wpływ na kształtowanie się szaty roślinnej (i związanej z nią fauny). Przeobrażenia pierwotnej szaty roślinnej Śląska Cieszyńskiego powstałe w wyniku działalności człowieka mają szeroki zakres, zasięg terytorialny (obejmują praktycznie cały obszar Śląska Cieszyńskiego), jak i okres trwania (teren ten był penetrowany przez pierwotne gromady ludzkie prawdopodobnie już w okresie paleolitu)³.

Wykluczając antropopresję i biorąc pod uwagę oddziaływanie jedynie czynników naturalnych, można spodziewać się wykształcenia na terenie Śląska Cieszyńskiego prawie wyłącznie trwałych zbiorowisk leśnych. Zbiorowiska tego typu powstałyby również w miejscach obecnie przekształconych (lub nadal kształtowanych) przez człowieka, na drodze naturalnej sukcesji, gdyby ingerencja ludzka ustała. Taką hipotetyczną roślinność określa się nazwą *naturalnej roślinności potencjalnej*.

Roślinność potencjalna obejmująca obszar polskiej części Śląska Cieszyńskiego została przedstawiona w *Atlasie województwa bielskiego* (Medwecka-Kornaś, Denisiuk, Dziewolski 1981), a jej szczegółowe omówienie i interpretację przedstawił Denisiuk (1983). W niniejszym opracowaniu oparto się natomiast na arkuszu 11 mapy przeglądowej potencjalnej roślinności natu-

³ Problem ścisłego datowania pierwszych śladów pobytu człowieka na Śląsku Cieszyńskim i historii przekształcania przyrody na tym obszarze pod wpływem działalności człowieka wymaga dalszych studiów.

ralnej Polski, wykonanej przez Matuszkiewicza i in. (1995) oraz modyfikującego tę mapę opracowania Matuszkiewicza (2008a). W granicach Śląska Cieszyńskiego, położonego na prawym brzegu Olzy, stwierdzono występowanie następujących jednostek potencjalnej roślinności naturalnej:

- niżowe nadrzeczne łągi wierzbowo-topolowe rosnące w strefie zalewów periodycznych. Do nich należą zbiorowiska leśne z panującą wierzbą białą *Salix alba* i wierzbą kruchą *Salix fragilis* oraz domieszką topoli czarnej *Populus nigra*, topoli białej *Populus alba*, występujące na niskich terasach zalewowych większych rzek, w zasięgu wysokich stanów wód (*Salici-Populetum*) oraz zbiorowiska krzewiaste, z panującą wierzbą wiciową *Salix viminalis*, wikliną, czyli wierzbą purpurową *Salix purpurea* i wierzbą trójpręcikową *Salix triandra*, występujące na aluwialnych i brzegach rzek, w zasięgu przeciętnych stanów wód (*Salicetum triandro-viminalis*). Na omawianym terenie zbiorowiska tego typu zajmują niewielkie powierzchnie wzdłuż Wisły, w jej podgórskim i nizinnym biegu;

- niżowe łągi jesionowo-wiązowe występujące w strefie zalewów epizodycznych (*Ficario-Ulmetum typicum*). To wielogatunkowy las, który tworzą: jesion *Fraxinus excelsior*, wiąz pospolity (polny) *Ulmus minor*, dąb szypułkowy *Quercus robur* z domieszką olszy czarnej *Alnus glutinosa*, wiązu górskiego *Ulmus glabra* i wiązu szypułkowego *Ulmus laevis*. Zbiorowisko to rośnie na glebach próchnicznych i wilgotnych, na obszarach podlegających okresowemu zalewaniu. Na Śląsku Cieszyńskim zespół ten jest charakterystyczny dla dolin większych rzek – Wisły, Olzy i Brennicy, przy czym w przypadku doliny Wisły są to dość rozległe obszary doliny, obejmujące znaczącą część Pogórza Cieszyńskiego i Kotliny Oświęcimskiej;

- niżowe łągi olszowe i jesionowo-olszowe siedlisk mokrych, okresowo lekko zabagnionych (*Circaeo-Alnetum*, właściwa nazwa *Fraxino-Alnetum*). W drzewostanie panuje olsza czarna z domieszką jesionu, w runie – o charakterze ziołoroślowym – występują gatunki olsowe i szuwarowe. Lasy takie wykształcają się na siedliskach lekko zabagnionych, w dolinach wolno płynących cieków lub na źródłiskach. Na omawianym obszarze jest to zbiorowisko potencjalne dla dolin potoków na Pogórzu, w jego północno-zachodniej części (na północ od linii Cieszyn – Skoczów);

- podgórska nadrzeczna olszyna górską (*Alnetum incanae*) – to zespół łągów charakterystycznych dla obszarów górskich. W drzewostanie panuje olsza szara *Alnus incana*, a w domieszce występują: świerk *Picea abies*, wierzbą kruchą, jesion i klon jawor *Acer pseudoplatanus*. Las tego typu porasta rzeczne terasy na górskich odcinkach rzek. Występuje na współczesnych terasach aluwialnych mniejszych i większych rzek, w ich odcinkach górskich, na obszarach częstych lub corocznych zalewów przez wody powodziowe o dużej sile transportowej. Runo jest bogate w gatunki ziołoroślowe, z udziałem gatunków przechodzących z klasy ziołorośli wysokogórskich (*Be-*

tulo-Adenostyletea). Nadrzeczna olszyna górską to zbiorowisko typowe dla dolin potoków i rzek na obszarze Beskidu Śląskiego;

- podgórskie przystrumykowe łągi jesionowe (*Carici remotae-Fraxinetum*, *Astrantio-Fraxinetum* i in.) są zbiorowiskami z panującym jesionem, występującymi na obszarach źródliskowych, w dolinach szybko płynących strumieni i potoków (*Carici remotae-Fraxinetum*) lub na skrzydłach dolin rzecznych (*Astrantio-Fraxinetum*), na żyznych madach. W drzewostanie w domieszce występuje olsza szara i olsza czarna, a w runie spotykane są gatunki górskie, takie jak np.: jarzmianka większa *Astrantia major*, świerząbek orzęsiony *Chaerophyllum hirsutum*, trybula lśniąca *Anthriscus nitida*, liczydło górskie *Streptopus amplexifolius*. Tego typu zbiorowiska to roślinność potencjalna dla dolin potoków w południowej części Pogórza Cieszyńskiego, których obszary źródliskowe znajdują się na stokach Beskidu Śląskiego lub u ich podnóży;

- grądy subkontynentalne lipowo-dębowo-grabowe (*Tilio cordatae-Carpinetum betuli*); są to wielogatunkowe lasy liściaste w typie lasu świeżego i wilgotnego, z dominującym dębem szypułkowym i grabem *Carpinus betulus*, z udziałem buka *Fagus sylvatica*, lipy drobnolistnej *Tilia cordata*, świerka i jodły *Abies alba*. Bogate jest runo grądów z powszechnie znanymi gatunkami lasów liściastych – rosną w nich m.in. zawilec gajowy *Anemone nemorosa*, śnieżyczka przebiśnieg *Galanthus nivalis*, pierwiosnka wyniosła *Primula elatior*, przyłaszczka pospolita *Hepatica nobilis* i cieszyńianka wiosenna. We wschodniej części Śląska Cieszyńskiego grąd subkontynentalny występuje w odmianie małopolskiej w następujących postaciach:

- w formie wyżynnej, w serii ubogiej – w tej postaci grąd jest dominującym potencjalnym zbiorowiskiem roślinnym na obszarze Pogórza Cieszyńskiego, przede wszystkim pomiędzy Wisłą a Olzą;

- w formie wyżynnej, w serii żyznej – tylko na niewielkich obszarach na południe od Zbiornika Goczałkowickiego (rejon rezerwatu przyrody „Rotuz”);

- w formie podgórskiej, w serii ubogiej – w południowej części oraz na zachodnich i wschodnich krańcach Pogórza Cieszyńskiego;

- żyzna buczyna karpacza (*Dentario glandulosae-Fagetum*) to lasy z bukiem i jodłą w drzewostanie, porastające żyzne gleby brunatne. Dla lasów tego zespołu charakterystyczny jest zwarty i wysoki drzewostan, skąpy podszyt (warstwa krzewów) oraz bogate runo (w nim m.in. żywiec gruczołowaty *Dentaria glandulosa*); na obszarze polskiego Śląska Cieszyńskiego zespół ten występuje w odmianie zachodniokarpackiej, w dwóch formach:

- podgórskiej – rosnącej na obszarze Pogórza Cieszyńskiego, w zwartym kompleksie na terenie pomiędzy Wisłą a Białą; natomiast na obszarze pomiędzy Wisłą i Olzą – w formie „wysp” na wyżej położonych terenach;

- regłowej – występującej w piętrze regła dolnego i będącej dominującym potencjalnym zbiorowiskiem roślinnym Beskidu Śląskiego;

- podgórski wilgotny bór trzcinnikowy (*Calamagrostio villosae-Pinetum*) – to zbiorowisko o charakterze boru bagiennego lub wilgotnego, z drzewostanem świerkowo-sosnowym i ubogim florystycznie runem, z dominacją borówki czarnej *Vaccinium myrtillus* oraz mchów. Charakterystyczne dla lasów tego typu jest obfite występowanie w runie trzcinnika owłosionego *Calamagrostis villosa* (roślina górską, występująca w zasadzie w piętrze regla górnego). Podgórski wilgotny bór trzcinnikowy rośnie na glebach torfiastych i wilgotnych, w miejscach płaskich i obniżonych. Na Śląsku Cieszyńskim zespół ten jest roślinnością potencjalną dla stosunkowo niewielkiego terenu w rejonie rezerwatu „Rotuz”;

- dolnoregłowe bory świerkowo-jodłowe (*Vaccinio-Abietenion*, *Abieti-Piceetum*) to zbiorowiska, w których drzewostan tworzy jodła i świerk (lub jeden z tych gatunków występuje w przewodzie), z niewielkim udziałem buka i jaworu. Runo ma charakter borowy z bardzo nieznacznym udziałem gatunków lasów liściastych. Zespoły te występują w piętrze regla dolnego, w miejscach podatnych na bielcowanie, np. na płaskich stopniach zboczy lub grzbietach pomiędzy potokami. Na obszarze polskiej części Śląska Cieszyńskiego bory regla dolnego są roślinnością potencjalną dla niewielkich powierzchni w przyszczytowych partiach wzniesień pasma Wielkiej Czantorii i Stożka:

- karpackie górnoregłowe bory świerkowe (*Plagiothecio-Piceetum tatricum*, *Polysticho-Piceetum* i in.). Są to zbiorowiska boru wysokogórskiego, z panującym świerkiem, z niewielkim udziałem jodły i ubogim runem acidofilnym (siedlisk kwaśnych), np. z borówką czarną i podbiałkiem alpejskim *Homogyne alpina*, wyróżniające się udziałem gatunków karpackich, m.in. kosmatki żółtawej *Luzula luzulina* i urdzika karpackiego *Soldanella carpatica*. W Beskidzie Śląskim w granicach Śląska Cieszyńskiego występowanie tego typu zbiorowisk jako roślinności potencjalnej jest ograniczone do najwyższych położonych rejonów Baraniej Góry, Malinowskiej Skały, Malinowa, Klimczoka, Trzech Kopców i Magury.

Podobnie do opisanej powyżej przedstawia się struktura i rozmieszczenie potencjalnej roślinności naturalnej zachodniej części Śląska Cieszyńskiego, której charakterystykę przedstawiono za opracowaniem Neuhäuslovej i in. (1998). Omawiając zagadnienie potencjalnej roślinności naturalnej czeskiej części Śląska Cieszyńskiego posłużono się nazewnictwem łacińskim zbiorowisk roślinnych za przytoczoną powyżej publikacją i podając nazwę czeską w nawiasie oraz wskazując odpowiednik zespołu w polskiej nomenklaturze syntaksonomicznej (systematyki zbiorowisk roślinnych). Szczegółowa analiza rozbieżności w rozmieszczeniu lub wyróżnianiu poszczególnych zespołów roślinnych w Polsce i w Republice Czeskiej przekracza ramy niniejszego opracowania.

Na charakteryzowanym obszarze potencjalna roślinność naturalna przedstawia się następująco:

- zespół *Pruno-Fraxinetum* (*střemchová jasenina*), miejscami w kompleksie z zespołem *Alnion glutinosae* (*mokřádní olšiny*) – to zbiorowiska rosnące na brzegach rzek, w miejscach z glebami ciężkimi i mokrymi, czasem zabagnionymi, z wysokim poziomem wód gruntowych. W drzewostanie olsza czarna lub jesion oraz m.in. czeremcha pospolita *Prunus padus* (zespół *Pruno-Fraxinetum*) lub olsza czarna i wierzby (zespół *Alnion glutinosae*). Odpowiednikami po polskiej stronie są niżowe łągi olszowe i jesionowo-olszowe oraz zespoły olsowe. Na czeskim Śląsku Cieszyńskim są to zbiorowiska potencjalne dla doliny Odry oraz Olzy i Ostrawicy w ich dolnym biegu;

- zespół *Quercu-Ulmetum* (*jílmová doubrava*) – jest to łąg jesionowo-wiązowy (w Polsce jako *Ficario-Ulmetum typicum*), rosnący w strefie zalewów epizodycznych. Występuje w dolinach większych rzek: Olzy i Ostrawicy (w środkowym i górnym biegu) oraz Morawki;

- zespół *Carici pilosae-Carpinetum* (*ostřicová dubohabřina*) jest zbiorowiskiem o charakterze grądu, wyróżnianym na obszarze Karpat. W drzewostanie występuje najliczniej grab, dąb i buk, w runie natomiast dominuje turzyca orzęsiona *Carex pilosa*, a za gatunki charakterystyczne uznaje się m.in. cieszyńiankę wiosenną. Dla zachodniej części Śląska Cieszyńskiego jest to zbiorowisko potencjalne na pograniczu pogórza i gór;

- zespół *Tilio-Carpinetum* (*lipová dubohabřina*) to grądy subkontynentalne lipowo-dębowo-grabowe (*Tilio cordatae-Carpinetum betuli*), będący dominującym zbiorowiskiem potencjalnym na terenie Wzgórz Podbeskidzkich;

- zespół *Dentario enneaphylli-Fagetum* (*bučina s kyčelnicí devítlistou*) w polskiej nomenklaturze nosi nazwę żyznej buczyny sudeckiej, która od żyznej buczyny karpackiej (opisanej poniżej) różni się obecnością w runie żywca dziewięciolistnego *Dentaria enneaphyllos*, gatunku sudeckiego. Zbiorowisko to jest roślinnością potencjalną dla piętra regla dolnego zachodniej części Beskidu Morawsko-Śląskiego;

- zespół *Dentario glandulosae-Fagetum* (*bučina s kyčelnicí žláznatou*) to żyzna buczyna karpacka, będąca potencjalną roślinnością piętra regla dolnego wschodniej części Beskidu Morawsko-Śląskiego i Beskidu Śląskiego oraz Międzygórze Jabłonkowskiego;

- zespół *Luzulo-Fagetum* (*biková bučina*) – kwaśna buczyna góraska, w runie której panują wąskolistne rośliny trawiaste, m.in. kosmatka gajowa *Luzula luzuloides*. Zbiorowisko to rośnie w piętrze regla dolnego, na ubogich, płytkich i kwaśnych glebach brunatnych. Na czeskim Śląsku Cieszyńskim jest to zbiorowisko potencjalne dla obszaru Rowu Jabłonkowskiego oraz wyższych partii Beskidu Śląskiego;

- zespół *Calamagrostio villosae-Fagetum* (*smrková bučina*) – to zespół nawiązujący do kwaśnej buczyny karpackiej, przy czym w ubogim i kwaś-

nołubnym runie dominuje trzcinnik owłosiony. Jest to roślinność potencjalna dla wyżej położonych partii piętra regla dolnego Beskidu Morawsko-Śląskiego;

- zespół *Carici brizoidis-Quercetum* (*podmáčená dubová bučina*) – w nomenklaturze czeskiej zespół ten zaliczany jest do grupy kwaśnych buczyn, przy czym pod względem syntaksomicznym ten zespół należy zaliczyć do związku lasów łągowych *Alno-Ulmion* i podzwiązku *Alnion glutinoso-incanae*. W drzewostanie tego zbiorowiska zwraca uwagę duża liczebność dębu szypułkowego i olszy czarnej, a w runie dominuje turzycza drżączkowata *Carex brizoides* oraz niecierpek pospolity *Impatiens noli-tangere* i szczawik zajęczy *Oxalis acetosella*. Jest to zbiorowisko dominujące na obszarze Kotliny Ostrawskiej oraz w niższych położeniach Wzgórz Podbeskidzkich – na obszarze Rowu Frenszackiego i Rowu Trzynieckiego;

- zespół *Calamagrostio villosae-Piceetum* (*třtinová smrčina*) – zbiorowisko to występuje w piętrze regla górnego, na niewielkich obszarach w masywie Łysej Góry, Trawnego i Ropicy. W nomenklaturze polskiej zbiorowisko to nosi nazwę górnoreglowej świerczyny obszaru hercyńsko-sudeckiego. Ten bór wysokogórski powstaje na glebach kwaśnych bielcowych i od zachodniokarpackiej świerczyny górnoreglowej (*Plagiothecio-Piceetum tatricum*) różni się przede wszystkim brakiem gatunków typowych (lub wręcz endemicznych) dla Karpat;

- zespół *Mastigobryo-Piceetum* (*podmáčená rohozcová smrčina*), miejscami w kompleksie z zespołem *Sphagno-Piceetum* (*rašelinná smrčina*) – są to zbiorowiska, w drzewostanie których główną rolę ogrywa świerk, czasem w domieszce z brzożami *Betula sp.*, a w runie dużą rolę odgrywają mszaki, a zwłaszcza torfowce *Sphagnum sp.* (w nomenklaturze polskiej jest to dolnoreglowy świerkowy bór na torfie *Bazzanio-Piceetum*). Las tego typu porasta miejsca z wysokim poziomem wód gruntowych, lokalne zagłębienia z kwaśnym torfem o różnej miąższości. Jest to zbiorowisko potencjalne dla stosunkowo niewielkich obszarów w piętrze regla dolnego i regla górnego Beskidu Morawsko-Śląskiego, w masywie Połomów i górnym odcinku potoku Łomna, w rejonie Jaworowego oraz w środkowym odcinku Czarnej Ostrawicy;

- zespół *Athyrio alpestris-Piceetum* (*paprátková smrčina*) należy do zbiorowisk leśnych określanych po stronie czeskiej jako górskie świerczyny paprociowe (w polskiej syntaksonomi zbiorowisko to nawiązuje do podzespołu zachodniokarpackiej świerczyny górnoreglowej z wietlicą alpejską *Plagiothecio-Piceetum tatricum athyrietosum alpestris*). Jest to zbiorowisko z drzewostanem świerkowym, w domieszce występuje buk i klon jawor, natomiast w runie dominuje wietlica alpejska *Athyrium distentifolium*, a licznie reprezentowane są gatunki ziołorośli górskich, m.in. miłosna górska *Adenostyles alliariae*. W Beskidzie Morawsko-Śląskim jest to potencjalna roślinność dla niewielkiego obszaru położonego w szczytowych partiach Łysej Góry.

W potencjalnej roślinności naturalnej Śląska Cieszyńskiego zbiorowiska nieleśne nie odgrywają większej roli. Tego typu roślinność porastałaby tylko nieliczne tereny – np. kamieńce nadrzeczne, wychodnie skalne, źródłiska.

Roślinność potencjalna, której różnorodność i powstanie warunkują wyłącznie czynniki abiotyczne, jest obecnie zastąpiona szeregiem zbiorowisk wtórnych (zastępczych), leśnych oraz nieleśnych, których wykształcenie i przetrwanie zależne jest od działalności człowieka. W wyniku antropopresji grądy (i fragmenty buczyn) rosnące na pogórzu w zdecydowanej większości zostały wycięte i zachowały się tylko w postaci nielicznych i izolowanych skrawków, gdyż ich żyzne siedliska zostały przekształcone w pola uprawne, łąki i pastwiska. Lasy łęgowe i olesy praktycznie nie odgrywają obecnie większej roli w krajobrazie z uwagi na ich zniszczenie podczas regulacji rzek, melioracji oraz rozwoju miast, wsi i osiedli, które od dawna lokalizowane były głównie w dolinach, nad rzekami. Na obszarze Kotliny Ostrawskiej, na lewym brzegu Olzy (zwłaszcza w rejonie Karwiny i Ostrawy), czynnikiem powodującym znaczące przekształcenia i degradację krajobrazu, a także związane z tym zmiany w szacie roślinnej, jest przemysł wydobywczy węgla kamiennego. Paradoksalnie, bardzo często powstałe w wyniku podziemnego wydobywania węgla zbiorniki wodne w zapadliskach i nieckach osiadania zwiększają różnorodność siedliskową tego obszaru. W takich miejscach bardzo często tworzą się cenne pod względem przyrodniczym i krajobrazowym zbiorowiska roślinności wodnej i nadwodnej, co przyczynia się do zwiększenia bioróżnorodności florystycznej i faunistycznej omawianego obszaru.

Również lasy Beskidu Śląskiego i Beskidu Morawsko-Śląskiego uległy drastycznym przemianom. Pierwotne beskidzkie lasy mieszane bukowo-jodłowo-świerkowe, panujące w całym Beskidzie Śląskim prawie niepodzielnie i w niezmienionym stanie do XV wieku, tworzyły tzw. Puszcę Karpacką (biom górski rozciągający się od Dunaju po Beskid Śląski). Eksploatacja tych lasów przebiegała intensywnie w dolinach oraz tam, gdzie można było tworzyć pastwiska i łąki do wypasu owiec (pasterstwo szalaśnicze). Dopiero w drugiej połowie XVIII wieku Habsburgowie – ówcześni właściciele tych ziem – rozpoczęli powolny proces rugowania górali z ich hal i ograniczania gospodarki pasterskiej, nakazując zalesianie coraz to większych połaci dawnych pastwisk. Pod koniec XVIII wieku, a szczególnie w pierwszej połowie XIX wieku, intensywnie rozwijał się na Śląsku Cieszyńskim przemysł hutniczy, który korzystał z najbliższego dostępnego źródła paliwa – drewna z beskidzkich lasów. Wycinano drzewa na ogromnych powierzchniach, a w miejsce zróżnicowanego gatunkowo lasu sadzono wyłącznie świerki. Skutkiem gospodarki leśnej protegującej świerk jest całkowita zmiana składu gatunkowego beskidzkich lasów. Współcześnie szacuje się, że około 70–80% lasów Beskidu Śląskiego zajmują sztuczne świerczyny (Wilczek 1995, 2006, Szafarski 1973), przy czym np. na obszarze Nadleśnictwa Wiśla świerk stanowi

94% drzewostanu, natomiast buk – około 4%, a jodła – około 2% (Szozda 2001). Świerk jest gatunkiem bardzo cenionym ze względów gospodarczych, jednak w okresie 150-letniego popierania tego gatunku sadzono w wielu przypadkach drzewa ekotypu nieprzystosowanego do lokalnych warunków siedliskowych (klimatycznych i glebowych), a tym samym mniej odpornego i bardziej narażonego na oddziaływanie niekorzystnych czynników naturalnych i antropogenicznych. Takie działania doprowadziły do powstania lasów o słabej kondycji zdrowotnej, bardziej podatnych na zanieczyszczenia przemysłowe⁴, negatywne oddziaływanie czynników abiotycznych (wiatr, powodujący ogromne szkody na monokulturowych i wielkoobszarowych uprawach świerka) i czynników biotycznych. Wśród tych ostatnich za największe zagrożenie dla drzewostanów świerkowych należy uznać patogeny grzybowe takie, jak opieńka miodowa *Armillaria mellea* oraz huba korzeni *Heterobasidion annosum*, a także szkodniki owadzie, m.in.: kornik drukarz *Ips typographus*, kornik drukarczyk *Ips amitinus*, czterooczak świerkowiec *Polygraphus poligraphus*, rytownik pospolity *Pityogenes chalcographus*. Konsekwencją zamierania górskich lasów są nie tylko drastyczne zmiany siedliska życia związanych z tymi lasami roślin i zwierząt, ale również m.in. zmniejszenie retencji wodnej górskich zboczy oraz pogarszająca się jakość wód strumieni i potoków (Wróbel 1995).

Flora

INFORMACJE OGÓLNE

Pomimo że Śląsk Cieszyński był przedmiotem zainteresowania oraz intensywnych badań botaników już co najmniej od połowy XIX wieku, to informacje o florze tego regionu są jednak rozproszone i z reguły odnoszą się tylko do pewnych części tego obszaru, głównie regionów fizyczno-geograficznych, brak natomiast analizy florystycznej zarówno polskiej, jak i czeskiej części Śląska Cieszyńskiego, a także całego tego obszaru w jego granicach historycznych. Ponadto nierównomierna jest wiedza dotycząca różnych grup systematycznych organizmów żywych. W niniejszym opracowaniu skupiono się wyłącznie na stosunkowo najlepiej poznanych grupach – paprotnikach i roślinach nasiennych (poniższe dane liczbowe odnoszą się do obu grup łącznie).

Na obszarze wschodniej części Śląska Cieszyńskiego najlepiej poznana jest flora Pogórza Cieszyńskiego, przede wszystkim dzięki pracom Pelca (1967, 1969), który zestawił listę florystyczną (na podstawie danych z literatury i obserwacji własnych), obejmującą łącznie 924 gatunki roślin naczyniowych. Z tej liczby Pelc potwierdził występowanie 693 gatunków. Badania

⁴ M.in. właśnie w strukturze gatunkowej drzewostanów leśnych należy upatrywać jednej z przyczyn bardzo słabej zdrowotności beskidzkich lasów – lasy Nadleśnictw: Ustroń, Bielsko i Wiśla zaliczane są do lasów z uszkodzeniami przemysłowymi (Cabała i in. 1999).

obejmujące m.in. północno-wschodnią część polskiego fragmentu Śląska Cieszyńskiego (częściowo Pogórze Cieszyńskie i Kotlina Oświęcimska – gminy Chybie, Skoczów, Brenna, Strumień, Bielsko-Biała) prowadziła Zajac (1989). Lista florystyczna dla tego terenu badań obejmuje ogółem 985 gatunków, z czego 75 gatunków podawanych w literaturze nie udało się odnaleźć. Ponadto z terenu Pogórza Cieszyńskiego dysponujemy także danymi florystycznymi dotyczącymi obszarów objętych różnymi formami ochrony, wybranych typów siedlisk (np. kamieniołomów), terenów niektórych gmin czy wybranych pasm górskich. Brak natomiast obszerniejszych danych dotyczących flory Beskidu Śląskiego, przy czym szacuje się, że flora górskiej części Śląska Cieszyńskiego liczy około 900–1 000 gatunków (Witkowski 1992), natomiast dla obszaru Parku Krajobrazowego Beskidu Śląskiego zestawiono listę florystyczną liczącą 1 074 gatunki⁵. Ponadto dane florystyczne zostały zebrane dla większych jednostek administracyjnych: dla województwa śląskiego flora szacowana jest na około 1 970 gatunków (Parusel i in. 2005), natomiast dla całego dawnego województwa bielskiego lista florystyczna obejmuje 1 403 gatunki (Wilczek 1997).

Na podstawie powyższych danych możemy szacunkowo określić, że cała flora naczyniowa polskiej części Śląska Cieszyńskiego liczy około 1 100–1 200 gatunków, co stanowi około 40–43% całej flory Polski (powszechnie przyjmuje się, że flora krajowa liczy ogółem około 2 750 gatunków). Należy zaznaczyć, że liczba ta obejmuje gatunki występujące obecnie, jak również gatunki wymarłe lub w ostatnim okresie w terenie nie odnajdywane, o występowaniu których na omawianym obszarze wiemy jedynie z literatury.

CHARAKTERYSTYKA FLORY

Cechą charakteryzującą florę danego obszaru jest nie tylko ogólna liczba gatunków, ale także udział gatunków swoistych (endemitów), grup gatunków związanych np. ze specyficznymi siedliskami lub wysokościovym ukształtowaniem terenu, a także gatunków rzadkich lub zagrożonych oraz podlegających ochronie (te ostatnie zostaną omówione w rozdziale poświęconym problematyce ochrony przyrody – patrz s. 111 i następne).

Śląsk Cieszyński nie posiada własnych gatunków endemicznych, czyli takich, które występują wyłącznie w granicach tego regionu. Występuje tu natomiast grupa gatunków, które poza tym znane są z wręcz pojedynczych lub niewielu stanowisk na terenie kraju. Do nich należy np. tocja karpacka *Tozzia alpina* subsp. *carpatica* i tojad morawski *Aconitum firmum* subsp. *moravicum*⁶. Obszar

⁵ Na podstawie opracowania, o którym mowa w przypisie na s. 46.

⁶ Na terenie Beskidu Śląskiego m.in. odnaleziono w 2003 roku stanowisko okrzynu jeleniego *Laserpitium archangelica*, na wschodnim zboczu Malinowskiej Skały, wzdłuż Potoku Malinowskiego w jego źródłiskowym odcinku (poza tym gatunek ten jest znany jeszcze z jednego stanowiska w Polsce – na Babiej Górze). Stanowisko to jest położone poza historycznymi granicami Śląska Cieszyńskiego.

Pogórza Cieszyńskiego to także teren występowania szeregu rzadkich gatunków storczykowatych, które szerzej zostały przedstawione w rozdziale *Osobliwości szaty roślinnej Śląska Cieszyńskiego* (s. 99–103).

Duże zróżnicowanie wysokościowe Śląska Cieszyńskiego (tereny nizinne, podgórskie oraz górskie) powoduje, że na charakteryzowanym obszarze spotykamy zarówno gatunki niżowe, jak i gatunki górskie. Przykładem gatunków niżowych jest salwinia pływająca *Salvinia natans* oraz kotewka orzech wodny *Trapa natans*, związane ze zbiornikami wodnymi i występujące w północnej części regionu. Gatunki górskie, w oparciu o ich wysokościowe optimum występowania, zostały podzielone na kilka kategorii, z których na terenie polskiej części Śląska Cieszyńskiego m.in. występują (Bernacki 1998a):

- gatunki alpejskie: fiołek dwukwiatowy *Viola biflora*, pięciornik złoty *Potentilla aurea*, tymotka alpejska *Phleum commutatum*;
- gatunki subalpejskie: bodziszek leśny *Geranium sylvaticum*, jaskier platanolistny *Ranunculus platanifolius*, miłosna górska, omieg górski *Doronicum austriacum*, starzec górski *Senecio subalpinus*, wietlica alpejska;
- gatunki reglaowe: bez koralowy *Sambucus racemosa*, czosnek niedźwiedzi *Allium ursinum*, czyściec górski *Stachys alpina*, jodła pospolita, klon jawor, kosmatka żółtawa, kokoryczka okółkowa *Polygonatum verticillatum*, kosmatka olbrzymia *Luzula sylvatica*, kostrzewa leśna *Festuca altissima*, kukulka bzoza *Dactylorhiza sambucina*, lepiężnik biały *Petasites albus*, lepiężnik wyłysiały *Petasites kablikianus*, liczydło górskie, miesięcznica trwała *Lunaria rediviva*, olsza szara, ostrożeń głowacz *Cirsium eriophorum*, parzydło leśne *Aruncus sylvestris*, paprotnik Brauna *Polystichum braunii*, paprotnik kolczysty *Polystichum aculeatum*, przenęt purpurowy *Prenanthes purpurea*, przetacznik górski *Veronica montana*, starzec gajowy *Senecio nemorensis*, storczyca kulista *Traunsteinera globosa*, szałwia lepka *Salvia glutinosa*, śnieżyczka przebiśnieg, świerk pospolity, tojad dzióbaty *Aconitum variegatum*, tojeść gajowa *Lysimachia nemorum*, wiciokrzew czarny *Lonicera nigra*, zaraza żółta *Orobancha flava*, żywiec dziewięciolistny, żywiec gruczołowaty;
- gatunki podgórskie: pióropusznik strusi *Matteucia struthiopteris*, skrzyp olbrzymi *Equisetum telmateia*, trzcinnik szuwarowy *Calamagrostis pseudophragmites*, turzyca zwisła *Carex pendula*;
- gatunki ogólnogórskie: goryczka trojeściowa *Gentiana asclepiadea*, gółka długooostogowa *Gymnadenia conopsea*, jasnota plamista *Lamium maculatum*, kozłek bzozy *Valeriana sambucifolia*, kozłek trójlistkowy *Valeriana tripteris*, narecznica szerokolistna *Dryopteris dilatata*, ozorka zielona *Coeloglossum viride*, pępawa miękka *Crepis mollis*, podbiałek alpejski, świerząbek orzęsiony, tojad mocny *Aconitum firmum*, trzcinnik owłosiony, wroniec widlasty *Huperzia selago*, zanokcica zielona *Asplenium viride*.

Cechą charakterystyczną flory polskiej części Śląska Cieszyńskiego jest obecność grupy roślin, które poprzez Bramę Morawską (obniżenie pomię-

dzy Sudetami a Karpatami) przybyły na ten obszar z południa i w jej pobliżu, najczęściej na obszarze Pogórza Cieszyńskiego, mają najliczniejsze stanowiska w Polsce. Do tej grupy gatunków zalicza się cieszyńniankę wiosenną i storczyka bladego *Orchis pallens* (więcej o tych gatunkach w rozdziale *Osobliwości...*). Brama Morawska stanowi również pomost, którym różne gatunki roślin migrują na wschód (z Sudetów) i na zachód (z terenu Karpat Zachodnich). Sudeckimi gatunkami, które na obszar Karpat Zachodnich dotarły poprzez obniżenie Bramy Morawskiej, są np. żywiec dziewięciolistny i wilczomlecz słodki *Euphorbia dulcis*, stanowiące interesujące i charakterystyczne elementy flory Śląska Cieszyńskiego (Bernacki 1998a).

Wszelkie antropogeniczne przemiany i przekształcenia środowiska przyrodniczego mogą w konsekwencji powodować również wymieranie poszczególnych gatunków roślin na ich naturalnych stanowiskach. Wiąże się to różnymi procesami, polegającymi np. na bezpośrednim niszczeniu danego gatunku w miejscu jego naturalnego występowania (zrywanie i wykopywanie roślin o atrakcyjnych kwiatach lub pokroju), niszczeniu siedlisk (zwłaszcza nad ciekami i zbiornikami wodnymi) lub na zmianach w sposobach uprawy roli czy zagospodarowaniu łąk i pastwisk. Gatunki zagrożonych w różnym stopniu roślin są ujmowane w czerwone listy lub księgi roślin o zasięgu ogólnokrajowym lub regionalnym. Także we florze Śląska Cieszyńskiego, leżącego na prawym brzegu Olzy, znajdziemy szereg gatunków wyszczególnionych w „Polskiej czerwonej księdze roślin” (Zarzycki, Kazimierczakowa 2001), w „Czerwonej liście roślin naczyniowych w Polsce” (Zarzycki, Szelaąg 2006), w „Czerwonej Księdze Karpat Polskich. Rośliny naczyniowe” (Mirek, Piekoś-Mirkowa 2008) oraz ujętych na „Czerwonej liście roślin naczyniowych Górnego Śląska” (Parusel i in. 1996). W tego typu zestawieniach przeważają z reguły gatunki mało znane i popularne, w większości także nie objęte ochroną prawną. Poniżej przedstawiono kilka przykładów tego typu gatunków, pogrupowanych w kategoriach zgodnie z „Polską czerwoną księgą roślin”, z uwzględnieniem danych z innych opracowań (Parusel i in. 1996, Wilczek 1997, Bernacki 1998c):

- gatunki wymarłe (EX): koślaczek stożkowaty *Anacamptis pyramidalis*?
- gatunki wymarłe w warunkach naturalnych (EW): do tej grupy należy kosaciec trawolistny *Iris graminea*, występujący dawniej na śródleśnych łąkach na pograniczu Pogórza Cieszyńskiego i Beskidu Śląskiego, po raz ostatni obserwowany na przełomie XIX i XX wieku;
- gatunki krytycznie zagrożone (CR): aldrovanda pęcherzykowata *Aldrovanda vesiculosa* występująca w nizinnej części Śląska Cieszyńskiego, obecnie wymarła w skali regionalnej; za wymarły należy także uznać dyptam

⁷ Podawany czasem jako wymarły na Śląsku Cieszyńskim storczyk trójzębny *Orchis tridentata*, zgodnie z aktualnymi poglądami, nie występował w tym regionie, a dane z literatury przedwojennej i wcześniejszej opierają się na błędnych oznaczeniach.

jesionolistny *Dictamnus albus*, który dawniej był podawany z góry Tuł; do tej grupy zaliczany jest także karmnik ościsty *Sagina subulata*, znany obecnie z jedyne go krajowego stanowiska w rejonie Skoczowa; kotewka orzech wodny występująca w północnej części regionu i zagrożona wyginięciem; lindernia mułowa *Lindernia procumbens*, obserwowana sporadycznie m.in. w Iłownicy i Drogomyślu w latach 80. ubiegłego wieku; tustosz pospolity dwubarwny *Pinguicula vulgaris* subsp. *bicolor*, którego historyczne stanowisko znajdowało się w źródłiskach Białej Wisłki; wymarły regionalnie jest najprawdopodobniej szafirek miękkiolistny *Muscari comosum*, podawany z góry Tuł oraz z Istebnej; kręczyńka jesienna *Spiranthes spirali* (rozdział *Osobliwości...*, s. 101);

- gatunki zagrożone (EN): pszonacznik wschodni *Conringia orientalis*, gatunek siedlisk ruderalnych oraz chwast polny, na omawianym obszarze najprawdopodobniej wymarły; w tej grupie gatunków znajdują się także przedstawiciele storczykowatych – storczyk drobnokwiatowy *Orchis ustulata*, storczyk samicy *O. morio*, buławnik czerwony *Cephalanthera rubra* – scharakteryzowane w rozdziale *Osobliwości...*, s. 101–102.

- gatunki narażone (VU): należy tu spora grupa gatunków znanych ze Śląska Cieszyńskiego, m.in. tojad morawski; róża francuska *Rosa gallica*, znana z pojedynczych stanowisk w Kotlinie Ostrawskiej oraz w Beskidzie Śląskim, obecnie wymarła w skali regionalnej; licznie reprezentowane są gatunki związane z brzegami rzek, starorzeczami oraz brzegami lub dnem osuszonych stawów – nadwodnik naprzeciwiłlistny *Elatine hydropiper*, nadwodnik trójpręcikowy *E. triandra*, nadwodnik sześciopręcikowy *E. hexandra*, grzybieńczyk wodny *Nymphoides peltata* – regionalnie zagrożonych wyginięciem w związku z postępującą industrializacją brzegów, zarastaniem starorzeczy oraz zanieczyszczaniem wód ściekami komunalnymi (i przemysłowymi) bądź nawozami rolniczymi; liczna jest także grupa storczykowatych – kruszczyk połabski *Epipactis albensis*, obuwik pospolity *Cypripedium calceolus*, storczyk bładny, kukułka bzoza (ich status regionalny został przedstawiony w rozdziale *Osobliwości...*, s. 101–102); gatunkiem narażonym w skali całej Polski jest także cis pospolity *Taxus baccata* – dla ochrony stanowiska tego gatunku na Śląsku Cieszyńskim utworzono rezerwat „Zadni Gaj” w Cisownicy;

- gatunki niższego ryzyka (LR): wśród tych gatunków znajdują się zarówno gatunki występujące na pojedynczych stanowiskach na Śląsku Cieszyńskim – wyblin jednolistny *Malaxis monophyllos* (rozdział *Osobliwości...*, s. 101), a także turzyca zgrzeblowata *Carex strigosa* i turzyca oścista *C. attherodes*, występujące na brzegach potoków na Pogórzu Cieszyńskim, których stanowiska są zagrożone przez regulację cieków wodnych.

Nie została dotąd opracowana odrębna, regionalna czerwona lista roślin Śląska Cieszyńskiego, obejmująca zarówno część polską, jak i cały ten region. Analizując istniejące tego typu opracowania krajowe i regionalne, na-

leży pamiętać, że dobór gatunków w każdym przypadku jest uwarunkowany przede wszystkim zasięgiem obszaru, dla którego zostało opracowane dane zestawienie gatunków zagrożonych, oraz takimi czynnikami, jak liczba znanych stanowisk poszczególnych gatunków, wielkość ich populacji czy tempo zanikania populacji i siedlisk, w których występują. Zestawienia te będą więc czasem znacznie różnić się zarówno w zakresie listy uwzględnionych gatunków, jak i przypisanym poszczególnym taksonom kategoriom zagrożenia. Uprozczone zestawienie gatunków występujących na obszarze Śląska Cieszyńskiego i uwzględnionych w krajowych i regionalnych czerwonych listach i księgach roślin zamieszczono w poniższej tabeli. Informacje dotyczące aktualnego stanu wiedzy na temat występowania poszczególnych gatunków w tym regionie podano w oparciu o najnowszą pozycję tego typu, czyli *Czerwoną Księgę Karpat Polskich - Rośliny naczyniowe*.

Gatunek - nazwa		P. Cz. K. R.	P. Cz. L. R.	Cz. L. R. G.ś.	Cz. K. P.	Uwagi
polska	łacińska					
podejrzon rutolistny	<i>Botrychium multifidum</i>	–	E	E	CR	
salwinia pływająca	<i>Salvinia natans</i>	–	V	E	VU	
grzybienie białe	<i>Nymphaea alba</i>	–	–	V	CR	stan. hist.
tojad morawski	<i>Aconitum firmum</i> subsp. <i>moravicum</i>	VU	–	–	VU	
sasanka łąkowa	<i>Pulsatilla pratensis</i>	–	V	E	DD	stan. hist.
kokorycz wątła	<i>Corydalis intermedia</i>	–	–	–	DD	stan. hist.
goździk pyszny	<i>Dianthus superbus</i>	–	V	E	VU	stan. hist.
żurawina błotna	<i>Oxycoccus palustris</i>	–	–	V	VU	stan. hist.
siedmiopalecznik błotny	<i>Comarum palustre</i>	–	–	V	VU	stan. hist.
rosiczka długolistna	<i>Drosea anglica</i>	–	E	E	EN	stan. hist.
groszek błotny	<i>Lathyrus palustris</i>	–	V	R	CR	
wierzbownica zwieszona	<i>Epilobium nutans</i>	–	–	R	EN	stan. hist.
kotewka orzech wodny	<i>Trapa natans</i>	CR	E	E	CR	
cieszynianka wiosenna	<i>Hacquetia epipactis</i>	–	E	V	LR	
grzybieńczyk wodny	<i>Nymphoides peltata</i>	VU	V	E	EX	stan. hist.
goryczka wąskolistna	<i>Gentiana pneumonantha</i>	–	V	V	VU	stan. hist.
marzanka pagórkowa	<i>Asperula cynanchica</i>	–	–	R	EN	stan. hist.
tocja karpacka	<i>Tozzia alpina</i> subsp. <i>carpatica</i>	–	–	R	LR	
zaraza wielka	<i>Orobanche elatior</i>	–	R	V	VU	stan. hist.
zaraza drobnokwiatowa	<i>O. minor</i>	–	R	I	LR	stan. hist.
pływacz zwyczajny	<i>Utricularia vulgaris</i>	–	–	–	VU	

Gatunek - nazwa		P. Cz. K. R.	P. Cz. L. R.	Cz. L. R. G.ś.	Cz. K. R. P.	Uwagi
polska	łacińska					
ostrożeń głowacz	<i>Cirsium eriphorum</i>	–	–	I	VU	
pępawa różyczkolistna	<i>Crepis praemorsa</i>	–	–	E	CR	stan. hist.
prosień plamisty	<i>Hypochoeris maculata</i>	–	–	–	CR	stan. hist.
oman wąskolistny	<i>Inula ensifolia</i>	–	–	V	VU	
jezierza morska	<i>Najas marina</i>	–	–	E	VU	
pajęcznica gałęziasta	<i>Anthericum ramosum</i>	–	–	R	VU	stan. hist.
szafirek miękkiolistny	<i>Muscari comosum</i>	CR	V	V	DD	stan. hist.
kosaciec trawolistny	<i>Iris graminea</i>	EW	EW	Ex	EW	stan. hist.
buławnik czerwony	<i>Cephalanthera rubra</i>	EN	E	E	CR	
koślaczek stożkowaty	<i>Anacamptis pyramidalis</i>	EX	EX	Ex	EX	stan. hist.
obuwik pospolity	<i>Cypripedium calceolus</i>	VU	–	E	EN	stan. hist.
kukułka bzowa	<i>Dactylorhiza sambucina</i>	VU	V	E	EN	
kruszczyk połabski	<i>Epipactis albensis</i>	VU	R	–	EN	
kruszczyk drobnolistny	<i>E. microphylla</i>	EN	V	E	EN	
wyblin jednolistny	<i>Malaxis monophyllos</i>	LR	V	E	EN	
storczyk kukawka	<i>Orchis militaris</i>	–	V	Ex	CR	stan. hist.
storczyk samczy	<i>O. morio</i>	EN	V	E	EN	stan. hist.
storczyk błądy	<i>O. pallens</i>	VU	V	E	VU	
storczyk drobnokwiatowy	<i>O. ustulata</i>	EN	R	Ex	CR	
kręczyńka jesienna	<i>Spiranthes spiralis</i>	CR	E	E	CR	
turzyca zgrzeblowata	<i>Carex strigosa</i>	LR	V	E	LR	
przygiełka biała	<i>Rhynchospora alba</i>	–	–	–	VU	stan. hist.
czermień błotna	<i>Calla palustris</i>	–	–	R	EN	stan. hist.
karmnik ościsty	<i>Sagina subulata</i>	CR	E	V	–	
cis pospolity	<i>Taxus baccata</i>	VU	–	V	–	
pszonacznik wschodni	<i>Conringia orientalis</i>	EN	E	–	–	stan. hist.
aldrowanda pęcherzykowata	<i>Aldrowanda vesiculosa</i>	CR	E	E	–	stan. hist.
róża francuska	<i>Rosa gallica</i>	–	–	E	–	stan. hist.
nadwodnik naprzeciwległy	<i>Elatine hydropiper</i>	VU	V	E	–	
nadwodnik trójpręcikowy	<i>E. triandra</i>	VU	V	E	–	
nadwodnik sześciopręcikowy	<i>E. hexandra</i>	VU	V	E	–	
lindernia mułowa	<i>Lindernia procumbens</i>	CR	E	E	–	
kiksja zgiętoostrogowa	<i>Kickxia spuria</i>	CR	E	R	–	stan. hist.

Użyte skróty oznaczają: P.Cz.K.R – *Polska czerwona księga roślin* (Zarzycki, Kazimierczakowa 2001); P.Cz.L.R. – *Czerwona lista roślin naczyniowych w Polsce* (Zarzycki, Szelağ 2006); Cz.L.R.G.ś. – *Czerwona lista roślin naczyniowych Górnego Śląska* (Parusel i in. 1996); Cz.K.K.P. – *Czerwona Księga Karpat Polskich. Rośliny naczyniowe* (Mirek, Piekoś-Mirkowa 2008); EX (Ex) – gatunek wymarły (lub prawdopodobnie wymarły); EW – gatunek wymarły na stanowisku naturalnym; CR – gatunek krytycznie zagrożony; EN – gatunek zagrożony wymarciem; E – gatunek wymierający (wymierający – krytycznie zagrożony); VU – gatunek narażony na wyginięcie; V – gatunek narażony (narażony – zagrożony wyginięciem); LR – gatunek niższego ryzyka; R – gatunek rzadki; I – gatunek o nieokreślonym zagrożeniu; DD – gatunek trudny do zaklasyfikowania z powodu braku odpowiednich informacji; stan. hist. – gatunek znany jedynie z danych historycznych, którego występowanie nie zostało potwierdzone po 1980 roku.

Dla terenu Republiki Czeskiej krajową czerwoną listę roślin naczyniowych zestawili Procházka (2001), natomiast regionalną czerwoną listę roślin naczyniowych województwa morawsko-śląskiego opracowali Sedláčková i Plášek (2005). W obu powyższych opracowaniach gatunki zostały ujęte w kategorii: wymarłe (A1), prawdopodobnie wymarłe (A2), wymarłe lub prawdopodobnie wymarłe o niejasnym statusie (A3), krytycznie zagrożone (C1), silnie zagrożone (C2), zagrożone (C3), wymagające uwagi (C4). Na czerwonej liście roślin naczyniowych województwa morawsko-śląskiego znalazło się łącznie 820 taksonów w następujących kategoriach: A1 – 88, A2 – 120, A3 – 45, C1 – 186, C2 – 142, C3 – 100 oraz C4 – 139 taksonów (Sedláčková, Plášek 2005). Z tej listy można przykładowo wymienić następujące gatunki roślin należące do flory zachodniej części Śląska Cieszyńskiego:

- gatunki wymarłe (A1): aldrovanda pęcherzykowata (gatunek wymarły na obszarze całych Czech); dyptam jesionolistny; heliotrop zwyczajny *Heliotropium europaeum* (gatunek wymarły na obszarze całych Czech, we florze Polski ma status efemerofita⁸); kosaciec trawolistny; pszonak siwy *Erysimum diffusum* (we florze Polski gatunek ma status efemerofita); pszonak permoński *E. odoratum*; storczyk kukawka *Orchis militaris*; storczyk trójzębny;

- gatunki prawdopodobnie wymarłe (A2): kręczyńka jesienna; nadwodnik sześciopręcikowy; łąszczec (gipsówka) baldachogronowy *Gypsophila fastigiata*; łąszczec (gipsówka) wiechowaty *G. paniculata*; obuwik pospolity; pływacz drobny (mniejszy) *Utricularia minor*; pływacz zwyczajny *U. vulgaris*; ponikło skąpokwiatowe *Eleocharis quinqueflora*; ponikło jednoprzysadkowe *E. uniglumis* subsp. *uniglumis*; przętka pospolita *Hippuris vulgaris*; wyblin jednolistny; storczyk samiczy; zaraza macierzankowa *Orobancha alba*;

- gatunki wymarłe lub prawdopodobnie wymarłe o niejasnym statusie (A3): koślaczek stożkowy; oman szorstki *Inula hirta*;

- gatunki krytycznie zagrożone (C1): buławnik czerwony; gnidosz błotny *Pedicularis palustris*; goryczka krzyżowa *Gentiana cruciata*; goryczka kropkowana *G. punctata*; gółka długiostrogowa; grzybieńczyk wodny; jęczyznik

⁸ Efemerofit – gatunek nierodzący, pojawiający się na danym obszarze sporadycznie.

zwyczajny *Phyllitis scolopendrium*; kotewka orzech wodny; kruszczyk drobnoolistny *Epipactis microphylla*; kruszczyk rdzawoczerwony *Epipactis atropurpurea*; kukułka Fuchsa *Dactylorhiza Fuchsii* subsp. *sudetica*; listera sercowata *Listera cordata*; nadwodnik naprzeciwlistny; nadwodnik trójpręcikowy; ozorka zielona; podejźrzon księżycowy *Botrychium lunarna*; podejźrzon muranowy *B. matricariifolium*; róża francuska; salwinia pływająca; tajemna jednostronna *Goodyera repens*; żłobik koralowaty *Corallorhiza trifida*; zaraza wielka *Orobanchae elatior*;

- gatunki silnie zagrożone (C2): buławnik mieczolistny *Cephalanthera longifolia*; buławnik wielkokwiatowy *C. damasonium*; czermień błotna *Calla palustris*; kosmatka żółtawa; kruszczyk błotny *Epipactis palustris*; kruszczyk siny *E. purpurata*; paprotnik Brauna; storczyk bładny; tojad mocny; kosaciec syberyjski *Iris sibirica*; pierwiosnka lekarska *Primula veris* subsp. *veris*;

- gatunki zagrożone (C3): cieszynianka wiosenna; gniesznik leśny *Neottia nidus-avis*; goździk kosmaty *Dianthus armeria*; kukułka szerokolistna *D. majalis* subsp. *majalis*; omieg górski; pióropusznik strusi; podkolan biały *Platanthera bifolia*; śnieżyczka przebiśnieg; wroniec widlasty; żywiec gruczołowaty; kokoryczka wonna *Polygonatum odoratum*;

- gatunki wymagające uwagi (C4): ciemiężycza zielona *Veratrum lobelianum*; goryczka trojeściowa; jodła; kruszczyk szerokolistny *Epipactis helleborine*; lilia złotogłów *Lilium martagon*; listera jajowata *Listera opata*; lepiężnik wyłysiały; miesięcznica trwała; podrzeń żebrowiec *Blechnum spicant*; kokorycz pełna *Corydalis solida*; skrzyp olbrzymi; wawrzynek wilczełyko *Daphne mezereum*; wiąz pospolity; wilczomlecz migdałolistny *Euphorbia amygdaloides*; zdrojówka rutewkowata *Isopyrum thalictroides*; żywiec dziwieciolistny.

Równoległe do procesu wymierania rodzimej flory następuje jej wzbogacenie gatunkami obcego pochodzenia. Zjawisko to, mimo iż pozornie przyczynia się do wzrostu bioróżnorodności i bogactwa gatunkowego danego obszaru, w istocie jest niepożądane. Wśród gatunków obcych szczególnie zagrożenie stanowią tzw. gatunki inwazyjne. Gatunki te nie tylko zadomawiają się na danym obszarze, ale przede wszystkim powodują wypieranie gatunków rodzimych z ich naturalnych siedlisk i mogą przyczynić się do wymierania gatunków specyficznych, właściwych dla tego obszaru. W stosunku do wielu gatunków inwazyjnych postuluje się ich zwalczanie, zwłaszcza na obszarach chronionych lub w ich otulinach. W tej grupie wymienić można gatunki już rozpowszechnione i znane na terenie całego Śląska Cieszyńskiego: barszcz kaukaski *Heracleum mantegazzianum*, dąb czerwony *Quercus robur*, moczarka kanadyjska *Elodea canadensis*, nawłoc kanadyjska *Solidago canadensis*, niecierpek drobnokwiatowy *Impatiens parviflora*, niecierpek gruczołowaty (niecierpek Roylego) *I. glandulifera*, rdestowiec ostro-

kończasty *Reynoutria japonica*, rdestowiec sachaliński *R. sachalinensis*, robinia akacjowa *Robinia pseudoacacia* (Bernacki 1998a, Węgierek, Dorda 2005, Dorda, Węgierek 2006).

Roślinność rzeczywista

Poznanie roślinności, czyli zbiorowisk roślinnych polskiej części Śląska Cieszyńskiego, należy określić jako dość dobre, choć podobnie jak w przypadku danych florystycznych brak opracowań syntetycznych obejmujących cały ten region. Pionierskie badania na Pogórzu Cieszyńskim prowadzili Koczwarą (1930) i Kozłowska (1936a); badania te były później kontynuowane m.in. na obszarach rezerwatów i terenów objętych innymi formami ochrony (patrz rozdział *Ochrona przyrody* - s. 111 i następne). Zbiorowiska leśne Beskidu Śląskiego zostały opracowane m.in. przez Wilczka (1995, 2006), a ogólną charakterystykę szaty roślinnej województwa bielskiego przedstawił Denisiuk (1985); szereg interesujących informacji o zbiorowiskach roślinnych tego obszaru można odnaleźć w opracowaniach o charakterze popularnonaukowym. Dotyczą one osobliwości przyrodniczych różnych regionów lub jednostek administracyjnych (Wilczek 1997, Bernacki i in. 1998, Wika 1999a, Włoch 1999, Parusel i in. 2001, 2005).

Podobnie jak w przypadku flory, duże zróżnicowanie rzeczywistej roślinności Śląska Cieszyńskiego jest odzwierciedleniem zarówno skomplikowanej budowy geologicznej tego regionu, różnorodnej rzeźby terenu, jak i sposobu zagospodarowania i kształtowania środowiska regionu przez człowieka na przestrzeni dziejów. Opierając się głównie na pracach Wilczka (1995, 1997, 1998a, 1998b, 2006), można stwierdzić, że największe znaczenie w szacie roślinnej omawianego regionu mają zbiorowiska leśne i zaroślowe, zbiorowiska związane ze środowiskiem wodnym oraz górskie zbiorowiska ziołoroślowe. Rozmieszczenie zbiorowisk leśnych - uwzględniając oczywiście przekształcenia środowiska w wyniku działalności człowieka - z grubsza pokrywa się z rozmieszczeniem zbiorowisk roślinności potencjalnej Śląska Cieszyńskiego.

W polskiej części Śląska Cieszyńskiego bardzo rzadko można spotkać w pełni wykształcone bagienne lasy olsowe (ols porzeczkowy *Ribeso nigri-Alnetum*). Drzewostan tego zbiorowiska buduje olsza szara, a dno lasu ma charakterystyczną strukturę kępkowo-dolinkową. Olsy występują na miejscach podmokłych, zabagnionych, w dolinach rzek, nad brzegami cieków i zbiorników wodnych, w starorzeczach. Z uwagi na dużą presję człowieka, w wyniku melioracji, regulacji cieków lub zabudowy brzegów, zbiorowisko to przetrwało na niewielkich skrawkach, głównie w Kotlinie Oświęcimskiej. Z dolinami rzek i potoków, miejscami wilgotnymi, okresowo podtapianymi lub zalewanymi, związane są także lasy łąkowe. Drzewostan takich zbiorowisk jest zróżnicowany, a tworzą go: olsza szara i olsza czarna, jesion wy-

niosły, topola czarna, wierzba krucha i wierzba biała oraz wiąz pospolity. Runo jest bujnie rozwinięte i bogate w gatunki (rosną tu m.in. niecierpek pospolity, czartawa pospolita *Circea lutetiana* oraz pokrzywa zwyczajna *Urtica dioica*). Lasy łąkowe porastają doliny rzek i potoków zarówno części nizinnej i pogórskiej, natomiast w części górskiej występują tylko w piętrze regla dolnego. Do tej grupy zbiorowisk należą zespoły: łąg wiązowo-jesionowy *Ficario-Ulmetum campestris*, łąg jesionowo-olszowy *Circeo-Alnetum*, podgórski łąg jesionowy *Carici remotae-Fraxinetum*, nadrzeczna olszyna górską *Alnetum incanae*. Grądy to zbiorowiska wielogatunkowych lasów liściastych występujące przede wszystkim na terenie Pogórza Cieszyńskiego, rosnące na glebach żyznych. Podszyt i runo takich lasów z reguły także jest bogate w gatunki. Jest to zbiorowisko typowe dla niżu, w górach występujące tylko w piętrze pogórza (do 600 m n.p.m.). Podstawowym zespołem jest grąd subkontynentalny *Tilio cordatae-Carpinetum betuli* w różnych postaciach. Zarówno w piętrze pogórza, jak i regla dolnego, występują buczyny, dla których podstawowym gatunkiem lasotwórczym jest buk, a w domieszce towarzyszą mu świerk i jodła. W zależności od zasobności siedliska wykształcają się różne zespoły buczyn. Na grzbietach wzniesień na Pogórzu Cieszyńskim występuje kwaśna buczyna niżowa *Luzulo pilosae-Fagetum*, w której runie nie występują gatunki górskie, charakterystyczne dla żyznej buczyny karpackiej *Dentario glandulosae-Fagetum*, spotykanej zarówno na pogórzu, jak i na stokach Beskidu Śląskiego (a także Beskidu Morawsko-Śląskiego). Część górskich lasów bukowych została w przeszłości mocno zniekształcona w wyniku preferowania świerka. Typowo wykształcone fragmenty buczyn karpackich zachowały się jedynie w miejscach trudno dostępnych, np. na stromych stokach wzgórz, a najlepiej zachowane płaty tego zespołu występują m.in. na Czantorii, Szyndzielni i Błotnym. Na Pogórzu Cieszyńskim w żyznej buczynie karpackiej miejscami występuje żywiec dziewięciolistny, tworząc tak zwaną postać śląsko-żywiecką tego zespołu. Jest to gatunek charakterystyczny dla żyznej buczyny sudeckiej *Dentario enneaphyllidis-Fagetum*, występującej na terenie zachodniej części Śląska Cieszyńskiego. Na glebach uboższych (rankierach, brunatnych kwaśnych) wykształca się uboższa florystycznie kwaśna buczyna górską *Luzulo nemorosae-Fagetum*, z gatunkami siedlisk kwaśnych, np. konwalijką dwulistną *Maianthemum bifolium*, borówką czarną. Na niewielkich fragmentach Pogórza Cieszyńskiego o specyficznych właściwościach siedliskowych (zbocza o ekspozycji południowej, wapienne podłoże) występuje ciepłolubna buczyna storczykowa *Carici-Fagetum*, w której runie rosną dość liczne gatunki storczykowatych: buławnik mieczolistny, buławnik wielkokwiatowy, gnieźnik leśny, kruszczyk szerokolistny, podkolan biały, storczyk błądy. Na stromych stokach o ekspozycji północnej, północno-wschodniej i wschodniej, w miejscach z rumoszem skalnym oraz w kamienistych dolinach potoków w Beskidzie Śląskim można

spotkać zespół jaworzyny górskiej z miesięcznicą trwałą *Lunario-Aceretum*. W drzewostanie tego zespołu dominuje jawor, natomiast w runie o charakterze ziołoroślowym miesięcznica trwałą – gatunek charakterystyczny dla zespołu. Zbiorowisko to wzdłuż rzek i potoków „schodzi” w piętro pogórza. W reglu dolnym na Czantorii występuje jaworzyna karpacka *Sorbo-Aceretum carpathicum* z licznymi gatunkami paproci w runie, a także m.in. lepieźnik biały, omieg górski i parzydło leśne. W wyższych partiach piętra regła dolnego panującym zespołem jest dolnoregłowy bór jodłowo-świerkowy *Abieti-Piceetum*. Jest to zbiorowisko najuboższe pod względem florystycznym w reglu dolnym. Pierwotnie obszar jego występowania był znacznie mniejszy, jednak gospodarka leśna preferująca nasadzenia świerka w miejsce wyciętych buczyn przyczyniła się do rozprzestrzenienia tego zespołu. Do tego zespołu przynależą także drzewostany ze świerkiem istebniańskim (patrz rozdział *Osobliwości...*, s. 102). Najwyższe partie Beskidu Śląskiego (Barania Góra, Skrzyczne, Trzy Kopce) zajmują zbiorowiska borów górnoregłowych, reprezentowane przez zachodniokarpacką świerczynę górnoregłową *Plagiothecio-Piceetum tatricum*, z panującym świerkiem. Do rzadkich należy zespół dolnoregłowy świerkowy bór na torfie *Bazzanio-Piceetum*, znany z masywu Baraniej Góry. Drzewostan świerkowy z dominującymi w runie mszakami (*Bazzania trilobata* i licznymi gatunkami torfowców) zajmuje wilgotne siedliska den dolin i niewielkich spłaszczeń na stokach.

Niewielkie fragmenty w północnej części Śląska Cieszyńskiego porasta kontynentalny bór mieszany *Quercu roboris-Pinetum*. W drzewostanie tego zbiorowiska panuje dąb szypułkowy i sosna zwyczajna *Pinus sylvestris*, a typowymi gatunkami w runie są m.in. konwalijka dwulistna, szczawik zajęczy, wietlica samicza *Athyrium filix-mas*, turzyca drzączkowata. W rejonie rezerwatu torfowiskowego „Rotuz” występuje kompleks zbiorowisk borowych, z których dominującym jest zespół podgórskiego wilgotnego boru trzcinnikowego *Calamagrostio villosae-Pinetum*.

W grupie zbiorowisk zaroślowych należy wspomnieć o wiklinach nadrzecznych *Salicetum triandro-viminalis*, zespole występującym na brzegach rzek, tworzonym przez wierzbę wiciową, wierzbę purpurową i wierzbę trójpręcikową. Na obrzeżach stawów spotyka się zbiorowisko wierzby szarej i pięciopręcikowej *Salicetum pentandro-cinereae*, w których dominującą rolę odgrywa wierzba szara *Salix cinerea*. Wśród pól uprawnych, na siedliskach lasów grądowych rozwijają się czyżnie *Pruno-Crataegus*, czyli zarośla tarniny *Prunus spinosa*, głógów *Crataegus* sp., leszczyny *Corylus avellana* i grabu w formie krzewiastej.

Z grupy zbiorowisk nieleśnych na uwagę zasługują: zespół wiązówki błotnej i bodziszka błotnego *Filipendulo-Geraniumetum*, występujący wzdłuż cieków na Pogórze, z wiązówką błotną *Filipendula ulmaria* oraz bodziszkiem błotnym *Geranium palustre*; tereny nadrzeczne zajmuje także zespół

podagrycznika pospolitego i lepiężnika różowego *Aegopodium-Petasitetum hybridi*, któremu charakterystyczny wygląd nadaje dominujący lepiężnik różowy *Petasites hybridus*; szeroko rozpowszechniona jest wilgotna łąka ostrożeńiowa *Cirsietum rivularis*, występująca w miejscach wilgotnych, z ostrożniem łąkowym *Cirsium rivulare*, jaskrem ostrym *Ranunculus acris*, drżączką średnią *Briza media*; na żyznych siedliskach grądów występuje łąka rajgrasowa *Arrhenatheretum medioeuropaeum*, czyli bujne i bogate w gatunki zbiorowisko łąkowe z rajgrasem wyniosłym *Arrhenatherum elatius*, firletką poszarpaną *Lychnis flos-cuculi*, złocieniem właściwym *Leucanthemum vulgare*. Do najciekawszych zbiorowisk nieleśnych należy z pewnością występujące rzadko na omawianym obszarze zbiorowisko łąki górskiej z mieczykiem dachówkowatym *Gladiolo-Agrostietum*. Jest to zespół z panującą mietlicą pospolitą *Agrostis capillaris* oraz efektownie kwitnącym mieczykiem dachówkowatym *Gladiolus imbricatus*. Na ubogich i kwaśnych glebach Beskidu Śląskiego tworzą się tzw. psiary, czyli zbiorowiska ubogich muraw bliźniczkowych. Są to nienawożone i niepodsiwiane pastwiska, w których dominującą rolę odgrywa bliźniczka psia trawka *Nardus stricta*, a której mogą towarzyszyć np. kostrzewa czerwona *Festuca rubra*, pięciornik kurze ziele *Potentilla erecta* czy przetacznik leśny *Veronica officinalis*. Także w położeniach górskich, zwłaszcza w rejonie źródlisk lub w korytach potoków tworzą się zbiorowiska z okazałymi gatunkami bylin, zwane ziołoroślami. Wyróżnia się kilka zespołów tego typu zbiorowisk, w zależności od dominującego w nich gatunku, którym mogą być: lepiężnik biały, lepiężnik wyłysiały, miłosna górską, omieg górski, parzydło leśne, tojad mocny.

W północnej części Śląska Cieszyńskiego, na obszarze Kotlin Ostrawskiej i Oświęcimskiej, w rejonach skupisk stawów lub zalewisk powstałych w wyniku szkód górniczych (w czeskiej części regionu), spotyka się często zbiorowiska szuwarowe, porastające brzeżne strefy zbiorników wodnych. Najczęściej w takich zbiorowiskach rosną: trzcina pospolita *Phragmites australis*, jeżogłówka pojedyncza *Sparganium emersum*, pałka wąskolistna *Typha angustifolia*, manna fałdowana *Glyceria plicata*, strzałka wodna *Sagittaria sagittifolia*. Wyróżniamy szereg zespołów tego typu, których nazwy tworzone są od gatunku dominującego. Na stawach oraz w starorzeczach można spotkać zbiorowiska typowo wodne, m.in. zespół spirodeli wielokorzieniowej i salwinii pływającej *Spirodelo-Salvinietum natanti* (m.in. z salwinia pływającą) oraz tzw. zespół „lilii wodnych” *Nupharo-Nymphaeetum albae* (z grążelem żółtym *Nuphar luteum* i grzybieniami białymi *Nymphaea alba*).

Specyficzne zbiorowiska roślinne występują na polach uprawnych, a także w miejscach tzw. ruderalnych, czyli stworzonych przez człowieka (przychacia, miejsca wydeptywane wzdłuż ścieżek i dróg, śmietniska, gruzowiska itp.).

Bardzo zbliżona do opisaną powyżej jest roślinność rzeczywista zachodniej części Śląska Cieszyńskiego, oczywiście z uwzględnieniem róż-

nic w polskiej i czeskiej nomenklaturze syntaksonomicznej, a także w rozmieszczeniu potencjalnej roślinności naturalnej, omówionej w rozdziale *Roślinność potencjalna Śląska Cieszyńskiego...* (s. 79–86). Różne zespoły zbiorowisk zaliczane do lasów łęgowych, olszowo-jesionowych, występują w dolinach rzek i potoków. Na obszarze podgórskim, na stosunkowo niewielkich powierzchniach przetrwały płaty zbiorowisk grądowych (zespół *Tilio-Carpinetum* oraz *Carici pilosae-Carpinetum*). Podobnie jak po stronie polskiej, grądy w większości zostały bądź wycięte pod obszary zabudowane lub pola uprawne. Poza tym występują tu zbiorowiska buczyn, z zespołami jak opisano powyżej. Na obszarze Beskidu Morawsko-Śląskiego charakter roślinności jest zbliżony do omówionej dla Beskidu Śląskiego. Należy jednak wspomnieć o rosnących na stromych i kamienistych zboczach lasach lipowo-klonowych, zaliczanych do związku *Tilio-Acerion*, z jaworem, jesionem i lipą oraz wiązem górskim i runem nawiązującym do zbiorowisk grądów, oraz buczyn. Ze zbiorowisk nieleśnych można wspomnieć o zbiorowiskach młak należących do związku *Caricion fuscae*, rosnących na niewielkich powierzchniach w miejscach podmokłych i wysiękach wód. Cechą charakterystyczną dla tego typu zbiorowisk jest duży udział turzyc *Carex sp.* oraz mszaków (głównie torfowców). W tych zbiorowiskach występowała często rosziczka okrągłolistna *Drosera rotundifolia*, obecnie zanikająca. Spotykamy także różne zespoły łąkowe ze związków *Molinion* (do nich zaliczane są łąki z mieczykiem dachówkowatym) oraz *Calthion* (m.in. z ostrożnicami: łąkowym, warzywnym *Cirsium oleraceum* i błotnym *C. palustre*). Na niewielkich terenach w rejonach występowania cieszyńców wytworzyły się zbiorowiska nawiązujące do suchych muraw (zespół *Bromion erecti*) z chabrem driakiewnikiem *Centaurea scabiosa*, wilżyną ciernistą *Ononis spinosa*, dziewięciszem bezłodygowym *Carlina acaulis*, dziewięciszem pospolitym *C. vulgaris*, goździkiem kosmatym i lebiodką pospolitą *Origanum vulgare*.

Osobliwości szaty roślinnej Śląska Cieszyńskiego

Do osobliwości szaty roślinnej polskiej części Śląska Cieszyńskiego można zaliczyć występujące na tym terenie: cieszyńniankę wiosenną, duże bogactwo gatunkowe storczykowatych oraz świerka istebniańskiego, czyli lokalną odmianę świerka pospolitego.

Cieszyńnianka wiosenna jest jedynym przedstawicielem izolowanego, trzeciorzędowego rodzaju *Hacquetia* (Kornaś, Medwecka-Kornaś 2002). Występowanie tego gatunku jest ograniczone do obszaru Europy Środkowej i południowej. Zlodowacenie plejstocenijskie gatunek ten przetrwał w dwóch ośrodkach, oddzielonych dużą dysjunkcją zasięgową. Południowy ośrodek występowania cieszyńnianki obejmuje północno-wschodni kraniec Włoch, Słowenię, Chorwację oraz południową Styrię i Karyntię w Austrii. Natomiast zasięg ośrodka północnego obejmuje zachodnią część Karpat Za-

Cieszynianka wiosenna

chodnich (Małe Karpaty, Beskid Morawsko-Śląski, Wzgórza Podbeskidzkie, Pogórze Cieszyńskie oraz Małą Fatrę i Wielki Chocz na Słowacji, a także Morawy, południowy kraniec Opolszczyzny i południową część województwa śląskiego). W okresie holocenu cieszynianka wiosenna wraz z innymi gatunkami południowymi poprzez obniżenie Bramy Morawskiej wkroczyła na ziemię polskie. Aktualnie największe skupisko stanowisk tego gatunku na terenie Polski znajduje się na Śląsku Cieszyńskim (na Pogórzu Cieszyńskim oraz pojedyncze stanowiska w Beskidzie Śląskim). Poza tym jej stanowiska znajdują się w Kotlinie Żywieckiej, na Płaskowyżu Rybnickim, Garbie Tarnogórskim, Progu Woźnickim, Obniżeniu Górnej Warty, a pojedyncze stanowiska zachowały się na Opolszczyźnie, w Mogilanach koło Krakowa, koło Zawiercia na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej i na Wyżynie Lubelskiej (Henel 2005). Jest to gatunek grądowy, zakwitający jako jeden z pierwszych wczesną wiosną. Cieszynianka wiosenna jest objęta ochroną gatunkową; ponadto dla ochrony stanowisk cieszynianki utworzono dwa rezerwaty florystyczne na terenie Cieszyna. Gatunek ten został uznany na czerwonej liście roślin naczyniowych w Polsce za gatunek zagrożony na izolowanych stanowiskach (Zarzycki, Szelań 2006) oraz za gatunek rzadki na czerwonej liście roślin naczyniowych Górnego Śląska (Parusel i in. 1996). W Republice Czeskiej cieszynianka wiosenna ma status gatunku zagrożonego na regionalnej czerwonej liście roślin naczyniowych (Sedláčková, Plášek 2005), natomiast w skali całego kraju jest to gatunek wymagający uwagi (Procházka 2001).

W trakcie ostatnich badań na obszarze Pogórza Cieszyńskiego stwierdzono 24, a w rejonie Bramy Koniakowskiej 3 stanowiska występowania tego gatunku. Najlicniejszą populacją cieszynianki wiosennej na Śląsku Cieszyńskim jest populacja w rezerwacie „Lasek Miejski nad Puńcówką” w Cieszynie, która w 2005 roku liczyła około 11 500 kęp i około 300 000 pędów kwitnących (Henel 2005).

Kręcynka jesienna

Storczyk blady

Storczykowate należą do tych grup roślin, które z racji oryginalnej budowy kwiatów i atrakcyjnego wyglądu większości gatunków budzą ogromne zainteresowanie nie tylko wśród botaników. We florze Polski występuje ogółem około 50 gatunków z tej grupy roślin. W większości przypadków są to gatunki rzadkie lub zagrożone, a ponadto wszystkie storczykowate podlegają ochronie gatunkowej. Na obszarze polskiej części Śląska Cieszyńskiego stwierdzono dotąd występowanie 34 gatunków storczykowatych (Bernacki 1999, Fiedor bez daty). Gatunki te można podzielić na następujące grupy:

- gatunki wymarłe na obszarze całej Polski (w tym również na obszarze Śląska Cieszyńskiego) – koślaczek stożkowaty;
- gatunki, których występowanie na terenie Śląska Cieszyńskiego od dłuższego czasu nie zostało potwierdzone – obuwik pospolity, ozorka zielona, storczyk błotny *Orchis palustris*, storczyk kukawka, storczyk samiczy, tajeża jednostronna;
- gatunki bardzo rzadkie w skali całego kraju, posiadające bądź najliczniejsze, bądź nowo stwierdzone stanowiska występowania na obszarze Śląska Cieszyńskiego (Pogórze Cieszyńskiego) – storczyk blady, kręcynka jesienna, kruszczyk drobnolistny;
- gatunki występujące na pojedynczych stanowiskach na omawianym terenie – buławnik czerwony (Zabrzeg w Kotlinie Oświęcimskiej, Cisownica na Pogórzu Cieszyńskim), kruszczyk rdzawoczerwony (okolice Ustronia), kukułka bzoza (Istebna w Beskidzie Śląskim), listera sercowata (Barania Góra), storczyk drobnokwiatowy (rejon Małej Czantorii), wyblin jednolistny (Jasieniowa Góra na Pogórzu Cieszyńskim);

- gatunki pozostałe – buławnik mieczolistny, buławnik wielkokwiatowy, gnieźnik leśny, gółka długoostrogowa, kukułka Fuchsa, kukułka plamista *D. maculata*, kukułka szerokolistna, kruszczyk błotny, kruszczyk połabski, kruszczyk siny, kruszczyk szerokolistny, listera jajowata, podkolan biały, podkolan zielonawy *P. chlorantha*, storczyca kulista, storczyk męski *Orchis mascula*, żłobik koralowaty.

W granicach Nadleśnictwa Ustroń, obejmującego zachodnią i środkową część Pogórza Cieszyńskiego oraz północno-zachodni kraniec Beskidu Śląskiego (Ustroń, Brenna), stwierdzono występowanie 33 z wyżej wymienionych gatunków storczykowatych. Pod tym względem jest to obszar unikalny w skali całej Polski, przewyższający bogactwem gatunków storczykowatych nawet tereny polskich parków narodowych (Fiedor bez daty).

Na obszarze Beskidu Śląskiego rosną drzewostany lokalnej rasy świerka pospolitego – świerka istebniańskiego. Drzewa tej rasy dorastają do wysokości powyżej 50 m, a ich pierśnica (średnica pnia mierzona na wysokości 130 cm nad powierzchnią gruntu) dochodzi do 100 cm. Bardzo wysoka jest także produkcja drewna tego ekotypu, dochodząca nawet do 1 300 m³ na 1 ha, podczas gdy przeciętne lasy świerkowe na tej samej powierzchni osiągają zasobność blisko trzykrotnie mniejszą. Jednym z piękniejszych drzewostanów świerka istebniańskiego jest drzewostan w Leśnictwie Bukowiec, o powierzchni blisko 8 ha. Wiek tego fragmentu lasu wynosi ponad 160 lat, przeciętna wysokość drzew – około 45 m, a pierśnica dochodzi do 50 cm. Do najbardziej okazałych z rosnących tu drzew należał tzw. „świerk Andersona”⁹ – drzewo to liczyło 53 m wysokości, miało pierśnicę 70 cm i masę 11 m³. Klęska rozpadu świerczyn, jaką obserwuje się od kilku lat, nie ominęła również drzewostanów świerka istebniańskiego, w tym także drzewostanu w Leśnictwie Bukowiec. Wiatrołomy i kornik drukarz doprowadziły do zniszczenia tego drzewostanu – znacząco, o ponad połowę spadła zasobność drewna na 1 hektarze, a „świerk Andersona” został zniszczony podczas jednej z nawałnic (obecnie leży okorowany i zabezpieczony dla potomnych w miejscu, w którym dawniej rósł).

Drewno świerków istebniańskich jest bardzo cenione i poszukiwane, stosowane np. do produkcji instrumentów muzycznych. Najcenniejsze drzewostany tego ekotypu są wyłączone z normalnej produkcji leśnej i chronione jako drzewostany nasienne dla celów naukowych i praktyki leśnej. Powierzchnia tego typu drzewostanów na obszarze Nadleśnictwa Wiśla wynosi około 1 000 ha. Świerki istebniańskie są głównym przedmiotem prac badawczych w utworzonej w Leśnictwie Zapowiedź, na terenie szkółki leśnej Wyrchczadeczka, I Stacji Terenowej Regionalnego Karpackiego Banku Genów, gdzie na specjalnych uprawach doświadczalnych oraz w postaci

⁹ Nazwany na cześć szwedzkiego dendrologa prof. Enara Andersona.

przechowywanych nasion chroni się zasoby genowe tego ekotypu. Na powierzchniach badawczych szkółki leśnej powstało „archiwum” potomstwa wybranych 45 drzewostanów nasiennych oraz archiwum rodowe 42 drzew doborowych. Prowadzone są tu również prace związane z rozpoznaniem zagrożeń środowiska, badania genetyczne oraz badania dotyczące zasad gospodarowania w drzewostanach istebniańskich świerków. Ochrona tej cennej rasy świerka ma na celu także restytucję wyselekcjonowanych drzewostanów i drzew doborowych. Produkowane są także sadzonki nie tylko na potrzeby Nadleśnictwa Wisła, ale także do nasadzeń w innych regionach Karpat oraz na terenie kraju i za granicą (Szozda 2001). Z aktualnych badań genetycznych wynika, że świerk istebniański pochodzi z Alp (z pogranicza austriacko-włoskiego), a w naszym regionie znalazł doskonałe warunki do rozwoju, przy czym część drzewostanów może być także pochodzenia miejscowego. W okresie gospodarki leśnej prowadzonej przez Habsburgów nasiona świerków pozyskiwano z terenu całych Austro-Węgier i wyłuszczano w małych wyłuszczeniach gospodarczych oraz w wyłuszczeniu centralnej pod Wiedniem (w Wiener Neustadt). Były tam wyłuszczone i mieszane nasiona pochodzące z terenu całego cesarstwa austro-węgierskiego. Jeżeli w jakimś regionie brakowało do nasadzeń nasion świerka z lokalnych drzewostanów, kupowano je w podwiedeńskiej wyłuszczeni.

Za osobliwość florystyczną Śląska Cieszyńskiego uchodzi często także klon polny *Acer campestre*, czyli paklon, rosnący na tym obszarze w formie drzewiastej i osiągający znaczne rozmiary (Simm 1931).

Fauna Śląska Cieszyńskiego

Informacje ogólne

Podobnie jak w przypadku szaty roślinnej, danych dotyczących fauny Śląska Cieszyńskiego należy szukać głównie w opracowaniach zbiorczych obejmujących obszar całego dawnego województwa bielskiego (Blarowski i in. 1997a), województwa śląskiego (Parusel i in. 2001, 2005) lub np. obszarów objętych różnymi formami ochrony. Stan wiedzy o większości grup zwierząt oceniany jest jako niedostateczny. Dostępne są w miarę pełne listy gatunkowe poszczególnych grup systematycznych, ale brak w wielu przypadkach szczegółowych informacji dotyczących rozmieszczenia i liczebności poszczególnych gatunków (dotyczy to również gatunków zwierząt powszechnie występujących, znanych i popularnych). Wyjątkiem są opracowania dotyczące np. ryb (Amirowicz 2003, Lojkásek, Lusk 2004, Witkowski i in. 2004, 2007), płazów i gadów (Głowaciński, Rafiński 2003), ptaków (Walasz, Mielczarek 1992) czy niektórych grup ssaków, np. nietoperzy (Mysłajek i in. 2008).

Z zestawień dokonanych przez Witkowskiego (1997) wynika, że na terenie byłego województwa bielskiego stwierdzono występowanie ogółem 61 gatunków ssaków (co stanowi około 82% fauny krajowej ssaków), 177 gatunków gniazdujących ptaków, 8 gatunków gadów (około 78%), 17 gatunków płazów (na 18 znanych z terenu Polski), 46 gatunków ryb (ponad 72%), 1 gatunek minoga, 3 355 gatunków chrząszczy (około 66%) i 104 gatunki motyli dziennych (ponad 64%). Zestawienia dotyczące całego województwa śląskiego (Parusel i in. 2001, 2005), z uwagi na znacznie większy zakres terytorialny i związaną z tym różnorodność siedliskową, mogą mieć znaczenie jedynie pomocnicze przy próbie scharakteryzowania fauny Śląska Cieszyńskiego. Pamiętając o powyższym zastrzeżeniu, warto jednak w tym miejscu przytoczyć następujące dane dotyczące liczebności gatunkowej fauny całego województwa śląskiego¹⁰:

- bezkręgowce: wrotki – 216 gatunków (około 40% gatunków tej grupy zwierząt występujących na terenie Polski), 38 gatunków ślimaków słodkowodnych (około 40%), 22 gatunki małży (około 55%), 14 gatunków pijawek (około 48%), 49 gatunków wioślarek (blisko 53%), 478 gatunków pajęk (ponad 54%), 232 gatunków roztoczy (prawie 46%), 54 gatunki ważek (73%), 404 gatunki pluskwiaków różnoskrzydłych (ponad 42%), 900 gatunków pluskwiaków równoskrzydłych (prawie 58%), 3 400 gatunków chrząszczy (około 58%), 67 gatunków błonkówek (blisko 45%) i 112 gatunków motyli dziennych (70%);

- kręgowce: 42 gatunki ryb i minogów, 17 gatunków płazów, 6 gatunków gadów, 191 gatunków gniazdujących ptaków i 75 gatunków ssaków.

Duża różnorodność siedlisk występujących na terenie Śląska Cieszyńskiego pozwala przypuszczać, że większość tych gatunków posiada swe stanowiska również na tym obszarze.

Charakterystyka fauny

Fauna Śląska Cieszyńskiego – z podobnych przyczyn, jak ma to miejsce w przypadku szaty roślinnej – jest bardzo zróżnicowana. Pomimo że prezentowane poniżej dane liczbowe odnoszą się do polskiej części Śląska Cieszyńskiego, to wymienione gatunki występują w zdecydowanej większości na całym terenie charakteryzowanego regionu.

Spośród zwierząt bezkręgowych wiele gatunków jest związanych ze środowiskiem wodnym. Do nich należą m.in. ślimaki, pijawki, szereg grup owadów (np. chruściki i ważki). W czystych wodach obu części Śląska Cieszyńskiego występuje rzadki już rak rzeczny (szlachetny) *Astacus astacus*.

¹⁰ Dane dotyczą gatunków, których występowanie na obszarze województwa śląskiego zostało w ostatnich latach potwierdzone; źródło: baza danych Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska.

Miejscem występowania około 350 gatunków zwierząt bezkręgowych jest Zbiornik Goczałkowicki (Włoch 1999). Równie bogata jest grupa bezkręgowców żyjąca na łądzie. Znajdziemy wśród nich szereg gatunków rzadkich, zagrożonych lub objętych ochroną, które zostaną omówione poniżej. Spośród ślimaków należy wspomnieć pomrowa błękitnego *Bielzia coeruleans*, gatunku typowego dla Karpat, będącego reliktem postglacjalnym. Do interesujących pajęczaków należy tygryzek paskowany *Agriope bruennichi* – ten ładnie ubarwiony pająk, dotąd uważany za gatunek rzadki, wyraźnie w ostatnim okresie zwiększa liczebność i obszar swojego występowania.

Obszar Śląska Cieszyńskiego można podzielić na dwa obszary ichtiogeograficzne: południowy, obejmujący górskie i podgórskie rzeki i potoki, oraz północny, w granicach którego znajdują się rzeki o charakterze nizinny. Z tymi obszarami związane są odmienne zespoły gatunków ryb. Dla pewnych typów siedlisk charakterystyczne są konkretne gatunki ryb. Dla potoków górskich jest to pstrąg potokowy *Salmo trutta m. fario* (dla ochrony którego utworzono rezerwat „Wisła”, obejmujący potoki Czarna Wisiełka i Biała Wisiełka oraz Malinka), dla rzek górskich – lipień *Thymallus thymallus*, dla rzek podgórskich – brzana *Barbus barbus* oraz leszcz *Abramis brama* dla rzek nizinnych. Od tych gatunków utworzono nazwy krainy (strefy; np. kraina pstrąga i lipienia, kraina brzany) z charakterystyczną ichtiofauną, w których gatunkom wiodącym towarzyszą specyficzne zespoły pozostałych gatunków. Należy przy tym pamiętać, że takie działania, jak np. regulacja rzek, budowa zapór, eutrofizacja wód, powodują ubożenie ichtiofauny. W tej grupie zwierząt także obserwujemy zjawisko odwrotne, czyli świadome lub przypadkowe introdukcje gatunków nierodzimych. Generalnie dla całego województwa śląskiego liczebność ichtiofauny szacuje się na 42 gatunki ryb i minogów, przy czym co najmniej 3 gatunki należy uznać za obecnie już niewystępujące, a 10 gatunków to gatunki nierodzone, zawleczone (Amirowicz 2003). Generalnie bogactwo ichtiofauny Śląska Cieszyńskiego możemy oszacować na około 35 gatunków ryb i minogów, spośród których wymienić należy (oprócz wspomnianych już wyżej) m.in. kiełba Kesslera *Romanogobio kessleri*, strzeblę potokową *Phoxinus phoxinus*, głowacza białopłetwego *Cottus gobio*, głowacza pręgopłetwego *C. poecilopus*. Różnorodna jest także ichtiofauna licznych na omawianym terenie stawów hodowlanych i zalewisk, przy czym pod względem ilościowym przewagę w nich ma karp *Cyprinus carpio*, gatunek nierodzimy, przenikający także do siedlisk naturalnych. Bogata jest ichtiofauna Olzy, która na odcinku od miejscowości Wędrynia (Vendryně) po stronie czeskiej jest zaliczana do tzw. strefy brzany (strefa lipienia). Na tym odcinku stwierdzono występowanie łącznie co najmniej 21 gatunków ryb i minogów, w tym m.in.: minóg strumieniowy, pstrąg potokowy, strzebla potokowa, kleń, jelec, płoć, brzana, świnka, kiełb krótkowąsy, głowacz pręgopłety. Olza na odcinku, na którym jest granicą państwową,

jest wskazywana jako wartościowa ostoja ichtiofauny, wymagająca ochrony (Amirowicz 2003).

Bardzo bogata jest fauna płazów, z których po polskiej stronie Śląska Cieszyńskiego spotkamy 17 z 18 gatunków krajowych: grzebiuszka ziemna *Pelobates fuscus*, kumak górski *Bombina variegata*, kumak nizinny *Bombina bombina*, ropucha paskówka *Bufo calamita*, ropucha szara *B. bufo*, ropucha zielona *B. viridis*, rzekotka drzewna *Hyla arborea*, salamandra plamista *Salamandra salamandra*, traszka góraska *Triturus alpestris*, traszka grzebieniasta *T. cristatus*, traszka karpacka *T. montandoni* (jedyne spośród płazów gatunek endemiczny dla obszaru Karpat), traszka zwyczajna *T. vulgaris*, żaba jeziorkowa *Rana lessonae*, żaba moczarowa *R. arvalis*, żaba śmieszka *R. ridibunda*, żaba trawna *R. temporaria*, żaba wodna *R. esculenta*. Na obszarze czeskiej części Śląska Cieszyńskiego stwierdzono występowanie kolejnego gatunku płaza – żaby dalmatyńskiej *Rana dalmatina* – odnaleziony w rejonie Karwiny (Ondraszek i in. 2007). Z 9 gatunków występujących w Polsce gadów 8 stwierdzono na obszarze Śląska Cieszyńskiego: gniewosz plamisty *Coronella austriaca* (gatunek występujący sporadycznie), jaszczurka zielona *Lacerta viridis*, jaszczurka zwinka *L. agilis*, jaszczurka żyworodna *L. vivipara*, padalec zwyczajny *Anguis fragilis*, zaskroniec *Natrix natrix*, żmija zygzakowata *Vipera berus*, żółw błotny *Emys orbicularis*.

W granicach Śląska Cieszyńskiego położony jest Zbiornik Goczałkowicki, będący zarówno miejscem lęgowym dla wielu gatunków ptaków, jak i miejscem odpoczynku i żerowania ogromnych, liczących nawet po kilkadziesiąt tysięcy osobników stad ptasich podczas wiosennych i jesiennych przelotów. Także kompleksy stawów na Śląsku Cieszyńskim są miejscem lęgowym dla wielu rzadkich ptaków, w tym gatunków ginących w skali całej Europy. Warto w tym miejscu wymienić największą w Europie kolonię zausznika *Podiceps nigricollis* oraz rybitwy białowąsej *Chlidonias hybridus*, tworzących najliczniejszą kolonię w Europie Środkowej (Włoch 1999). Coraz liczniejsze są populacje ptaków drapieżnych, z których np. pustułka *Falco tinnunculus* spotykana jest również w miastach, gdzie jest ptakiem lęgowym. Na całym obszarze rośnie także populacja bociana czarnego *Ciconia nigra*, zakładającego gniazda coraz bliżej ludzkich osiedli (Dorda 2006). W Beskidzie Śląskim prowadzony jest program restytucji głuszca *Tetrao urogallus*, gatunku typowego dla lasów górskich (Rzońca 2001, 2007), a nielicznie występującego na obszarze Beskidu Morawsko-Śląskiego. W czeskiej części Śląska Cieszyńskiego wśród awifauny spotyka się puchacza *Bubo bubo* i puszczyka uralskiego *Strix uralensis*, które zgodnie z ostatnimi doniesieniami występują również w Beskidzie Śląskim (Henel, Mędrzak 2007). Generalnie na wyróżnienie zasługują zwłaszcza występujące w Beskidzie Śląskim populacje niektórych grup ptaków, m.in. grzebiących, sów, dzięciołowych i wróblowych (Henel i in. 2002).

Na obszarze całego województwa śląskiego stwierdzono dotąd 173 gatunki ptaków lęgowych, 17 gatunków nieregularnie lęgowych oraz 49 gatunków przelotnych i 69 zalatujących¹¹. Natomiast na podstawie atlasu ptaków lęgowych Małopolski (Walasz, Mielczarek 1992) można szacować, że lęgowa awifauna polskiej części Śląska Cieszyńskiego liczy około 180 gatunków, z których około 140 uznaje się za pewne (potwierdzone) gatunki lęgowe, około 30 za możliwe, a gniazdowanie kilkunastu kolejnych gatunków jest prawdopodobne.

Stosunkowo szczegółowymi danymi dysponujemy w odniesieniu do występujących na terenie Beskidu Śląskiego ssaków. Ogółem na obszarze tego regionu odnotowuje się występowanie 59 gatunków należących do tej gromady zwierząt, w tym (Mysłajek, Nowak 2003a, 2003b, 2009, Mysłajek i in. 2008):

- 8 gatunków zaliczanych do rzędu owadożernych – jeź wschodni *Eri-naceus concolor*, kret *Talpa europea*, ryjówka aksamitna *Sorex araneus*, ryjówka malutka *S. minima*, ryjówka górską *S. alpinus*, rzęsorek rzeczny *Neomys fodiens*, rzęsorek mniejszy *N. anomalus*, zębiełek karliczek *Crociodura suaveolens*;

- 18 gatunków nietoperzy, z których najliczniej reprezentowane są nocek rudy *Myotis daubentonii*, gacek brunatny *Plecotus auritus*, nocek wąsatek *M. mystacinus*, nocek Brandta *M. brandtii*, nocek Natterera *M. nattereri* oraz nocek orzęsiony *M. emarginatus*; ponadto występują w tym regionie m.in. podkowiec mały *Rhinolophus hipposideros*, nocek Alkatoe *Myotis alcathoe*, mroczek pozłocisty *Eptesicus nilssonii*, mroczek posrebrzany *Vespertilio murinus*, borowiec wielki *Nyctalus noctula*, borowiaczek *N. leisleri*, karlik większy *Pipistrellus nathusii*;

- 1 gatunek z rzędu zajączaków – zając szarak *Lepus europaeus*;

- 17 gatunków gryzoni, m.in. wiewiórka pospolita *Sciurus vulgaris*, bóbr europejski *Castor fiber*, koszatka *Dryomys nitedula*, popielica *Glis glis*, orzesznica *Muscardinus avellanarius*;

- 12 gatunków drapieżnych, np. wilk *Canis lupus*, ryś *Lynx lynx*, niedź-wiedź brunatny *Ursus arctos* (zachodzący sporadycznie na omawiany region z Beskidu Żywieckiego oraz z terenu Słowacji i Czech) oraz borsuk *Lutra lutra*, tchórz zwyczajny *Mustela putorius*, gronostaj *M. erminea*, łasica *M. nivalis*;

- 3 gatunki należące do rzędu parzystokopytnych – sarna *Capreolus capreolus*, jeleń *Cervus elaphus*, dzik *Sus scrofa*.

Szczególnie warte odnotowania jest występowanie w górskiej części Śląska Cieszyńskiego dużych ssaków drapieżnych, czyli wilka, rysia i niedźwiedzia. W odniesieniu do szeregu z wymienionych powyżej gatunków, zwłasz-

¹¹ Źródło: <<http://www.przyroda.katowice.pl>> (serwis prowadzony przez Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska).

Bocian czarny

Sóweczka

cza należących do zwierząt łownych, dysponujemy szczegółowymi danymi dotyczącymi liczebności ich populacji w regionie, w związku z corocznymi inwentaryzacjami prowadzonymi przez służby leśne¹². W granicach Parku Krajobrazowego Beskidu Śląskiego w początkach XXI wieku obserwowano jednego rysia oraz jedną watahę wilków (Mysłajek, Nowak 2003c). Od szeregu lat nie natrafiono na ślady obecności żbika *Felis silvestris*, gatunku występującego niegdyś na obszarze Beskidów. Bóbr europejski jest obecnie uznawany za tzw. gatunek wydobyty z zagrożenia w skali całej Polski. Na Śląsku Cieszyńskim zasiedla przede wszystkim obszary Kotlin i Pogórza (rejon Zbiornika Goczałkowickiego), wchodząc na tereny górskie i czasem powodując szkody (przede wszystkim w uprawach rolnych) na obszarach swego występowania.

Zbliżony skład gatunkowy ma fauna występująca w zachodniej części Śląska Cieszyńskiego. Zdecydowanie liczniejsze na obszarze Beskidu Morawsko-Śląskiego są populacje dużych ssaków drapieżnych, np. populację wilka szacuje się na 11 osobników, rysia - na 14, a niedźwiedzia na 3 osobniki (Bartošová 2004, Cichá 2007).

Wymarłe, zagrożone lub rzadkie gatunki zwierząt zostały ujęte w czerwone listy lub księgi zwierząt o zasięgu krajowym (Głowaciński 1992, Głowaciński 2001, Głowaciński, Nowacki 2004) lub regionalnym (np. Czyłok

¹² W 2009 roku na terenie Nadleśnictwa Ustroń stwierdzono występowanie 289 jeleni, 2 564 saren, 192 dzików, 1 880 zajęcy, 337 lisów, 85 jenotów, 9 wilków, 1 rysia (najprawdopodobniej przywędrował w okresie zimowym z Czech). Na obszarze Nadleśnictwa Wisła zinwentaryzowano 75 jeleni, 828 saren, 16 dzików, 138 lisów, 3 jenoty, 56 borsuków, 153 kuny, 6 tchórzy, 261 zajęcy, 5 wilków, 1 rysia, 13 wydr, 40 bażantów, 6 kuropatw, 150 głuszców i 23 jarząbki (patrz notatka *Inwentaryzacja w lesie*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej”, Nr 12 z 27 marca 2009).

i in. 1996). Opierając się na czerwonych księgach zwierząt można przedstawić przykłady tego typu gatunków znanych ze Śląska Cieszyńskiego:

- gatunki wymarłe (EX): bezkręgowce – chrząszcz próchnojad, którego jedyne polskie stanowiska zostały stwierdzone pod koniec XIX wieku w okolicach Cieszyna i na Baraniej Górze); ryby – do wymarłych (niewystępujących) w skali regionu należą gatunki wędrownie, anadromiczne¹³ – jesiotr zachodni¹⁴ *Acipenser sturio* i łosoś *Salmo salar*, a także głowacica *Hucho hucho* (w skali kraju dwa ostatnie gatunki mają kategorię CR);

- gatunki krytycznie zagrożone (CR): owady – przeginia północna *Notaris aethiops* (ryjkowiec stwierdzany w okolicach Ustronia w początkach XX wieku); niepylak apollo *Parnassius apollo* (wymarły na Pogórzu Cieszyńskim); przeplatka aurina *Euphydryas aurinia* (motyl, gatunek zanikający, na Pogórzu wymarły); mięczaki – zawójka rzeczna *Borysthenia niticina* (ślimak znany m.in. ze Zbiornika Goczałkowickiego); ryby – głowacica, gady – jaszczurka zielona (prawdopodobnie wymarła; w okresie powojennym jedyne stanowisko w Polsce stwierdzono w Ustroniu, jednak należy przypuszczać, iż było to stanowisko sztuczne); ptaki – głuszc, kraska *Coracias garrulus*;

- gatunki bardzo wysokiego ryzyka, silnie zagrożone wyginieciem (EN): owady – jelonek rogacz *Lucanus cervus* (stanowiska sprzed 1950 roku na Pogórzu Cieszyńskim i w Beskidzie Śląskim); zaciosek Heyera *Ctenicera heyeri* (rzadki chrząszcz, gatunek górski; obecnie w Polsce występuje tylko w Beskidzie Śląskim); nadobnica alpejska *Rosalia alpina* (pięknie ubarwiony chrząszcz związany z drzewostanami bukowymi; notowany w Beskidzie Śląskim w XIX wieku); gruboudka Ahrensa *Agropus ahrensi* (spotykana przed około 100 laty m.in. w dolinie Olzy); kluk nakrapiany *Otiorhynchus perdix* (ryjkowiec, występujący w Polsce tylko na Tule); modraszek arion *Maculinea arion* (bardzo rzadki motyl Pogórza); mięczaki – poczwarówka zwężona *Vertigo angustior* (ślimak, na Pogórzu notowany przed 1950 rokiem); szczeżuja wielka *Anodonta cygnea* (słodkowodny małż znany m.in. ze Zbiornika Goczałkowickiego); skójka gruboskorupowa *Unio crassus* (małż słodkowodny wymarły na Pogórzu); gady – żółw błotny (prawdopodobnie wymarły na terenie Kotliny Oświęcimskiej); ptaki – w zasadzie wymarły na Śląsku Cieszyńskim cietrzew *Tetrao tetrix*, podgorzałka *Aythya nyroca*, ssaki (nietoperze) – podkowiec mały *Rhinolopus hipposideros*, nocek orzęsiony;

- gatunki wysokiego ryzyka, narażone na wyginiecie (VU): stawonogi – rak rzeczny; owady – miedziopierś arktyczna *Somatochlora arctica* (ważka znana z północnej części regionu); pachnica dębowa *Osmoderma eremita* (próchnojad, uważany za relikwyt lasów pierwotnych; występowanie stwier-

¹³ Dwuśrodowiskowe; żyjące w morzach, a tarło odbywające w odcinkach źródłowych rzek.

¹⁴ Aktualnie przyjmuje się, że w zlewni Bałtyku występował jesiotr ostronosy *Acipenser oxyrinchus*, a nie jesiotr zachodni.

dzone na Pogórzu); doskocz górski *Sericus subaeneus* (chrząszcz związany z terenami górkimi o chłodnym klimacie); osarek murarkowy *Leucospis dorsigera* (owad należący do błonkoskrzydłych, znany z pojedynczych stanowisk w Polsce, m.in. z Wisły-Malinki); niepylak mnemosyna *Parnassius mnemosyne* (motyl występujący na Pogórzu w XIX wieku); paż żeglarz *Iphiclides podalirius* (bardzo rzadki motyl na Pogórzu); modraszek alkon *Maculinea alcon* (motyl związany z terenami podmokłymi, stwierdzany na Pogórzu); ryby – piekielnica *Alburnoides bipunctatus*; gady – gniewosz plamisty (wąż); ptaki – bączek *Ixobrychus minutus*; dzięcioł trójpalczasty *Picoides tridactylus*; rybołów *Pandion haliaetus*, sieweczka obroźna *Charadrius hiaticula*; ssaki (nietoperze) – borowiaczek *Nyctalus leisleri*;

- gatunki niższego ryzyka (LR; dotyczy bezkręgowców): modraszek *Maculinea nausithous* (motyl zagrożony w skali kraju, na Śląsku Cieszyńskim prawdopodobnie wymarły);

- gatunki niższego ryzyka, ale bliskie zagrożenia (NT; dotyczy kręgowców): minogi i ryby – głowacz przegopłety, minóg strumieniowy *Lampetra planeri* i minóg rzeczny *L. fluviatilis*; kielba Kesslera, piskorz *Misgurnus fossilis*, różanka *Rhodeus sericeus*; płazy – traszka grzebieniasta; ptaki – dzięcioł biało grzbiety *Dendrocopos leucotos*; kania czarna *Milvus migrant*; kania ruda *M. milvus*, rybitwa białoskrzydła *Chlidonias leucopterus*, puchacz; ssaki – niedźwiedź brunatny, wilk, ryś, popielica, koszatka oraz nietoperze – norek *Myotis bechsteinii*, mroczek poźlocisty *Eptesicus nilssonii*;

- gatunki najmniejszej troski (LC; dotyczy kręgowców): płazy – traszka karpacka (endemit karpacki); ptaki – bielik *Haliaeetus albicilla* (gniazduje na terenie Pogórza); bąk *Botaurus stellaris*; orlik krzykliwy *Aquila pomarina*; rybitwa białowąsa; sóweczka *Glaucidium passerinum*, puszczyk uralski, włochatka *Aegolius funereus*, ślepowron *Nycticorax nycticorax*, bąk *Botaurus stellaris*, czapla purpurowa *Ardea purpurea* (gniazduje nieregularnie na Zbiorniku Goczałkowickim); ssaki – rzesorek mniejszy (stwierdzany także w Kotlinie Oświęcimskiej).

Również w przypadku niektórych gatunków zwierząt istotną rolę w ich rozprzestrzenianiu się (migracji i rozszerzaniu zasięgu) odegrała Brama Morawska¹⁵. Także wśród zwierząt stale obserwujemy wnikanie gatunków

¹⁵ Przykłady takich migracji możemy obserwować również współcześnie. Najprawdopodobniej przez Bramę Morawską przywędrował na teren Śląska Cieszyńskiego niewielki motyl szrotówek kasztanowcowiaczek *Cameraria ohridella*. Na terenie Czech był on obserwowany od 1993 roku, a w Polsce po raz pierwszy został odnotowany w 1998 roku. Jest to szkodnik kasztanowca pospolitego *Aesculus hippocastanum* – larwy tego motyla wyjadają zieloną tkankę liści, powodując ich brązowienie i przedwczesne opadanie. W 1999 roku na terenie Cieszyna (i w okolicy) można było obserwować gradację (masowy rozwój) szrotówka kasztanowcowiaczka, który zaatakował praktycznie wszystkie kasztanowce. Problem pojawienia się na terenie Polski tego szkodnika kasztanowców jest zupełnie nowy, wymaga szczegółowych badań i obserwacji, dlatego wpływ Bramy Morawskiej na rozprzestrzenianie się tego gatunku na obszar Polski należy traktować na razie wyłącznie jako hipotezę wymagającą potwierdzenia.

nierodzimych, obcych, powodujących często znaczące szkody w środowisku przyrodniczym. Do najbardziej znanych gatunków tego typu zwierząt należą m.in. rak pręgowany (amerykański) *Orconectes limosus*, sierpówka *Streptopelia decaocto*, piżmak *Ondatra zibethicus*, norka amerykańska *Mustela vison*, szop pracz *Procyon lotor*, jenot *Nyctereutes procyonoides* (Dorda, Węgiełek 2007), ryby: czebaczek amurski *Pseudorasbora parva*, karaś srebrzysty *Carassius gibelio* i pstrąg tęczowy *Oncorhynchus mykiss*.

Ochrona przyrody

Ochrona przyrody ma na celu przede wszystkim utrzymanie stabilności ekosystemów, przywracanie do stanu właściwego zasobów i składników przyrody, zachowanie dziedzictwa geologicznego, kształtowanie właściwych postaw człowieka wobec przyrody. Dla realizacji powyższych celów ustanawia się różne formy ochrony przyrody, obejmujące ochronę gatunkową, ochronę pojedynczych tworów przyrody oraz ochronę obszarową o różnej skali i zróżnicowanych rygorach ochronnych¹⁶.

Z postulatami objęcia ochroną wybitnych walorów przyrodniczych i krajobrazowych Śląska Cieszyńskiego występowano już w latach 20. i 30. ubiegłego wieku (Czudek 1929, Simm 1931, Kozłowska 1936b). Jednak w praktyce formy ochrony obszarowej na tym terenie zaczęto tworzyć od lat 50. XX wieku. Współcześnie przyroda omawianego regionu jest chroniona różnymi formami, które zostaną pokrótce przedstawione, odrębnie dla wschodniej i zachodniej części regionu, z uwagi na istniejące różnice w systemach prawnych ochrony przyrody w Polsce i w Republice Czeskiej.

Charakterystyki obszarów objętych ochroną na terenie polskiej części Śląska Cieszyńskiego dokonano na podstawie opracowań m.in. Alexandrowicz (1989), Blarowskiego i in. (1997b), Wilczka (1998c, 2006), Buli (1999), Wiki (1999b), Parusela i in. (2001, 2005), wybranych publikacji dotyczących poszczególnych rezerwatów (np. Rostański i in. 1980, HOLEKSA 1986), materiałów niepublikowanych – planów ochrony rezerwatów, wyszczególnionych w opracowaniu Dorcy i Mijala (2002) oraz stron internetowych: <<http://przyroda.katowice.pl>> oraz <<http://natura2000.mos.gov.pl/natura2000>>. Charakterystykę obszarów chronionych w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego opracowano przede wszystkim na podstawie zestawień prezentowanych na stronach internetowych: <<http://www.nature.cz/natura2000-design3/hp.php>>, <<http://www.kr-moravskoslezsky.cz>, <http://nature.hyperlink.cz/Beskydy>> oraz <<http://www.geoportal.cenia.cz>>.

¹⁶ Formy i zasady ochrony przyrody określa ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (Dz. U. z 2004 r., Nr 92, poz. 880 z późn. zm.).

Ochrona przyrody na prawym brzegu Olzy

OCHRONA GATUNKOWA ROŚLIN I ZWIERZĄT

Aktualną listę chronionych gatunków roślin naczyniowych w Polsce zawiera rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 9 lipca 2004 roku w sprawie gatunków dziko występujących roślin objętych ochroną (Dz. U. z 2004 r., Nr 168, poz. 1764). Gatunki te zostały podzielone na gatunki podlegające ochronie ścisłej oraz gatunki podlegające ochronie częściowej. Na obszarze całego byłego województwa bielskiego stwierdzono występowanie 109 gatunków podlegających ochronie całkowitej i 13 ochronie częściowej (Wilczek 1997, Bernacki 1998b), przy czym zestawienia te były sporządzane na podstawie obowiązujących w latach 90. ubiegłego wieku wykazów gatunków chronionych. Na obszarze województwa śląskiego stwierdza się występowanie 161 gatunków roślin naczyniowych objętych ochroną (Parusel i in. 2005). Niepełną listę gatunków roślin naczyniowych objętych ochroną dla Beskidu Śląskiego zestawiał także Wilczek (2006); na liście tej znajdują się 32 gatunki podlegające ochronie ścisłej i 9 gatunków objętych ochroną częściową. Biorąc pod uwagę cytowaną wcześniej literaturę, szacunkowo można przyjąć, że na zachodnim obszarze Śląska Cieszyńskiego występuje około 100 gatunków roślin podlegających ochronie ścisłej oraz około 18 gatunków podlegających ochronie częściowej.

Zimowit jesienny - liście i poniżej kwiat

Obrazki alpejskie

Wśród gatunków roślin objętych ochroną ścisłą na Śląsku Cieszyńskim występują (lub występowały) między innymi: paprotka zwyczajna *Polypodium vulgare*, paprotnik Brauna, paprotnik kolczysty, pióropusznik strusi, podejrzon księżycowy, salwinia pływająca, skrzyp olbrzymi, widłak goździsty *Lycopodium clavatum*, widłak jałowcowaty *L. annotinum*, widłak wroniec, aldrowanda pęcherzykowata, centuria pospolita *Centaurium erythraea* subsp. *erythraea*, ciemiężycyca zielona, cieszynianka wiosenna, cis pospolity, dziewięciśń bezłodygowy, goryczka krzyżowa, goryczka trojeściowa, goryczuszka orzęsiona *Gentianella ciliata*, grzybieńczyk błotny, kotewka orzech wodny, liczydło górskie, lilia złotogłów, mieczyk dachówkowaty, naparstnica zwyczajna *Digitalis grandiflora*, obrazki alpejskie *Arum alpinum*, parzydło leśne, pływacz zwyczajny, rosziczka okrągłolistna, śnieżyczka przebiśnieg, tojad mocny, wawrzynek wilczełyko, orlik pospolity *Aquilegia vulgaris*, zimowit jesienny *Colchicum autumnale* oraz wszystkie wymienione już wcześniej gatunki storczykowatych. Do gatunków roślin objętych ochroną częściową należą: barwinek pospolity *Vinca minor*, bluszcz pospolity *Hedera helix*, czosnek niedźwiedzi, grążel żółty, grzybienie białe, kalina koralowa *Viburnum opulus*, konwalia majowa *Convallaria majalis*, kopytnik pospolity *Asarum europaeum*, kruszyna pospolita *Frangula alnus*, pierwiosnek lekarski, pierwiosnek wyniosły, przytulia wonna *Galium aparine*, wilżyna ciernista.

Podobnie jak w przypadku roślin naczyniowych, wykazy gatunków zwierząt objętych ochroną zawierają opracowania dotyczące dawnego województwa bielskiego (Witkowski 1997) oraz województwa śląskiego (Parusel i in. 2005). Zgodnie z aktualnie obowiązującą listą gatunków zwierząt podlegających ochronie – rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 28 września 2004 roku w sprawie gatunków dziko występujących zwierząt objętych ochroną (Dz. U. z 2004 r., Nr 220, poz. 2237) – na terenie całego województwa śląskiego stwierdzono występowanie 92 gatunków bezkręgowców oraz 377 gatunków kręgowców.

Na obszarze wschodniej części Śląska Cieszyńskiego występują (występowały) następujące bezkręgowce podlegające ochronie ścisłej: pajęczaki – tygrzyk paskowany; chrząszcze – szereg gatunków biegaczy *Carabus sp.*, jelonek rogacz, pachnica dębowa; motyle – modraszek alkon, modraszek arion, paź żeglarz; błonkówki – kilka gatunków trzmieli *Bombus sp.* Spośród gatunków objętych ochroną częściową do tej grupy należą: rak rzeczny, rak błotny *Astacus leptodactylus*, mrówka rudnica *Formica rufa*, ślimak winniczek *Helix pomatia*. Spośród kręgowców na omawianym obszarze występują następujące gatunki podlegające ochronie ścisłej: minog strumieniowy, głowacz pręgopłetwy, różanka *Rhodeus sericeus amarus*; płazy – wszystkie gatunki; gady – wszystkie gatunki; ptaki – wszystkie gatunki wymienione we wcześniejszych rozdziałach oraz np. puszczyk *Strix aluco*, zimorodek *Alcedo atthis*, dzięcioł czarny *Dryocopus martius*, dzięcioł duży *Dendrocopos*

major, dzięcioł zielony *Picus viridis*, wszystkie gatunki jaskółek, sikorek, wróbel *Passer domesticus*, bocian biały *Ciconia ciconia*; ssaki – mroczek pozłocisty, mroczek późny, nocek rudy, nocek duży *M. myotis*, nocek Natterera, borowiec wielki *Nyctalus noctula*, gacek wielkouch *Plecotus auritus*, gacek szary *P. austriacus*, karlik malutki *Pipistrellus pipistrellus*, podkowiec mały (wszystkie wymienione gatunki to nietoperze), jeż wschodni *Erinaceus concolor*, wiewiórka pospolita *Sciurus vulgaris*, niedźwiedź brunatny, ryś, wilk. Natomiast spośród kręgowców objętych częściową ochroną gatunkową można wymienić: ptaki – czapla siwa *Ardea cinerea*, gawron *Corvus frugilegus*, kruk *C. corax*, wrona *C. corone*, sroka *Pica pica*; ssaki – kret *Talpa europaea*, bóbr, wydra.

Powyższe wyliczenie zawiera jedynie przykładowe gatunki roślin i zwierząt objętych ochroną, gdyż wyszczególnienie wszystkich zdecydowanie przekracza ramy niniejszego opracowania.

OBSZARY NATURA 2000 ORAZ GATUNKI I SIEDLISKA O ZNACZENIU EUROPEJSKIM

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej spowodowało szereg zmian w krajowym prawodawstwie dotyczącym ochrony przyrody. W ich wyniku wprowadzono m.in. nową formę ochrony, jaką jest obszar Natura 2000. Obszary Natura 2000 wyznacza się w celu ochrony wybranych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt o znaczeniu europejskim, w oparciu o dwa unijne akty prawne:

- Dyrektywę Rady Wspólnot Europejskich 79/409/EWG z dnia 2 kwietnia 1979 roku w sprawie ochrony dzikich ptaków (jest to tzw. *Dyrektywa Ptasia*) oraz
- Dyrektywę Rady Wspólnot Europejskich 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 roku w sprawie ochrony siedlisk naturalnych oraz dzikiej fauny i flory (tzw. *Dyrektywa Siedliskowa* lub *Habitatowa*).

Powyższe dyrektywy mają na celu zachowanie różnorodności biologicznej (siedliskowej, gatunkowej, genetycznej) na terytorium państw członkowskich Unii Europejskiej. Gatunki roślin i zwierząt oraz typy siedlisk przyrodniczych o znaczeniu europejskim zostały wyszczególnione w załącznikach do obu dyrektyw. W tych zestawieniach uwzględniono zarówno gatunki i siedliska przyrodnicze zagrożone, rzadkie, endemiczne, czyli najcenniejsze i najrzadsze elementy przyrody, jak i stanowiące przykłady najbardziej typowych układów przyrodniczych dla różnych regionów biogeograficznych. Wskazane zostały także gatunki (oprócz ptaków) i siedliska priorytetowe, mające dla Wspólnoty znaczenie pierwszorzędne. Każde z państw członkowskich Unii jest zobowiązane do powołania sieci obszarów Natura 2000, na którą składają się obszary specjalnej ochrony ptaków (dalej OSOP) oraz specjalne obszary ochrony siedlisk (dalej SOOS), co ma umożliwić zachowanie i odtworzenie gatunków roślin i zwierząt oraz siedlisk

przyrodniczych¹⁷, czyli dziedzictwa przyrodniczego krajów członkowskich Wspólnoty. Na terenie polskiej części Śląska Cieszyńskiego wyznaczono do-
tąd¹⁸ jeden obszar Natura 2000:

- OSOP „Dolina Górnej Wisły” (kod obszaru PLB240001) – ostoja wyznaczo-
na rozporządzeniem Ministra Środowiska z dnia z 21 lipca 2004 roku,
obejmująca obszar 24 740,2 ha, położony na terenie gmin: Chybie (3 167,6 ha),
Czechowice-Dziedzice (3 169,0 ha), Dębowiec (1 395,4 ha), Goczałkowice-Zdrój (3 882,0 ha),
Hażlach (584,7 ha), Jasienica (4 168,1 ha), Pszczyna (351,1 ha), Skoczów (3 984,7 ha) i Strumień (4 037,6 ha).
Ostoja ta obejmuje Zbiornik Goczałkowicki wraz z terenami przyległymi, na których
zlokalizowane są kompleksy licznych stawów hodowlanych oraz frag-
menty dolin prawobrzeżnych dopływów Wisły, a także rezerwat „Rotuz”.
Obszar ten ma rangę ostoi ptasiej o znaczeniu międzynarodowym, zarówno
jako miejsce lęgowe licznych gatunków ptaków, jak i miejsce koncentracji
ptaków wodno-błotnych – w okresie wędrówek na terenie ostoi przebywa
nawet 20 tysięcy ptaków. Lęgi na tym obszarze odbywa co najmniej 1% kra-
jowej populacji takich gatunków ptaków, jak: bąk, bączek *Ixobrychus minu-
tus*, rybitwa białowąsa, szablodziób *Recurvirostra avosetta*, ślepowron i wiele
innych. Łącznie na tym obszarze stwierdzono występowanie 29 gatunków
o znaczeniu europejskim.

Ponadto na wschodnim obszarze Śląska Cieszyńskiego znalazły się ko-
lejne tereny proponowane do objęcia tą formą ochrony. Są to zarówno ob-
szary zgłoszone Komisji Europejskiej przez Rząd RP, jak i przez organizacje
pozarządowe na tzw. Shadow List (Pawlaczyk i in. 2004). Są to następujące
obszary:

- SOOS „Cieszyńskie Źródła Tufowe” (PLH240001; propozycja rządowa;
obszar zatwierdzony przez Komisję Europejską decyzją z dnia 25 stycznia
2008 roku) – położona na Pogórzu Cieszyńskim ostoja składająca się z czte-
rech izolowanych obszarów o łącznej powierzchni 266,9 ha, z aktywnymi
źródłiskami z depozycją martwicy wapiennej (tzw. tufów wapiennych i tra-
wertynów), położonych w rezerwacie „Morzyk” w Grodźcu Śląskim (gmina
Jasienica), na granicy Dzięgielowa i Cisownicy (las Grabicz) w Goleszo-
wie, w Ogrodzonej (gmina Dębowiec) oraz na terenie rezerwatu „Skarpa

¹⁷ Obszary Natura 2000 wyznacza się w celu ochrony typów siedlisk wymienionych w załącz-
niku I *Dyrektywy Siedliskowej* oraz gatunków roślin i zwierząt wymienionych w załączniku
II te same *Dyrektywy*, a także siedlisk gatunków ptaków wymienionych w załączniku I *Dyrek-
tywy Ptasiej*. Ponadto typy siedlisk oraz gatunków roślin i zwierząt wymagających ochrony
w formie wyznaczenia obszarów Natura 2000 zostały wskazane w rozporządzeniu Ministra
Środowiska z dnia 16 maja 2005 roku (Dz. U. Nr 94 z 2005 r., poz. 795). Listy gatunków
roślin i zwierząt oraz siedlisk przyrodniczych występujących na obszarze województwa
śląskiego można znaleźć m.in. w opracowaniach PARUSELA i in. (2005) oraz WILCZKA (2007),
a także na stronie <<http://www.przyroda.katowice.pl>>.

¹⁸ Stan z 30 listopada 2007 roku.

Wiślicka” w Skoczowie. Tego typu kamieniejące źródła z formacją tufu wapiennego wraz z charakterystyczną roślinnością są uznawane za siedliska priorytetowe w *Dyrektywie Siedliskowej*. Ponadto na zaproponowanym obszarze występują inne siedliska wyszczególnione w dyrektywie: fragmenty alkalicznych torfowisk, eutroficzne zbiorniki wodne, użytkowane ekstensywnie łąki, kwaśne i żyzne buczyny, grądy, lasy łąkowe, w tym priorytetowe łąki ze znacznym udziałem olszy. Na obszarze ostoi występują również dwa gatunki płazów z *Dyrektywy Siedliskowej*, a mianowicie traszka grzebieniasta i kumak nizinny oraz bocian czarny.

- SOOS „Beskid Śląski” (PLH240005; Shadow List, później na liście propozycji rządowych; obszar zatwierdzony przez Komisję Europejską decyzją z dnia 25 stycznia 2008 roku) – ostoja to 5 odrębnych obszarów obejmujących masywy pasma Czantorii, Stożka, Równicy, Skrzycznego i Baraniej Góry, o łącznej powierzchni 26.158,6 ha. Granica proponowanego OSOP w dużym stopniu pokrywa się z granicami Parku Krajobrazowego Beskidu Śląskiego (patrz s. 127), obejmując także fragmenty Pogórza Śląskiego i Kotliny Żywieckiej. Na terenie ostoi stwierdzono 16 rodzajów siedlisk z *Dyrektywy Siedliskowej* (m.in.: kwaśna buczyna górська, żyzna buczyna górська, bór górnoregłowy, dolnoregłowy bór jodłowo-świerkowy oraz górська świerczyna na torfie). Ostoja jest również miejscem występowania 17 gatunków zwierząt wymienionych w *Dyrektywie Siedliskowej*, w tym wilka i rysia, migrujących osobników niedźwiedzia brunatnego, rzadkich bezkręgowców: jelonka rogacza, kozioroga dębosza *Cerambyx cerdo* i pachnicy dębowej, a także 16 gatunków z *Dyrektywy Ptasiej*: bociana czarnego, cietrzewia *Tetrao tetrix*, dzięcioła białogrzbietego, dzięcioła czarnego, dzięcioła średniego *Dendrocopos medius*, dzięcioła trójpalczastego, dzięcioła zielonosiwego *Picus viridis*, gąsiorka *Lanius collurino*, głuszca, jarząbka *Bonasa bonasia*, puchacza, puszczyka uralskiego, sóweczki, zimorodka. W granicach ostoi znajdują się rezerваты przyrody – „Barania Góra”, „Wisła”, „Czantoria”, „Stok Szyndzielni”, „Zadni Gaj”, „Dolina Łańskiego Potoku”, „Jaworzyna”, „Kuźnie”; zespoły przyrodniczo-krajobrazowe – „Dolina Wapienicy”, „Cygański Las”; użytki ekologiczne – „Uroczysko Jasionka”, „Góra Tuł”.

- SOOS „Kościół w Górkach Wielkich pod wezwaniem Wszystkich Świętych” (PLH 240008; początkowo Shadow List, później na liście propozycji rządowych; zatwierdzony przez Komisję Europejską decyzją z dnia 25 stycznia 2008 roku) – położona na terenie gminy Brenna ostoja dwóch gatunków nietoperzy, zamieszczonych w *Dyrektywie Siedliskowej*: podkowca małego i nocka dużego. Powierzchnia obszaru wynosi 0,39 ha.

- SOOS „Pierściec” (PLH240021; Shadow List, obecnie na liście propozycji rządowych) – obejmująca obszar o powierzchni 1 702 ha, ze starym młynem w Pierścću (gmina Skoczów), będącym siedliskiem kolonii około 30 osobni-

ków podkowca małego (zimną stwierdzano zimujące pojedyncze podkowce) oraz terenem żerowania nietoperzy, z urozmaiconym krajobrazem górskim, rozproszoną zabudową, stawami i lasami.

REZERWATY PRZYRODY

Ochroną rezerwatową obejmuje się obszary zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, siedliska roślin, zwierząt i grzybów, a także twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi. Na terenie Śląska Cieszyńskiego utworzono dotąd 14 rezerwatów przyrody.

- „Barania Góra” – rezerwat leśny i krajobrazowy, utworzony w 1953 roku, o powierzchni 383,04 ha, położony na terenie Wisły (840–1 220 m n.p.m.).

Jest to największy pod względem powierzchni rezerwat polskiej części Śląska Cieszyńskiego, dzięki czemu możliwa jest skuteczna i trwała ochrona całego ekosystemu leśnego. Rezerwat jest zlokalizowany w szczytowych partiach Baraniej Góry, a ochroną objęty jest las górski o charakterze pierwotnym, pozostałość po dawnej tzw. Puszczy Karpackiej. Puszczański charakter lasu podkreślają przede wszystkim liczne stare, okazałych rozmiarów drzewa oraz pozostawiane rozkładające się pnie martwych drzew, porośnięte bujną roślinnością zielną, kobiercami mszaków, porostami, grzybami i siewkami drzew. W najpiękniejszych partiach lasu rosną 180 i 200-letnie świerki i buki. Pojedyncze jodły i świerki mają ponad 250 lat, a wiek niektórych jaworów szacuje się na 150–200 lat. Najstarsze drzewa tworzą najwyższe piętro lasu, a pod nimi rosną buki, świerki, jodły i jawory liczące 80–130 lat.

W reglu górnym (czyli powyżej około 1100 m n.p.m.) występuje zespół zachodniokarpackiej świerczyny górnoreglowej, przy czym w partiach przyszczytowych rośnie podzespół trzcinnikowy *Plagiothecio-Piceetum tatricum calamagrostietosum villosae*, w którym drzewostan (o zwarcu 30–70%) tworzy świerk z domieszką pojedynczych jarzębin *Sorbus aucuparia*; w trawiastym runie dominuje trzcinnik owłosiony. Strone zbocza porasta świerczyna z wietlicą alpejską w runie, tworząc podzespół paprociowy *Plagiothecio-Piceetum tatricum athyrietosum alpestris*. W reglu dolnym (do około 1 100 m n.p.m.) występuje żyzna buczyna karpacka oraz kwaśna buczyna górską. Na styku regła dolnego i górnego powstał dolnoreglowy bór jodłowo-świerkowy, w którym obok świerka w warstwie drzew rośnie także jodła i buk, a w runie wietlica alpejska zastępowana jest przez wietlicę samiczą. Zróżnicowane są także zbiorowiska nieleśne, spośród których na uwagę zasługują efektowne zbiorowiska ziołoroślowe z omiegami górskim, liczydłem górskim, lepiężnikiem białym czy tojadem mocnym. Flora rezerwatu liczy około 210 gatunków roślin naczyniowych, wśród których blisko 20 podlega ochronie: tojad mocny, wawrzynek wilczełyko, ciemiężca zie-

lona, podrzeń żebrowiec, omieg górski. Wśród zwierząt zwracają uwagę występujące w całym masywie Baraniej Góry liczne gatunki „puszczańskie” – z rysiem, wilkiem oraz zachodzącym z terenu Beskidu Żywieckiego i Słowacji niedźwiedziem brunatnym. Lasy Baraniej Góry to także obszar naturalnego występowania i ostoja głuszca. W granicach rezerwatu znajdują się źródła Białej Wiselki (na stoku północno-zachodnim, 1 106 m n.p.m.) i Czarnej Wiselki (na stoku południowym, 1 150 m n.p.m.).

- „Stok Szyndzielni” – rezerwat leśny, utworzony w 1953 roku, o powierzchni 54,96 ha, położony w Wapienicy, na terenie Bielska-Białej (650–1 040 m n.p.m.). Obszar ochrony rezerwatowej obejmuje północny i północno-wschodni stok Trzech Kopców (1082 m n.p.m.).

Cechą charakterystyczną rezerwatu jest duża różnorodność siedlisk i roślinności związana ze znacznym zróżnicowaniem wysokości (około 400 m). W wyższych partiach, w północnej części rezerwatu, występuje zachodnio-karpacka świerczyna górnoreglowa z dominującą w runie wietlicą alpejską i borówką czarną. Zespół ten występuje na tym obszarze poniżej swojego optimum wysokościowego (zazwyczaj powyżej 1 150 m n.p.m.), co jest uznawane za osobliwość przyrodniczą rezerwatu. Partie przygrzbietowe zbocza o niewielkim nachyleniu porasta dolnoreglowy bór jodłowo-świerkowy, w runie którego zwracają uwagę szczególnie liczne okazy widłaka jałowcowatego (objętego ochroną gatunkową). W niższych położeniach wyróżnia się także płaty kwaśnej buczyny górskiej z dominującymi w warstwie runa paprociami: wietlicą samiczą, nerecznicą szerokolistną, zachyłką oszczepowatą *Phegopteris connectilis*, cienistką (zachyłką) trójkątną *Gymnocarpium dryopteris*. W najniższych fragmentach rezerwatu oraz w otoczeniu źródlisk rośnie żyzna buczyna karpacka z bukiem, jaworem, jodłą i świerkiem w drzewostanie oraz żywcem gruczołowatym, paprotnikiem Brauna, paprotnikiem kolczystym i kokoryczą pustą *Corydalis cava* w runie.

Wzdłuż potoku Barbara, będącego wschodnią granicą rezerwatu, na stromych i kamienistych stokach, rozwija się zespół jaworzyny górskiej, w którego drzewostanie obok jaworów licznie rosną wiązy górskie, a w warstwie zielnej występuje miesięcznica trwała. Niewielkie obszary źródliskowe porasta zbiorowisko *Cardamino-Chrysosplenietum* z gwiazdnicą gajową *Stellaria nemorum* i śledziennicą skrętolistną *Chrysosplenium alternifolium* oraz rzeżuchą gorzką *Cardamine amara* subsp. *amara*.

Na terenie rezerwatu odnotowano występowanie blisko 140 gatunków roślin naczyniowych, z których kilkanaście podlega ochronie prawnej. Spośród gatunków podlegających ochronie wymienić można: widłaka jałowcowatego, widłaka wronca, śnieżyczkę przebiśnieg, kopytnik pospolity, przytulię wonną, goryczkę trojeściową, pierwiosnkę wyniosłą. Kilka drzew osiągnęło wymiary pomników przyrody: buk zwyczajny i wiąz górski o obwodach pni powyżej 300 cm i jawor o obwodzie około 250 cm.

- „Kopce” – rezerwat leśny, utworzony w 1953 roku, powierzchnia 14,77 ha, położony na terenie Cieszyna. Ochroną rezerwatową objęty został izolowany kompleks lasu liściastego i mieszanego, położony na zboczu i wierzchołku prawego brzegu doliny Olzy w Cieszynie Markłowicach.

Na północnym stoku jaru przecinającego rezerwat rośnie żyzna buczyna karpacka, z dominującym bukiem oraz występującym w domieszce jaworem, klonem pospolitym *Acer platanoides* i jesionem wyniosłym oraz nielicznym świerkiem. Stosunkowo słabo zwarty podszyt tworzy głównie bez czarna *Sambucus nigra*; w runie rośnie żywiec gruczołowaty, kokorycz pełna oraz łanowo czosnek niedźwiedzi. Większą część rezerwatu porasta grąd subkontynentalny, w którego drzewostanie dominuje grab i dąb szypułkowy. Mniej licznie występują: lipa drobnolistna, klon polny, jawor, modrzew europejski *Larix decidua* oraz wiąz górski. W podszyciu rosną: dereń świdwa *Cornus sanguinea*, czeremcha pospolita, trzmielina pospolita *Euonymus europaeus* i głóg jednoszyjkowy *Crataegus monogyna*. Runo jest bogate, z wieloma gatunkami grądowymi, takimi jak przylaszczka pospolita, miódunka ćma *Pulmonaria obscura*, kokoryczka wielokwiatowa *Polygonatum multiflorum*, gwiazdnica wielokwiatowa *Stellaria holostea*, przytulia Schultesa *Galium schultesii*, a szczególną uwagę zwraca licznie występująca tu cieszynianka wiosenna. Niewielkie fragmenty rezerwatu porasta łąg wiązowo-jesionowy. Spośród ponad 160 gatunków roślin naczyniowych rosnących w rezerwacie kilkanaście podlega ochronie prawnej: wawrzynek wilczełyko, bluszcz pospolity, kukułka Fuchsa, kruszczyk szerokolistny, gnieźnik leśny, obrazki alpejskie, śnieżyczka przebiśnieg, skrzyp olbrzymi, parzydło leśne, kalina koralowa, przytulia wonna, pierwiosnka wyniosła, konwalia majowa, kopytnik pospolity i wspomniana już przylaszczka pospolita. Wiele drzew – graby, buki, jawory i wiąz – osiągnęło wymiary pomnikowe. Na terenie rezerwatu występuje szereg gatunków zwierząt podlegających ochronie lub rzadkich, m.in. 5 gatunków chrząszczy znajdujących się na czerwonej liście zagrożonych chrząszczy Górnego Śląska.

Rezerwat przecina jar, w którego wschodniej części znajduje się tzw. Ondraszka Dziura, niewielka jaskinia powstała w cieszynianie. Od strony południowej do rezerwatu przylega użytek ekologiczny „Łąki na Kopcach”. W pobliżu rezerwatu znajduje się ponadto miejska oczyszczalnia ścieków oraz składowisko odpadów komunalnych i osadów.

- „Zadni Gaj” – rezerwat leśny, utworzony w 1957 roku, o powierzchni 6,39 ha, położony w Cisownicy, gmina Goleszów (440–519 m n.p.m.). Granice rezerwatu obejmują wierzchołek wzgórza o wysokości 519 m n.p.m., położonego na północ od góry Tuł.

Rezerwat został utworzony w celu ochrony i zachowania naturalnego stanowiska cisa pospolitego. Panującym zbiorowiskiem roślinnym jest zdegradowana postać żywej buczyny karpackiej. W drzewostanie o dużym zwarciu

dochodzącym do 85% dominuje świerk (nasadzony w połowie XIX wieku), z domieszką jodły, buka, jesionu, modrzewia, dębu szypułkowego, klonu polnego, jaworu i wiązu górskiego. Bucznina o charakterze zbliżonym do naturalnego występuje jedynie w południowej części rezerwatu. W podszyciu rośnie głównie bez czarny oraz leszczyna pospolita i wiciokrzew suchodrzew *Lonicera xylosteum*. W runie istotny udział ma szczyr trwały *Mercurialis perennis*, a charakterystyczny dla buczyny żywiec gruczołowaty występuje nielicznie, podobnie jak żywiec dziewięciolistny; ogółem flora naczyniowa rezerwatu liczy 173 gatunki. Kilkanaście gatunków podlega ochronie: kalina koralowa, bluszcz pospolity, śnieżyczka przebiśnieg, pierwiosnka wyniosła, wawrzynek wilczełyko, kruszczyk szerokolistny, kruszczyk siny, listera jajorowata, podkolan biały, zimowit jesienny. W rezerwacie występuje wiele gatunków zwierząt objętych ochroną. Na szczególną uwagę zasługują rzadkie owady z rodzin biegaczowatych i kusakowatych, m.in. *Siagonu quadricorne* (gatunek notowany na kilku stanowiskach w Polsce) oraz *Gyrophaeneo latisima* (znany z kilku stanowisk w okolicach Warszawy i Przemysła, od kilkudziesięciu lat nie notowany; odnaleziony w ostatnich latach także w rezerwacie „Kopce”).

W rezerwacie rosną 43 okazy cisa o wysokości powyżej 1,3 m, w tym liczne formy drzewiaste. Większość cisów rośnie na obrzeżach lasu. Wiek najstarszych okazów – osiągających 9–13 m wysokości i do 42 cm średnicy pnia (mierzonej w pierśnicy, czyli na wysokości 130 cm) – szacuje się na ponad 200 lat. W ostatnich latach stwierdzono występowanie naturalnych odnowień cisa (młodych siewek cisów), prowadzone były także próby jego podsadzania. Największe skupisko cisów jest wygradzone dla ochrony przed zwierzyną leśną i owcami wypasanymi na łąkach w sąsiedztwie rezerwatu. Okazy cisa są ponumerowane, co umożliwia prowadzenie systematycznych i szczegółowych badań oraz obserwacji dotyczących ich przyrostu i kondycji.

- „Wisła” – rezerwat faunistyczny i wodny, utworzony w 1959 roku, powierzchnia 17,61 ha, położony na terenie miasta Wisły (575–995 m n.p.m.). Cel utworzenia rezerwatu: ochrona pstrąga w najbardziej naturalnych warunkach bytowania. Za rezerwat został uznany źródłowy odcinek rzeki Wisły do jej połączenia z potokiem Malinka. Ochroną objęto potok Malinka od źródeł do ujścia wraz ze wszystkimi dopływami, potoki Białą i Czarną Wiselkę ze wszystkimi dopływami oraz odcinek Wisły od miejsca połączenia się potoków Czarnej i Białej Wiselki do ujścia potoku Malinka wraz ze wszystkimi dopływami (od początku istnienia rezerwatu niejasny jest dokładny przebieg granic rezerwatu, jak i stosunki własnościowe terenów objętych ochroną).

Rezerwat został utworzony dla ochrony pstrąga potokowego, który obecnie występuje jedynie w potoku Malinka, natomiast od wielu lat – z uwagi

na zakwaszenie wód oraz wysokie stężenie związków glinu (toksyczne dla pstrąga) – gatunek ten nie występuje w wodach Czarnej Wiselki, a w Białej Wiselce spotykany jest tylko sporadycznie. Na obszarze rezerwatu znajdują się dwie sztuczne zapory (Wisła-Malinka, Wisła-Czarne), które również utrudniają wędrówkę pstrągów w górę potoków. Znaczenie tego rezerwatu jest jednak szersze niż wynika to z zapisów powołujących go do życia. W dolinach obu Wisłek występują interesujące formy geomorfologiczne: progi z wodospadami (m.in. „Kaskady Rodła”), kotły eworsyjne, płyty ześlizgowe, rynny (Strzebiński, Słomka 2007). Odsłaniają się także interesujące profile geologiczne, a na stromych zboczach doliny Białej Wiselki można zobaczyć ostańce i wychodnie warstw skalnych. Wzdłuż potoków występują następujące zbiorowiska roślinne: w najwyższych położeniach – bór jodłowoświerkowy, niżej buczyna karpacka i las jodłowy, bezpośrednio nad potokami – nadrzeczna olszyna górską. Flora rezerwatu (dolin potoków) liczy 239 gatunków roślin naczyniowych, w tym gatunki podlegające ochronie prawnej, m.in. rosnące w zbiorowiskach ziołoroślowych omieg górski, tojad mocny i parzydło leśne. Źródlika Białej i Czarnej Wiselki znajdują się w granicach rezerwatu „Barania Góra”.

- „Lasek Miejski nad Puńcówką” – rezerwat florystyczny, utworzony w 1961 roku, obejmuje powierzchnia 7,74 ha na terenie Cieszyna (280–290 m n.p.m.). Rezerwat powołano w celu zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych stanowiska cieszyńnianki. Ochroną objęty został niewielki, izolowany kompleks leśny, położony na prawym brzegu doliny Olzy, na wysokości ujścia Puńcówki do Olzy.

Teren rezerwatu porasta las łąkowy, przy czym ostatnio jako panujący na terenie rezerwatu zidentyfikowano zespół podgórskiego lasu brzostowo-jesionowego *Hacquetio-Fraxinetum*, którego gatunkami charakterystycznymi są cieszyńnianka wiosenna oraz obrazki alpejskie. Zespół ten, występujący głównie na terenie Słowenii, Austrii i Czech, w Polsce został opisany jedynie na terenie Pogórza Cieszyńskiego. Najlepiej zachowane fragmenty tego zbiorowiska występują głównie w południowej części rezerwatu. Godnym podkreślenia walorem rezerwatu była bardzo wysoka zasobność drzewostanów wynosząca do niedawna 766 m³/ha (czyli objętość drewna na 1 ha lasu). Niestety, w okresie kilku ostatnich lat, z uwagi na porażenie grafiozą (choroba grzybowa), zamarły i zostały usunięte prawie wszystkie starsze wiązy rosnące na chronionym obszarze. Część północna Łasku Miejskiego jeszcze w XIX wieku była odlesiona; obecnie w tej części rezerwatu można odnaleźć fragmenty liniowych nasadzeń drzew pochodzących najprawdopodobniej z przełomu XIX i XX wieku. W drzewostanie dominuje jesion (częściowo sadzony), grab, dąb szypułkowy, lipa, wiąz górski i pospolity, klon zwyczajny i polny oraz jawor. W podszyciu licznie występują gatunki krzewów. Bogate jest runo z wieloma gatunkami roślin lasów liściastych oraz liczną populacją

cieszynianki wiosennej. Ogółem na terenie rezerwatu występują 184 gatunki roślin naczyniowych, spośród których do gatunków podlegających ochronie zaliczają się: obrazki alpejskie, bluszcz pospolity, barwinek pospolity, lilia złotogłów, śnieżyczka przebiśnieg, listera jajowata, kruszyna pospolita, kalina koralowa, pierwiosnka wyniosła, kopytnik pospolity. Z uwagi na położenie blisko centrum Cieszyna rezerwat znajduje się pod silną antropopresją, m.in. jest wykorzystywany jako park oraz miejsce rekreacji i wypoczynku, co powoduje synantropizację flory (blisko 70 gatunków, czyli jedna trzecia flory to rośliny synantropijne) i niszczenie fragmentów rezerwatu. Od strony południowo-zachodniej do rezerwatu przylega użytek ekologiczny „Łęg nad Puńcówką”.

- „Lasek Miejski nad Olzą” – w 1961 roku utworzony rezerwat florystyczny o powierzchni 4,08 ha, położony na terenie Cieszyna (280–298 m n.p.m.). Ochroną objęty został wąski pas lasu liściastego rosnącego na prawym, stromym zboczu doliny Olzy w Błogocicach, w celu zachowania fragmentu lasu o charakterze naturalnym oraz stanowiska cieszynianki wiosennej.

Pewne fragmenty rezerwatu porasta dobrze wykształcone i zachowane zbiorowisko grądu subkontynentalnego z lipą, dębem, grabem, klonem zwyczajnym i polnym oraz jaworem; niektóre partie porastają także grąd ubogi oraz podgórski las brzostowo-jesionowy. Drzewostan cechuje wysoka zasobność wynosząca 597 m³/ha. Wśród drzew licznie występują pomnikowe okazy jaworów, dębów i lip. Populacja cieszynianki wiosennej jest nieliczna i zagrożona wymarciem (w niektórych opracowaniach rezerwat ten określany jest jako miejsce najliczniejszego występowania w Polsce cieszynianki wiosennej, co jest niezgodne ze stanem rzeczywistym). W runie obok cieszynianki bardzo licznie rosną obrazki alpejskie oraz szereg gatunków typowo grądowych (np. przytulia Schultesa). Gatunkami podlegającymi ochronie, rosnącymi na terenie rezerwatu, są: bluszcz pospolity, śnieżyczka przebiśnieg, parzydło leśne, listera jajowata, kruszczyk szerokolistny, konwalia majowa, kopytnik pospolity, kalina koralowa, pierwiosnka wyniosła, przylaszcza pospolita. Flora rezerwatu liczy łącznie około 170 gatunków roślin naczyniowych. Uwagę zwraca także rosnąca w runie rezerwatu miesięcznica trwała, gatunek charakterystyczny dla zbiorowiska jaworzyny górskiej, której niewielki płat został wyróżniony w północnej części rezerwatu, bezpośrednio nad Młynówką.

Rezerwat przylega do obszarów zabudowanych i jest poddany silnej antropopresji, co powoduje duże zagrożenie dla niektórych fragmentów lasu. Od strony południowej do rezerwatu przylega dobrze zachowany las grądowy z bogatym runem, objęty ochroną jako zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Las w Błogocicach”. Zespół ten łączy rezerwat „Lasek Miejski nad Olzą” z rezerwatem „Velké Doly”, położonym na terenie Republiki Czeskiej.

- „Rotuz” – rezerwat torfowiskowy, utworzony w 1966 roku, zajmujący powierzchnię 40,63 ha (255–262 m n.p.m.). Chroniony obszar położony jest na terenie gminy Chybie w powiecie cieszyńskim i Czechowic-Dziedzic w powiecie bielskim. Ochroną objęto fragment torfowiska przejściowego z charakterystycznymi zbiorowiskami roślinności bagiennej. Wokół rezerwatu utworzono otulinę o powierzchni 136,29 ha.

Na terenie rezerwatu przeważają torfowiska przejściowe z fragmentami torfowisk niskich (w miejscach silnie podtapianych) i torfowisk wysokich (niewielkie fragmenty z bagnem zwyczajnym *Ledum palustre* i żurawiną błotną *Oxycoccus palustris*). Dominują tu zbiorowiska mszaru przygiętkowego *Rhynchosporion-albae*, mszaru wełniankowego *Eriophoro angustifolii-Sphagnetum* oraz zbiorowiska z trzcina pospolitą *Phragmites australis-Sphagnum recurvum*. Niewielkie fragmenty zajmują także zbiorowiska z drzewostanem sosnowym: bagiennego boru trzcinnikowego *Calamagrostio villosae-Pinetum*, kontynentalnego boru mieszanego *Quercu roboris-Pinetum*, śródładowego boru wilgotnego *Molinio-Pinetum*. Ogółem flora rezerwatu liczy 77 gatunków roślin naczyniowych, 68 gatunków mchów i 19 gatunków wątrobowców. W runie dominują mchy torfowce *Sphagnum sp.* oraz inne mszaki, a wśród roślin naczyniowych uwagę zwracają – rosiczka okrągłolistna, skrzyp błotny *Equisetum palustre*, wełnianka szerokolistna *Eriophorum latifolium*, żurawina błotna, bobrek trójlistkowy *Menyanthes trifolia*. Do gatunków objętych ochroną zaliczają się: rosiczka okrągłolistna, kukułka szerokolistna, widłak jałowcowaty, bagno zwyczajne, bobrek trójlistkowy, kruszyna pospolita. Największą osobliwością przyrodniczą rezerwatu jest występowanie fragmentów mszaru kępkowo-dolinkowego *Sphagnum magellanici boreale*, zbiorowiska zakwalifikowanego w czerwonej liście zbiorowisk roślinnych Górnego Śląska do kategorii V, czyli narażone (zbiorowisko tego typu może wyginać np. wskutek osuszania terenu). Jako osobliwość florystyczną rezerwatu wskazać należy występowanie turzycy bagiennej *Carex limosa*, gatunku uznanego w czerwonej liście roślin naczyniowych Polski za narażony (kategoria V). Spośród zwierząt występujących na terenie rezerwatu należy wymienić szczególnie bogatą faunę ptaków, z których na wyróżnienie zasługuje stwierdzone występowanie słonki *Scolopax rusticola* (prawdopodobnie lęgowa), bociana czarnego, żurawia *Grus grus*, bielika (para obserwowana w 1995 roku). Nazwa rezerwatu „Rotuz” pochodzi od niemieckiego słowa *Rathaus*, czyli ratusz. Jak głosi legenda, w miejscu torfowiska znajdowało się dawniej miasto, które zapadło się pod ziemię i tylko podczas lat suchych można czasem dostrzec ponad błotami wieżę miejskiego ratusza.

- „Czantoria” – rezerwat leśny, utworzony w 1996 roku, powierzchnia 97,71 ha, położony na północnym stoku Wielkiej Czantorii na terenie Ustronia, obszar źródliskowy potoku Suchego i potoku Poniwiec (575–995 m n.p.m.).

Rezerwat został utworzony dla ochrony naturalnego zbiorowiska leśnego regla dolnego z zachowanymi zbiorowiskami: kwaśnej buczyny karpackiej – porastającej wyższe partie stoku, ze znaczącym udziałem w runie gatunków borowych (m.in. borówka czarna, widłak wroniec); żyznej buczyny karpackiej – stanowiącej dominujące zbiorowisko rezerwatu; jaworzyny karpackiej – porastającej zbocza głębokiego jaru Suchego Potoku, z dużym udziałem w warstwie krzewów, a czasem w warstwie drzew jarzębiny *Sorbus aucuparia*. W drzewostanie żyznej buczyny karpackiej dominuje buk z dużym udziałem jesionu, jaworu i klonu. Jesiony – co jest ewenementem w skali całych Karpat Polskich – rosną w buczynie na wysokości 600–900 m n.p.m. i miejscami całkowicie dominują w drzewostanie, tworząc najwyższą warstwę drzew (150-letni fragment rezerwatu o powierzchni około 6 ha). Drzewa tego gatunku dorastają do 33 m wysokości i osiągają ponad 80 cm średnicy pnia. Nieco niższe są jawory dorastające do 28 m wysokości i 100 cm średnicy pnia; wśród jaworów najokazalszy ma ponad 380 cm obwodu. W runie na terenie rezerwatu występują gatunki podlegające ochronie, m.in. widłak wroniec i widłak jałowcowaty, parzydło leśne, wawrzynek wilczełyko, śnieżyczka przebiśnieg, tojad mocny, podrzeń żebrowiec, paprotka zwyczajna, kopytnik pospolity, przytulia wonna, goryczka trojeściowa. Ponadto na uwagę zasługują gatunki ziołoroślowe: jaskier platanolistny, starzec gajowy, róża alpejska *Rosa pendulina*; z innych gatunków warto wymienić: paprotnik Brauna, piżmaczek wiosenny *Adoxa moschatelina*, żywiec gruczołowaty i żywiec bulwkowaty (cebulkowy) *Dentaria bulbifera*. Na pniach drzew stwierdzano występowanie rzadkiego i podlegającego ochronie gatunku grzyba soplówki jodłowej *Hericium flagellum*. Tereny źródłiskowe porastają zbiorowiska ziołoroślowe z parzydłem leśnym, jaskrem platanolistnym i różą alpejską. W rezerwacie odbywa się jedno z większych w tym rejonie Beskidu Śląskiego rykowisko jeleni. Czasami pojawia się ryś i wilk, obserwowano również puchacza i bociana czarnego. Rezerwat graniczy ze znajdującym się na terenie Republiki Czeskiej rezerwatem przyrody również noszącym nazwę „Czantoria” i utworzonym w celu ochrony cennych lasów bukowych.

- „Skarpa Wiślicka” – rezerwat leśny, utworzony w 1996 roku, o powierzchni 24,17 ha. Ochroną został objęty fragment stromego zbocza na lewym brzegu doliny Wisły w Wiślicy, gmina Skoczów (279–350 m n.p.m.).

Na terenie rezerwatu rośnie żyzna buczyna karpacka (zbiorowisko dominujące) i podgórski łęg jesionowy *Carici remotae-Fraxinetum*, przy czym, z uwagi na skład gatunkowy drzewostanów oraz licznie występującą cieszyniankę wiosenną i obrazki alpejskie, obecnie na większości terenu rezerwatu identyfikowany jest zespół podgórskiego lasu brzostowo-jesionowego. W drzewostanie występuje buk, jesion, jawor, grab, wiąz, lipa, dąb i klon polny. Uwagę zwraca co najmniej kilkanaście okazałych buków, jesionów, jaworów i wiązków o rozmiarach pomników przyrody. Najstarszy fragment

lasu liczy około 140 lat. Rezerwat ten jest także największym naturalnym skupiskiem wiązu górskiego na terenie Śląska Cieszyńskiego. Bardzo charakterystyczny dla tego terenu jest dość liczny udział w drzewostanie czerśni ptasiej *Prunus avium*, która, kwitnąc wczesną wiosną, jest doskonale widoczna na tle jeszcze bezlistnych koron pozostałych drzew. Runo jest bogate (z terenu rezerwatu podaje się około 120 gatunków roślin naczyniowych), z wieloma gatunkami lasów siedlisk żyznych oraz z dużą populacją cieszyńnianki wiosennej. Na podkreślenie zasługuje rosnący tu stosunkowo rzadki storczyk błądy. Szczególnie charakterystyczne dla rezerwatu są rozległe „łaki” czosnku niedźwiedziego, którego intensywny zapach jest wyczuwalny daleko poza obszarem występowania. Do gatunków podlegających ochronie należą: storczyk błądy, śnieżyczka przebiśnieg, bluszcz pospolity, barwinek pospolity, skrzyp olbrzymi, wawrzynek wilczełyko, obrazki alpejskie, kruszyna pospolita, pierwiosnka wyniosła, kopytnik pospolity, kalina koralowa, przytulia wonna, przylaszczka pospolita. Teren rezerwatu przecinają liczne malownicze jary, będące efektem naturalnych procesów erozyjnych. W środkowej części rezerwatu znajduje się obszar dawnego osuwiska ze źródłiskiem z martwicą wapienną oraz porośnięty roślinnością charakterystyczną dla miejsc podmokłych ze skrzypem olbrzymim i kniecią błotną (kaczeńcem) *Caltha palustris*. Rezerwat – jako jeden z czterech izolowanych obszarów – wszedł w skład SOOS „Cieszyńskie Źródła Tufowe” w ramach polskiej sieci obszarów Natura 2000 (patrz s. 115).

- „Morzyk” – rezerwat leśny, utworzony w 1996 roku, o powierzchni 10,25 ha, położony na terenie Grodźca Śląskiego w gminie Jasienica (330–347 m n.p.m.). Rezerwat obejmuje południowo-zachodnie stoki wzgórza oraz wąwozy i stawy w Grodźcu Śląskim. Jest to izolowany kompleks leśny położony w pobliżu zamku rodziny Grodzieckich z XVI wieku i parku zamkowego z przełomu XVIII i XIX wieku.

Rezerwat został utworzony dla ochrony i zachowania naturalnego fragmentu lasu grądowego (grąd subkontynentalny niski i grąd subkontynentalny wysoki) i żyznej buczyny karpackiej, z licznymi drzewami o wymiarach pomnikowych (szczególnie godne uwagi są wspaniałe buki). W rezerwacie stwierdzono występowanie ponad 150 gatunków roślin naczyniowych, z których kilka podlega ochronie prawnej (m.in. przytulia wonna, kopytnik pospolity, przylaszczka pospolita). W drzewostanie grądu występuje lipa drobnolistna, jesion wyniosły, dąb szypułkowy; mniej licznie rośnie tu również świerk pospolity i jawor; w runie dominuje niecierpek pospolity, przytulia wonna, czyściec leśny *Stachys sylvatica*, przytulia Schultesa – gatunek charakterystyczny dla zespołu grądu. W buczynie drzewostan tworzy głównie buk (osiągający do 40 m wysokości i 100 cm średnicy). W runie buczyny najliczniej występuje przytulia wonna, a obok niej czerniec gronkowy *Actea spicata*, miodunka ćma i kopytnik pospolity. Na terenie rezerwatu obserwo-

wano m.in. bociana czarnego i myszołowa *Buteo buteo*. Północny fragment chronionego kompleksu leśnego o powierzchni około 1 ha został wyłączony z ochrony rezerwatowej w związku z budową drogi szybkiego ruchu Cieszyn - Bielsko-Biała.

Walory przyrodnicze rezerwatu podnosi także występowanie na jego terenie źródła z martwicą wapienną (teren ten wchodzi w skład SOOS „Cieszyńskie Źródła Tufowe”). Nazwa rezerwatu bierze się od nazwy źródła wypływającego na terenie lasu, którego wody - według lokalnych wierzeń i podań - mają uśmierzać, czyli „morzyć” ból i cierpienia. Na obszarze rezerwatu znajduje się również stanowisko archeologiczne - fundamenty grobowca nieustalonego wieku (z kamienia łamanego).

- „Dolina Łańskiego Potoku” - rezerwat leśny, utworzony w 1998 roku, o powierzchni 47,07 ha i położony w Grodźcu Śląskim, na terenie Jasienicy (345-392 m n.p.m.). Ochroną rezerwatową objęty został górny odcinek doliny Łańskiego Potoku, prawobrzeżnego dopływu łownicy.

Rezerwat został utworzony dla ochrony i zachowania bogatych pod względem florystycznym naturalnych zbiorowisk leśnych piętra pogórza i ich siedliskowego zróżnicowania w obrębie podgórskiej doliny oraz miejsc przebywania i rozrodu licznych gatunków płazów. Wśród zbiorowisk leśnych na tym terenie występują: podgórski łęg jesionowy, nadrzeczna olszyna górską, grąd subkontynentalny i żyzna buczyna karpacka; ponadto z terenu rezerwatu opisano 6 zbiorowisk nieleśnych. Na tym obszarze stwierdzono występowanie łącznie 190 gatunków roślin naczyniowych, w tym podlegających ochronie, np. wawrzynek wilczełyko, gnieźnik leśny, listera jajowata, podkolan biały, ciemiężca zielona, pierwiosnka wyniosła, kalina koralowa. Na wyróżnienie zasługuje bardzo bogate stanowisko ciemiężycy zielonej. Na terenie rezerwatu obserwowano m.in. bociana czarnego, a wśród płazów na szczególną uwagę zasługuje ednemiczny gatunek traszki karpackiej. Walory krajobrazowe rezerwatu podnosi fragmentami wijący się, a fragmentami płynący w głębokim jarze o stromych zboczach Łański Potok.

- „Jaworzyna” - utworzony w 2003 roku, obejmujący powierzchnię 40,03 ha (490-725 m n.p.m.) i położony w zachodniej części Doliny Wapienicy, na północno-wschodnim zboczu Wysokiego, w granicach Bielska-Białej. Obszar ten ma wybitne walory krajobrazowe - jest fragmentem zalesionej doliny ze zbiornikiem zaporowym Wapienica.

Na terenie rezerwatu chroni się najlepiej zachowane w Beskidzie Śląskim zbiorowisko jaworzyny górskiej *Lunarno-Aceretum* w wariantcie typowym z jaworem i bukiem, a także z jesionem w warstwie drzew, z licznym udziałem chronionych gatunków roślin i zwierząt oraz drzew o wymiarach pomnikowych. Typowa postać tego zespołu porasta strome i pokryte rumoszem skalnym stoki. W drzewostanie rośnie jawor, buk, wiąz górski i świerk. Natomiast kamienistą dolinkę potoku Wapienica porastają płaty jaworzyny z je-

sionem, mniejszym udziałem jawora i domieszka ą olszy szarej. W runie występują miesięcznica trwała, narecznica samcza, niecierpek pospolity, szczyr trwały, żywiec bulwkowaty i gruczołowaty, pokrzywa. Stoki z glebą o mniejszej wilgotności porastają płaty buczyny kwaśnej z kosmatką gajową, trzcinnik leśny *Calamagrostis arundinacea* oraz wiechliną gajową *Poa nemoralis*. Na niewielkich powierzchniach chronionego terenu wytworzyła się żyzna buczyna karpacka. Ogółem na terenie rezerwatu stwierdzono występowanie około 160 gatunków roślin naczyniowych, spośród których ochronie prawnej podlegają: podrzeń żebrowiec, śnieżyczka przebiśnieg, parzydło leśne, wawrzynek wilczelyko, lilia złotogłów, podkolan biały, przytulia wonna, kopytnik pospolity, pierwiosnka wyniosła, goryczka trojeściowa, kruszyna pospolita oraz kalina koralowa. Nad zbiornikiem zaporowym rosną dwa okazałe drzewa o obwodach pni 350 i 380 cm. Spośród występujących tu zwierząt można wymienić gatunki typowe dla lasów, takie jak dzik, jeleń szlachetny i sarna, a także ryjówka aksamitna *Sorex araneus*, kuna leśna, wiewiórka. Na obrzeżach zbiornika żeruje bocian czarny, natomiast płazy i gady reprezentują: salamandra plamista, żaba trawna i kumak górski oraz jaszczurka żyworodna, padalec, żmija zygzakowata i zaskroniec.

PARKI KRAJOBRAZOWE

Park krajobrazowy jest wielkoobszarową formą ochrony przyrody, którą tworzy się dla ochrony nie tylko obszarów cennych ze względu na występujące i zachowane ekosystemy naturalne lub stosunkowo w niewielkim stopniu przekształcone przez człowieka, lecz także z uwagi na istniejące zabytki kultury materialnej. Przedmiotem ochrony są więc obszary, na których w sposób harmonijny i zrównoważony współistnieje środowisko przyrodnicze i kulturowe. Celem tworzenia parków krajobrazowych jest zachowanie i popularyzacja wartości przyrodniczych, historycznych, kulturowych i krajobrazowych danego obszaru, przy jednoczesnym jego racjonalnym zagospodarowaniu. W parku krajobrazowym nie wyklucza się prowadzenia działalności gospodarczej, a wręcz popiera niektóre jej formy (związane np. z turystyką, rekreacją i wypoczynkiem).

W 1998 roku rozporządzeniem wojewody bielskiego utworzony został Park Krajobrazowy Beskidu Śląskiego. Park ma powierzchnię 38 620 ha i jest położony na obszarze następujących gmin: Bielsko-Biała, Brenna, Buczkowice, Golezów, Istebna, Jaworze, Lipowa, Milówka, Radziechowy-Wieprz, Szczyrk, Ustroń, Węgierska Górka, Wilkowice i Wisła. Wokół parku krajobrazowego utworzona została strefa ochronna, czyli otulina o powierzchni 22 285 ha, która oprócz terenów gmin wymienionych powyżej obejmuje również część obszarów gminy Jasienica i Skoczów. Zdecydowaną większość powierzchni parku zajmują lasy. Z obszaru objętego granicami parku wyłączone zostały gęsto zabudowane i zaludnione doliny, np. dolina Wisły i do-

lina Brennicy (Chromik i in. 2000, 2003). Park krajobrazowy stanowi rodzaj „otuliny” dla istniejących i projektowanych rezerwatów przyrody; chronione są w jego granicach również zabytki kultury materialnej, np. budownictwa wiejskiego na terenie Koniakowa i Istebnej. Na obszarze Parku Krajobrazowego Beskidu Śląskiego znajduje się 5 rezerwatów przyrody (w granicach Śląska Cieszyńskiego): „Barania Góra”, „Wisła”, „Stok Szyndzielni”, „Czantoria” i „Jaworzyna”, kolejne dwa rezerwaty – „Zadni Gaj” oraz „Dolina Łańskiego Potoku” – położone są otulinie Parku. Ponadto na tym terenie znajdują się użytki ekologiczne „Góra Tuł”, „Uroczysko Jasionka” i zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Dolina Wapienicy”.

Obszar Beskidu Śląskiego wydaje się być szczególnie predysponowany do objęcia taką formą ochrony, bowiem obok szczególnych walorów przyrodniczych, które wymagają zachowania i ochrony, rejon ten jest atrakcyjny turystycznie, z dużymi możliwościami rozwoju odpowiedniej infrastruktury.

OBSZARY CHRONIONEGO KRAJOBRAZU

Zgodnie z zapisem ustawowym obszarem chronionego krajobrazu winny zostać objęte tereny z wyróżniającym się krajobrazem, o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełniące funkcję korytarzy ekologicznych. We wschodniej części Śląska Cieszyńskiego powołano¹⁹ dotąd jeden tego typu obszar – na terenie Cieszyna.

- „Cieszyńskie Pogórze”^{*} – utworzony w 2007 roku, obejmujący obszar o powierzchni 830,8 ha, położony w Krasnej i Gułdowach, w zachodniej części Cieszyna.

Celem ochrony jest zachowanie charakterystycznego dla Pogórza Cieszyńskiego pagórkowatego krajobrazu, z mozaiką pól uprawnych, niewielkich lasów i zadrzewień śródpolnych, systemem miejscami głęboko wciętych dolin potoków (Bobrówka, Krasna, Boguniówka, Bielowiec) oraz rozproszoną zabudową o charakterze siedliskowym. Na terenie objętym ochroną znajdują się dwa proponowane rezerwaty przyrody „Strzeblin” i „Bielowiec” – kompleksy leśne ze zbiorowiskami grądów łągów jesionowych i olszowych, z licznymi gatunkami roślin i zwierząt podlegających ochronie prawnej oraz drzewami o wymiarach pomnikowych. Ponadto na tym terenie proponuje się utworzyć zespół przyrodniczo-krajobrazowy (lub użytek ekologiczny) „Chmielnik nad Bobrówką”, dla zachowania fragmentu koryta Bobrówki z meandrami i związaną z ciekami roślinnością i fauną.

ZESPOŁY PRZYRODNICZO-KRAJOBRAZOWE

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy ustanawia się dla ochrony cennych fragmentów krajobrazu naturalnego i kulturowego. Obok elementów przyrod-

¹⁹ Niektóre z form ochrony mogą wprowadzać rady gmin, co w tekście zostało zaznaczone poprzez dodanie * za nazwą danego obiektu.

nicznych znaczący wpływ na ustanowienie tej formy ochrony mają również elementy historyczno-pamiątkowe, a więc powstałe w wyniku działalności człowieka. Na Śląsku Cieszyńskim utworzono dotąd 8 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych²⁰.

- „Dolina Wapienicy”* - zespół utworzony w 2001 roku, o powierzchni 1 519,02 ha, położony w Bielsku-Białej. Obejmuje dolinę potoku Wapienica. Ochronie podlega krajobraz górskiej doliny potoku Wapienica w Beskidzie Śląskim, z licznymi typami zbiorowisk leśnych, charakterystycznych dla pięter pogórza, regla dolnego i regla górnego, z malowniczymi dolinami potoków górskich (dopływów Wapienicy) i zbiornikiem retencyjnym. W granicach zespołu znajdują się rezerваты przyrody „Stok Szyndzielni” i „Jaworzyna”.

- „Jaworze”* - forma ochrony powołana w 2001 roku na obszarze gminy Jaworze. Powierzchnia objęta ochroną wynosi 203 ha, a przedmiotem ochrony są fragmenty krajobrazu naturalnego i kulturowego Pogórza Śląskiego z charakterystyczną rzeźbą terenu obejmującego obszary z różnorodnymi formami zagospodarowania i użytkowania - tereny rolne, doliny cieków wodnych, niewielkie kompleksy lasów.

- „Lasek Miejski w Błogocicach”* - utworzony w roku 2002 na terenie Cieszyna. Tą formą ochrony objęty został kompleks leśny o powierzchni 4,11 ha, porastający fragment skarpy doliny Olzy w Błogocicach, graniczący od strony północnej z rezerwatem „Lasek Miejski nad Puńcówką”, a od strony południowej z rezerwatem „Velké Doly”, położonym w granicach Trzyńca i Czeskiego Cieszyna na terenie Republiki Czeskiej. Na terenie zespołu występują lasy grądowe i łęgowe, a z gatunków objętych ochroną: cieszynianka wiosenna, obrazki alpejskie, buławnik mieczolistny, kopytnik pospolity, kalina koralowa, przylaszczka pospolita, bluszcz pospolity, przytulia wonna. Wśród zwierząt uwagę zwracają: salamandra, sarna, borsuk.

- „Sarni Stok”* - zespół powołany w 2002 roku, położony na terenie miasta Bielsko-Biała w dzielnicy Stare Bielsko, na zboczu wzniesienia Trzy Lipki, zajmujący powierzchnię 11,09 ha. Obejmuje fragment Pogórza Śląskiego, a jego osią jest dolina potoku, którą porasta grąd subkontynentalny. W drzewostanie rośnie wiele drzew o rozmiarach pomnikowych, a wśród chronionych gatunków roślin występują m.in. kukułka szerokolistna, listera jajowata, pióropusznik strusi, bluszcz pospolity, natomiast ze zwierząt wymienić można gatunki: kumak górski, rzekotka drzewna, krogulec *Accipiter nisus*, myszołów, pełzacz leśny *Certhia familiaris*, pustułka, zając, sarna,

²⁰ Niektóre z zespołów przyrodniczo-krajobrazowych oraz użytków ekologicznych były ustanawiane niejako dwukrotnie - najpierw w latach 90. ubiegłego wieku, a następnie - po zmianie ustawy o ochronie przyrody - ponownie po roku 2001. W niniejszym opracowaniu podano rok ostatniego powołania danej formy ochrony.

tchórz *Mustela putorius*. Na terenie zespołu znajdują się także dwa polskie bunkry wybudowane w 1939 roku.

- „Bluszcze na Górze Zamkowej”* - utworzony w 2003 roku, położony w centrum Cieszyna, na południowo-zachodnim stoku Góry Zamkowej od strony Olzy. Powierzchnia zespołu wynosi 0,42 ha, a ochroną zostało objęte bogate stanowisko bluszczu pospolitego z licznymi okazami kwitnącymi. W runie występują pojedyncze okazy obrazków alpejskich oraz mieszańcy trwałej.

- „Kaplicówka”* - zespół został utworzony w 2003 roku (w uchwale powołującej ten obiekt brak danych dotyczących jego powierzchni). Ochroną został objęty fragment wzgórza Kaplicówka w Skoczowie w celu zachowania walorów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych tego obszaru. Fragmenty terenu porasta roślinność o charakterze kserotermicznym, występują tu chronione gatunki roślin (goryczuszka orzęsiona, bluszcz pospolity, kopytnik pospolity, dziewięciśń bezłodygowy, kalina koralowa, kruszyna pospolita, przytulia wonna) oraz zwierząt (m.in. tygrzyk paskowany, różne gatunki trzmieli, jaszczurka zwinka), drzewa o wymiarach pomnikowych, natomiast walorem kulturowym jest kaplica będąca od 1871 roku miejscem kultu religijnego św. Jana Sarkandra.

- „Cygański Las”* - powołany w 2004 roku, o powierzchni 593 ha. Zespół obejmuje obszar popularnego terenu rekreacyjno-wypoczynkowego w granicach Bielska-Białej, na zboczach Koziej Góry oraz na północno-wschodnim zboczu góry Kołowrót. Ochroną objęty został naturalny krajobraz leśny piętra pogórza i regla dolnego Beskidu Śląskiego. Obszar cechuje się znacznym zróżnicowaniem szaty roślinnej, w której uwagę zwracają fragmenty starodrzewi z wieloma drzewami o wymiarach pomnikowych. Spośród zwierząt należy wspomnieć o bogatym zespole zachodniokarpaccich gatunków chrząszczy subalpejskich, żyjących tu na północno-zachodnim krańcu swego zasięgu.

- „Gościnna Dolina”* - zespół powstał w 2006 roku dla ochrony cennego przyrodniczo obszaru o powierzchni 39,18 ha, położonego na terenie miasta Bielska-Białej, w dzielnicy Olszówka. Jest to teren z zadrzewionymi jarami podgórskich potoków, w otoczeniu łąk, pól uprawnych oraz zabudowy mieszkaniowej. Podstawowym zbiorowiskiem leśnym jest grąd subkontynentalny, a cały obszar jest miejscem występowania i rozrodu płazów oraz występowania zwierzyny leśnej.

UŻYTKI EKOLOGICZNE

Użytek ekologiczny jest formą ochrony miejsc przyrodniczo cennych (przede wszystkim nieleśnych), na obszarze których dalsze zachowanie walorów przyrodniczych wymaga kontynuacji dotychczasowego sposobu użytkowania. Często są to tereny o niewielkiej powierzchni, istniejące na obsza-

Rzekotka

rze zmienionym w wyniku działalności człowieka, czasem wręcz powstałe w wyniku tej działalności. Na Śląsku Cieszyńskim utworzono dotąd 4 użytki ekologiczne.

- „Łąki na Kopcach”* - utworzony w 2003 roku, zajmuje powierzchnię 15,22 ha i jest położony w Boguszowicach, w północnej części Cieszyna, w rejonie ul. Motokrosowej i ul. Dzikiej.

Użytek ekologiczny obejmuje teren położony na prawym zboczu doliny rzeki Olzy o wystawie południowo-zachodniej i przylegający od strony południowej do rezerwatu „Kopce”. Ochroną objęte są przede wszystkim łąki oraz zarośla i zadrzewienia o charakterze zadrzewień śródpolnych. Teren ten od połowy lat 70. jest użytkowany jako tor motokrosowy, dzięki czemu możliwe jest utrzymywanie się na tym obszarze zbiorowisk nieleśnych (na uwagę zasługuje szczególnie zbiorowisko nawiązujące do murawy kserotermicznej z szeregiem interesujących gatunków roślin ciepłolubnych).

Cały teren objęty ochroną jest mozaiką różnorodnych siedlisk i związanych z nimi zbiorowisk roślinnych. Na obszarze użytku odnotowano występowanie blisko 70 gatunków roślin naczyniowych uznanych za rzadkie w skali kraju lub regionu albo objętych ochroną. Są to m.in. cieszynianka wiosenna, dziewięciśli beżłodygowy, bluszcz pospolity, centuria pospolita, goryczka krzyżowa, skrzyp olbrzymi, kruszczyk szerokolistny, zimowit jesienny, orlik pospolity, wawrzynek wilczętyko, obrazki alpejskie, wyżlina ciernista, pierwiosnka wyniosła, pierwiosnka lekarska, kopytnik pospolity, przytulia wonna, kruszyna pospolita, kalina koralowa. Warto także zwrócić uwagę na bogatą faunę tego terenu. Występują tu m.in. gatunki podlegające ochronie: ślimak winniczek, salamandra, traszka zwyczajna, kumak górski, ropucha szara, ropucha zielona, rzekotka drzewna, żaba trawna. Szczególnie bogata jest fauna jednej z grup chrząszczy - ryjkowców (113 gatunków). Warto także odnotować występowanie rzadkiego gatunku pająka podlegającego ochronie - tygryka paskowanego.

- „Łęg nad Puńcówką”* - utworzony w 2003 roku, powierzchnia 1,07 ha, położony w Cieszynie nad Puńcówką, w rejonie parku Pod Wałką. Ochroną został objęty teren terasy zalewowej położony w zakolu Puńcówki, przylegający do rezerwatu „Lasek Miejski nad Puńcówką”.

Prawie cały obszar użytku porasta młodnik tworzony przez olsze szare w wieku około 30–40 lat. Pojedynczo na tym terenie rosną także wierzba biała i wierzba krucha oraz klony jesionolistne *Acer negundo*. W runie dominują: pokrzywa, świerżabek orzęsiony i przytulia czepna *Galium aparine*. Ponadto raczej nielicznie na terenie terasy występują: uczepek trójlistkowy *Bidens tripartita*, knieć błotna, lepiężnik różowy *Petasites hybridus*, piżmacek wiosenny, bodziszek żałobny *Geranium phaeum* (gatunek ma status gatunku rzadkiego na regionalnej czerwonej liście roślin Górnego Śląska - Parusel i in. 1996), kielisznik zaroślowy *Calystegia sepium*. Duże skupiska tworzy rdest ostrokończysty. Teren ten był dawniej wykorzystywany jako zjazd skoczni narciarskiej, znajdującej się w Lasku Miejskim na skarpie od strony ul. Błogockiej. Skocznia przestała istnieć w latach sześćdziesiątych. Terasa została obsadzona drzewami i stała się terenem, na którym przebiega proces naturalnej sukcesji - następuje samorzutne tworzenie się zbiorowiska lasu łęgowego, typowego dla miejsc wilgotnych, rosnącego wzdłuż rzek i potoków.

- „Uroczysko Jasionka” - utworzony w 2003 roku, zajmujący powierzchnię 1,10 ha i położony na terenie gminy Jaworze, na stoku o ekspozycji zachodniej grzbietu Błotny - Przykra (818 m n.p.m.).

Ochronie podlegają walory faunistyczno-hydrologiczne obszaru obejmującego źródło „Bartek”, źródłiskowy odcinek potoku Jasionka oraz położony w pobliżu niewielki stawek. Jest to miejsce rozrodu płazów. Jest to także miejsce o walorach historycznych - w tym rejonie ukrywał się oddział „Bartka”, legendarnego przywódcy grup leśnych VII okręgu Narodowych Sił Zbrojnych.

- „Góra Tuł” - utworzony w 2007 r, o powierzchni 6,94 ha, obejmuje górę Tuł na terenie Lesznej Górnej w gminie Goleszów. Celem ustanowienia użytku jest zachowanie łąk storczykowych ze stanowiskami gatunków regionalnie rzadkich i ustępujących.

W 1948 roku na tym obszarze został utworzony rezerwat florystyczny o tej samej nazwie, obejmujący powierzchnię 14,98 ha, a przedmiotem ochrony były naturalne stanowiska storczykowatych i innych gatunków chronionych, w tym jedyne na Śląsku Cieszyńskim stanowiska dyptamu jesionolistnego (stanowisko historyczne). Większą część dawnego rezerwatu porasta roślinność zbiorowisk nieleśnych i zaroślowych. Na stoku południowym występują: łąka rajgrasowa *Arrhenatheretum medioeuropaeum*, murawa kserotermiczna z klasy *Festuco-Brometea*, pastwisko *Lolio-Cynosu- retum*, a także czyżnie *Pruno-Crataegetum*, z tarniną i głógami: dwuszyjko-

wym i jednoszyjkowym. Od strony północnej w partiach przyszczytowych występuje łąka górską z mieczykiem dachówkowatym *Gladiolo-Agrostietum*, a niewielkie powierzchnie porośnięte są żyzną buczyną karpacką (podzespół z czosnkiem niedźwiedzim). W rezerwacie w różnych okresach stwierdzano występowanie ponad 50 gatunków roślin podlegających ochronie (w tym blisko 30 gatunków storczyków), jednak podczas waloryzacji przeprowadzonej na terenie rezerwatu w 1995 roku nie odnaleziono z tej liczby 19 gatunków (w tym np. dyptamu jesionolistnego, obuwika pospolitego i pełnika europejskiego *Trollius europaeus*). Rezerwat od początku był objęty ochroną bierną, która uniemożliwia właściwą ochronę i zachowanie zbiorowisk łąkowych w ich stanie optymalnym. Warunkiem utrzymania bogatej gatunkowo roślinności łąkowej jest jej dalsze użytkowanie (koszenie w odpowiednim terminie wraz z pozyskaniem siana), w przeciwnym wypadku następują zmiany ilościowe i jakościowe w składzie gatunkowym, następuje sukcesja i w końcowym etapie pojawia się roślinność zaroślowa i leśna. Ponadto fragmenty rezerwatu były w różnych okresach niewłaściwie użytkowane, m.in. poprzez nawożenie mineralne, podsiewanie trawami, koszarowanie owiec, co również negatywnie odbiło się na walorach przyrodniczych tego terenu. Objęcie najcenniejszych fragmentów łąk ochroną, jako użytek ekologiczny, powinno pozwolić na zachowanie tego cennego przyrodniczo obszaru. Jako ciekawostkę należy odnotować, że na szczycie Tułu odkryto interesujące stanowisko archeologiczne - osadę z epoki żelaza.

STANOWISKA DOKUMENTACYJNE

Stanowiskami dokumentacyjnymi przyrody nieożywionej są niewyodrębniające się na powierzchni lub możliwe do udostępnienia, ważne pod względem naukowym i dydaktycznym miejsca występowania formacji geologicznych, nagromadzeń skamieniałości lub tworów mineralnych oraz fragmenty eksploatowanych i nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych. Na obszarze Śląska Cieszyńskiego utworzono dotąd jedno stanowisko dokumentacyjne.

- Odkrywka cieszynitu w Cieszynie* - utworzone w 2002 roku (uchwała Rady Miejskiej Cieszyna), o powierzchni 0,06 ha, położone w Boguszowicach, w północnej części Cieszyna, w rejonie ul. Krętej.

Za stanowisko dokumentacyjne uznano niewielką odkrywkę cieszynitu położoną pod estakadą ul. Granicznej (w rejonie ul. Krętej, w pobliżu budynku nr 12). Ściana cieszynitu ma długość około 25 m, wysokość do około 2,5 m, a budują ją skały magmowe o grubo- lub średnioziarnistej strukturze. W środkowej części odkrywki, na świeżym przełomie skał wyróżniają się czarne kryształy minerałów z szeregu hornblendy i pirokseny oraz szare i jasnoszare plagioklasy i skaleniowce. Na brzeżnych fragmentach odkrywki cieszynit jest zwietrzały.

POMNIKI PRZYRODY

Pomnik przyrody to szczególna forma ochrony, którą obejmuje się zazwyczaj pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupienia, o szczególnych walorach naukowych, kulturowych lub historycznych. Pomnikami mogą być drzewa rosnące pojedynczo lub w grupach czy alejach, oznaczające się swoistymi cechami, takimi jak np. znaczące rozmiary i sędziwy wiek. Pomnikami przyrody mogą być także głązy narzutowe, źródła, wodospady, skałki, jaskinie, odkrywki geologiczne, miejsca występowania rzadkich gatunków roślin itp.

Na obszarze Śląska Cieszyńskiego (uwzględniając pomniki przyrody występujące na obszarze zachodniej części Bielska-Białej, po rzekę Białą oraz w zachodniej części Wilkowic) znajduje się 280 pomników przyrody²¹ (Dorda 2009). Najwięcej pomników przyrody znajduje się na obszarze zachodniej części Bielska-Białej, po rzekę Białą (55 pomników przyrody), na terenie Brennej (54) i Cieszyna (36). W przypadku 96 pomników przyrody ochrona została wprowadzona uchwałami rad gmin, z czego 46 na terenie Brennej, 42 Bielska-Białej, 5 Cieszyna oraz po jednym pomniku przyrody w Czechowicach-Dziedzicach, Istebnej, Skoczowie i Zebrzydowicach. Ogółem tą formą chroni się 670 drzew, 13 tworów przyrody nieożywionej, jedno stanowisko pióropusznika strusiego i jeden okazały bluszcz pospolity. Najliczniej twory przyrody ożywionej i nieożywionej, chronione jako pomniki przyrody, występują na terenie Chybia (202 drzewa, przy czym są to dwa pomniki przyrody), Cieszyna (90 drzew), Bielska-Białej (72 drzewa i głąz narzutowy) oraz Brennej (58 drzew, 4 jaskinie oraz bluszcz pospolity). Pomnikami przyrody są drzewa 40 taksonów (gatunków, odmian, form), z których 22 to taksony rodzime; najliczniej chronione są dęby szypułkowe (329 drzew), lipy drobnolistne (113), kasztanowce pospolite (29), buki pospolite (28) i jesiony wyniosłe (28). Natomiast spośród tworów przyrody nieożywionej pomnikami przyrody są jaskinie (5), wychodnie skalne (4) oraz głązy narzutowe (3), ponadto pomnikiem przyrody jest także jedna odkrywka cieszyńnitu; najliczniej pomnikowe twory przyrody nieożywionej występują na terenie Wisły (4 wychodnie skalne i 2 jaskinie) oraz Brennej (4 jaskinie).

Spśród pomników przyrody ożywionej warto zwrócić uwagę na te, które stanowią ważny i charakterystyczny element krajobrazu Śląska Cieszyńskiego (m.in. Błarowski 1998, Dorda, Kawecki 2000, Jonderko, Śniegoń 2006, 2009). Do takich pomników przyrody z pewnością można zaliczyć aleję około 200 dębów rosnących w Chybiu (wzdłuż ul. Bielskiej i ul. Katowickiej), z których największe mają obwody pni przekraczające 500 cm. Do najokazalszych drzew należą m.in. dąb szypułkowy o obwodzie pnia ponad

²¹ Stan na dzień 31.12.2008.

840 cm, rosnący w parku pałacowym w Kończycach Wielkich (gmina Hażlach), jodła pospolita o obwodzie pnia 360 cm w Jaworzu Górnym, Leśnictwo Jaworze, dąb szypułkowy o obwodzie pnia 705 cm rosnący w Górkach Wielkich (gmina Brenna), klony polne o obwodach pni 300 cm, z których jeden rośnie w Cisownicy (Goeszów), a drugi na Gułdowach w Cieszynie, okazałe topole czarne rosnące w Jaworzu i Jasienicy oraz buki zwyczajne w Dębowcu, Jaworzu Górnym (obwód pnia 390 cm) i w Jaworzynce w gminie Istebna (obwód pnia 440 cm). Na uwagę zasługują także liczne drzewa gatunków nierodzimych, egzotycznych lub taksonów uprawnych, czyli tzw. kultywarów; do tej grupy drzew - pomników przyrody należą m.in. liczne kasztanowce białe *Aesculus hippocastanum* (Cieszyn), miłorzęby dwuklapowe *Ginkgo biloba* (Cieszyn, Goeszów), tulipanowce dwuklapowe *Liriodendron tulipifera* (Cieszyn), klon srebrzysty *Acer saccharinum* (Cieszyn), gledicze (iglicznie) trójcierniowe *Gleditsia triacanthos* (Cieszyn, Dębowiec), platan klonolistny *Platanus acerifolia* (Bielsko-Biała), buk zwyczajny forma purpurowa *Fagus sylvatica* f. *purpurea* (Bielsko-Biała).

INNE FORMY OCHRONY PRZYRODY

Leśne kompleksy promocyjne to specyficzna forma ochrony przyrody wprowadzona ustawą o lasach. Celem tworzenia leśnych kompleksów promocyjnych jest promocja trwale zrównoważonej gospodarki leśnej oraz ochrona zasobów przyrody i różnorodności biologicznej w lasach zarządzanych przez Lasy Państwowe (pozostałe lasy mogą być włączone do leśnego kompleksu promocyjnego na wniosek ich właścicieli). Podstawowymi zadaniami tej formy ochrony jest m.in. trwale zachowanie lub odtwarzanie naturalnych walorów lasu metodami racjonalnej gospodarki leśnej prowadzonej na podstawach ekologicznych, integrowanie celów gospodarki leśnej i aktywnej ochrony przyrody oraz prowadzenie edukacji ekologicznej społeczeństwa. Można stwierdzić, że na obszarach leśnych kompleksów promocyjnych zmiana ulega dotychczasowe spojrzenie na las i gospodarkę leśną, następuje *rozszerzenie dotychczasowego przedmiotu gospodarki leśnej, jakim był drzewostan, w ekosystem leśny z całą jego bioróżnorodnością, widziany jako element krajobrazu spełniający określone funkcje w przestrzeni przyrodniczej regionu i kraju* (Nowak, Czyłok 1999). Do końca 2008 roku na terenie całej Polski utworzono 19 leśnych kompleksów promocyjnych, zajmujących łączną powierzchnię 990 469 ha.

W 1994 roku zarządzeniem Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych został utworzony Leśny Kompleks Promocyjny „Lasy Beskidu Śląskiego”. W jego skład wchodzi Nadleśnictwa: Bielsko, Ustroń, Wisła i Węgierska Górka. Powierzchnia kompleksu wynosi 39 883 ha i obejmuje m.in. lasy stanowiące własność Skarbu Państwa, położone na obszarze wszystkich gmin powiatu cieszyńskiego i bielskiego.

Uzupełnieniem wyszczególnionych powyżej obszarów podlegających ochronie są także parki zabytkowe, chronione na mocy przepisów o ochronie dóbr kultury. Bardzo często na terenie parków znajdują się kolekcje cennych gatunków roślin, głównie drzew i krzewów, starodrzew o znaczących, a czasem wręcz unikalnych walorach nie tylko przyrodniczych, dendrologicznych czy krajobrazowych, ale także historycznych, kulturowych i estetycznych. To właśnie na terenie parków rośnie większość drzew – pomników przyrody. Na obszarze wschodniej części Śląska Cieszyńskiego znajduje się ogółem około 30 parków o charakterze zabytkowym (Blarowski 1998). Do najcenniejszych należą:

- park pałacowy w Bielsku-Białej przy ul. Żywieckiej, na terenie Zakładu Zgromadzenia Córek Miłosierdzia Bożego – Domu Pomocy Społecznej „Caritas”; park w stylu krajobrazowym pochodzący z I połowy XIX wieku z kilkunastoma drzewami o wymiarach pomnikowych (w tym dwustuletnimi);
- park przy ul. Partyzantów w Bielsku-Białej (Park Włókniarzy), w typie promenady nadrzecznej, pochodzący z przełomu XIX i XX wieku, z pojedynczymi drzewami o dużych walorach dendrologicznych;
- park przy Kościele Jezusowym w Cieszynie, utworzony na terenie dawnego cmentarza przykościelnego, liczne drzewa – pomniki przyrody (m.in. grupa kilkunastu kasztanowców);
- park na Górze Zamkowej w Cieszynie, w stylu parku romantycznego, pochodzący z połowy XIX wieku, z interesującym drzewostanem (kilka drzew to pomniki przyrody), w tym z licznymi drzewami gatunków obcego pochodzenia i zabytkami kultury materialnej (Rotunda, Wieża Piastowska);
- park pałacowy w Kończycach Wielkich, na terenie Państwowego Domu Dziecka, pochodzący z połowy XVIII wieku; park o układzie swobodnym, krajobrazowym, z fragmentami o cechach naturalistycznych; na terenie parku rośnie ponad 2 500 drzew 51 taksonów, w tym drzewa – pomniki przyrody i drzewa o wymiarach pomnikowych;
- park dworski w Pogórzcu (Skoczów), pochodzący z przełomu XVIII i XIX wieku, teren Domu Pomocy Społecznej dla Dorosłych; park krajobrazowy o charakterze klasycystycznym, drzewostan tworzą głównie drzewa gatunków rodzimych, w tym kilka drzew o wymiarach pomnikowych;
- park zamkowy w Grodźcu Śląskim, pochodzący z przełomu XVIII i XIX wieku, z licznymi sędziwymi drzewami w wieku 200–300 lat i około 50 drzewami o charakterze pomnikowym (z tego kilka ma już status pomników przyrody);
- park w zespole pałacowo-parkowym w Jaworzu o powierzchni około 30 ha, z ponad 140 drzewami o charakterze pomnikowym (niektóre drzewa są objęte tą formą ochrony);
- park przy Muzeum Zofii Kossak-Szatkowskiej w Górkach Wielkich (Brenna) o charakterze naturalistycznym, z elementami parku dworskiego,

o powierzchni około 1,5 ha i kilkunastoma cennymi okazami drzew (gatunków egzotycznych lub o okazałych, pomnikowych rozmiarach).

Walory przyrodnicze i krajobrazowe mają także np. stare cmentarze, a wśród nich zwłaszcza cmentarze żydowskie w Bielsku-Białej oraz w Cieszynie. Wszystkie wspomniane powyżej obiekty należy traktować jako swoiste refugia, miejsca, w których na obszarach zagospodarowanych, zurbanizowanych, mogą przetrwać „dzikie” gatunki roślin i zwierząt.

Ochrona przyrody na lewym brzegu Olzy

Formy ochrony przyrody na terenie Republiki Czeskiej zostały określone w ustawie Nr 114/1992 o ochronie przyrody i krajobrazu. Spośród form ochrony przyrody wyszczególnionych w tym akcie prawnym poniżej scharakteryzowano:

- gatunki roślin i zwierząt objęte ochroną,
- obszary Natura 2000,
- obszary chronionego krajobrazu (parki krajobrazowe; wraz z parkami narodowymi – które nie występują na terenie Śląska Cieszyńskiego – należą do wielkoobszarowych form ochrony przyrody),
- narodowe rezerваты przyrody (mniejsze obszary o nadzwyczaj wartościowych elementach przyrody),
- narodowe pomniki przyrody (nadzwyczaj cenny twór przyrodniczy, najczęściej geomorfologiczny lub geologiczny),
- rezerваты przyrody (mniejszy obszar wartościowych elementów przyrodniczych o znaczeniu regionalnym) oraz
- pomniki przyrody (cenny twór przyrodniczy o znaczeniu regionalnym).

Zrezygnowano natomiast z przedstawienia pozostałych form ochrony przyrody, między innymi pamiątkowych drzew. Pozostawiono czeskie nazewnictwo chronionych obszarów i obiektów, a także stosowane w literaturze czeskiej skróty.

OCHRONA GATUNKOWA ROŚLIN I ZWIERZĄT

Czeskie prawodawstwo dotyczące gatunków roślin i zwierząt objętych ochroną dzieli je na trzy kategorie według stopnia zagrożenia: krytycznie zagrożone, silnie zagrożone i zagrożone²². Spośród roślin do gatunków objętych ochroną należą m.in.:

- gatunki krytycznie zagrożone: listera sercowata, pływacz zwyczajny, okrzyn jeleni, goryczka kropkowana, jęczyznik zwyczajny, paprotnik ostry, kotewka orzech wodny, wyblin jednostronny, salwinia pływająca, grzbieńczyk wodny, storczyk plamisty, rosiczka długolistna *Drosera anglica*, tajęża

²² Vyhláška ministerstva životního prostředí České republiky, kterou se provádějí některá ustanovení zákona České národní rady č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny (č. 395/1992 Sb.).

*Lilia złotogłów**Podkolan biały*

jednostronna, kręczyńka jednostronna, storczyk trójzębny, września porbrzeżna *Myricaria germanica*, sasanka wiosenna *Pulsatilla vernalis*, linderia mułowa;

- gatunki silnie zagrożone: pływacz średni (pośredni) *Utricularia intermedia*, storczyka kulista, goryczka gorzkawa *Gentianella amarella*, paprotnik Brauna, żłobik koralowy, kosaciec trawolistny, kosaciec syberyjski, kruszczyk błotny, kruszczyk połabski, grzybienie białe, mieczyk dachówkowaty, buławnik czerwony, tojad mocny, storczyk bżowy, storczyk krwisty *Dactylorhiza incarnata*, rosiczka okrągłolistna, koślaczek stożkowaty, cis pospolity, ozorka zielona, storczyk bladek, storczyk męski, storczyk samiczy, gnidosz błotny, gnidosz leśny, sasanka łąkowa *Pulsatilla pratensis*, malina moroszka *Rubus chamaemorus*, obuwik pospolity, zaraza bladokwiatowa *Orobanchepallidiflora* (= *reticulata*);

- gatunki zagrożone: śnieżycza wiosenna *Leucoium vernalis*, czosnek winnicowy *Allium lineale*, dereń właściwy *Cornus mas*, czermień błotna, nasięźrzał pospolity *Ophioglossum vulgatum*, omieg górski, kruszczyk siny *Epipactis purpurata*, kruszczyk rdzawoczerwony, ciemiężycza zielona, żurawina błotna, lilia złotogłów, miesięcznica trwała, buławnik wielkokwiatowy, buławnik mieczolistny, tojad dzióbaty *Aconitum variegatum*, pióropusznik strusi, gółka długoostrogowa, widłak jałowcowaty, widłak spłaszczony *Diphysium complanatum*, widłak wroniec, śnieżyczka przebiśnieg, podkolan biały, podkolan zielonkawy, bagno zwyczajne, storczyk szerokolistny, dyp-tam jesionolistny, bobrek trójlistkowy, podejrzon księżycowy, dziewięciornik błotny *Parnasia palustris*.

Natomiast wśród szeregu chronionych zwierząt można wymienić następujące:

- gatunki krytycznie zagrożone: bezkręgowce – rak rzeczny, niepylak apollo, modraszek arion, modraszek alkon, kilka gatunków biegaczy (*Cara-*

bus auratus, *C. nitens*, *C. menetriesi*), nadobnica alpejska; ryby – minóg strumieniowy; płazy – grzebiuszka ziemna, traszka grzebieniasta, traszka karpacka, ropucha paskówka, żaba jeziorowa, żaba śmieszka; gady – jaszczurka zielona, żmija zygzakowata, żółw błotny; ptaki – żuraw, puszczyk uralski, głuszec; ssaki – bóbr, niedźwiedź brunatny, wilk;

- gatunki silnie zagrożone: bezkręgowce – pachnica dębowa, biegacze (*Carabis scabriusculus*, *C. variolosus*); płazy – traszka zwyczajna, traszka górską, salamandra plamista, rzekotka drzewna, żaba moczarowa, żaba wodna; gady – jaszczurka zwinka, jaszczurka żyworodna, padalec, gniewosz plamisty, zaskroniec; ptaki – bocian czarny, dudek *Upupa epops*, sóweczka, zimorodek, kobuz, dzięcioł białogrzbiety, cietrzew, wilga *Oriolus oriolus*; ssaki – mopek *Barbastella barbastellus*, karlik malutki, nocek duży, ryjówka górską, ryś, wydra;

- gatunki zagrożone: bezkręgowce – wszystkie gatunki trzmieli i mrówek, kilka gatunków biegaczy (*Carabus arcensis*, *C. obsoletus*, *C. scheidleri*), paż żeglarz, rak błotny, paż królowej *Papillio machaon*; ryby – głowacz białopłetwy, głowacz przegopłetwy, jaź *Leuciscus idus*, strzebla potokowa; płazy – kumak nizinny, kumak górski, ropucha szara, ropucha zielona; ptaki – bocian biały, puchacz, dzięcioł średni, muchołówka szara *Muscapa striata*, gąsiorzek, jaskółka dymówka *Hirundo rustica*; ssaki – gacek szary, koszatka, popielica, wiewiórka.

Powyższe zestawienie jest tylko przykładowym wyliczeniem gatunków objętych ochroną na terenie Republiki Czeskiej. Szczegółowa analiza porównawcza gatunków roślin i zwierząt objętych ochroną po obu stronach Olzy – jakkolwiek interesująca – przekracza ramy tego opracowania.

OBSZARY NATURA 2000 ORAZ GATUNKI I SIEDLISKA O ZNACZENIU EUROPEJSKIM

Ogólne zagadnienia związane z ochroną typów siedlisk oraz gatunków roślin i zwierząt o znaczeniu europejskim zostały omówione w rozdziale dotyczącym ochrony przyrody na terenie polskiej części Śląska Cieszyńskiego. Na terenie Republiki Czeskiej obszary ochrony ptaków oraz obszary ochrony siedlisk zostały wyznaczone stosownymi aktami prawnymi, opublikowanymi w czeskich odpowiednikach polskich Dzienników Ustaw (Sbírka zákonů), odpowiednio w nr 232 z 2004 roku (dotyczy OSOP „Beskidy”), nr 58 z 2007 roku (dotyczy OSOP „Heřmanský stav – Odra – Poolší”) oraz w nr 46 z 2005 roku²³ (dotyczy wszystkich SOOP). Poniżej przedstawiono skrócone charakterystyki obszarów Natura 2000, położonych w zachodniej części Śląska Cieszyńskiego.

- OSOP „Heřmanský stav – Odra – Poolší” (kod obszaru CZ811021) – obejmuje obszar o powierzchni 3 100,87 ha i jest położony w północno-zachodnim krańcu Śląska Cieszyńskiego. Ostoja obejmuje dolinę cieku Piotrówka

²³ Szczegóły: <<http://www.env.cz/narizeni/uvod.html>>.

w rejonie Piotrowic (Petrovice u Karviné), dolinę rzeki Olzy od Karwiny do ujścia do Odry oraz dolinę Odry od Kopytowa do Bogumina wraz z kompleksami stawów w rejonie Orłowej, Rychwałdu (m.in. Heřmanský stav) oraz w rejonie Karwiny. Jest to jeden z największych w Republice Czeskiej obszarów łęgowych lub zimowisk ptaków (sam tylko Heřmanský stav jest miejscem występowania około 250 gatunków ptaków), będąc miejscem gniazdowania 25 gatunków ptaków wymienionych w załączniku I do *Dyrektywy Ptasiej*. Występują tu m.in. zimorodek, tracz nurogęś *Mergus merganser*, jaskółka brzegówka *Riparia riparia*, bączek, podróżniczek *Luscinia svecica cyanecula*, błotniak stawowy *Circus aeruginosus*, trzciniak *Acrocephalus arundinaceus*, bielik. W granicach OSOP znajdują się następujące obszary Natura 2000 o statusie SOOS: „Karviná - rybníky”, „Heřmanický rybník”, „Niva Olše - Věřňovice” oraz „Meandry Dolní Odry”.

- OSOP „Beskydy” (kod obszaru CZ0811022) - ostoja obejmuje obszar CHKO „Beskydy”, zajmując powierzchnię 41 702,04 ha na terenie następujących gmin województwa morawsko-śląskiego: Bordovice, Čeladná, Łomna Dolna, Frenštát pod Radhoštěm, Guty, Hodslavice, Łomna Górna, Karpentna, Ligotka Kameralna, Koszarzyska, Krasna pod Łysą Górą, Malenowice, Miličkov, Morawka, Mořkov, Mosty koło Jablonkova, Nawsie, Oldrzychowice, Ostrawica 1, Ostrawica 2, Rzeka, Šmiřovice, Stare Hamry 1, Stare Hamry 2, Trojanovice, Tyra, Wędrynia, Veřovice, Ligota Górna oraz województwa zlínského (Zlínský kraj): Dolní Bečva, Horní Bečva, Prostřední Bečva, Rožnov pod Radhoštěm, Zubří. Około 90% powierzchni obszaru pokrywają zbiorowiska leśne, co winno zapewnić zachowanie populacji kilku gatunków ptaków leśnych, dla ochrony których OSOP został wyznaczony. Są to następujące gatunki: dzięcioł biało-grzbiety i puszczyk uralski (mające na tym terenie najliczniejsze populacje na terenie Czech), głuszc (jedna z najliczniejszych populacji w całym kraju), bocian czarny, jarząbek, dzięcioł zielonosiny, dzięcioł czarny, dzięcioł trójpalczasty, muchołówka mała *Ficedula parva*, sóweczka. Prawdopodobne jest także gniazdowanie na tym obszarze innych gatunków ptaków, wymienionych w załączniku do *Dyrektywy Ptasiej*: trzmielojada *Pernis apivorus* oraz włośchatki *Aegolius funereus*. OSOP „Beskydy” pokrywa się z wyznaczonym

- SOOS „Beskydy” (kod obszaru CZ0724089), zajmującym znacznie większą powierzchnię - 120 386,53 ha, czyli prawie pokrywającym się z terenem CHKO „Beskydy” (s. 142). Obszar ten został wyznaczony z uwagi na występowanie 12 siedlisk o znaczeniu europejskim oraz następujących gatunków roślin i zwierząt: mszak *Buxbaumia viridis*, tojad morawski, skójką gruboskorupowa, chrząszcz zagłębek bruzdkowany *Rhysodes sulcatus*, biegacz gruzełkowaty *Carabus variolosus*, zgniotek cynobronowy *Cucujus cinnaberinus*, kumak górski, wilk, wydra, ryś, nocek duży, traszka karpacka, niedźwiedź brunatny.

- SOOS „Niva Morávky” (CZ0810004) – obszar o powierzchni 367,36 ha, obejmujący dolinę rzeki Morawki wraz z terenami przyległymi w granicach miejscowości Dobra, Frydek, Ligota Dolna, Ligota Górna, Noszowice, Raszowice, Skalica, Stare Miasto (koło Frydku-Mistku). Obszar został wyznaczony z uwagi na występowanie szeregu cennych siedlisk o znaczeniu europejskim, związanych z nieuregulowanym i meandrującym odcinkiem rzeki. W granicach obszaru znajdują się tereny aktualnie objęte ochroną: narodowy pomnik przyrody „Skalická Morávka” (patrz s. 145) oraz pomnik przyrody „Profil Morávky” (s. 155).

- SOOS „Dolní Marklovice” (CZ0813442) – wyznaczony obszar zajmuje powierzchnię 41,22 ha i jest położony na terenie Markłowic Dolnych (Dolní Marklovice). Chroniony teren jest położony nad rzeką Piotrówką (Petrůvka), z kompleksem stawów rybnych użytkowanych ekstensywnie i intensywnie, a także z terenami porośniętymi lasami i zaroślami o charakterze łągowym oraz wilgotnymi i podmokłymi łąkami. Obszar wyznaczono dla zachowania populacji kumaka nizinnego (jedyne miejsce występowania w okolicach Karwiny).

- SOOS „Heřmanický rybník” (CZ0813444) – ostoja obejmująca stawy położone w rejonie miejscowości Heřmanice, Rychwałd oraz Zabłocie koło Bogumina (Bohumín-Záblatí), o powierzchni 478,96 ha. Miejsce występowania i rozrodu traszki grzebieniastej.

- SOOS „Karviná – rybníky” (CZ0813451) – obszar położony na terenie dziećmorowickiej Kąkolnej i karwińskiej dzielnicy Stare Miasto (Koukolná, Karviná-Staré Město), zajmujący powierzchnię 14,60 ha. Obejmuje teren, na którym znajdują się stawy hodowlane, a także stare aleje drzew liściastych na groblach i lasy łągowe. Obszar wyznaczony dla ochrony miejsca występowania pachnicy dębowej.

- SOOS „Mokřad u Rondelu” (CZ0813455) – obszar położony pomiędzy rzeką Łucyną a drogą Ostrawa – Hawierzów, w rejonie ronda w Hawierzowie, zajmujący powierzchnię 14,80 ha. Na terenie dawnego, zarośniętego stawu powstał teren podmokły, miejsce występowania i rozrodu traszki grzebieniastej.

- SOOS „Niva Olše – Věřňovice” (CZ0813457) – wyznaczony obszar ma powierzchnię 553,00 ha i jest położony na lewobrzeżnym terasie Olzy, na terenie miejscowości Dziećmorowice, Lutynia Dolna, Kopytów, Skrzeczów, Wierzniowice, Zawada. Jest to obszar częściowo porośnięty lasami łągowymi (w rejonie starorzeczy, dawnych meandrów rzecznych) oraz terenów upraw rolnych. Miejsce występowania dwóch gatunków o znaczeniu europejskim: kumaka górskiego i pachnicy dębowej. Na terenie obszaru znajduje się pomnik przyrody „Věřňovice” (patrz s. 152).

- SOOS „Stonávka – nádrž Halama” (CZ0813471) – obszar o powierzchni 4,56 ha, obejmujący dawny, zarastający staw hodowlany, położony w połud-

niowej części zbiornika Cierlicko, na terenie miejscowości Cierlicko Górné (Horní Těrlicko). Miejsce występowania różanki *Rhodeus sericeus amarus*.

- SOOS „Václavovice - pískovna” (CZ0813475) - obszar Natura 2000 to dawna piaskownia, położona na prawym brzegu Frydeckiego Potoku (Frýdecký potok), na terenie miejscowości Więclowice (Václavovice), o powierzchni 6,86 ha. Teren jest porośnięty głównie roślinnością nawiązującą do łągów jesionowo-olszowych, z licznymi miejscami podmokłymi i rozlewiskami. Miejsce występowania i rozmnażania traszki grzebieniastej.

- SOOS „Řeka Ostravice” (CZ0813462) - obszar o powierzchni 47,60 ha obejmuje koryto rzeki Ostrawicy na odcinku o długości blisko 15 km, ciągnącym się od miejscowości Baszka do miejscowości Racimów. Obszar został wyznaczony w celu zachowania siedliska występowania głowacza białopłetwego.

- SOOS „Žermanický lom” (CZ0813477) - obszar o powierzchni 6,10 ha, położony w dawnym kamieniołomie w pobliżu rzeki Łucyny, w odległości około 0,5 km na południowy-wschód od miejscowości Žermanice. W granicach obszaru znajduje się pomnik przyrody „Žermanický lom” (patrz s. 157). Miejsce występowania traszki grzebieniastej.

- SOOS „Olše” (CZ0813516) - obszar obejmuje koryto Olzy na terenie miejscowości Bukowiec, Bystrzyca nad Olzą, Gródek, Jabłonków, Karpentna, Łyżbice, Nawsie, Piosek, Wędrynia. Powierzchnia wyznaczonego obszaru wynosi 47,68 ha. Odcinek rzeki na prawie całej długości jest nieregulowany, dno najczęściej skaliste lub kamieniste, a brzegi porośnięte roślinnością (zadrzewienia, zakrzewienia) o charakterze łągowym. Miejsce występowania dwóch gatunków o znaczeniu europejskim: minoga strumieniowego i wydry.

- SOOS „Meandry Dolní Odry” (CZ0814093) - wyznaczony obszar ma powierzchnię 115,61 ha, jest położony na terenie bogumińskich dzielnic Kopytów, Stary i Nowy Bogumin (Kopytov, Nový Bohumín, Starý Bohumín) i obejmuje odcinek Odry chroniony już jako pomnik przyrody „Hraniční meandry Odry” (patrz s. 158). Miejsce występowania szeregu siedlisk i gatunków o znaczeniu europejskim, wyznaczone dla ochrony różanki, kumaka górskiego, pachnicy dębowej oraz zgniotka cynobronowego.

OBSZARY CHRONIONEGO KRAJOBRAZU (CHRÁNĚNÁ KRAJINNÁ OBLAST - CHKO)

Obszar chronionego krajobrazu, z uwagi na przedmiot, cel i sposoby ochrony, jest bardziej odpowiednikiem polskiego parku krajobrazowego niż formy ochrony o tej samej nazwie, określonej w polskiej ustawie o ochronie przyrody.

Tą formą ochrony objęty został obszar Zewnętrznych Karpat Zachodnich znajdujący się na terenie Republiki Czeskiej CHKO „Beskydy”. Chroniony obszar został powołany w 1973 roku, zajmuje powierzchnię 116 000 ha i pod względem administracyjnym jest położony na terenie województwa

morawsko-śląskiego oraz województwa zlínskiego (na terenie dawnych powiatów: Frydek-Mistek, Nový Jičín oraz Vsetín). Pod względem fizyczno-geograficznym ochroną objęto Beskid Morawsko-Śląski, część Wzgórz Vsetinských (Vsetínské vrchy) oraz morawską część Jaworników (Javorníky). Od strony Słowacji CHKO „Beskydy” graniczy z obszarem o podobnym reżimie ochrony – CHKO „Kysuce”. CHKO „Beskydy” jest największym obszarem chronionego krajobrazu na terenie Czech. Głównym celem ustanowienia tego obszaru było zachowanie walorów przyrodniczo-krajobrazowych Karpat Zachodnich, ze szczególnym uwzględnieniem górskich lasów (lesistość tego obszaru wynosi 71%), występujących tu wielu gatunków cennych, rzadkich i chronionych roślin i zwierząt, szeregu powierzchniowych i podziemnych geologicznych form pseudokrasowych, a także krajobrazu kulturowego, z zabytkami kultury materialnej.

Na całym obszarze CHKO „Beskydy” znajduje się łącznie 51 różnych małopowierzchniowych form ochrony przyrody (w tym 7 narodowych rezerwatów przyrody, 1 narodowy pomnik przyrody, 20 rezerwatów przyrody i 23 pomników przyrody). W CHKO „Beskydy” w granicach Śląska Cieszyńskiego znajdują się:

- 2 narodowe rezerваты przyrody: NPR „Mionší”, NPR „Mazák”;
- 1 narodowy pomnik przyrody: NPP „Skalická Morávka”;
- 9 rezerwatów przyrody: PR „Mazácký Grúnik”, PR „Poledňana”, PR „Travný potok”, PR „Čerňavina”, PR „Velký Polom”, PR „Travný”, PR „Draplavý”, PR „Zimný potok”, PR „Malenovický kotel”;
- 8 pomników przyrody: PP „Pod Lukšincem”, PP „Byčinec”, PP „Filipka”, PP „Kyčmol”, PP „Obidová”, PP „Ondrášovy díry”, PP „Podgrůn”, PP „Vodopády Satiny”.

NARODOWE REZERWATY PRZYRODY (NÁRODNÍ PŘÍRODNÍ REZERVACE – NPR)

- NPR „Mionší” – rezerwat utworzony w 1954 roku, zajmuje powierzchnię 169,70 ha (720–949 m n.p.m.), obejmuje grzbiet pasma Mionszy (Mionší, 883 m n.p.m.) – Wielka Polana (Velká Polana, 893 m n.p.m.) – Uplaz (Úplaz, 949 m n.p.m.). Przedmiotem ochrony jest kompleks leśny zbliżony do pierwotnych lasów jodłowo-bukowych Puszczy Karpackiej, z mozaiką niewielkich śródleśnych polan i pastwisk, wychodniami skalnymi oraz bogatą florą i fauną.

Roślinność nawiązuje do żyznych buczyn z podzwiazku *Eu-Fagenion*, a niewielkie fragmenty mają charakter lasów lipowo-klonowych ze zwiazku *Tilio-Acerion*. W warstwie drzew dominuje buk i jodła, duży jest udział jaworu, a w najwyższych położeniach zwiększa się udział świerka. Miejscami większy jest także udział jesionu, klonu pospolitego, wiązu górskiego i czerśni ptasiej. Największe jodły dorastają do wysokości 45–60 m i 1,5 m

pierśnicy, a ich wiek szacuje się na 250–450 lat. W podszyciu występuje wawrzynek wilczelyko, natomiast w runie żywiec dziewięciolistny i bulwkowaty, lilia złotogłów, miesięcznica trwała, niecierpek pospolity, śnieżyczka przebiśnieg. Gatunkami typowymi dla lasów karpaccich jest szałwia lepka i żywiec gruczołowaty. Na górskich polanach występuje mieczyk dachówkowy, kukułka Fuchsa, kukułka bzoza, storczyca kulista, gółka długoostogowa, goryczka trojeściowa, podrzeń żebrowiec. Mykoflora tego obszaru należy do najbogatszych na terenie całej Republiki Czeskiej. Równie bogata jest fauna rezerwatu – ogółem zinwentaryzowano na tym terenie (oraz w najbliższej okolicy) łącznie 110 gatunków kręgowców, w tym np. 5 gatunków płazów (salamandra, traszka górską), 4 gatunki gadów (żmija zygzakowata), 73 gatunki ptaków (sóweczka, puszczyk uralski, kilka gatunków dzięciołów, bocian czarny, jarząbek, a do lat 50. ubiegłego wieku – głuszec). Jest to także miejsce występowania rysia, wilka i niedźwiedzia brunatnego. Rezerwat jest zamknięty dla zwiedzających, za wyjątkiem niewielkiego fragmentu wzdłuż północno-zachodniej granicy chronionego terenu (prowadzi tamtędy ścieżka dydaktyczna). Po raz pierwszy teren objęto ochroną w 1933 roku.

- NPR „Mazák” – utworzony w 1956 roku, obejmuje powierzchnię 92,91 ha (715–1 315 m n.p.m.), porośniętą drzewostanami rosnącymi na zachodnich stokach i w przyszczytowych partiach Łysej Góry oraz wzniesienia Kobylanka (1 053 m n.p.m.); od strony południowo-zachodniej NPR „Mazák” graniczy z PR „Mazácký Grúnik”. Rezerwat został powołany dla zachowania lasów o charakterze zbliżonym do lasów pierwotnych.

Z uwagi na wysokość Łysej Góry oraz wielkość rezerwatu można tu spotkać różne zespoły leśne, charakterystyczne dla piętra regla dolnego i piętra regla górnego. Do wysokości około 800 m w drzewostanie przeważa buk, który wraz ze wzrostem wysokości zastępowany jest przez świerk. W domieszce występuje jodła, jawor i jesion, natomiast partie przyszczytowe tworzą głównie jarzębiny. W niższych partiach dominującym zbiorowiskiem jest żyzna buczyna karpacka, która w wyższych partiach przechodzi w buczynę kwaśną *Calamagrostio villosae-Fagetum*. Niewielkie fragmenty terenu porośnięte są górską świerczyną paprotkową *Athyrio alpestris-Piceetum*. W runie buczyn spotykamy trzy gatunki żywca: gruczołowatego, bulwkowatego i dziewięciolistnego, przytulię wonną, starca leśnego *Senecio sylvestris*, szałwię lepka. W świerczynach paprotkowych dominuje wietlica alpejska, trzcinnik owłosiony, narecznica szerokolistna. Z pozostałych ciekawszych gatunków należy wymienić liczydło górskie, goryczkę trojeściową i jaskra platanolistnego.

Na terenie rezerwatu bogaty jest świat zwierzęcy. Można wymienić żyjące tu m.in. gatunki: salamandrę, ropuchę szarą, żabę trawną, bociana czarnego, jastrzębia *Accipiter gentilis*, jarząbka, puchacza, puszczyka, sowę uszatą *Asio otus*, dzięcioła czarnego, dzięcioła trójpalczastego, dzięcioła dużego, dzięcioła białogrzbietego, głuszca i rysia.

- NPR „Čantoryja” – utworzony w 1988 roku, obejmuje powierzchnię 39,45 ha (720–958 m n.p.m.) i jest położony w przyszczytowej partii grzbietu Wielka Czantoria – Mała Czantoria, na zboczu o ekspozycji południowo-zachodniej. Ochroną objęte zostały lasy bukowe piętra regla dolnego.

W drzewostanie panują buki z domieszką jodeł, świerków oraz jaworów i klonów pospolitych. Wiek najstarszych drzew – jodeł, jaworów – szacuje się na około 200 lat. W runie zwracają uwagę gatunki objęte ochroną, np. goryczka trojeściowa, lilia złotogłów, śnieżyczka przebiśnieg. Na obumarłych drzewach spotyka się oryginalnie wyglądający grzyb – soplówkę jodłową. Spośród licznych gatunków zwierząt spotyka się tu m.in. zagrożonego ślimaka pomrowa błękitnego, salamandrę plamistą i trzmiełojada.

NARODOWY POMNIK PRZYRODY (NÁRODNÍ PŘÍRODNÍ PAMÁTKA – NPP)

- NPP „Skalická Morávka” – utworzony w 2006 roku (ochrona obowiązuje od 1 stycznia 2007 roku), zajmuje powierzchnię 101,98 ha i chroni mało zmienione przez człowieka koryto Morawki na odcinku km 5,470–10,600, położonym na terenie miejscowości Skalice, Dobrá, Raškovice, Nošovice, Nižní Lhoty i Vyšní Lhoty.

Koryto Morawki na chronionym odcinku meandruje, tworzy się więc mozaika różnorodnych siedlisk wodnych, nadwodnych i podmokłych. Na chronionym obszarze stwierdzono kilka gatunków rzadkich i zagrożonych gatunków roślin. Do nich należą m.in. września pobrzeżna oraz skrzyp pstry *Hippochaete variegata* (= *Equisetum variegatum*), znane z nielicznych stanowisk na terenie Republiki Czeskiej, a także skrzyp zimowy *Hippochaete hyemalis* (= *Equisetum hyemale*), skrzyp gałęziasty *Hippochaete ramosissima* (= *Equisetum ramosissimum*), trzcinnik szuwarowy, wierzba siwa oraz wierzba wawrzynkowa *Salix daphnoides*. Wzdłuż brzegów rzeki rosną lasy łąkowe. Znaczącym zagrożeniem dla roślinności tego terenu są inwazyjne gatunki nierodzące, takie jak rdestowiec ostrokończysty oraz niecierpek gruczołowaty.

Bogata jest fauna tego terenu, zwłaszcza zwierząt bezkręgowych, wśród nich szereg gatunków rzadkich, objętych ochroną lub nowych dla fauny Republiki Czeskiej: szarańczaki *Tetrix tuerki* oraz *Chorthippus pullus*, a także pająki: wymyk szarawy *Arctosa cinerea*, *A. maculata*, *Pardosa morose*, *P. wagneri*, *P. agricola*, *Heliophanus patagiatus* i *Clubiona similis*. W wodach Morawki występuje m.in. minóg strumieniowy, rak rzeczny, głowacz przegopłety; jest to również obszar występowania np. kumaka górskiego, zaskrońca oraz wydry.

REZERWATY PRZYRODY (PŘÍRODNÍ REZERVACE – PR)

- PR „Mazácký Grúnik” – utworzony w 1955 roku, zajmuje powierzchnię 95,65 ha (575–943 m n.p.m.), obejmuje strome, północno-zachodnie zbocze grzbietu Kobylanka – Czupel (Čupel 943 m n.p.m.). Od strony północno-

-wschodniej przylega do NPR „Mazák”. Ochronie podlegają dobrze zachowane fragmenty jodłowo-bukowych i świerkowo-bukowych lasów karpackich, charakterystycznych dla piętra regla dolnego.

W drzewostanie dominuje buk, w wyższych partiach zastępowany przez świerk oraz rzadziej przez jodłę, poza tym w domieszce występuje jawor, jesion i wiąz górski. Niektóre świerki i jodły osiągają wysokość 45 m. Pod względem fitosocjologicznym na zboczach rosną buczyny z podzwiazku *Eu-Fagenion*, a wyższe partie przygrzbietowe zajmuje zespół *Calamagrostio villosae-Piceetum*. W runie rosną m.in. żywiec bulwkowaty, żywiec dziewięciolistny i żywiec gruczołowaty, szczyr trwały, turzycza leśna *Carex sylvatica*, przytulia wonna, szaflwia lepka. W płatach buczyny kwaśnej dominuje w runie trzcinnik owłosiony. Z innych gatunków warto wspomnieć paprotnika kolczystego, paprotkę zwyczajną, podrzenia żebrowca, miesięcznicę trwałą, kozłka trójlistkowego *Valeriana tripteris* subsp. *austriaca*, pierwiosnę wyniosłą, jaskra platanolistnego czy rutewkę orlikolistną *Thalictrum aquilegifolium*. Spośród grzybów na uwagę zasługuje soplówka jodłowa. Bogaty jest świat zwierzęcy rezerwatu: salamandra, żaba trawna, padalec, kilka gatunków dzięciołów (czarny, biało-grzbiety, duży, zielonosiny, zielony oraz dzięciołek *Dendrocopos minor*), puszczyk i liczne gatunki tzw. ptaków śpiewających. Występuje tu także jeleń i ryś.

- PR „Poledňana” – rezerwat utworzony w 1955 roku, powierzchnia 15,94 ha, obejmuje południowo-zachodni stok wzniesienia Okrouhlice (832 m n.p.m.), nad potokiem Poledňana (560–720 m n.p.m.). Celem ochrony jest zachowanie lasów charakterystycznych dla terenów kamienistych, o glebie szkieletowej.

Rosną tu zbiorowiska buczyn z podzwiazku *Eu-Fagenion* oraz lipowo-klonowych lasów zboczowych związku *Tilio-Acerion*. Dominującym gatunkiem w piętrze drzew jest buk, w domieszce jawor, a w wyżej położonych partiach świerk. Miejscami drzewostan tworzy jarzębina pospolita i jesion. W słabo rozwiniętej warstwie podszytu rośnie głównie bez czarny oraz wawrzynek wilczełyko. Runo jest gęste i wielogatunkowe, występują tu m.in. wietlica samicza, narecznica szerokolistna i narecznica samcza *Dryopteris filix-mas* oraz paprotnik kolczysty. Duży udział mają gatunki charakterystyczne dla buczyn, np. żywiec dziewięciolistny, żywiec bulwkowaty, przytulia wonna, szczyr trwały, niecierpek pospolity, miodunka ćma, szaflwia lepka. Spośród ptaków obserwuje się tutaj bociana czarnego, puszczyka, kruka, dzięcioła czarnego i inne. Z ssaków na terenie chronionym występuje łasica łaska *Mustela nivalis*, kuna leśna, borsuk *Meles meles*.

- PR „Travný potok” – utworzony w 1955 roku (powiększony w 2000 roku), zajmujący powierzchnię 18,68 ha (z otuliną o powierzchni 23,80 ha), poło-

żony na wschodnim zboczu masywu Trawnego, w górnej części ciekę o nazwie Trawny potok (800-1 040 m n.p.m.). Rezerwat został powołany dla ochrony siedliska lasu mieszanego, buczyny z jaworem, świerkiem i jodłą, z licznymi gatunkami chronionych roślin i zwierząt.

W drzewostanie buczyn przeważającym gatunkiem jest buk, a w domieszce występuje świerk, jawor i nielicznie jodła. W warstwie krzewów duży udział ma bez koralowy. Runo jest ubogie w gatunki i ma niewielki stopień pokrycia; rosną w nim: szczyr trwały, paprotnik kolczasty, żywiec bulwkowaty i żywiec dziewięciolistny, niecierpek pospolity, narecznica samcza, wietlica samicza, przytulia wonna, czworolist pospolity *Paris quadrifolia*; spory udział mają także gatunki siedlisk kwaśnych: borówka czarna, konwalijka dwulistna, szczawik zajęczy, przenet purpurowy *Prenanthes purpurea* oraz podrzeń żebrowiec. Liczne są także rzadkie i podlegające ochronie gatunki grzybów. Bogata jest awifauna rezerwatu, a do gatunków gniazdujących na tym terenie zaliczają się m.in. dzięcioł biało-grzbiety, włośchatka, sóweczka i drozd obrożny *Turdus torquatus*. Obserwowany był także na tym terenie bocian czarny.

- PR „Plenisko” – utworzony w 1956 roku, powierzchnia 24,32 ha, pod szczytem góry Kiczory, na terenie gminy Piosek koło Jabłonkowa (767-990 m n.p.m.). Ochroną objęto fragmenty drzewostanów o charakterze zbliżonym do pierwotnej puszczy bukowo-jodłowej, z obszarem źródłiskowym potoku Bystry.

Drzewostan w wieku 60-220 lat, z jodłami, świerkami i buczynami, nawiązuje zarówno do buczyn, jak i roślinności potencjalnej – dolneregłowych świerczyn. W runie występują m.in. podrzeń żebrowiec, podbiałek alpejski, omieg górski, goryczka trojeściwa i zagrożony wroniec widlasty. Na uwagę zasługują objęte ochroną gatunki zwierząt: salamandra, jaszczurka żyworodna oraz żmija zygzakowata, a także gniazdujące tu gatunki ptaków: jarzabek, sóweczka, trzmiełojad i dzięcioł trójpalczasty (są to gatunki silnie zagrożone, objęte ochroną).

- PR „Skućak” – utworzony w 1969 roku w Rychwałdzie, ochroną objęto powierzchnię 30,08 ha (214-215 m n.p.m.). Przedmiotem ochrony jest kompleks stawów i podmokłych łąk.

Teren jest miejscem rozrodu wielu gatunków zagrożonych i chronionych płazów: traszki zwyczajnej, rzekotki, żaby wodnej i żaby moczarowej. Wśród ptaków na uwagę zasługują: gniazdujący tu perkoz dwuczuby *Podiceps cristatus* (gatunek zagrożony) oraz różne gatunki kaczek: cyraneczka *Anas crecca*, cyranka *A. querquedula* i płaskonos *A. clypeata*. Ponadto lęgi odbywa na tym obszarze błotniak stawowy *Circus aeruginosus*, wodnik *Rallus aquaticus* oraz m.in. trzcinniczek *Acrocephalus scirpaceus* i trzciniak *A. arundinaceus*. Cały obszar jest łowiskiem gronostaja *Mustela erminea* i tchórza zwyczajnego. W początkowym okresie na terenie rezerwatu wystę-

powwały m.in. grzybieńczyk wodny i salwinia pływająca, które jednak zanikły wskutek intensyfikacji hodowli ryb. Obecnie trwają prace zmierzające do renaturalizacji chronionego obszaru.

- PR „Bukovec” – rezerwat utworzony w 1988 roku, powierzchnia 7,34, w Bukowcu koło Jabłonkowa (495–526 m n.p.m.). Ochronie podlega mozaika zbiorowisk łąkowych w różnych stadiach sukcesji.

Wśród zbiorowisk roślinnych spotyka się tutaj płaty należące do wilgotnych łąk ze związków *Calthenion* i *Filipendulion*, a także niewielkie powierzchnie zbiorowisk ze związku *Arrhenatherion*, na których pojawiają się gatunki typowe dla lasów olsowych. Bardzo cenna jest niewielka populacja gatunku krytycznie zagrożonego – starca górskiego. W najwilgotniejszych fragmentach występują m.in. wełnianka wąskolistna *Eriophorum angustifolium*, dziewięciornik błotny, gnidosz błotny, podkolan biały, goryczka trojeściowa, kozłek dwupienny *Valeriana dioica*, kukułka szerokolistna. Utrzymanie tego cennego obszaru wymaga ekstensywnego gospodarowania i regularnego wykaszania roślinności łąkowej.

- PR „Velké doły” – utworzony w 1990 roku, o powierzchni 36,50 ha, na terenie Czeskiego Cieszyna, Końskiej i Czeskiego Puńcowa (282–356 m n.p.m.). Ochroną objęto drzewostan grądowy z licznymi gatunkami objętymi ochroną.

Rezerwat położony jest na zboczu doliny Olzy, obejmuje m.in. dawne kamieniołomy wapieni cieszyńskich. Lasy dębowo-bukowe porastające dawniej ten teren zostały wycięte w XVIII wieku na potrzeby wypalania wapna oraz pobliskiej huty w Trzyńcu. W ich miejsce wyrósł las grądowy *Tilio-Carpinetum*, z dominującym grabem oraz w domieszce z lipą drobnolistną i lipą szerokolistną, klonem polnym i jaworem. W runie występuje szereg gatunków rzadkich i chronionych: buławnik wielkokwiatowy, lilia złotogłów, przylaszczka pospolita, obrazki alpejskie, wawrzynek wilczełyko, czosnek niedźwiedzi, kokorycz pusta i cieszyńianka wiosenna. Zaobserwowano tu ponad 40 gatunków ptaków. (Teren rezerwatu należy identyfikować z Lasem Końskim, która to nazwa jest spotykana w polskiej literaturze przyrodniczej, głównie z okresu międzywojennego – np. Kozłowska 1936a).

- PR „Vřesová stráň” – utworzony w 1990 roku, obejmuje powierzchnię 7,81 ha na terenie Mostów koło Jabłokowa (525–580 m n.p.m.). Ochroną objęte są podmokłe łąki z gatunkami charakterystycznymi dla zbiorowisk ze związku *Calthion*. Miejscami występują suchsze pastwiska oraz zbiorowiska leśne, nawiązujące do świerczyn. Jest to miejsce występowania wielu rzadkich i podlegających ochronie gatunków roślin i zwierząt, żyjących na siedliskach wilgotnych i podmokłych. Spośród roślin należy wymienić m.in. storczyk *Dactylorhiza longebracteata*, kukułkę szerokolistną oraz gnidosz leśny. Miejsca suchsze porasta m.in. jałowiec pospolity *Juniperus communis*, żarnowiec miotlasty *Sarothamnus scoparius*, głóg jednoszyjkowy, kruszyna

oraz inne gatunki krzewów. W drzewostanie występuje brzoza brodawkowata *Betula pendula*, sosna pospolita, modrzew europejski i jawor, a w runie podrzeń żebrowiec i widłak goździsty.

- PR „Čerňavina” – rezerwat utworzony w 1999 roku, powierzchnia 61,32 ha (780–1 044 m n.p.m.), położony na przyszczytowych partiach Ostrego (1 044 m n.p.m.). Ochronie podlega teren porośnięty buczyną karpacką z licznymi gatunkami roślin i zwierząt objętych ochroną.

W piętrze drzew dominuje buk z domieszką świerka, jaworu i jodły (wiek najstarszych drzew szacuje się na około 180 lat). W runie rosną gatunki typowe dla buczyn: żywiec gruczołowaty, żywiec bulwkowaty, a także przytulia wonna, fiołek leśny *Viola reichenbachiana*, czworolist pospolity. We fragmentach z kwaśną buczyną runo tworzą m.in. borówka czarna, konwalijka dwulistna, szczawik zajęczy. W miejscach wilgotnych rosną lepiężniki białe, rzeżucha gorzka, paprotnik kolczysty, w miejscach wyżej położonych goryczka trojeściowa i ciemiężyc zielona. Na terenie rezerwatu spotyka się salamandrę plamistą, jaszczurkę żyworodną, padalca i żmiję zygzakowatą. Bogata jest awifauna, z m.in. dzięciołem trójpalczastym, dzięciołem białogrzbietym, dzięciołem czarnym i bocianem czarnym. Masyw Ostrego to miejsce przebywania m.in. rysia i wilka.

- PR „Velký Polom” – rezerwat został utworzony w 1999 roku, zajmuje powierzchnię 73,67 ha. Ochroną objęto przyszczytowe fragmenty grzbietu i zbocza o ekspozycji północnej Wielkiego Połomu (860–1 067 m n.p.m.), porośnięte lasami świerkowo-bukowymi.

W drzewostanie dominują świerk i buk, ze znaczącym udziałem jodły i jaworu. Do najcenniejszych należy drzewostan w wieku 200–230 lat, będący jednym z najstarszych drzewostanów na terenie Beskidu Morawsko-Śląskiego. W runie występują liczne gatunki paproci: wietlica samicza, wietlica alpejska, paprotnik kolczysty, narecznica samcza, a także kosmatka olbrzymia, liczydło górskie, lepiężnik biały, omieg górski, żywiec gruczołowaty, śledziennica skrętolistna, podbiałek alpejski i szereg innych gatunków. Występuje tu salamandra, kumak górski, traszka alpejska, dzięcioł czarny, dzięcioł trójpalczasty, bocian czarny, jarząbek, jest to także jeden z nielicznych obszarów występowania na terenie CHKO „Beskydy” głuszca. Odnajdywano także na terenie rezerwatu ślady przebywania rysia, wilka i niedźwiedzia brunatnego. Od strony południowej do rezerwatu przylega rezerwat „Velký Polom” położony na terenie Słowacji, o powierzchni 47,58 ha i znajdujący się w granicach CHKO „Kysuce”.

- PR „Travný” – rezerwat utworzony w 2000 roku, zajmuje powierzchnię 154,85 ha i jest położony na zachodnim zboczu Trawnego, opadającym do doliny potoku Mogielnica (530–1 203 m n.p.m.). Ochronie podlegają różne górskie zbiorowiska leśne, od olszyn górskich, poprzez żyzne buczyny do kwaśnych buczyn. Rozpiętość wysokościowa dochodzi do blisko 680 m i jest

jedną z najwyższych na obszarze małoobszarowych form ochrony przyrody w Republice Czeskiej.

Wśród zbiorowisk roślinnych przeważają kwaśne lasy bukowe ze związku *Luzulo-Fagion*. Głównym gatunkiem lasotwórczym jest buk, tworzący miejscami prawie monokulturowe lasy, bądź występujący z jodłą, świerkiem, jaworem i wiązem górskim. W runie przeważają gatunki siedlisk kwaśnych. Niewielkie fragmenty porastają lasy zaliczane do żyznych buczyn z podzwiązku *Eu-Fagenion*. W runie tego typu lasów rośnie kosmatka żółtawa, żywiec bulwkowaty, kokoryczka wielkokwiatowa, miodunka ćma, szaflwia lepka, czworolist pospolity oraz śnieżyczka przebiśnieg. Ponadto występują tu płaty lasów związku *Tilio-Acerion* z czosnkiem niedźwiedzim, miesiącznicą trwałą, piżmaczkiem wiosennym i rutewką orlikolistną. W wyższych położeniach występuje zespół *Calamagrostio villosae-Piceetum*, a w najwyższych partiach świerk jest zastępowany przez jarzębinę pospolitą. W najniższych położeniach, nad potokiem Mogielnica, rosną lasy z dębem szypułkowym, jesionem, wiązem górskim, olszą czarną i czereśnią ptasią. Najstarsze drzewa na terenie rezerwatu osiągnęły wiek około 230 lat. Z uwagi na uszkodzenia przemysłowe świerków oraz szkodniki wtórne i szkody spowodowane przez wiatr, w 1979 roku oraz w latach kolejnych nastąpiło odlesienie przyszczytowego fragmentu rezerwatu. Występuje na tym obszarze salamandra, żaba trawna, kumak górski, żmija zygzakowata, zaskroniec, padalec i jaszczurka żyworodna. Spotykany jest głuszec, bocian czarny, dzięcioł czarny, dzięcioł trójpalczasty i szereg innych gatunków ptaków, typowych dla lasów górskich. Z ssaków warto wspomnieć popielicę i orzesznicę *Muscardinus avellanarius*. Jest to także miejsce bytowania jelenia, rysia i wilka.

- PR „Novodvorský močár” – utworzony w 2001 roku, powierzchnia 2,7 ha, usytuowany na terenie pomiędzy Frydkiem-Mistkiem a Dobrą (318–322 m n.p.m.). Ochroną objęto podmokły teren w korycie jednego z dopływów Morawki, będący mozaiką zbiorowisk leśnych i nieleśnych, rosnących na nadrzecznych terasach.

Fragmety terenu porasta jesion, któremu towarzyszy dąb szypułkowy, olsza czarna, brzoza omszona *Betula pubescens*, świerk i wiąz górski, w runie występują m.in. turzyca drżączkowata, skrzyp leśny *Equisetum sylvaticum*, rzeżucha gorzka, żywiec gruczołowaty. Z gatunków objętych ochroną występują na tym terenie: czermień błotna, kukułka szerokolistna, bobrek trójlistkowy. W potoku wytworzyły się miejsca z głęboką i prawie stojącą wodą, będące miejscami rozrodu żaby trawnej i traszki górskiej. Na terenie rezerwatu obserwowano także wydrę.

- PR „Draplavý” – utworzony w 2004 roku, powierzchnia 20,91 ha, położony w górnym odcinku potoku Stýskalónka w Starych Hamrach (600–750 m n.p.m.), z otuliną (strefą ochronną) o powierzchni 11,36 ha. Rezerwat powo-

łany w celu ochrony niewielkiego fragmentu lasu jodłowo-bukowego o charakterze pierwotnym, rosnącego na stromych zboczach, w górnym odcinku górskiego potoku z licznymi gatunkami chronionych roślin i zwierząt.

Zdecydowana większość terenu jest porośnięta monokulturowym drzewostanem świerkowym, miejscami zachowały się fragmenty zbiorowiska lasu z bukami oraz jodłą i jaworem w domieszce oraz z jarzębiną pospolitą i jesionem. W runie na uwagę zasługują paprocie: wietlica samicza, narecznica szerokolistna, narecznica samcza oraz zachyłka trójkątna. Ponadto rosną tu gatunki typowe dla lasów liściastych (np. żyzných buczyn), takie jak przytulia wonna, niecierpek pospolity, szaflwia lepka, żankiel zwyczajny *Sanicula europaea*, a także gatunki buczyn kwaśnych kosmatka gajowa, wiechlina gajowa, borówka czarna, jastrzębiec leśny *Hieracium murorum*, szczawik zajęczy. Rośnie tu także miesięcznica trwała i lepieźnik biały. Cenne są różne gatunki bezkręgowców, wchodzące w skład bentosu, czyli organizmów żyjących na dnie potoku; spośród płazów spotyka się na terenie rezerwatu salamandrę i żabę trawną, natomiast z 28 gatunków ptaków warto wspomnieć o gniazdującym bocianie czarnym. Rezerwat położony jest na terytorium występowania rysia. Interesujące są także profile i odsłonięcie skał podłoża w korycie potoku.

- PR „Zimný potok” – utworzony w 2004 roku, zajmuje powierzchnię 3,33 ha (790–1 050 m n.p.m.), na terenie przysiółka Krásná po Łysą Górą. Przedmiotem ochrony jest górny odcinek potoku o charakterze górkim wraz z terenami przylegającymi, położony na północno-wschodnim zboczu Zimnego (Zimný, 1 080 m n.p.m.). Celem ochrony jest zachowanie zarówno interesującego pod względem geomorfologicznym koryta potoku, jak i rosnących wokół górskich lasów mieszanych (jodłowo-bukowych, świerkowo-bukowych) o charakterze zbliżonym do naturalnego, z bogatą florą i fauną.

- PR „Malenovický kotel” – utworzony w 2004 roku i obejmujący powierzchnię 147,18 ha, położony na obszarze Malenovic w północno-zachodniej części masywu Łysej Góry. Ochroną objęto interesujący pod względem geomorfologicznym obszar zlewiska potoku Satina, z występującą na tym obszarze mozaiką siedlisk, związaną z nimi różnorodnością gatunkową roślin i zwierząt. Na obszarze rezerwatu znajduje się pomnik przyrody „Vodopády Satiny”.

POMNIKI PRZYRODY (PŘÍRODNÍ PAMÁTKA – PP)

- PP „Koryto řeky Ostravice” – utworzony w 1966 roku, o powierzchni 0,8 ha, na terenie Ostravicy (396–399 m n.p.m.). Pomnik chroni fragment koryta Ostravicy z interesującymi formami geologicznymi, umożliwiającymi zapoznanie się z budową fliszu karpackiego.

Wzdłuż koryta rosną zbiorowiska leśne z jaworem, olszą szarą i jesionem. W wodach występuje głowacz przegopłety, nad brzegami spotyka się jasz-

czurkę żyworodną oraz zaskrońca. Od roku 1993 na terenie obserwuje się wydrę.

- PP „Pod Lukšincem” – utworzony w 1975 roku, powierzchnia 1,09 ha (610–640 m n.p.m.), położony w niższych południowo-zachodnich partiach Lukszyńca (Lukšinec, 899 m n.p.m.). Głównym przedmiotem ochrony początkowo była bogata populacja goryczki krótkołodzygowej *Gentiana acaulis*, a po jej wyginięciu początkiem lat 80. ubiegłego wieku – górską łąką z licznymi gatunkami roślin podlegających ochronie.

Zbiorowiskiem występującym na tym terenie są łąki z podzwiazku *Polygalo-Cynosurenion*, w których dominuje kostrzewa czerwona, tomka wonna *Anthoxanthum odoratum* i drżączka średnia, a rosną tu także krzyżownica zwyczajna *Polygala vulgaris*, zerwa kłosowa *Phyteuma spicatum*, dziewięciśli bezłodygowy, jarzianka większa, pierwiosnka wyniosła oraz gółka długoostrogowa, storczyk męski i podkolan biały. W wilgotniejszych fragmentach terenu rozwinęła się roślinność z podzwiazku *Calthenion*, z kukułką szero-kolistną, ostrożniami: łąkowym i błotnym, kniecią błotną i sitowiem leśnym *Scirpus sylvaticus*. Występują tu także salamandry, żaby trawne i jaszczurki żyworodne.

- PP „Věřňovice” – utworzony w 1989 roku, powierzchnia 4,59 ha (201–216 m n.p.m.), na terenie Wierzniowic (Věřňovice). Ochronie podlega zbiorowisko lasu łągowego na terasie nadrzecznej z gatunkami roślin i zwierząt objętych ochroną.

Cały chroniony obszar jest porośnięty lasem łągowym, miejscami ze sztucznie wprowadzonymi gatunkami obcymi – dębem czerwonym – oraz gatunkami innych siedlisk – bukiem zwyczajnym. Zwraca uwagę bardzo liczna populacja śnieżyczki przebiśniegu i śnieżycy wiosennej. W runie występują także gatunki górskie, np. zdrojówka rutewkowata. Na obrzeżach lasu łągowego występuje zakrzewienie z tarniną, a w miejscach suchych rosną gatunki bardziej ciepłolubne, np. krzyżownica zwyczajna, len przeczyszczający *Linum catharticum*, centuria pospolita, groszek bulwiasty *Lathyrus tuberosus*, lebiodka pospolita i czosnek winnicowy. Na terenie pomnika przyrody występuje kuna leśna, obserwowano także jenota, a ponadto około 40 gatunków ptaków, m.in. wilga, gąsiorek oraz muchołówka szara. Z drzewostanu usuwane są wiązy zarażone grafitozą oraz dęby czerwone – gatunek obcy, o cechach gatunku inwazyjnego.

- PP „Byčinec” – utworzony w 1990 roku, powierzchnia 0,86 ha, położony w odległości około 1 km od wzniesienia Połomka (983 m n.p.m.) w paśmie Połomów i Sulowa, na zboczu o ekspozycji południowo-zachodniej, w dolinie potoku Byčinec (680–700 m n.p.m.). Ochroną objęte są zbiorowiska wilgotnych górskich łąk i pastwisk, z występującymi licznymi rzadkimi, zagrożonymi i chronionymi gatunkami roślin i zwierząt.

Wśród roślin zwraca uwagę kilka gatunków storczykowatych: kukułka szerokolistna, kukułka Fuchsa, kruszczyk błotny. Z pozostałych roślin na uwagę zasługują gatunki efektownie kwitnące (knieć błotna, firletka poszarpana), a także kilka gatunków turzyc, wełnianka szerokolistna, wełnianka wąskolistna, fiołek błotny *Viola palustris*, gnidosz leśny. Do 1993 roku obserwowano na tym obszarze rosziczkę okrągłolistną; od tego czasu gatunek ten jest uznawany za wymarły na tym obszarze. Jest to także miejsce występowania zagrożonych gatunków płazów i gadów: traszki zwyczajnej, traszki górskiej, żaby trawnej, kumaka górskiego, jaszczurki zwinki i żmii zygzakowatej.

- PP „Filipka” – utworzony w 1990 roku, obejmuje powierzchnię 1,11 ha w Nawsiu koło Jabłonkowa (662–696 m n.p.m.). Przedmiotem ochrony jest łąka pastwiskowa porośnięta wielopokoleniowym jałowcem pospolitym, na południowym stoku wzniesienia Filipka (761 m n.p.m.).

Dominującym jest tu zbiorowisko ze związku *Violion caninae*, w większości zarośnięte krzewami jałowca. W drzewostanie występują nieliczne skupiska świerka, bzu czarnego *Sambucus nigra*, jesionu, głogów i śliwy tarniny. Występuje tu także m.in. bliźniczka psia trawka, dziurawiec zwyczajny *Hypericum perforatum*, dziewięciśń bezłodygowy, goździk kropkowany *Dianthus deltoides*. Wśród zwierząt na chronionym obszarze spotyka się np. mieniaka tęczowca *Apatura iris* oraz żmiję zygzakowatą. Utrzymanie charakteru tego terenu wymaga usuwania i trzebieży zbyt zagęszczonego piętra drzew oraz podrostu świerkowego.

- PP „Kunčický bludný balvan” – głąz polodowcowy objęty ochroną w 1990 roku, na terenie dzielnicy Kończyce w Ostrawie (229 m n.p.m.). Jest to największy głąz narzutowy (gruboziarnisty granit) na terenie Republiki Czeskiej, o wymiarach 320 × 250 × 155 cm i szacunkowej wadze około 17 ton.

- PP „Kyčmol” – utworzony w 1990 roku, powierzchnia 0,08 ha; ochroną została objęta niewielka podmokła łąka położona w dolinie potoku Łomna, leżąca w odległości około 2 km na południowy wschód od szczytu Małego Połomu (659–661 m n.p.m.).

Głównym celem ochrony jest zachowanie stanowiska licznej populacji kruszczyka błotnego, gatunku krytycznie zagrożonego. Na obszarze pomnika przyrody rośnie zbiorowisko zaliczane do podzwiązku *Calthenion*, a oprócz kruszczyka błotnego rosną tu także: kukułka szerokolistna, knieć błotna, kilka gatunków turzyc, skrzyp leśny, firletka poszarpana i inne. Niewielki stawek jest miejscem występowania i rozrodu kumaka górskiego i traszki górskiej, natomiast z gadów spotyka się tutaj padalca, jaszczurkę żyworodną i żmiję zygzakowatą.

- PP „Motyčanka” – utworzony w 1990 roku, powierzchnia 0,23 ha, położony na terenie Mostów koło Jabłonkowa (579–583 m n.p.m.).

Ochronie podlega niewielka podmokła łąka z liczną populacją kukułki szerokolistnej oraz występującymi innymi gatunkami rzadkich, zagrożonych i chronionych roślin i zwierząt. Obszar pomnika jest bezleśny, miejscami występuje tu podrost świerkowy, z borówką czarną oraz podrzeniem żebrowcem. Roślinność łąkowa jest reprezentowana przez gatunki typowe dla podmokłych łąk z podzwiązku *Calthenion*; rosną tu turzycy: prosowata *Carex panicea*, czarna *C. nigra*, gwiazdkowata *C. echinata*, ostrożeń: łąkowy i błotny, sitowie leśne i komonica błotna *Lotus uliginosus* i szereg innych. Jest to także miejsce występowania licznych płazów.

- PP „Obidová” – utworzony w 1990 roku, powierzchnia 7,28 ha (710–750 m n.p.m.), w górnym odcinku potoku Kumorovec, pod wzniesieniem Obidová (832 m n.p.m.). Ochronie podlegają jedne z najcenniejszych w Beskidzie Morawsko-Śląskim podmokłych łąk.

Roślinność występującą na terenie objętym ochroną zalicza się do podzwiązku *Calthenion* i związku *Caricion fuscae*, a także związków *Caricion davallianae*, *Sphagno warnstorfiani-Tomenthypnion* oraz *Sphagno recurvi-Caricion canescentis*. Do najcenniejszych gatunków tutaj rosnących należy rosiczka okrągłolistna, będąca jednym z najbardziej zagrożonych gatunków na terenie CHKO Beskidy. Do roślin cennych należą także: gnidosz błotny, gnidosz leśny, kukułka szerokolistna i kukułka Fuchsa. Rośnie tu także szereg gatunków typowych dla obszarów podmokłych i bagiennych, jak np. ponikło skąpokwiatowe, czarcikęs łąkowy *Succisa pratensis*, kozłek całolistny *Valeriana simplicifolia*, przytulia błotna *Galium palustre*, bobrek trójlistkowy, fiołek błotny, skrzyp bagienny, skrzyp błotny oraz kilka gatunków turzyc. W miejscach suchszych występują m.in. dziewięsił bezłodygowy i jałowiec pospolity. Jest to także teren występowania wielu gatunków zagrożonych płazów: traszki karpackiej, traszki górskiej, kumaka górskiego, żaby trawnej. Spotyka się tu także gady: jaszczurkę żyworodną i żmiję zygzakowatą. W potoku żyje pstrąg potokowy i głowacz przegopłety, a cały obszar jest miejscem żerowania różnych gatunków ptaków: bociana czarnego, jastrzębia, puchacza, puszczyka, kruka i kobuza.

- PP „Ondrášovy díry” – pomnik przyrody utworzony w 1990 roku, powierzchnia 4,50 ha, ochroną objęty został system jaskiń na Lukszyńcu, około 2 km południowo-zachód od szczytu Łysej Góry (840–940 m n.p.m.).

Ochrona ma na celu zachowanie systemu pseudokrasowych szczelin i jaskiń, z uwagi na walory geomorfologiczne, a także jako miejsce występowania zagrożonych gatunków nietoperzy. Do zespołu jaskiń należy m.in. „Ondrášova (Zbojnická) Jeskyně” o głębokości 34,5 m i korytarzach o całkowitej długości 217 m oraz największą salą o wymiarach 9×7 m i wysokości 5 m; „Malá Ondrášova Jeskyně” ma 7,5 m głębokości i 10,5 m długości; „Jeskyně na Lukšinci I” ma głębokość 14 m i całkowitą długość korytarzy 21 m. Cały teren na powierzchni jest porośnięty lasem świerkowym z domieszką jarzę-

biny pospolitej i buka. W runie występują przede wszystkim gatunki siedlisk kwaśnych. W jaskiniach zimują nietoperze: nocek duży, nocek wąsaty *Myotis mystacinus*, nocek rudy, nocek Nattera i nocek orzęsiony *Myotis emarginatus*.

- PP „Podgrůń” – utworzony w 1990 roku, zajmuje powierzchnię 2,07 ha, jest położony na południowo-zachodnim zboczu pasma Grůń – Kozłena (885 m n.p.m.), w rejonie źródliskowym potoku Jamnik, około 0,4 km od osady Grůń (780–815 m n.p.m.). Celem ochrony jest zachowanie wierzchowinowych łąk z licznymi gatunkami roślin podlegających ochronie.

Górną i środkową część chronionego terenu porasta roślinność tzw. niskoturzycowych i bogatych w mszaki zbiorowisk łąk bagiennych, należących do klasy *Scheuchzerio-Caricetea fuscae*. Z mszaków występują tu liczne gatunki torfowców oraz płonnik pospolity *Polytrichum commune*. Licznie reprezentowane są turzyce, rosną tu skrzypy: bagienny i błotny, a do najcenniejszych gatunków roślin należy rosiczka okrągłolistna, gnidosz leśny, kukułka szerokolistna, kukułka Fuchsa oraz mieczyk dachówkowaty. Niżej położone są bardziej suche łąki nawiązujące do pastwisk ze związku *Violion caninae*, przy czym rosną tu także gatunki ze związku *Vaccinion*. Spośród traw występują na tych terenach gatunki związane z psiarą (bliźniaczka psia trawka, kostrzewa czerwona, śmiałek darniowy), a także goryczka trojeściowa oraz jedno z najliczniejszych stanowisk borówki brusznicy *Vaccinium vitis-idaea* i jedyne stanowisko żurawiny błotnej na terenie CHKO „Beskydy”. Dawniej cały teren był wypasany (owce), po zakończeniu wypasu chroniony obszar zaczął zarastać drzewami (świerk, brzoza) i krzewami, które są regularnie usuwane, a cały obszar wykaszany.

- PP „Pod hájenkou Kyčera” – utworzony w 1990 roku, zajmujący powierzchnię 6,75 ha na terenie Mostów koło Jabłonkowa (590–610 m n.p.m.). Ochroną objęty jest podmokły teren źródliskowy, położony na obrzeżu kompleksu leśnego, z licznymi gatunkami chronionych i rzadkich roślin oraz zwierząt.

Cały obszar to mozaika różnorodnych siedlisk: fragmenty nawiązujące do podmokłych lasów świerkowych z podrzeniem żebrowcem i goryczką trojeściową, wilgotne i podmokłe łąki ze związku *Caricion fuscae* z dominującymi turzycami oraz gnidoszem leśnym, mieczykiem dachówkowatym, należącym do storczykowatych *Dactylorhiza longibracteata* oraz kukułką szerokolistną. Suchsze fragmenty są porośnięte m.in. jałowcem pospolitym, natomiast w miejscach wilgotniejszych silnie rozwinęło się piętro mszaków. Do 1994 roku cały teren podlegał sukcesji naturalnej – zarastaniu zbiorowiskami leśnymi; po redukcji warstwy krzewów cały teren jest regularnie koszony, co pozwala utrzymać roślinność nieleśną.

- PP „Profil Morávky” – utworzony w 1990 roku, o powierzchni 49,64 ha, na terenie Starego Miasta i Dobrej koło Frydku-Mistku (298–319 m n.p.m.). Ochroną objęty został odcinek rzeki Morawki płynący w głębokim „kanio-

nie” powstałym w skałach łupkowych, z licznymi progami. Podłoże skalne zostało odsłonięte podczas powodzi w latach 20. ubiegłego wieku. Lasy porastające brzegi tego odcinka rzeki nie są typowymi lasami łęgowymi, gdyż rzeka płynie zagłębiona 3–7 m poniżej poziomu nadrzecznych teras. Rosną tu lipy drobnolistne, jesiony, wierzby białe, wierzby kruche i wierzby iwy *Salix caprea*, olsze szare, dęby szypułkowe, jawory i klony pospolite, a ponadto olsze czarne i wiązy pospolite. Jest to miejsce występowania wielu gatunków bezkręgowców, a także strzebli potokowej oraz gniazdowania brodzka piskliwego *Actitis hypoleucos*.

- PP „Meandry Łuciny” – utworzony w 1991 roku, na powierzchni 40,65 ha, na terenie miasta Hawierzów (244–264 m n.p.m.). Ochronie podlega odcinek meandrującej rzeki Łuciny o długości około 2 km, z mokradłami oraz siedliskiem lasów łęgowych i wielu gatunków zwierząt objętych ochroną.

Na całym odcinku występują różne zbiorowiska związane z rzekami lub glebami żyznymi i wilgotnymi, od zbiorowisk inicjalnych, poprzez olszyny ze związku *Alnion glutinosae*, zespół *Pruno-Fraxinetum*, do zbiorowisk grądowych. Spośród roślin można wymienić gatunki: zawilec żółty *Anemone ranunculoides*, złoć żółta *Gagea lutea*, zdrojówka rutewkowata, pierwiosnek wyniosły oraz piżmaczek wiosenny, gatunek zagrożony w skali regionalnej. Na całym obszarze występuje 15 gatunków ważek, 13 gatunków ryb, w tym strzebla potokowa i krytycznie zagrożony minóg strumieniowy, ponadto liczne gatunki płazów i ptaków.

- PP „Kamenec” – utworzony w 1992 roku, powierzchnia 9,82 ha, na terenie Dobrej koło Frydku-Mistku (319–321 m n.p.m.). Ochronie podlegają podmokłe fragmenty doliny Morawki.

W części środkowej występują fragmenty lasów łęgowych z olszą czarną i szarą oraz jesionem. W niewielkim jeziorku rosną m.in. strzałka wodna, rdestnica pływająca *Potamogeton natans*, na zabagnionych brzegach ponikło błotne *Eleocharis palustris*, skrzyp bagienny, sit skupiony *Juncus conglomeratus* oraz sit rozpierzchły *J. effusus*. Licznie występują tu gatunki turzyc, a poza tym trzęślica modra *Molinia coerulea* i wełnianka wąskolistna. Pomnik przyrody jest przede wszystkim ostoją zwierząt związanych ze środowiskiem wodnym – stwierdzono tu występowanie 26 gatunków ważek, także 193 gatunków chrząszczy; jest to jedno z dwóch miejsc występowania na Morawach chrząszcza *Acylophorus glaberrimus* oraz miejsce rozrodu traszki zwyczajnej oraz traszki grzebieniastej. W olszynach gniazduje zagrożona muchołówka szara, a z drobnych ssaków można wymienić ryjówkę aksamitną, ryjówkę malutką *S. minutus* oraz rzesorka rzeczka *Neomys fodiens*.

- PP „Rohovec” – utworzony w 1992 roku, o powierzchni 29,48 ha, na terenie Nawsia koło Jabłonkowa (420–540 m n.p.m.), na zboczu doliny potoku Rohovec o ekspozycji północno-zachodniej. Ochronie podlega siedlisko zagrożonej mrówki ćmawej *Formica polyctena*.

Drzewostan wielogatunkowy, z przewagą świerka, w domieszce występuje jodła, sosna pospolita, buk, brzoza brodawkowata, a w miejscach podmokłych – olsza czarna. W runie na uwagę zasługuje podrzeń żebrowiec i goryczka trojeściwa. Na obszarze występuje bardzo liczna populacja mrówki ćmawej – podczas inwentaryzacji przeprowadzonej w 1999 roku stwierdzono 158 mrowisk, z których największe miało średnicę 3 m i wysokość 1 m.

- PP „Żermanický lom” – utworzony w 1992 roku, o powierzchni 1,95 ha, położony w Żermanicach (297–322 m n.p.m.). Ochronie podlega dawny kamieniołom cieszynitu (którego spąg jest częściowo zalany wodą, a częściowo zasypany ziemią), położony w pobliżu zbiornika wodnego Żermanice na rzece Łucynie.

Na terenie kamieniołomu powstało siedlisko dla wielu gatunków roślin krytycznie zagrożonych lub wymierających, charakterystycznych dla zbiorowisk wodnych, nadwodnych i podmokłych. Specyficzne użytkowanie terenu w przeszłości spowodowało powstanie dwóch odrębnych siedlisk – wodnego (zalew) i sucholubnego (na ścianach kamieniołomu). Pomiędzy nimi rośnie zadrzewienie w różnych stadiach sukcesji, z wierzbą iwą i wierzbą purpurową. Na wapiennym podłożu rośnie m.in. skrzyp *Hippochaete variegata*, turzyca łuszczkowata *Carex lepidocarpa*, wełnianka wąskolistna oraz kruszczyk błotny. Zróżnicowanie siedlisk powoduje, że występują tu także zwierzęta zarówno związane z terenami podmokłymi, jak i terenami kserotermicznymi. Stwierdzono występowanie 19 gatunków ważek oraz szereg innych gatunków bezkręgowców, poza tym występują tu lub mają żerowiska: dzięcioł zielony, gajówka *Sylvia borin*, świergotek łąkowy *Anthus pratensis*, bocian biały. W ramach ochrony tego obszaru należy systematycznie usuwać drzewa i krzewy w celu powstrzymania zarastania całego terenu.

- PP „Stará řeka” – utworzony w 2002 roku, powierzchnia 1,42 ha, na terenie miejscowości Błędowice Górne i Błędowice Średnie (260–262 m n.p.m.). Ochroną objęty został naturalnie meandrujący fragment rzeki Łucyny, z nadbrzeżnymi łąkami i zadrzewieniami, z występującymi licznymi gatunkami chronionych zwierząt, zwłaszcza płazów.

Jest to jedno z nielicznych miejsc na tym obszarze, w którym znajduje warunki przetrwania szereg gatunków krytycznie zagrożonych, m.in. traszka zwyczajna, traszka górską i traszka grzebieniasta, ropucha szara, żaba trawna, żaba jeziorowa, żaba wodna, kumak górski, zaskroniec i jaszczurka zwinka. Na tym obszarze spotyka się także liczne gatunki ptaków, np. zimorodka i czaplę siwą.

- PP „Vodopády Satiny” – utworzony w 2006 roku, obejmuje powierzchnię 8,76 ha i jest położony w masywie Łysej Góry, w górnym biegu potoku Satina (510–570 m n.p.m.). Ochroną objęto fragment koryta potoku Satina (wraz z terenem przylegającym do potoku), z różnymi tworami skalnymi –

wodospadami, progami, rynnami, kotłami itd. Jest to jeden z najdłuższych i najciekawszych przykładów typowych skalnych koryt potoków w czeskiej części Karpat. Najciekawszy jest fragment koryta o długości około 1 km, na którym znajduje się szereg ciekawostek geologicznych i geomorfologicznych tworów. Potok płynie miejscami w skalnym korycie o głębokości dochodzącej do 15 m. Najbardziej interesujący odcinek, czyli właściwe wodospady Satiny mają długość około 100 m i tworzą je bloki gruboławicowego piaskowca kilkumetrowej wysokości. Na wysokości lewobrzeżnego dopływu Satiny znajduje się kaskada o wysokości około 10 m. Wzdłuż potoku rosną lasy bukowo-jodłowe z domieszką świerka, jaworu, wiązu górskiego, lipy drobnolistnej i dębu szypułkowego.

Interesujący jest podszyt, w którym rosną m.in. porzeczek alpejski *Ribes alpinum*, agrest pospolity *Ribes uva-crispa*, suchodrzew czarny i róża alpejska. W runie rośnie parzydło leśne. Występują tu m.in. owady wodne z rzędu chruścików, wśród nich *Plectrocnemia brevis*, *Wormaldia copiosa* oraz *Rhyacophila philopotamoides* (są to gatunki znane z pojedynczych stanowisk na terenie Republiki Czeskiej).

- PP „Hraniční meandry Odry” – utworzony w 2006 roku, powierzchnia 126 ha, położony na terenie Bogumina (193–198 m n.p.m.). Ochroną objęty został odcinek rzeki Odry o długości około 7 km, pomiędzy Kopytówem a Boguminem. Celem ochrony jest zachowanie meandrującego koryta Odry, z aktywnymi procesami korytotwórczymi, położonego w regularnie zalewanej dolinie oraz przylegające do rzeki grunty nadrzeczne, w tym łąki i fragmenty lasów zalewowych, z zespołem siedlisk i organizmów typowych dla naturalnej rzeki nizinnej. Regularne odkładanie się materiału skalnego przez wody rzeki powoduje tworzenie się wielu pionierskich stanowisk, takich jak wyspy, łachy oraz strome skarpy meandrów, umożliwiając bytowanie wielu gatunków rzadkich roślin i zwierząt. Jest to jeden z najlepiej zachowanych nieuregulowanych odcinków rzek w Europie.

Występują tu m.in. zbiorowiska nadrzecznych lasów z olszą czarną i jesionem, łągi wierzbowo-topolowe i fragmenty wilgotnych łąk. W tym rejonie potwierdzono występowanie około 130 gatunków roślin (np. grzybień północny *Nymphaea candida*), ponad 20 gatunków ssaków (w tym bóbr, wydra, borsuk), ponad 60 gniazdujących i wiele zalatujących gatunków ptaków (w tym zimorodek, sieweczka rzeczna *Charadrius dubius*, orzeł przedni *Aquila chrysaetos*, pliszka żółta *Motacilla flava*, brodziec piskliwy, brodziec krwawodzioby *Tringa totanus*, derkacz *Crex crex*, dziwonia *Carpodacus erythrinus*, kobuz, krogulec i wiele innych), liczne płazy (np. kumak górski, rzekotka, żaba wodna, żaba jeziorkowa), ryby (np. różanka i piskorz *Misgurnus fossilis*), spośród bezkręgowców – rzadkie motyle: modraszek bagienny *Plebeius optilete* i czerwończyk nieparek *Lycaena dispar*, zagrożone wyginięciem chrząszcze: pachnica dębowa i zgniotek cynobrowy *Cucujus cinnaberi*.

nus, słodkowodne małże: szczeżuja wielka *Anodonta cygnea* i skójka malar ska *Unio pictorum*.

Pomnik przyrody graniczy z powołanym w 2004 roku po stronie polskiej obszarem chronionego krajobrazu pod nazwą „Meandry rzeki Odry” o powierzchni 162 ha, położonym na terenie gminy Krzyżanowice, poza historycznymi granicami Śląska Cieszyńskiego. Wchodzi w obręb obszarów Natura 2000: OSOP „Heřmanský stav – Odra – Poolší” oraz SOOS „Meandry Dolní Odry”.

Podsumowanie

Podsumowując przedstawione powyżej zagadnienia związane z ochroną walorów przyrodniczo-krajobrazowych Śląska Cieszyńskiego, można stwierdzić, że z pewnością nie wszystkie obszary lub obiekty przyrodniczo cenne zostały dotąd taką ochroną objęte. Wybrane partie terenu, położone zwłaszcza w części górskiej omawianego obszaru, są czasem objęte równocześnie dwoma lub trzema formami ochrony (np. rezerwat przyrody, park krajobrazowy, obszar Natura 2000), co powinno gwarantować zachowanie ich walorów przyrodniczych. Jednak biorąc pod uwagę nasilającą się presję człowieka, polegającą na coraz bardziej intensywnym zagospodarowaniu terenów już w różny sposób użytkowanych oraz na wkraczaniu z różnymi formami antropopresji na obszary użytkowane dotąd w sposób ekstensywny lub tylko okresowy, wręcz incydentalny, okazuje się, że konieczne jest dalsze ustanawianie nowych form ochrony przyrody. W wyniku prowadzonych w okresie ostatnich 10–15 lat waloryzacji różnych obszarów wskazano szereg miejsc przyrodniczo wartościowych, które należy objąć różnymi formami ochrony (m.in. Blarowski i in. 1997, Wilczek 2006). Wśród proponowanych do objęcia ochroną obiektów są zarówno rezerваты przyrody, a więc formy ochrony o stosunkowo rygorystycznych zasadach i ograniczeniach w użytkowaniu danego obszaru, jak i szereg innych form, którymi można chronić zarówno obszary o dużych powierzchniach (np. obszary chronionego krajobrazu), jak i mniejsze obiekty, o znaczeniu regionalnym lub wręcz lokalnym. Szczególna odpowiedzialność w realizacji postulatów dotyczących ochrony walorów przyrodniczo-krajobrazowych ciąży na radach gmin, które zgodnie z zapisami ustawy o ochronie przyrody posiadają kompetencje w ustanawianiu różnych form ochrony na swoim terenie (ta uwaga dotyczy polskiej części Śląska Cieszyńskiego). Także prowadzenie właściwej polityki w zakresie zagospodarowania przestrzennego gmin jest bardzo ważnym instrumentem w realizacji idei ochrony dziedzictwa przyrodniczego Śląska Cieszyńskiego.

Działania formalno-prawne powinny być uzupełniane działaniami edukacyjnymi, także promocyjnymi, propagującymi walory przyrodnicze i krajobrazowe (a także często związane z nimi walory historyczne i kulturowe)

regionu. Aktualnie na obszarze Śląska Cieszyńskiego zostało wyznaczonych co najmniej kilkanaście ścieżek przyrodniczo-dydaktycznych, umożliwiających m.in. poznanie przyrody obszarów objętych różnymi formami ochrony. Są to zarówno ścieżki odpowiednio oznakowane, z ustawionymi w terenie tablicami informacyjnymi, jak również ścieżki, których przebieg został jedynie opisany w stosownych publikacjach. Na terenie polskiej części Śląska Cieszyńskiego ścieżki przyrodniczo-dydaktyczne wyznaczono m.in. na terenie Goczałkowic-Zdroju (Herczek i in. 1995), w dolinie Wisły w Czechowicach-Dziedzicach (Gorczyca i in., bez daty), na Baraniej Górze i w dolinach Białej Wisiełki i Czarnej Wisiełki (Klimek 1996, 1999, 2003), w rejonie Klimczoka (Kobarski i in. 1996), w Istebnej (Rzońca 2000), na Czantorii i Skalicy w Ustroniu (Czarnota, Mijał 1996, 1999), w Brennej (Czarnota i in. 2002, Hanel i in. 2004), na obszarach objętych ochroną w Bielsku-Białej – w Cygańskim Lesie (Klama i in. 1996) i w Gościnnej Dolinie (Blarowski i in. 2001) oraz w Cieszynie – w rezerwacie „Kopce” (Dorda, Kuśka 1997) i rezerwach „Lasek Miejski nad Puńcówką” i „Lasek Miejski nad Olzą” (Dorda, Kuśka 1998), a także na terenie cieszyńskich parków (Dorda i in. 2002). Na obszarze zachodniej części Śląska Cieszyńskiego przykładem ścieżek przyrodniczo-dydaktycznych mogą być ścieżki (naučné stezky): Rytířská (na trasie Nydek – Velká Čantoryje), Šance – Lysá Horá, w rejonie NPR „Mionší”.

W kontekście edukacji ekologicznej oraz ścieżek przyrodniczo-dydaktycznych na terenie Śląska Cieszyńskiego warto wspomnieć o tzw. gatunkach charyzmatycznych tego obszaru. Pod tą nazwą kryją się gatunki roślin i zwierząt, które można uznać zarówno za gatunki sztandarowe lub najbardziej charakterystyczne dla danego regionu, ale jednocześnie gatunki stosunkowo łatwe do identyfikacji i rozpoznania, wręcz medialne, postrzegane przez społeczeństwo jako cenne i warte ochrony z uwagi na swoje walory estetyczne czy etyczno-kulturowe (Pawlaczyk, Jermaczek 2000, Wilczek 2006). Umiejętne „wykorzystanie” gatunków charyzmatycznych pozwala na odwołanie się w ramach edukacji ekologicznej do sfery emocjonalnej, do wrażliwości ekologicznej i ukazanie problematyki ochrony przyrody nie jako obowiązku, którego realizacja „ogranicza” możliwości rozwoju gminy czy powiatu, lecz jako działań podnoszących walory i atrakcyjność tego regionu. Gatunkiem charyzmatycznym Śląska Cieszyńskiego jest z pewnością cieszynianka wiosenna, obecna w licznych materiałach promocyjnych Cieszyna i powiatu cieszyńskiego. Podobną rolę mogłyby odegrać inne gatunki roślin i zwierząt, choćby wybrane gatunki storczykowatych czy np. głuszcza dla Beskidu Śląskiego i Beskidu Morawsko-Śląskiego.

Bibliografia

- ALEXANDROWICZ Z. (red.) 1989. *Ochrona przyrody i krajobrazu Karpat Polskich*. Studia Naturae, ser. B, 33. Warszawa – Kraków.
- AMIROWICZ A. 2003. *Ryby i minogi w wodach Górnego Śląska*. „Przyroda Górnego Śląska” 34.
- BARCZYK A., SZTURC J. (red.) 2001. *Ośłona hydrologiczno-meteorologiczna. Przewodnik dla województwa śląskiego*. Katowice.
- BARTOŠOVÁ D. 2004. *Mapování výskytu velkých šelem v CHKO Beskydy v období 2003–2004*. „Ochrana přírody”, 2004, t. 59, z. 8.
- BERNACKI L. 1998a. *Ogólna charakterystyka flory województwa bielskiego*. [w] BERNACKI L., BLAROWSKI A., WILCZEK Z., *Osobliwości szaty roślinnej województwa bielskiego*. Poznań.
- BERNACKI L. 1998b. *Gatunki prawnie chronione z uwzględnieniem ich występowania w poszczególnych regionach fizyczno-geograficznych i na obszarach chronionych w województwie bielskim*. [w] BERNACKI L., BLAROWSKI A., WILCZEK Z., *Osobliwości szaty roślinnej województwa bielskiego*. Poznań.
- BERNACKI L. 1998c. *Gatunki wymierające, narażone i rzadkie*. [w] BERNACKI L., BLAROWSKI A., WILCZEK Z., *Osobliwości szaty roślinnej województwa bielskiego*. Poznań.
- BERNACKI L. 1999. *Storczyki zachodniej części polskich Beskidów*. Poznań.
- BERNACKI L., BLAROWSKI A., WILCZEK Z. 1998. *Osobliwości szaty roślinnej województwa bielskiego*. Poznań.
- BIAŁAS Z. 2000. *Ustrońskie solanki*. Kalendarz Ustroński 2001.
- BIAŁAS Z. 2001a. *Geologiczne dzieje Ustronia*. Przyrodnik Ustroński z. 1. Ustroń.
- BIAŁAS Z. 2001b. *Ustrońskie kamieniołomy*. Kalendarz Ustroński 2002.
- BIAŁAS Z. 2004. *Z Zabłocia na Zawodzie*. Kalendarz Ustroński 2005.
- BIAŁAS Z. 2005. *Budowa geologiczna*. (w) PANIC I. (red.), *Ustroń 1305–2005*. t. I: 1305–1945. Ustroń.
- BLAROWSKI A. 1998. *Charakterystyka pomników przyrody województwa bielskiego*. [w] BERNACKI L., BLAROWSKI A., WILCZEK Z., *Osobliwości szaty roślinnej województwa bielskiego*. Poznań.
- BLAROWSKI A. 1998. *Parki zabytkowe województwa bielskiego*. [w] BERNACKI L., BLAROWSKI A., WILCZEK Z., *Osobliwości szaty roślinnej województwa bielskiego*. Poznań.
- BLAROWSKI A. i in. 1997a. *Przyroda województwa bielskiego*. Poznań.
- BLAROWSKI A., GAJCAK J., PARUSEL J. 1997b. *Ochrona przyrody w województwie bielskim – stan istniejący, perspektywy*. [w] BLAROWSKI A. i in., *Przyroda województwa bielskiego*. Poznań.
- BLAROWSKI A., PALUCH J., WILCZEK Z. 2001. *Ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna w „Gościńskiej Dolinie” (Bielsko-Biała)*. Żywiec.
- BULA R. 1999. *Rezerваты przyrody województwa śląskiego*. „Przyroda Górnego Śląska” 16. Katowice.
- BULAWA W. 1976. *Flora i zbiorowiska roślinne wyrobisk pokamieniołomowych wapiennych na Pogórze Cieszyńskim*. Maszynopis, praca doktorska, Uniwersytet Łódzki.
- BURTANÓWNA J., KONIOR K., KSIĄŻKIEWICZ M. 1937. *Mapa geologiczna Karpat Śląskich*. Kraków.

- BUZEK K. 1931. *Ruda żelaza w Śląskich Beskidach i jej znaczenie dla kraju*. II Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego „Beskid Śląski” w Cieszynie.
- BUZEK K. 1932. *Trzęsienia ziemi na Śląsku Cieszyńskim. Cieszynity*. III Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego „Beskid Śląski” w Cieszynie.
- BUZEK K. 1934. *Okres lodowy w Śląskich Beskidach*. V Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego „Beskid Śląski” w Cieszynie.
- CABAŁA S., WIKA A., NOWAK M. 1999. *Wpływ zanieczyszczeń powietrza i gleby na zdrowotność lasów śląskich*. [w] WIKA S. (red.), *Lasy województwa śląskiego*. „Wczoraj – dziś – jutro”. Krzeszowice.
- CHLUPÁČ I. i in. 2002. *Geologická minulost České republiky*. Praha.
- CICHÁ I. i in. 2000. *Olza od pramane po uście*. Český Těšín.
- CICHÁ I. 2007. *Beskydské gruně. Beskidzkie gronie*. Český Těšín.
- CHROMIK Z. i in. 2003. *Park Krajobrazowy Beskidu Śląskiego*. Informator. Będzin.
- CHROMIK Z. i in. 2000. *Park Krajobrazowy Beskidu Śląskiego*. [w] *Informator o Zespole Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego*, Dąbrowa Górnicza.
- CZARNOTA K. A., MIJAL L. 1996. *Ścieżka przyrodniczo-leśna Skalica*. Ustroń.
- CZARNOTA K. A., MIJAL L. 1999. *Ścieżka przyrodniczo-leśna Czantoria*. Ustroń.
- CZARNOTA K. A., MIJAL L., MIJAL M. 2002. *Ścieżka przyrodniczo-leśna Brenna-Bukowa – Karkoszczonka*. Ustroń.
- CZERMIŃSKA B. i in. 2001. *Wody powierzchniowe*. [w] CZERMIŃSKA B., GŁĄB J., SZYMAŃSKA-KUBICKA L. (red.), *Stan środowiska w województwie śląskim w latach 1999-2000*. Katowice.
- CZERMIŃSKA B. i in. 2003. *Katalog punktów pomiarowych. Monitoring wód powierzchniowych w województwie śląskim*. Katowice.
- CZUDEK A. 1929. *Osobliwości i zabytki przyrody Województwa Śląskiego*. Kraków.
- CZYŁOK A., PARUSEL J. B., KULIŃSKI W. 1996. *Czerwona Lista Kregowców Górnego Śląska*. Raporty i Opinie 1, Centrum Dziedzictwa Przyrodniczego Górnego Śląska, Katowice.
- ČTYROKÝ P., STRÁŇÍK Z. 1995. *Zpráva pracovní skupiny české stratigrafické komise o regionálním dělení Západních Karpat*. Věstník Českého geologického ústavu 70.
- DEMEK J. (red.) 1987. *Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny*. Praha.
- DEMEK J., QUITT E., RAUŠER J. i in. 1975. *Fyzikogeografické regiony ČSR. Mapa 1:500 000*. Brno.
- DENISIUK Z. 1983. *Potencjalna roślinność naturalna województwa bielskiego*. Folia Geographica, Series Geographica-Phisica, 15, Kraków.
- DENISIUK Z. 1985. *Szata roślinna województwa bielskiego*. Studia Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej, 13, Wrocław – Warszawa.
- DORDA A., KUŚKA A. 1997. *Ścieżka przyrodnicza na Kopcach w Cieszynie*. Cieszyn.
- DORDA A., KUŚKA A. 1998. *Ścieżka przyrodnicza w Laskach Miejskich w Cieszynie*. Cieszyn.
- DORDA A., KAWECKI S. 2000. *Cieszyńskie pomniki przyrody*. Cieszyn.
- DORDA A., KAWECKI S., SZCZUDŁO-SUCHY K. 2002. *Parki i drzewa Cieszyna*. Cieszyn.
- DORDA A., MIJAL L. 2002. *Rezerваты przyrody Śląska Cieszyńskiego*. Ustroń.
- DORDA A., WĘGIEREK M. 2003. *Środowisko przyrodnicze Cieszyna*. Cieszyn.
- DORDA A. 2006. *Gniazdowanie bociana czarnego Ciconia nigra na Śląsku Cieszyńskim – wyniki wstępnej inwentaryzacji*. „Chrońmy Przyrodę Ojczystą” 62, 6.
- DORDA A. 2009. *Formy ochrony przyrody na Śląsku Cieszyńskim (cz. 2)*. „Przyrodnik Ustroński” z. 8. Ustroń.
- DORDA A., WĘGIEREK M. 2006. *Obcy są wśród nas (czyli o inwazjach obcych gatunków roślin i zwierząt)*; cz. II. „Przyrodnik Ustroński” z. 5, Ustroń.

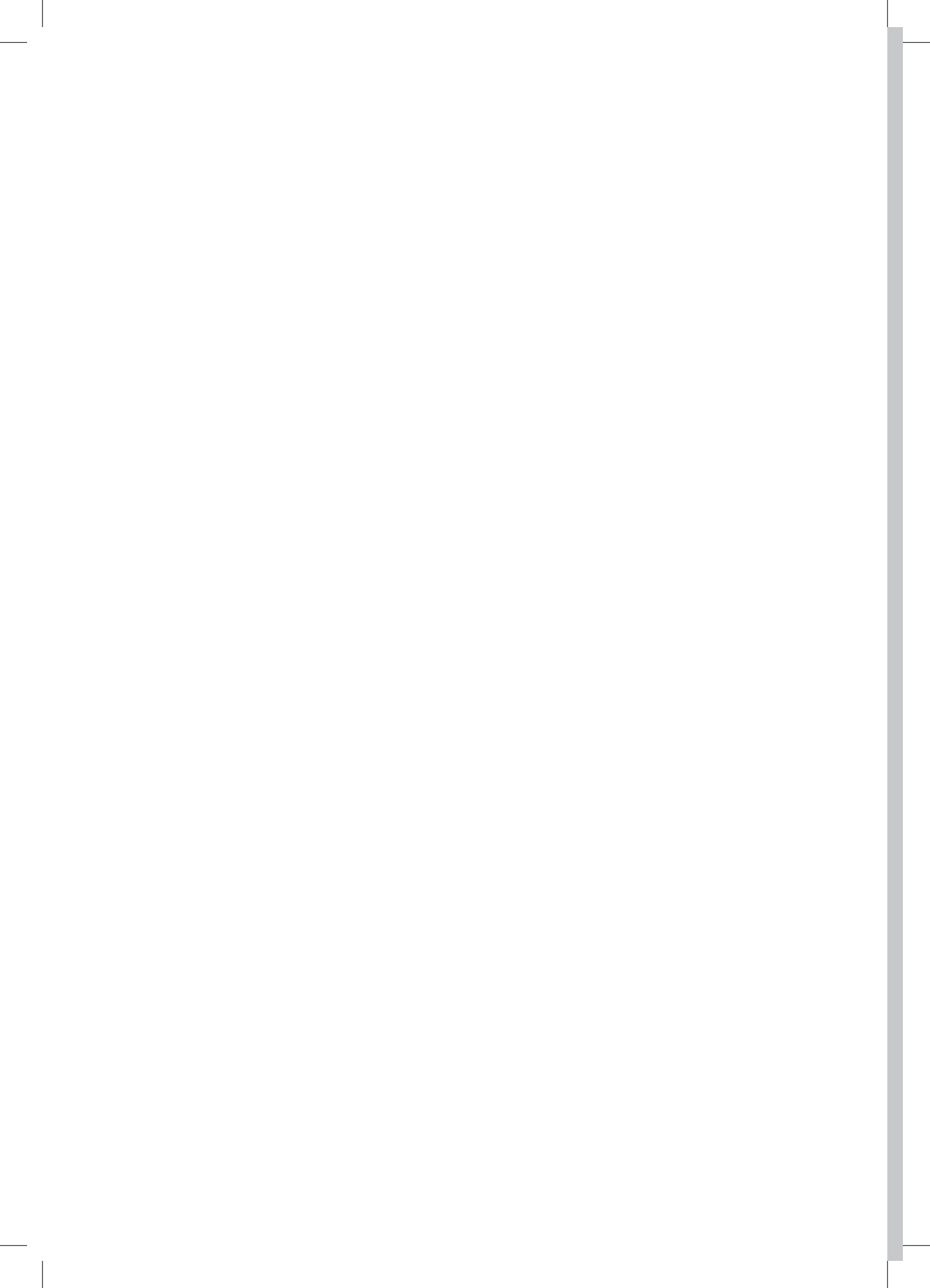
- DORDA A., WĘGIEREK M. 2007. *Obcy są wśród nas (czyli o inwazjach obcych gatunków roślin i zwierząt)*; cz. III. „Przyrodnik Ustroński” z. 6, Ustroń.
- DULIAS R., HIBSZER A. 2004. *Województwo śląskie. Przyroda. Gospodarka. Dziedzictwo kulturowe*. Krzeszowice.
- FIEDOR M. (bez daty). *Storczyki nadleśnictwa Ustroń*. Ustroń.
- GABZDYL W., HANAK B. 2005. *Surowce mineralne Górnośląskiego Zagłębia Węglowego i obszarów przyległych*. „Przegląd Geologiczny”, nr 9.
- GŁOWACIŃSKI Z. (red.) 1992. *Polska czerwona księga zwierząt*. Warszawa.
- GŁOWACIŃSKI Z. (red.) 2001. *Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce*. Kraków – Poznań.
- GŁOWACIŃSKI Z., RAFIŃSKI J. (red.) 2003. *Atlas płazów i gadów Polski. Status – rozmieszczenie – ochrona*. Warszawa – Kraków.
- GŁOWACIŃSKI Z., NOWACKI J. (red.) 2004. *Polska czerwona księga zwierząt. Bezkręgowce*. Warszawa.
- GORCZYCA J. i in. (bez daty). *Ścieżka przyrodnicza w Dolinie Wisły Czechowice-Dziedzice*. Sosnowiec.
- GUMIŃSKI R. 1950. *Ważniejsze elementy klimatu rolniczego Polski południowo-wschodniej*. Wiadomości Służby Hydrologiczno-Meteorologicznej, t. 3, 1.
- HENEL A. 2005. *Materiały do atlasu rozmieszczenia oraz stanu zasobów roślin chronionych i zagrożonych rejonu Górnośląskiego – PRESS. Część 10. Hacquetia epipactis (SCOP.) DC. (Apiaceae) w województwie śląskim*. Natura Silesiae Superioris, 9. Katowice.
- HENEL A., HENEL K., JONDERKO T. 2004. *Ścieżka przyrodniczo-dydaktyczna Góra Bucze w Górkach Wielkich*. Brenna.
- HENEL K., MYSLAJEK R. W., WOWER A. 2002. *Kręgowce „śląskich” Beskidów*. „Przyroda Górnego Śląska” 30.
- HENEL K., MĘDRZAK R. 2007. *Sowy i ich ochrona w województwie śląskim*. „Przyroda Górnego Śląska” 49.
- HERCZEK A., GORCZYCA J., ROSTAŃSKI A. 1995. *Ścieżka przyrodnicza w Goczałkowicach-Zdroju*. Katowice.
- HESS M. 1965. *Piętra klimatyczne w polskich Karpatach Zachodnich*. Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 25. Kraków.
- HESS M., LEŚNIAK B. 1981. *Klimat, mapa w skali 1 : 1 000 000*. [w] KLIMASZEWSKI M., TRAFAS K. (red.), *Atlas województwa bielskiego*. Kraków – Bielsko-Biała.
- HOLEKSA J. 1986. *Zasługujący na ochronę kompleks leśny na zachodnim krańcu Karpat Polskich*. „Chrońmy przyrodę ojczystą” 62 (3).
- JONDERKO T., ŚNIEGOŃ M. 2006. *Pomniki Przyrody Gminy Brenna. Górki Wielkie i Górki Małe*. Brenna.
- JONDERKO T., ŚNIEGOŃ M. 2009. *Pomniki przyrody – Brenna*. Brenna.
- KAWĘCKI S., DURČOK D. 2003. *Cieszyńskie trasy spacerowe Cieszyn – Czeski Cieszyn*.
- KLAMA H. i in. 1996. *Przyrodnicza ścieżka dydaktyczna w Cygańskim Lesie (Bielsko-Biała)*. Bielsko-Biała.
- KLIMASZEWSKI M. (red.) 1972. *Geomorfologia Polski, t. 1: Polska Południowa, Góry i Wyżyny*. Warszawa.
- KLIMASZEWSKI M., TRAFAS K. (red.) 1981. *Atlas województwa bielskiego*. Kraków – Bielsko-Biała.
- KLIMEK A. 1996. *Ścieżka dydaktyczno-przyrodnicza na Baranią Górę – doliną Czarnej Wisłki*. Wiśla.
- KLIMEK A. 1999. *Ścieżka dydaktyczno-przyrodnicza na Baranią Górę – doliną Białej Wisłki*. Wiśla.

- KLIMEK A. 2003. *Ścieżka dydaktyczno-przyrodnicza na Baranią Górę*. Wiśła.
- KOBARSKI H., SZWEDO J., WILCZEK Z. 1996. *Ścieżka dydaktyczna w grupie Klimczoka Beskid Śląski*. Bielsko-Biała.
- KOCZWARA M. 1930. *Szata roślinna Beskidu Ustrońskiego*. Katowice.
- KOMORNICKI T. 1983. *Gleby województwa bielskiego*. Folia Geographica, Series Geographica-Phisica, 15, Kraków.
- KONDRACKI J. 2002. *Geografia regionalna Polski*. Warszawa.
- KORNAŚ J., MEDWECKA-KORNAŚ A. 2002. *Geografia roślin*. Warszawa.
- KOWALSKI M. M. 2004. *Śląsk Cieszyński. Po obu stronach Olzy*. Kraków.
- KOZŁOWSKA A. 1936a. *Charakterystyka zespołów leśnych Pogórza Cieszyńskiego*. [w] *Biocenoza lasów Pogórza Cieszyńskiego*. Pr. Biol. 1.
- KOZŁOWSKA A. 1936b. *Szata roślinna województwa śląskiego*. Seria: Śląsk, ziemia, ludzie, t. V. Katowice.
- KOZŁOWSKA-SZCZĘSNA T., KRAWCZYK B., BŁĄŻEJCZYK K. 1983. *Warunki bioklimatyczne południowego obrzeża Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*. Geographia, Studia et Dissertationes, t. 7, Katowice.
- KRUCZAŁA A. (red.) 2000. *Atlas klimatu województwa śląskiego*. Katowice.
- KSIĄŻKIEWICZ M. 1972. *Budowa geologiczna Polski*. T. IV: Tektonika, cz. 3: Karpaty. Warszawa.
- KŘÍŽ H. 1983. *Hydrologie podzemních vod*. Praha.
- LOJKÁSEK B., LUSK S. 2004. *Ichtyofauna dorzecza górnego biegu Odry na terenie Republiki Czeskiej*. Arch. Pol. Fish. vol. 2 suppl. 2.
- ŁAJCZAK A. 1997. *Środowisko abiotyczne województwa bielskiego – stan poznania, zagrożenia i ochrona*. [w] BŁAROWSKI A. i in., *Przyroda województwa bielskiego*. Poznań.
- MACOSZEK A. 1901. *Przewodnik po Śląsku Cieszyńskim*. Lwów (reprint wydany przez Macierz Ziemi Cieszyńskiej, Cieszyn, 2001).
- MATUSZKIEWICZ J. M. 1993. *Krajobrazy roślinne i regiony geobotaniczne Polski*. Prace Geograficzne, 158.
- MATUSZKIEWICZ J. M. 2008a. *Potencjalna roślinność naturalna Polski*. Warszawa.
- MATUSZKIEWICZ J. M. 2008b. *Regionalizacja geobotaniczna Polski*. Warszawa.
- MATUSZKIEWICZ W. i in. *Potencjalna roślinność naturalna Polski. Mapa przeglądowa 1:300 000*. Arkusz 11. Warszawa.
- MEDWECKA-KORNAŚ A., DENISIUK Z., DZIEWOLSKI J. 1981. *Potencjalna roślinność naturalna, mapa w skali 1 : 300 000*. [w] KLIMASZEWSKI M., TRAFAS K. (red.), *Atlas województwa bielskiego*. Kraków – Bielsko-Biała.
- MICHALSKA B., WOJTAŚ P. 1999. *Jaskinie okolic Bielska-Białej*. Bielsko-Biała.
- MICHNA G., WĘGLARZY K. (bez daty). *Postęp w rolnictwie Ziemi Cieszyńskiej*. Grodziec Śląski.
- MIRLÍN J. 2009. *Vodopád na Mazáku – nejvyšší vodopád Moravskoslezských Beskyd*. „Práce a studie Muzea Beskyd”, č. 16.
- MIREK Z., PIĘKOŚ-MIRKOWA H. 2008. *Czerwona Księga Karpat Polskich. Rośliny naczyniowe*. Kraków.
- MRÓZ H. 2001. *Środowisko geograficzne polskiego Śląska Cieszyńskiego*. [w] *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne. Zarys dziejów. Zarys kultury materialnej i duchowej*. Cieszyn.
- MRÓZ H. 2003. *Informator turystyczny Gminy Golezów*. Golezów.
- MYSŁAJEK R. W., NOWAK S. 2003a. *Stanowiska koszatki i orzesznicy w Parku Krajobrazowego Beskidu Śląskiego*. „Chrońmy Przyrodę Ojczystą” 59, 2.

- MYSŁAJEK R. W., NOWAK S. 2003b. *Występowanie gryzoni z rodziny popielicowatych Gliridae na terenie parków krajobrazowych Beskidów Zachodnich i możliwości ich ochrony*. [w] BRODA M., MASTAJ J. (red.), *Wybrane gatunki zagrożonych zwierząt na terenie parków krajobrazowych w Beskidach i sposoby ich ochrony*. Będzin.
- MYSŁAJEK R. W., NOWAK S. 2003c. *Wybrane elementy ekologii oraz problemy ochrony rysia Lynx lynx w parkach krajobrazowych Beskidów Zachodnich*. [w] BRODA M., MASTAJ J. (red.), *Wybrane gatunki zagrożonych zwierząt na terenie parków krajobrazowych w Beskidach i sposoby ich ochrony*. Będzin.
- MYSŁAJEK R. W., NOWAK S. 2009. *Ssaki Beskidu Śląskiego*. Materiał powielany, konferencja „Zielona książka Beskidzkiej 5”, 27 marca 2009 r., Wisła.
- MYSŁAJEK R. W., NOWAK S., KUREK K. 2008. *Nietoperze Parku Krajobrazowego Beskidu Śląskiego*. *Poradnik ochrony*. Twardorzeczka.
- NEUHÄUSLOVÁ Z i in. 1998. *Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky 1: 500 000*. Praha.
- NOWAK M., CZYŁOK A. 1999. *Gospodarka leśna*. [w] WIKI S. (red.), *Lasy województwa śląskiego*. „Wczoraj – dziś – jutro”. Krzeszowice.
- ONDRASZEK B. i in. 2007 *Olza*. Vendryně.
- OSZCZYPKO N. 1995. *Budowa geologiczna*. [w] WARSZYŃSKA J. (red.), *Karpaty Polskie*. Kraków.
- PACZYŃSKI B. (red.) 1995. *Atlas hydrogeologiczny Polski, 1 : 500 000*. Cz. I i II. Warszawa.
- PARUSEL J. B., WIKI S., BULA R. (red.) 1996. *Czerwona lista roślin naczyniowych Górnego Śląska*. Raporty i Opinie 1, Centrum Dziedzictwa Przyrodniczego Górnego Śląska, Katowice.
- PARUSEL J. B. i in. 2001. *Przyroda żywa – zasoby, zagrożenia i ochrona*. [w] CZERMIŃSKA B., GŁĄB J., SZYMAŃSKA-KUBICKA L. (red.), *Stan środowiska w województwie śląskim w latach 1999–2000*. Katowice.
- PARUSEL J. B. i in. 2005. *Przyroda żywa – zasoby, zagrożenia i ochrona*. [w] SZYMAŃSKA-KUBICKA L., PILICH A. (red.), *Stan środowiska w województwie śląskim w 2004 roku*. Katowice.
- PAWLACZYK P., JERMACEK A. 2000. *Poradnik lokalnej ochrony przyrody*. Świebodzin.
- PAWLACZYK P. i in. 2004. *Propozycja optymalnej sieci obszarów Natura 2000 w Polsce – „Shadow List”*. Warszawa.
- PAWŁOWSKI B. 1972. *Szata roślinna gór polskich*. [w] SZAFER W., ZARZYCKI K. (red.), *Szata roślinna Polski*. t. II. Warszawa.
- PELC S. 1967. *Rośliny naczyniowe Pogórza Cieszyńskiego*. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, Prace botaniczne, 28.
- PELC S. 1969. *Charakterystyka geobotaniczna Pogórza Cieszyńskiego*. *Fragmenta Floristica et Geobotanica*, t. 15, nr 4. Kraków.
- PILICH A., SZUMOWSKA A. 2001. *Ogólna charakterystyka województwa śląskiego*. [w] CZERMIŃSKA B., GŁĄB J., SZYMAŃSKA-KUBICKA L. (red.), *Stan środowiska w województwie śląskim w latach 1999–2000*. Katowice.
- PROCHÁZKA F. (red.) 2001. *Černý a červený seznam cévnatých rostlin České republiky (stav v roce 2000)*. „Příroda”, Praha, 18.
- PUKOWSKI J., SZURA C. 2004. *Najciekawsze skałki beskidzkie*. Będzin.
- PULINA M. (red.) 1997. *Jaskinie Polskich Karpat Fliszowych*. Tom 1 i 2. Warszawa.
- PYSIEWICZ-JĘDRUSIK R., PUSTELNIK A., KONOPSKA B. 1998. *Granice Śląska*. Wrocław.
- QUITT E. 1971. *Klimatické oblasti ČSR*. Brno.
- ROMER E. 1949. *Regiony klimatyczne Polski*. Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Seria B, nr 20.
- ROSTAŃSKI K., SENDEK A., JEDRZEJKO K. 1980. *Rezerwat cisów „Zadni Gaj koło Cieszyna”*. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 3756, *Acta Biologica*, 9.

- RZOŃCA Z. 2000. *Ścieżka przyrodniczo-edukacyjna „Olza”*. Wisła.
- RZOŃCA Z. 2001. *Czy zdołamy przywrócić głuszca w Beskidzie Śląskim?* [w] *Ochrona genetyczna populacji cząstkowych drzew leśnych w Karpackim Banku Genów, materiały z konferencji naukowej Ustroń-Jaszowiec - Wisła - Istebna - Wyrchzadeczka, czerwiec 2001 r.* Katowice.
- RZOŃCA Z. 2007. *Głuszce w Beskidzie Śląskim*. „Przyrodnik Ustroński”, z. 6. Ustroń.
- SEDLÁČKOVÁ M., PLÁŠEK V. (red.) 2005. *Červený seznam cévnatých rostlin Moravskoslezského kraje*. „Časopis Slezského muzea Opava” (A), 54.
- SIMM K. 1931. *O przyrodzie Beskidu Śląskiego*. „Wierchy” 9.
- SIWEK T. 2001. *Zarys geografii i przyrody czeskiego Śląska Cieszyńskiego*. [w] *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne. Zarys dziejów. Zarys kultury materialnej i duchowej*. Cieszyn.
- SKALICKÝ V. 1988. *Regionálně-fytogeografické členění*. [w] HEJNÝ S., SLÁVIK B. (red.), *Květena České socialistické republiky*, Vol. 1. Praha.
- SOSNA W. 2001. *Walory krajoznawcze Śląska Cieszyńskiego w świetle wydawnictw turystycznych*. [w] *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne. Zarys dziejów. Zarys kultury materialnej i duchowej*. Cieszyn.
- SOSNA W. 2005. *Cieszyn. Przewodnik krajoznawczy*. Cieszyn.
- SOSNA W. 2007. *Wapienicka zapora*. „Kalendarz Cieszyński” 2008. Cieszyn.
- STALMACHOVÁ B., STALMACH J. 1999. *Meandry řeky Stonávky. Průvodce územím. Meandry rzeki Stonawki. Przewodnik*. Stonawa.
- STRZEBIŃSKI P., SŁOMKA T. 2007. *Kaskady Rodła atrakcją geoturystyczną Beskidu Śląskiego*. „Geoturystyka”, 1.
- STUPNICKA E. 1997. *Geologia regionalna Polski*. Warszawa.
- SZAFER W. 1972. *Szata roślinna Polski niżowej*. [w] SZAFER W., ZARZYCKI K. (red.), *Szata roślinna Polski*, t. II. Warszawa.
- SZAFLARSKI J. 1973. *Środowisko geograficzne*. [w] CHLEBOWCZYK J. (red.), *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Katowice.
- SZKLARCZYK T., SZCZEPAŃSKI A. 2006. *Ocena możliwości eksploatacyjnych wód z utworów deworiskich w rejonie Cieszyn - Ustroń - Bielsko-Biała*. „Geologus” 10, 285-292.
- SZOZDA W. 2001. *Zagospodarowanie selekcyjne świerka istebniańskiego*. [w] *Ochrona genetyczna populacji cząstkowych drzew leśnych w Karpackim Banku Genów, materiały z konferencji naukowej Ustroń-Jaszowiec - Wisła - Istebna - Wyrchzadeczka, czerwiec 2001 r.* Katowice.
- SZURA Cz. 2003. *Jaskinia w Trzech Kopcach*. „Zacisk” 23. Bielsko-Biała.
- UNRUG R. 1969. *Przewodnik geologiczny po Zachodnich Karpatach Fliszowych*. Warszawa.
- UNRUG R. 1979. *Karpaty fliszowe między Olza a Dunajcem. Przewodnik geologiczny*. Warszawa.
- WAŁASZ K., MIELCZAREK P. 1992. *Atlas ptaków lęgowych Małopolski 1985-1991*. Biologia Silesiae. Wrocław.
- WANIA E. 1996. *Darkowskie solnaki*. „Kalendarz Śląski” 1997. Czeski Cieszyn.
- WAŚKOWSKA-OLIWA A., GOLONKA J., SŁOMKA T. 2007. *Czarna kreda fliszu morawskiego*. „Geoturystyka” 1.
- WĘGIEREK M., DORDA A. 2005. *Obcy są wśród nas (czyli o inwazjach obcych gatunków roślin i zwierząt)*; cz. 1. „Przyrodnik Ustroński” z. 4. Ustroń.
- WĘGIEREK M., DORDA A. 2007. *Młynówka Cieszyńska i jej znaczenie w krajobrazie historycznym, przemysłowym i przyrodniczym Cieszyna*. [w] MYGA-PIĄTEK U. (red.), *Krajobrazy przemysłowe i poeksploatacyjne*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 6.
- WEISSMANNOVÁ H. i in. 2004. *Ostravsko*. [w] MACKOVČIN P., SEDLAČEK M. (red.), *Chráněná území ČR*, svazek X. Praha.

- WIKA S. (red.) 1999a. *Lasy województwa śląskiego*. „Wczoraj – dziś – jutro”. Krzeszowice.
- WIKA S. 1999b. *Dlaczego chronimy lasy w parkach narodowych i rezerwach przyrody?* [w] WIKA S. (red.), *Lasy województwa śląskiego*. „Wczoraj – dziś – jutro”. Krzeszowice.
- WILCZEK Z. 1995. *Zespoły leśne Beskidu Śląskiego i zachodniej części Beskidu i Żywieckiego na tle zbiorowisk leśnych Karpat Zachodnich*. Prace Nauk. Uś w Katowicach nr 1490.
- WILCZEK Z. 1997. *Szata roślinna województwa bielskiego – stan poznania, zagrożenia i ochrona*. [w] BLAROWSKI A. i in., *Przyroda województwa bielskiego*. Poznań.
- WILCZEK Z. 1998a. *Charakterystyka zbiorowisk roślinnych regionu*. [w] BERNACKI L., BLAROWSKI A., WILCZEK Z., *Osobliwości szaty roślinnej województwa bielskiego*. Poznań.
- WILCZEK Z. 1998b. *Charakterystyka osobliwości szaty roślinnej województwa bielskiego*. [w] BERNACKI L., BLAROWSKI A., WILCZEK Z., *Osobliwości szaty roślinnej województwa bielskiego*. Poznań.
- WILCZEK Z. 1998c. *Roślinność rezerwatów przyrody województwa bielskiego*. [w] BERNACKI L., BLAROWSKI A., WILCZEK Z., *Osobliwości szaty roślinnej województwa bielskiego*. Poznań.
- WILCZEK Z. 2006. *Fitocjologiczne uwarunkowania ochrony przyrody Beskidu Śląskiego (Karpaty Zachodnie)*. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 2418.
- WITKOWSKI Z. 1992. *Projekt parku krajobrazowego na obszarze Beskidu Śląskiego*. Sozologia i Sozotechnika, Zeszyty Naukowe AGH w Krakowie, 36.
- WISZNIEWSKI W., CHEŁKOWSKI W. 1975. *Charakterystyka klimatu i regionalizacja klimatologiczna Polski*. Warszawa.
- WITKOWSKI A., SIWEK P. 2000. *System monitoringu jakości wód podziemnych w województwie śląskim*. [w] *Środowisko przyrodnicze regionu górnośląskiego. Stan poznania, zagrożenia, ochrona*. Sosnowiec.
- WITKOWSKI A. i in. 2004. *Pochodzenie, skład gatunkowy i aktualny stopień zagrożenia ichtiofauny w dorzeczu Wisły i Odry*. „Archives of Polish Fisheries”, vol. 12, suppl. 2.
- WITKOWSKI A. i in. 2007. *Reofilne ryby karpiowate dorzecza Odry*. Roczniki Naukowe Polskiego Związku Wędkarskiego, t. 20. Warszawa.
- WITKOWSKI Z. 1997. *Stan poznania, zagrożenie i ochrona fauny województwa bielskiego*. [w] BLAROWSKI A. i in., *Przyroda województwa bielskiego*. Poznań.
- WŁOCH W. 1999. *Osobliwości przyrodnicze województwa śląskiego*. Katowice.
- WRÓBEL S. (red.) 1995. *Zakwaszenie Czarnej Wisłoki i eutrofizacja zbiornika zaporowego Wisła-Czarne*. Kraków.
- ZAJĄC M. 1989. *Flora południowej części Kotliny Oświęcimskiej i Pogórza Śląskiego*. Zeszyty Naukowe UJ, Prace Botaniczne, 24. Kraków.
- ZARZYCKI K., KAŻMIERCZAKOWA R. (red.) 2001. *Polska czerwona księga roślin. Paprotniki i rośliny kwiatowe*. Kraków.
- ZARZYCKI K., SZELAĞ Z. 2006. *Czerwona lista roślin naczyniowych w Polsce*. [w] MIREK Z. i in. (red.), *Red list of plants and fungi in Poland*. Kraków.

CZEŚĆ DRUGA

Ziemia
cieszyńska
do doby
plemiennej

Lata ka BP	Epoki magnetyczne	Stadia izotopowe O ¹⁸ / O ¹⁶	Piętra ciepłe i zimne	Fazy/okresy ciepłe i zimne w obrębie pięter	Epoki/okresy prehistoryczne	
2,5	BRUHNES	1	HOLOCEN	subatlantycki	ŻELAZA BRĄZU NEOLIT MEZOLIT SCHYŁKOWY PALEOLIT GÓRNY PALEOLIT ŚRODKOWY PALEOLIT DOLNY PALEOLIT	
5,5				subborealny		
8				atlantycki		
10				borealny		
				preborealny		
12				młodszy dryas		schyłkowy glacjal
13				alleröd		
				starszy dryas		
15				bölling		
18				najstarszy dryas		
	pre-bölling=epe					
19	2	WISŁY	lascaux			
25			laugerie			
35			górnym pleniglacial			
			denekamp	interpleniglacial		
40			hengelo			
50			moershoofd			
			glinde			
60			oerel			
75			dolnym pleniglacial		dolne pod- piętro	
110			5a			
200	5b					
	5c					
300	5d					
	5e	EEMSKIE				
450	6	WARTY				
	7	LUBELSKIE				
500	8	ODRY				
	9	ZBÓJNA	HOLSZTYŃSKIE			
600	10	LIWCA				
	11	MAZOWIECKIE				
800	12	SANU 2				
	13-15	FERDYNANDOWSKIE	Interglacjal IV Glacjal C Interglacjal III	KOMPLEKS KROMERSKI		
1200	16	SANU 1	Glacjal B			
	2600	17-19	MAŁOPOLSKIE		Interglacjal II	
2600		20	NIDY		Glacjal A	
	2600	21-33	PODLASKIE		Interglacjal I	
MATUYAMA		34-36	NARWI			
	37-57	CELESTYNOWSKIE				
	58-64	OTWOCKIE				
	65-94	PONURZYCY				
	2600	95-105	RÓZCE			

Stratigrafia czwartorzędu. Periodyzacja pradziejów. Podział epoki kamienia

BOGUSŁAW
CHORAŹY,
BOŻENA
CHORAŹY

Śląsk Cieszyński od młodszej epoki kamienia po czasy wielkiej wędrówki ludów

Młodsza epoka kamienia otwiera nową kartę w dziejach cywilizacji ludzkiej. Stało się to za sprawą upowszechnienia nowego sposobu zdobywania żywności, opartego przede wszystkim na uprawie roli oraz hodowli zwierząt¹. Przejście do nowego sposobu gospodarowania przyniosło gruntowną zmianę modelu cywilizacyjnego społeczności prehistorycznych i nie bez powodu jest określane jako rewolucja neolityczna. Uniezależnienie się od lokalnych zasobów środowiska spowodowało porzucenie przez społeczności rolnicze mobilnego trybu życia, opartego na sezonowych wędrówkach łowieckich. W miejsce mniej lub bardziej długotrwanie użytkowanych obozowisk pojawiają się osiedla o charakterze wiejskim, z trwałą zabudową mieszkalną i gospodarczą. Były one na ogół użytkowane długotrwanie. Na obszarze Bliskiego Wschodu, basenu Morza Śródziemnego, a niekiedy także na innych obszarach europejskich znane są tak zwane tella - pozostałości po osiedlach, które funkcjonowały w tym samym miejscu niekiedy przez stulecia, a nawet tysiące lat. Należy pamiętać, że przełom, o którym mówimy, przebiegał w warunkach epoki kamienia, gdy dominującym surowcem do produkcji narzędzi był nadal kamień.

Wraz z potrzebami gospodarki rolniczej pojawiają się nowe wynalazki: naczynia gliniane do przechowywania i przygotowywania żywności, wygładzane siekiery do wyrębów lasów przeznaczonych pod uprawę, sierpy i żarna kamienne. Rozwija się tkactwo, plecionkarstwo, pojawiają się nowe konstrukcje budowlane - zrębowe i słupowe chaty, zarówno w formie obiektów częściowo zagłębionych w gruncie, jak i budowli całkowicie naziemnych, niekiedy o znacznych rozmiarach.

¹ M. KACZANOWSKA, J. K. KOZŁOWSKI: *Europa w dobie neolitu*. W: *Wielka Historia Świata*. T. 2. Kraków 2005, s.97-102.

Dominujące znaczenie uprawy roli i hodowli zwierząt nie oznaczała całkowitego porzucenia innych, wcześniej już znanych sposobów zdobywania żywności, takich jak łowiectwo, zbieractwo i rybołówstwo. Odgrywały one wciąż istotną rolę w gospodarce społeczności wczesnorolniczych. Stanowiły ważne uzupełnienie mało efektywnych, często wręcz prymitywnych sposobów uprawy roli i hodowli, decydując o przetrwaniu w przypadku klęsk nieurodzaju i anomalii pogodowych.

Przyjęcie i zakorzenienie się nowego modelu gospodarczego i cywilizacyjnego nie było procesem krótkotrwałym, ani też jednoczasowym. Najwcześniej dokonało się w początkach okresu holoceniowego na obszarach bliskowschodnich (VIII tysiąclecie p.n.e.²), a następnie rozprzestrzeniło się na teren południowej Europy (VIII-VII tysiąclecie p.n.e.³). Z dużym opóźnieniem, po zakorzenieniu się w południowej Europie, pierwsze społeczności rolnicze, prawdopodobnie drogą migracji małych grup, dotarły około połowy VI tysiąclecia p.n.e. na tereny na północ od Karpat. Zapoczątkowało to stopniowe upowszechnienie nowego modelu gospodarczego na całym terytorium Europy północnej. Okres ten, określane mianem młodszej epoki kamienia - neolitu, trwał do czasu kolejnego przełomu cywilizacyjnego dawnych społeczności prehistorycznych - upowszechnienia brązu, podstawowego surowca do produkcji narzędzi i broni. Na obszarze dzisiejszych ziem polskich nastąpiło to około połowy III tysiąclecia p.n.e.

Okres neolitu pod względem klimatycznym obejmował początkowo atlantyckie optimum klimatyczne, ze średnimi temperaturami rocznymi około 2 °C wyższymi niż obecne. Jest ono datowane na okres VI-V tysiąclecia p.n.e. W IV tysiącleciu p.n.e. po silnie wilgotnej fazie następuje okres subborealny, charakteryzujący się klimatem znacznie suchszym, choć nadal ciepłym⁴.

Niewątpliwie w przemieszczaniu się pierwszych grup rolniczych z południa na północ ważną rolę musiały odgrywać dogodnie przejścia przez łuk Karpat i Sudetów. Główną rolę przypisuje się tu Bramie Morawskiej, której północno-wschodnie przedpole leży w granicach ziemi cieszyńskiej. Początkowy okres rozwoju społeczności wczesnorolniczych na terenach położonych na północ od Karpat ograniczał się do niewielkich enklaw zasiedlających tereny o najdogodniejszych warunkach glebowych, głównie czarnoziemów rozwiniętych na podłożu lessowym (np. Płaskowyż Głęboczycki, Śląsk Opawski, lessy miechowsko-sandomierskie).

Obecny stan naszej wiedzy wskazuje na to, że osadnictwo społeczności pierwszych rolników, którzy przybywali z południa na terytoria położone na północ od Karpat i Sudetów, ominęło teren ziemi cieszyńskiej, która nie dys-

² K. CIAŁOWICZ: *Początki cywilizacji na Bliskim Wschodzie i w Egipcie*. Tamże, s.11.

³ M. KACZANOWSKA, J. K. KOZŁOWSKI: *Europa w dobie neolitu*. Tamże, s. 97.

⁴ J. CHOCHOROWSKI: *Społeczności epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*. Tamże, s. 379.

ponowała tego rodzaju warunkami glebowymi⁵. W okresie tym omawiany region był pokryty zwartymi zbiorowiskami lasu⁶ z dominacją buka oraz jodły i pełnił prawdopodobnie funkcję komunikacyjną pomiędzy skupiskami osadnictwa neolitycznego na terenie Moraw i społeczności rozwijających się na północ od Karpat. Nie można jednak wykluczyć, że także wówczas miała miejsce doraźna penetracja tego terenu (np. wyprawy łowieckie), zwłaszcza, że pozostałości osadnictwa pierwszych rolników, których materialnym przejawem jest kultura ceramiki wstęgowej rytej, poświadczane są w bliskim sąsiedztwie ziemi cieszyńskiej – w rejonie szeroko rozumianej Bramy Morawskiej: w Štramberku na górze Kotouč oraz Blahutovicach, a także na stanowisku Příbor-Hájov „Klenos”⁷, oddalonym zaledwie kilka kilometrów na zachód od granicy Śląska Cieszyńskiego. Osiedla kultury ceramiki wstęgowej rytej występują również w Kotlinie Oświęcimskiej na stanowisku Spytkowice 26 i 36⁸.

Pierwsze udokumentowane ślady osadnictwa społeczności rolniczych na terenie ziemi cieszyńskiej pochodzą dopiero z IV tysiąclecia p.n.e. i związane są z ludnością późnej fazy tzw. kultury lendzielskiej⁹. Kultura ta swoim zasięgiem obejmowała rozległe tereny Środkowej Europy – obszary dzisiejszych Węgier, Moraw, Czech i południowej Polski – Górnego Śląska i Małopolski, docierając na północ do Kujaw.

Do tej pory materiały związane z tą fazą osadniczą odkryto na trzech stanowiskach: Cieszyn-Krasna, st. 14, Gumna, st. 1, Kisielów, st. 3¹⁰. Niewykluczone, że z tą fazą należy również wiązać zbiór wyrobów krzemienych i pojedynczych fragmentów ceramiki, pozyskanych na stanowisku 1 w Goleiszowie oraz na stanowisku w Rzepiszczu, powiat Frydek-Mistek¹¹ na zachodnich rubieżach ziemi cieszyńskiej.

Najlepiej rozpoznane materiały pochodzą z przebadanego wykopaliskowo w trakcie dwóch sezonów badawczych (w latach 1999–2000) stanowiska w Cieszynie-Krasnej. Materiały z Gumnej i Kisielowa znane są jedynie z badań

⁵ Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na słaby stopień zaawansowania badań archeologicznych na terenie Śląska Cieszyńskiego, por. B. CHORAŻY, W. KUŚ: *Stan i potrzeby badań archeologicznych na terenie Śląska Cieszyńskiego*. W: *Stan i potrzeby badań nad dziejami Śląska Cieszyńskiego*. Red. I. PANIC. Cieszyn 2000, s. 9–28; E. M. FOLTYN, J. SZYDŁOWSKI, E. FOLTYN: *Archeologia regionu cieszyńskiego*. Katowice 2004.

⁶ E. OPRAVIL: *Moravskoslezský pomezí les do začátku kolonizace*. „Archeologický sborník”. Ostrava 1974, s. 113–133.

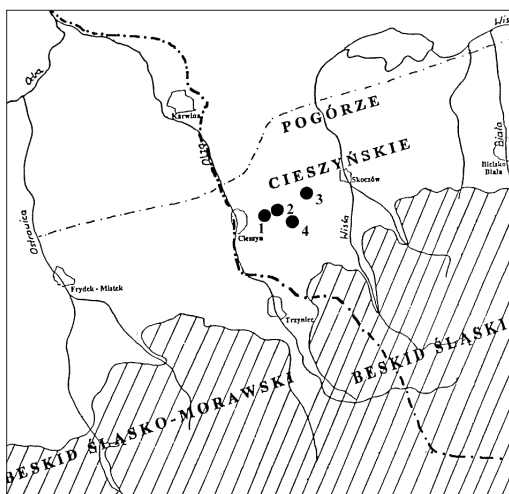
⁷ V. JANÁK: *Předběžné poznámky k neolitu a eneolitu českého Slezska*. W: *Otázky neolitu a eneolitu našich krajů*. Nitra 1998, s. 95–109.

⁸ S. DRYJA, M. KAPICA: *Ślady wczesnoneolitycznego osadnictwa cyklu wstęgowego w dolnym odcińku górnej Wisły*. „Sprawozdania Archeologiczne”. Kraków 1995, t. 47, s. 55–66.

⁹ M. KACZANOWSKA, J. K. KOZŁOWSKI: *Europa w dobie neolitu*, s. 144–152.

¹⁰ B. CHORAŻY, B. CHORAŻY: *Nowe odkrycia osiedli neolitycznych na Śląsku Cieszyńskim*. W: *Neolit i wczesna epoka brązu w Karpatach polskich*. Krosno 2002, s. 343–356.

¹¹ V. JANÁK: *Předběžné poznámky k neolitu a eneolitu českého Slezska...*, s. 99.

Rozmieszczenie osiedli neolitycznych kultury lendzielskiej na Śląsku Cieszyńskim według B. i B. Chorażych:

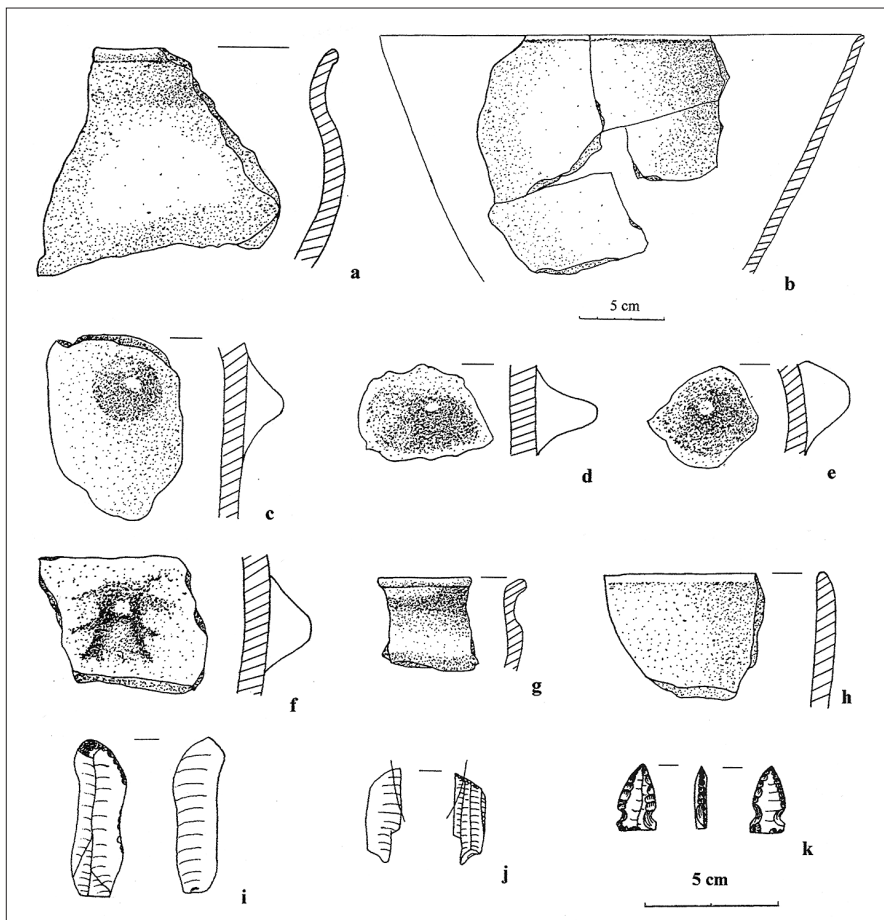
1- Cieszyn-Krasna, st. 14

2 - Gumna, st. 1

3 - Kisielów, st. 3

4 - Goeszów, st. 1

Wybór zabytków neolitycznych z osiedla kultury lendzielskiej w Cieszynie-Krasnej według B. i B. Chorażych

powierzchniowych. Dostarczyły one, zwłaszcza stanowisko w Gumnej, reprezentatywny zbiór fragmentów ceramiki oraz wyrobów krzemiennych.

Osiedla te rozmieszczone są w południowo-zachodniej partii Pogórza Cieszyńskiego, pomiędzy Skoczowem a Cieszynem, w pasie leżącym na przedpolu Beskidu Śląskiego. Za wyjątkiem stanowiska w Goleszowie, położonego na łagodnym stoku doliny, usytuowane są na cyplach terenowych, stanowiących pod względem geologicznym formy fluwioglacjalne zlodowacenia krakowskiego. Górują one nad małymi dolinami, wykorzystywanymi przez lokalne ciek wodne. Strefa występowania materiału zabytkowego obejmuje szczytowe partie cypli o ekspozycji południowo-zachodniej.

Istotne znaczenie, ze względu na zaopatrzenie w surowiec krzemienno, ma fakt, że w osadach utworów fluwioglacjalnych oraz na powierzchni form, na których zlokalizowano osiedla, występują liczne konkracje krzemienia narzutowego.

Lokalizacja osiedli wykazuje wyraźną preferencję podłoża glebowego. Stanowiska te usytuowane są w obrębie wyspowo występujących na tym terenie lekkich gleb bielcowych, powstałych na podłożu piaszczystych i lessopodobnych utworów glacialnych lub w przypadku stanowiska w Goleszowie płata gleb rędzinowych i pararendzinowych, wykształconych na wapiennym podłożu płaszczowiny cieszyńskiej. Pomimo przebadania znacznej ilości punktów o zbliżonych warunkach geomorfologicznych do odkrytych stanowisk, leżących w obrębie ciężkich gleb pyłowych i gliniastych, nie stwierdzono obecności w ich obrębie śladów trwałego osadnictwa neolitycznego. Podobna uwaga odnosi się do ogółu zarejestrowanych osiedli prehistorycznych społeczeństw rolniczych na tym terenie.

Badania powierzchniowe, przeprowadzone w obrębie odkrytych stanowisk, wskazują na ich zróżnicowaną wielkość. Stanowiska w Gumnej, Kisielowie i Goleszowie mają powierzchnię około 1 ha. Największe z nich, stanowisko w Cieszynie-Krasnej, ma zasięg około 3 ha (być może jest to związane z sukcesywnym przemieszczaniem osiedla w obrębie rozległego cypla).

Bardziej szczegółowych danych dotyczących charakteru tych osad dostarczyło jedyne do tej pory przebadane wykopaliskowo stanowisko w Cieszynie-Krasnej¹². Zarejestrowano tu obecność warstwy kulturowej. Wystąpiła ona jedynie w niewielkiej przebadanej partii osiedla. W pozostałych przebadanych częściach stanowiska brak było czytelnych śladów jej obecności. Wystąpiły w niej fragmenty naczyń glinianych oraz narzędzia kamienne: wyroby krzemienne oraz rozcieracze kamienne. Całkowity brak szczątków kostnych, zarówno w partii górnej, jak i spągowej warstwy kulturowej, należy najprawdopodobniej wiązać z kwasowym odczynem podłoża.

¹² B. CHORAŻY, B. CHORAŻY: *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku nr 14 w Cieszynie-Krasnej, województwo śląskie*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w roku 2000”. Katowice 2002, s. 95-106.

Chronologię dużej części obiektów, ze względu na nieliczny, mało charakterystyczny materiał zabytkowy zalegający w ich wypełniku, można jedynie ogólnie datować na okres prehistoryczny. Neolityczne obiekty osadowe stanowią w przeważającej mierze jamy zasobowe, w rzucie poziomym owalne i nieckowate w profilu oraz koliste jamy posłupowe. Jedynie w przypadku trzech obiektów niewykluczona jest ich interpretacja jako pozostałości obiektów mieszkalnych(?), zagłębionych w grunt. W rzucie poziomym mają one kształt wydłużonego owalu o wymiarach $3,30-4 \times 1,60-2,20$ m, w profilu niecki o płaskim dnie.

W trakcie przeprowadzonych badań wykopaliskowych na stanowisku Cieszyn-Krasna oraz powierzchniowych na pozostałych stanowiskach pozyskano stosunkowo dużą serię materiału zabytkowego. Składają się na nią fragmenty ceramiki, wyroby krzemienne, rozcieracze i gładziki kamienne oraz bryłki polepy.

Materiał ceramiczny jest mało charakterystyczny i silnie rozdrobniony. Masa ceramiczna jest starannie przygotowana, w większości przypadków schudzona stosunkowo niewielką ilością drobnego tłuczka mineralnego oraz szamotu. Domieszki organicznej nie zaobserwowano. Domieszkę mineralną stanowi głównie tzw. cieszynit – skała magmowa występująca w formie intruzji na terenie Pogórza Cieszyńskiego, w tym również w okolicach Cieszyna (Zamarski, Puńców). Bryłki wapienia z intruzjami cieszynitowymi odkryto w warstwie kulturowej stanowiska oraz w obiektach osadowych. W mniejszym stopniu, w połączeniu z domieszką cieszynitową, występuje domieszka tłuczonego wapienia.

Jedynie nieliczne, wyklejone fragmenty pozyskane na stanowisku Cieszyn-Krasna, dają podstawy do rekonstrukcji form naczyniowych. Są to głębokie, stożkowate misy oraz naczynia o esowatym profilu. Pojedynczo wystąpił również fragment nóżki stanowiącej dolną partię misy na pustej nóżce. W pojedynczych egzemplarzach wystąpiły pionowo przekłute ucha, niekiedy lekko wygięte ku górze. Wyjątkowy egzemplarz stanowi pojedyncze ucho taśmowate nawiązujące formą do uch spotykanych w środowisku grupy jordanowskiej, pozostającej pod wpływem środowiska bodrogkereszturskiego. W pozyskanym materiale ceramicznym wystąpiły formy zdobnicze w postaci różnych kształtów guzków plastycznych – okrągłych: spłaszczonych (czopowatych) i stożkowatych. Zwraca uwagę zupełny brak w zdobnictwie naczyń ornamentyki rytej.

Zdecydowaną większość wyrobów kamiennych wykonano na surowcu krzemienym pochodzenia narzutowego, występującego w osadach miejscowych utworów fluwioglacjalnych. Pojedyncze egzemplarze wyrobów krzemienych wykonane są prawdopodobnie na surowcu jurajskim, importowanym z obszarów podkrakowskich (np. sierpak na zdwojonym półtylczaku) – wymaga to jednak potwierdzenia przez specjalistyczne badania

petrograficzne i mineralogiczne. Pojedyncze wyroby kamienne wykonane są z innych surowców – półprodukt siekierki z rogowca oraz miniatura siekierki lub gładzik z bryłki hematytu. Na stanowisku w Gumnej wystąpiły również pojedyncze wyroby wykonane z rogowca gezowego, lokalnego surowca występującego na terenie Pogórza Cieszyńskiego. Licznie reprezentowane są rozcieracze i gładziki wykonane z czerwonego i zielonkawego, drobnoziarnistego piaskowca.

W pozyskanym inwentarzu krzemienym dominują formy półsurowcowe w postaci odłupków i wiórów. W pojedynczych egzemplarzach wystąpiły formy rdzeniowe, w tym dwupiętowe i o zmiennej orientacji. Dość częste jest wykorzystywanie surowców do produkcji narzędzi. Podkreślić należy stosunkowo duże parametry niektórych wyrobów krzemienych (długość najdłuższych wiórów wynosi 7–11 cm), świadczące o metryce chronologicznej związanej z okresem tzw. przełomu metrycznego.

Pozyskane formy narzędziowe to odłupki retuszowane, rylce, półtylczaki, drapacze, przekłuwacze oraz wiórowce. W inwentarzu z Gumnej, st. 1, zwraca uwagę dość liczny odsetek rylców. Zwiększony udział rylców jest charakterystyczny dla późnych zespołów lendzielskich¹³. Często występuje zwyczaj dzielenia wiórów na części. Zwraca uwagę występowanie sierpaków na półtylczakach lub wiórach retuszowanych, stanowiących typowe formy segmentowe narzędzi składankowych. Szczególną formę narzędziową stanowią grociki typu štramberskiego, pokryte retuszem powierzchniowym, z zaretuszowanymi wnękami wyodrębniającymi część trzoneczkową. Pojedyncze egzemplarze grocików tego typu wystąpiły na stanowisku w Cieszynie-Krasnej oraz w Gumnej. Formy te dość licznie występują na Morawach i Opawszczyźnie, w środowisku późnej fazy kultury lendzielskiej. Najbliższe terytorialnie stanowiska, gdzie odkryto tego typu formy, znajdują się w rejonie Bramy Morawskiej oraz jej wschodniego przedpola (Příbor – Hájov – „Za Klenosem”, Blahutovice, Libhošťská Hůrka, Štramberk – Kotouč)¹⁴.

Pozyskany inwentarz kamienny wydaje się nawiązywać zarówno typologicznie, jak i metrycznie (znaczące parametry wielkości niektórych wyrobów) do zespołów późnej fazy kultury lendzielskiej (epilendziel), znanych np. z terenów małopolskich, górnośląskich i północnomorawskich z rejonu Bramy Morawskiej. Wyroby krzemienne o szczególnie dużych parametrach metrycznych znajdują również swoje analogie w zespołach kultury pucharów lejowatych. Na obecnym etapie badań nie można wykluczyć ewentualnych związków omawianych materiałów z tą kulturą. Jednak brak typowych

¹³ A. KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA: *Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury kręgu naddunajskiego*. W: *Prahistoria Ziem Polskich*. T. 2. Neolit. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979, s. 145.

¹⁴ V. JANÁK: *Lengyeliská keramika z Kotouče u Štramberka a počátky eneolitu v oderské části Moravské brány*. „Pravěk”. Opava 1998, t. 7. s. 105–127.

form ceramicznych dla kultury pucharów lejowatych, przy jednoczesnym wystąpieniu form ceramicznych oraz innych wyrobów krzemienych typowych dla kultur cyklu naddunajskiego, wydaje się wskazywać na związki całości inwentarza krzemienego z późną fazą kultury lendzielskiej.

Niejasna jest dla nas sytuacja osadnicza, jaka panowała na obszarze Śląska w młodszym odcinku neolitu, kiedy tereny ziem polskich i Czech, Moraw i wschodnich Niemiec objęte były zasięgiem kultur neolitycznych, których genezy należy upatrywać na obszarach znajdujących się na północ od Karpat – kultury pucharów lejowatych, kultury amfor kulistych, kultury ceramiki sznurowej¹⁵. Z kulturami tymi na obszarze ziemi cieszyńskiej można przede wszystkim wiązać luźno znajdowane wyroby kamienne, głównie siekiery i topory¹⁶. Tylko nieliczne z nich zachowały się w zbiorach muzealnych, dając możliwość ich klasyfikacji chronologiczno-kulturowej. Z kulturą pucharów lejowatych można wiązać siekiere krzemienne z Bielska-Białej, siekiere diorytową z Cieszyna, st. 7, a także toporek z okolic Cieszyna oraz Łazów (Orlová-Lazy), powiat Karwina (okres Karviná)¹⁷. Nieliczne znaleziska zaliczane są do kultury amfor kulistych. Należą do nich siekiere czworościenne z Bielska-Białej, st. 8 oraz nieznaney miejscowości ze Śląska Cieszyńskiego. Najwięcej znalezisk związanych jest z kulturą ceramiki sznurowej. Są to toporki z Kończyc Wielkich, st. 1, Ustronia-Nierodzimia, st. 1, Wierzniowic, powiat Karwina oraz siekierka z Bogumina. Prawdopodobnie z tym kręgiem kulturowym związane są również bliżej nieokreślone siekiere i toporki z Bielska-Białej, st. 9 i 10, Istebnej, st. 10 i Strumienia, st. 9¹⁸. Znaleziska te, w połączeniu z dość sporą liczbą zarejestrowanych w trakcie badań powierzchniowych śladów osadniczych, składających się z wyrobów krzemienych, pozbawionych ceramiki, a datowanych ogólnie na neolit, wskazują na dość intensywną penetrację tego regionu przez różne grupy ludzkie.

Jedynie pozostałości osiedla z tego okresu miały zostać odkryte na zabagnionych terenach położonych w okolicach Bronowa i Landeka. Stanowisko to było interpretowane przez przedwojennych badaczy niemieckich jako osada palafitowa¹⁹. Miały z niego pochodzić zabytki związane z kul-

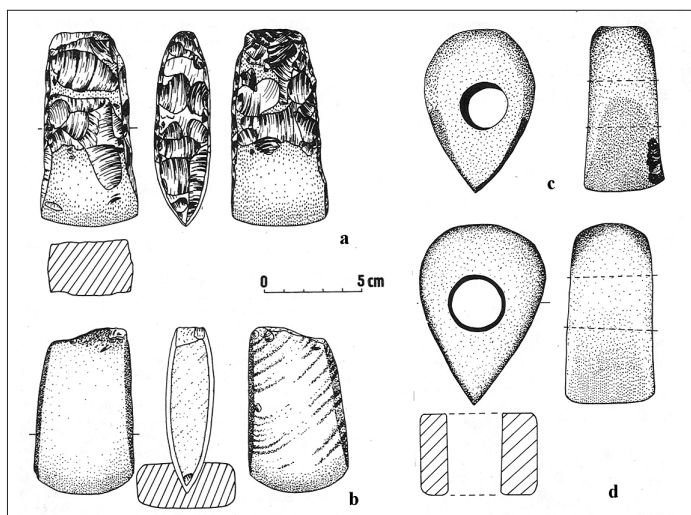
¹⁵ M. KACZANOWSKA, J. K. KOZŁOWSKI: *Europa w dobie neolitu...*, s. 170-185.

¹⁶ Wykaz tych znalezisk można znaleźć w pracy E. M. FOLTYN, J. SZYDŁOWSKI, E. FOLTYN: *Archeologia regionu cieszyńskiego*, passim. Analizę znalezisk siekier i toporów z polskiej części Śląska Cieszyńskiego zawiera praca E. M. FOLTYN, E. FOLTYN, W. KUŚ: *Wyroby kamienne z zachodniej części Karpat polskich ze zbiorów muzeów w Bielsku-Białej i Cieszynie*. „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”. Wrocław 1991, t. 32. s. 301-335.

¹⁷ Tamże, s. 301 i nn. – mylnie przypisane miejscowości Landek z pozycji inw. MC/A/55.

¹⁸ Klasyfikacja kulturowa poszczególnych artefaktów wg danych zawartych w pracy E. M. FOLTYN, J. SZYDŁOWSKI, E. FOLTYN: *Archeologia regionu cieszyńskiego...*, passim.

¹⁹ E. BENINGER: *Beiträge zu einer Vor- und Frühgeschichte von Südostoberschlesien*. „Deutsche Monatshefte. Zeitschrift für Geschichte und Gegenwart des Ostdeutschums”. 1940, Jhrg 6 (16), H. 7, s. 251-263.

Znaleziska neolitycznych siekier i toporów kamiennych ze Śląska Cieszyńskiego według E. M. i E. Foltynów:
 a - Bogumin
 b- Śląsk Cieszyński
 c- Kończyce Wielkie
 d - Nierodzim

turą pucharów lejowatych, przechowywane obecnie w Muzeum Śląska Cieszyńskiego, przejęte z dawnych zbiorów Karola Prausa z Jasienicy. Ostatnio E. M. i E. Foltynowie na podstawie kwerendy archiwalnej wysunęli tezę, że odkrycie na terenie torfowiska „Rotuz” dotyczy odsłonięcia nieokreślonych, nowożytnych konstrukcji drewnianych, a stanowisko, z którego pochodzą opisane materiały, znajduje się na terenie Bronowa²⁰. Miałyby ono reprezentować osadę kultury pucharów lejowatych. Stanowisko to jednak nie zostało dotąd pozytywnie zweryfikowane terenowo, a znaleziska mu przypisywane mogą pochodzić z różnych miejscowości²¹.

²⁰ E. M. FOLTYN, E. FOLTYN: *Stan badań nad kulturą pucharów lejowatych w zachodniej części Karpat polskich. Fenomen stanowiska Landek 1*. W: *Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich*. Krosno 2001, s. 56–67.

²¹ Autorzy niniejszego artykułu prowadzili badania weryfikacyjne wskazanej przez E. M. i E. Foltynów lokalizacji stanowiska w ramach programu Archeologicznego Zdjęcia Polski (obszar 106–46). Przyniosła ona wynik negatywny. Wyniki kwerendy archiwalnej przeprowadzonej przez autorów w Muzeum Śląska Cieszyńskiego (księga zakupów) oraz Archiwum Cieszyńskiego (list K. Prausa do V. Kargera oraz zbiór fotografii) wskazują na brak jakichkolwiek bliższych informacji dotyczących miejsca znalezienia większości zabytków zaliczonych przez E. M. i E. Foltynów do domniemanego osiedla neolitycznego w Bronowie. W liście do V. Kargera z 1914 roku miejsce znalezionych przez K. Prausa zabytków (2 grociki krzemienne, 2 przewiercone piaskowcowe krążki, przewiercony róg zwierzęcy, ostrze kwarcowe, fragment toporka, 2 nieokreślone wyroby krzemienne oraz fragment krzemienego grotu włóczni) zostało ogólnie określone jako torfowiska-wrzosowiska powiatu bielskiego (Moor = u. Heidelandschaft des Biel. Bez. – tłum. Piotr Kenig) bez wskazania ich dokładnej lokalizacji. Wymieniany przez E. M. i E. Foltynów egzemplarz topora kamiennego, który stanowił podstawowy wyznacznik przynależności domniemanego osiedla w Bronowie, pochodzi z miejscowości Orłowa-Łazy koło Karwiny (zapis miejsca znalezienia z załączonym rysunkiem z 28 lipca 1940 roku – archiwum Muzeum w Cieszynie). W księdze zakupów Muzeum w Cieszynie do znalezisk przypisanych Bronowowi lub torfowisku „Pław” należą: grot krzemienisty, zachowany w całości fragment topora kamiennego oraz przęślik kamienny. Wszystkie są one opatrzone jednak znakami zapytania. Zapisy te są prawdopodobnie próbą

Niewątpliwym przełomem w dziejach cywilizacji było zastosowanie metalu do produkcji narzędzi, broni i ozdób. Pierwszym metalem stosowanym do tego celu była miedź. Jednak dopiero zastosowanie brązu, czyli stopu miedzi z cyną, przyniosło przełom technologiczny, który polegał na masowym zastosowaniu metalu do produkcji narzędzi, broni, części stroju i ozdób²². Rozpoczyna to epokę brązu – nowy etap w dziejach społeczeństw prehistorycznych. Najwcześniej, już u schyłku IV tysiąclecia p.n.e., proces ten objął tereny Bliskiego Wschodu i z pewnym opóźnieniem dotarł na tereny europejskie. Na obszarach środkowoeuropejskich upowszechnienie brązu nastąpiło pomiędzy XXV a XXIII stuleciem p.n.e. Dominacja tego surowca trwała do około 750 lat p.n.e., kiedy zaczął się upowszechniać na tych terenach nowy surowiec metalurgiczny – żelazo. Epoka brązu przynosi upowszechnienie metalurgii brązowniczej, należy jednak pamiętać, że nowy surowiec, zwłaszcza w początkowym okresie, nigdy nie wyparł do końca narzędzi kamiennych.

Pod względem klimatycznym epoka brązu obejmuje okres subborealny, charakteryzujący się klimatem dość suchym, stosunkowo ciepłym. Trwa on do około 700 lat p.n.e., kiedy rozpoczął się okres subatlantycki – bardziej wilgotny, o dość dużym tempie zmian klimatycznych. Wahnięcie subatlantyckie u schyłku epoki brązu i w początkach wczesnej epoki żelaza przyniosło wyraźne podniesienie poziomu wód podskórnych, a nawet zalewanie osiedli nad jeziorami²³.

Z epoki brązu (jeśli nie liczyć jej schyłkowego okresu) posiadamy bardzo skąpe informacje o zasiedleniu ziemi cieszyńskiej. Nieliczne znaleziska pochodzą z wczesnej epoki brązu (2 300–1 500 lat p.n.e.) Znane są one przede wszystkim z polskiej części regionu, z Pogórza Śląskiego (Bażanowice, st. 1, Jaworze, st. 11 Bielsko-Biała, st. 4), Kotliny Oświęcimskiej (Pruchna) oraz Bramy Koniakowskiej (Istebna, st. 1, 3, 8–9, Jaworzynka, st. 2–3)²⁴. Pojedyn-

dopasowania zakupionych w 1935 roku od K. Prausa-juniora zabytków z kolekcji jego ojca do wykazu zawartego w liście K. Prausa-seniora do V. Kargera z 1914 roku. Pozostałe przedmioty pochodzące z kolekcji K. Prausa, a zaliczane przez E. M. i E. Foltynów do znalezisk pochodzących z Bronowa (prześliki gliniane, siekierka kamienna i wyroby krzemienne i kościane), nie posiadają w księdze zakupów żadnych adnotacji dotyczących ich miejsca znalezienia. Podczas ich weryfikacji w początku lat 40. XX wieku G. Raschke – niemiecki archeolog z Raciborza, w porozumieniu z V. Kargerem, część obiektów tego zbioru wykluczył jako artefakty prehistoryczne (m.in. przeszliki gliniane), a jako ich miejsce znalezienia, prawdopodobnie z braku bardziej szczegółowych informacji, uznano powiat cieszyński. Warto zwrócić uwagę, że kolekcja Prausa zawierała również artefakty o „egzotycznym” pochodzeniu, takie, jak fragment amerykańskiego sztyletu obsydianowego. Trudno jest również stwierdzić, jakie miejsca przedstawiają fotografie terenowe zachowane w archiwum V. Kargera. Nie posiadają one żadnych adnotacji. Z listu K. Prausa do V. Kargera z 1914 roku wynika, że przesłane przez niego zdjęcia z Bronowa dotyczyły krajobrazu torfowego i pierwotnego lasu, a nie lokalizacji odkryć archeologicznych.

²² J. CHOCHOROWSKI: *Społeczności epoki brązu i wczesnej epoki żelaza...*, s. 377–383.

²³ Tamże, s. 379.

²⁴ E. M. FOLTYN, E. FOLTYN: *Z problematyki badań nad epoką kamienia i wczesną epoką brązu Karpat Polskich między Olzą a Skawą*. „Dzieje Podkarpacia”. Krosno 1998, t. 2, s. 150–153.

cze stanowiska pochodzą prawdopodobnie również z terenu Obniżenia Jabłonkowskiego w czeskiej partii regionu. Są to pojedyncze stanowiska zawierające wyłącznie inwentarz kamienny. Najliczniejszy zbiór zabytków przyniosło zbadane wykopaliskowo stanowisko w Bażanowicach (28 zabytków) oraz materiały powierzchniowe z Jaworza, st. 11 (16 wyrobów) i Pruchnej (3 wyroby). Inwentarz z Pruchnej (zgrzebło, przekłuwacz, wiórowy podłupiec) wydają się nawiązywać do kultury mierzanowickiej, rozwijającej się na terenach Małopolski (krąg episznurowy). Pewne pokrewieństwo do tych materiałów reprezentuje inwentarz z Bażanowic, st. 1 (rdzenie, zgrzebła, drapacze, rylec, odłupki z rogowca). Na związki terenu Podbeskidzia we wczesnej epoce brązu z kulturą mierzanowicką mogą wskazywać ślady osadnictwa tej kultury (dwa naczynia ceramiczne), odkryte w jaskini Čertova díra na górze Kotouč w Štramberku.²⁵ Inny charakter ma natomiast zbiór pozyskany na stanowisku 11 w Jaworzu (drapacz, odłupki, wióry). Nawiązują one do karpackich inwentarzy typu orawskiego. Do tego samego kręgu najprawdopodobniej można zaliczyć stanowiska z rejonu Istebnej i Jaworzynki w Bramie Koniakowskiej (Istebna, st. 1, 3, 8-9, Jaworzynka, st. 2-3)²⁶.

Brak prawie śladów zasiedlenia ziemi cieszyńskiej w okresie starszej epoki brązu (II okres epoki brązu - 1 500-1 300 lat p.n.e.). Jedynym zabytkiem z tego czasu jest siekierka z piętką lejkowatą, pochodząca z Kocobędza-Ligotki Alodialnej koło Czeskiego Cieszyna²⁷. Podobna sytuacja występuje w III-IV okresie epoki brązu (1 300-900 lat p.n.e.), kiedy to na terenach ościennych (północno-wschodnie Morawy, Płaskowyż Głubczycki, Śląsk Opawski, tereny małopolskie) rozwijały się wczesne fazy kultury łużyckiej, zaliczanej do kręgu kultur pól popielnicowych (dominującym typem pochówku jest pochówek ciałopalny, umieszczony w naczyniu glinianym - popielnicy). W tym czasie w Bramie Morawskiej rozpoczyna swoje funkcjonowanie również osiedle na górze Kotouč w Štramberku. Z okresu tego brak znalezisk z terenu Śląska Cieszyńskiego. Luźne znaleziska rejestrujemy jedynie z jego północno-zachodniego pogranicza (Olza, gm. Gorzyce - sztylet brązowy²⁸, diadem - III-IV okres epoki brązu, Ostrawa-Koblov - miecz typu liptowskiego z osadów Odry²⁹ - IV okres epoki brązu). Sytuacja ta wydaje się sugerować brak trwalszych form osadniczych oraz rolę komunikacyjną

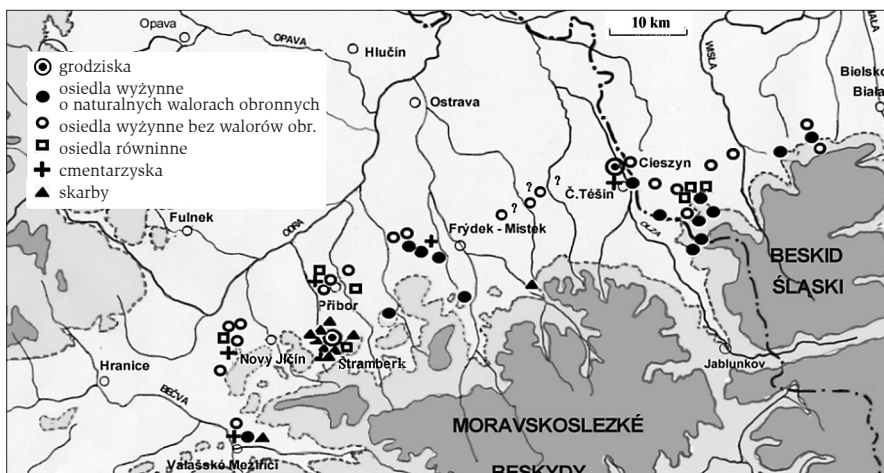
²⁵ L. ŠEBELA i in.: *K otázce sídlišť epišňurového komplexu na východní Moravě*. „Archeologica iuvenis”. Brno 1990, t. 1, s. 12-14.

²⁶ E. M. FOLTYN, E. FOLTYN: *Z problematyki badań nad epoką kamienia i wczesną epoką brązu Karpat Polskich między Olzą a Skawą...*, s. 150.

²⁷ R. KULKA, A. MAKOWSKY: *Vorgeschichte*. W: *Mähren und Schlesien in Wort und Bild*. Wien 1897, s. 523.

²⁸ E. SZYDŁOWSKA: *Dwa importy brązowe ze zwirowni w Olzie, pow. Wodzisław Śl.* „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Archeologia”. Bytom 1969, t. 6, s. 51-58.

²⁹ J. PAVELČÍK: *Meč liptovského typu z Koblova (okr. Opava)*, „Archeologické rozhledy”. Praga 1975, t. 27, s. 385-386.

Rozmieszczenie stanowisk z późnej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na Podbeskidziu według B. i B. Chorażych

tego terenu. Także kolekcja zabytków brązowych (IV–V okres epoki brązu) znajdująca się niegdyś na zamku w Grodźcu Śląskim³⁰, na temat której istniało w starszej literaturze przedmiotu domniemanie, że pochodzi z okolic zamku, ciągle nie została pozytywnie zweryfikowana i jest prawdopodobne, że pochodzi spoza obszaru ziemi cieszyńskiej.

Ożywienie osadnicze na terenie regionu cieszyńskiego nastąpiło u schyłku epoki brązu (V okres epoki brązu) i we wczesnej epoce żelaza³¹, w okresie powolnego upowszechnienia na terenach środkowoeuropejskich metalurgii żelaza, (okres halsztacki C i D – 750–400 lat p.n.e.). Z najnowszych badań wynika, iż wykształciła się tu wówczas struktura osadnicza związana z kulturą łużycką, która w sposób trwały zagospodarowała obszar podbeskidzkiej części Śląska Cieszyńskiego. Sieć ta jest oparta głównie na osiedlach o charakterze wyżynnym, zlokalizowanych na wybitnie wyniosłych formach terenowych. Na niektórych terenach towarzyszyła jej również sieć osad równinnych.

Wyraźna zmiana sytuacji osadniczej na omawianym terenie nastąpiła w V okresie epoki brązu (900–750 lat p.n.e.). Na niezasiedlonych do tej pory obszarach Podbeskidzia obserwujemy pojawienie się struktur osadniczych kultury łużyckiej, opartych z jednej strony na osiedlach wyżynnych, zlokalizowanych na wybitnych formach terenowych o naturalnych walorach obron-

³⁰ J. SZYDŁOWSKI: *Dzieje najdawniejsze*. W: Cieszyn. *Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Red. J. CHLEBOWCZYK. Katowice 1973, s. 70–71.

³¹ B. CHORAŻY, B. CHORAŻY: *Stan badań nad problematyką schyłku epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na obszarze Podbeskidzia między Beczwą a Białą*. W: *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich*. Krosno 2003, s. 569–590.

nych, z drugiej strony na osiedlach położonych na wyżynnych i równinnych formach terenowych, pozbawionych naturalnych cech obronnych.

Zupełnie nowa struktura osadnicza pojawiła się również w tym czasie w okolicach Cieszyna, Trzyńca i Goleszowa. Struktura ta, usytuowana na północnym przedpolu Przełęczy Jabłonkowskiej, zapewne kontrolowała to przejście. W tym czasie zasiedlona została osada wyżynna w Kocobędzu koło Czeskiego Cieszyna (Chotěbuz-Podobora), położona na z natury obronnym cyplu na wysokiej terasie Olzy, osada wyżynna na Górze Zamkowej w Cieszynie oraz przynajmniej część stanowisk zarejestrowanych powierzchniowo: Goleszów, st. 1, Leszna Górna, st. 3 „Tuł”, Wędrynia – „Vavřkova hora”. Niewykluczone, iż w tym samym czasie zasiedlone zostają również okolice Frydku-Mistku (Stařič – „Strážnice”)³². Możliwe jest, iż także początki zasiedlenia innych rozpoznanych do tej pory powierzchniowo stanowisk można wiązać ze schyłkiem epoki brązu.

Zmiana sytuacji osadniczej następuje również w rejonie zasiedlonego już wcześniej stanowiska Štramberg – Kotouč w rejonie Bramy Morawskiej³³. Dotychczasowe osiedle wyżynne przekształca się w dziesięciohektarowy gród, ufortyfikowany w partii północnej kamiennym wałem. Na jego północnymi południowo-wschodnim przedpolu zaczynają funkcjonować osiedla w okolicach Příbora³⁴ i Kopřivnicy³⁵.

Proces trwałego zasiedlenia Podbeskidzia obserwujemy nadal we wczesnej epoce żelaza (w okresie halsztackim C i D 750–400 lat p.n.e.) – początkowym okresie upowszechniania się żelaza w środkowej Europie.

Ówczesne struktury osadnicze objęły tereny prawie całego Podbeskidzia, począwszy od rejonu Bramy Morawskiej na zachodzie. Mniej intensywne ślady zasiedlenia obserwujemy jedynie na obszarze pomiędzy Frydkiem-Mistkiem a Trzyńcem, choć i w tym rejonie, w okolicach Bruzowic, Dolnych Toszonowic, Žermanic i Cierlicka³⁶, odkryto w ostatnim czasie szereg

³² Stanowiska te zostały odkryte w trakcie badań Działu Archeologii Muzeum w Bielsku-Białej oraz realizacji polsko-czeskiego projektu „Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na terenie Podbeskidzia między Beczwą a Białą” – por. Z. Břízová i in.: *Výsledky projektu „Průzkum pravěkých výšinných sídlišť v Pobeskydí mezi Bečvou (Česká Republika) a Białou (Polská Republika)” v letech 2001–2002*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2001–2002”. Katowice 2004, s. 297–308.

³³ L. JISL: *Slezsko a Ostravsko v pravěku a rané době dějinné*. W: *Ostravsko do roku 1848*. Ostrava 1968, s. 22, V. Dohnal: *Opevněná sídliště z doby popelnicových polí na Moravě*. „Studie Muzea Kroměřížska”. Kroměříž 1988, s. 64.

³⁴ J. Diviš: *Osídlení širšího okolí Příbora od pravěku do raného středověku*. Nový Jičín 2004, s. 44, 96, 99–101.

³⁵ J. PAVELČÍK: *Mladobronzové a latenské sídliště u Kopřivnice*. „Časopis Slezského muzea”. Serie B. T. 21. Opawa 1971 s. 147–160.

³⁶ M. BORIS, L. JUROŠ, L. MICHÁLEK: *Sídliště na Staré cestě*. „Archeologie Moravy a Slezska”. Kopřivnice – Hulín – Frýdek-Místek – Havířov 2002, s. 25–31; M. BORIS, L. MICHÁLEK: *Pravěké osídlení Dolních Tošanovic*. Tamże, s. 31–34; L. MICHÁLEK: *Žermanice v pravěku*. Tamże, s. 23–28; M. BORIS, L. MICHÁLEK, R. JELÍNKOVÁ: *Pravěk v Těrlicku-Hradišti*, Tamże, s. 28–32.

nowych siedlisk, z których przynajmniej niektóre stanowią osiedla kultury łużyckiej (Żermanice, Cierlicko, Grodziszczce³⁷). Rozmieszczenie osiedli jest nierównomierne, tworzy większe skupienia: w okolicach Frydku-Mistku, Cieszyna i Goleszowa oraz Jaworza.

Osadnictwo halsztackie oparte jest, podobnie jak w okresie wcześniejszym, na osiedlach wyżynnych, zlokalizowanych na wzniesieniach o ekspozycji okrzężnej, o naturalnym walorze obronnym. Towarzyszyła im sieć osad wyżynnych, położonych na wybitnych cyplach terenowych, jednak bardziej dostępnych, nie mających walorów obronnych. W okolicach Goleszowa zarejestrowano również obecność osiedli położonych niżej, na stokach niewielkich wzniesień, usytuowanych w pobliżu niewielkich cieków wodnych. Osiedla wyżynne o naturalnych walorach obronnych zlokalizowane są bezpośrednio na przedpolu proggu Beskidu Śląskiego, na wybitnych wzniesieniach o wysokości 400–621 m n.p.m. Dość często osiedla były zakładane w odległości kontaktu wzrokowego jedno od drugiego.

Kluczową rolę na omawianym terenie w okresie schyłkowym epoki brązu oraz początkach epoki żelaza odgrywa gród na Kotouču w Štramберку. Wydaje się, że rozwój tego grodu został gwałtownie zahamowany przez najazd scytyjski³⁸, poświadczony śladami pożaru i znaleziskami trójgraniastych grocików, odkrytych w jaskini Čertova díra oraz w okolicach wału grodziska. Być może reakcją na niepokoje związane z akcją militarną Scytów w okolicach Štramberka jest ufortyfikowanie za pomocą wału ziemnego osiedla wyżynnego na terasie Olzy w Kocobędzu. Nie jest jednak wykluczone, iż ufortyfikowanie tego osiedla można przypisać szczególnej roli handlowo-komunikacyjnej, a być może również administracyjnej tego osiedla.

Niestety, tylko nieliczne z omawianych osiedli zostały przebadane w stopniu umożliwiającym odtworzenie charakteru ich zasiedlenia.

Jedynym wyjątkiem, rzadko spotykanym w skali archeologii środkowoeuropejskiej, są badania na stanowisku w Kocobędzu, zapoczątkowane w 1952 roku przez Lumíra Jisla³⁹, a następnie prowadzone przez Pavla Kouřila od 1978 roku do dnia dzisiejszego⁴⁰.

Stanowisko w Kocobędzu reprezentuje wybitnie obronny charakter. Usytuowane na wyniosłym cyplu terasy nadzalewowej Olzy, zamieszkałe już od schyłku epoki brązu (HB₂), stanowiło pierwotnie osadę wyżynną bez

³⁷ Chronologia wg autorów niniejszego opracowania – na podstawie analizy udostępnionego materiału zabytkowego dzięki uprzejmości odkrywcy stanowisk pana Ladislava Michálka.

³⁸ J. NEKVASIL: *Archeologie moravského halštatu*. W: *Pravěké dějiny Moravy*. Brno 1993, s. 337–372.

³⁹ L. JISL: *Burgwall „Starý Těšín” a Podobora (Moravie)*. W: *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie*. Praga 1966.

⁴⁰ P. KOUŘIL: *Fortifikační systém hradiska v Chotěbuzi-Podoboře u Českého Těšína*. W: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulika*. Brno 1990, s. 307–326; TENŽE: *Archeologický výzkum hradiska v Chotěbuzi-Podoboře. „Těšínsko”*. 2001, z. 1, s. 1–5.

czytelnych śladów fortyfikacji. W okresie halsztackim zasiedlona była powierzchnia około 1,7 ha. W tym czasie najwyżej położona część stanowiska (tzw. akropol) została oddzielona od strony najłatwiej dostępnej przez potężny wał ziemny oraz fosę i przekształcona w gród. O długotrwałym zamieszkiwaniu grodu świadczy warstwa kulturowa grubości od 40 do 80 cm oraz pozostałości po obiektach mieszkalnych w postaci półziemianek i słupowych chat naziemnych. Z przeprowadzonych badań pochodzi potężna seria materiału zabytkowego, głównie fragmentów ceramiki, żaren i rozcieraczy kamiennych. Funkcjonowanie grodu załamało się gwałtownie, o czym świadczy przepalona warstwa destrukcyjna i rozrzucone fragmenty ludzkich kości. Nie jest wykluczone jednak, iż osiedle to zostało zasiedlone ponownie w okresie późnohalsztackim i przetrwało w głąb okresu lateńskiego.

W najbliższym sąsiedztwie grodu w Kocobędzu, po drugiej stronie Olzy, usytuowane było osiedle wyżynne na Górze Zamkowej w Cieszynie. W przeciwieństwie do sukcesywnie badanego grodziska w Kocobędzu stopień wykorzystania potencjału poznawczego tego stanowiska jest znikomy. Sytuacja ta wydaje się o tyle paradoksalna, iż osiedle na Górze Zamkowej jest niewątpliwie najbardziej istotnym i obiecującym pod względem efektów badawczych stanowiskiem nie tylko Śląska Cieszyńskiego, ale całej strefy podkarpackiej. Prace archeologiczne prowadzone tutaj⁴¹ ujawniły nie tylko świetnie zachowane relikty grodu wczesnośredniowiecznego, ale również pozostałości osiedli prehistorycznych z różnych okresów, w tym schyłku epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Pomimo to, poza pracami wykopaliskowymi prowadzonymi w latach 1948–1953, nie przeprowadzono tu żadnych badań dotyczących osadnictwa prehistorycznego. Warto podkreślić, że datowanie łużyckiej fazy osadniczej, proponowane przez autorkę badań, A. Kietlińską, na koniec okresu halsztackiego i początki okresu lateńskiego jest zdecydowanie zbyt późne⁴². Zrekonstruowane formy naczyń i ozdoby, ich ornamentyka i technologia jednoznacznie wskazują na początki osadnictwa związane z kulturą łużycką w V okresie epoki brązu (900–750 lat p.n.e.), a następnie jego kontynuację w okresie halsztackim C (750–550 lat p.n.e.). Na dużą intensywność zasiedlenia Góry Zamkowej w tym okresie wskazuje zarejestrowana w trakcie badań archeologicznych warstwa kulturowa o miąższości 40 cm. Pochodzą z niej przede wszystkim liczne fragmenty naczyń glinianych, w tym pokrywanych tzw. grafitowaniem, oraz kości zwierzęce.

Szczególną pozycję wśród osiedli wyżynnych, odkrytych do tej pory na Śląsku Cieszyńskim, zajmuje stanowisko zlokalizowane na górze Tuł

⁴¹ A. KIETLIŃSKA: *Osadnictwo starożytne na Górze Zamkowej w Cieszynie*. „Materiały Starożytne”. Warszawa 1958, t. 4, s. 91–126; G. RASCHKE: *Grabungen an der frühromanischen Burgkapelle von Teschen*. „Altschlesien”. Breslau 1941, t. 10, s. 146–161.

⁴² M. GEDL: *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*. Wrocław – Warszawa – Kraków 1962, s. 173–174.

w Lesznej Górnej⁴³, niedaleko Cieszyna. Usytuowane na wybitnym wzniesieniu o ekspozycji okrężnej, na północnym przedpolu Przełęcz Jabłonkowskiej, jest jednym z najwyższych zlokalizowanych osiedli wyżynnych w polskiej części Karpat (621 m n.p.m.). Stanowi ono pozostałość trzyhektarowego osiedla wyżynnego, usytuowanego na wzniesieniu wapiennym o ekspozycji okrężnej. W trakcie przeprowadzonych badań wykopaliskowych stwierdzono tu występowanie warstwy kulturowej. W rejonie kulminacji szczytowej jest ona zachowana szczątkowo, natomiast w obrębie lokalnego wypłaszczenia stoku północnego osiąga ona miąższość 20–30 cm, co zapewne jest wynikiem procesów stokowych. Zarejestrowano również obecność pięciu obiektów osadowych, przy czym trzy z nich stanowią najprawdopodobniej obiekty mieszkalne. W trakcie przeprowadzonych badań pozyskano dużą serię materiału zabytkowego. Składa się on z kilku tysięcy fragmentów ceramiki, polepy konstrukcyjnej, żaren, rozcieraczy kamiennych, pojedynczych egzemplarzy przęślików glinianych oraz kółka brązowego.

Ślady intensywnego zasiedlenia wykazały również badania wykopaliskowe prowadzone w obrębie osiedla w Cieszynie-Krasnej⁴⁴. Ujawniono tu obecność warstwy kulturowej oraz zagłębionych obiektów jamowych o charakterze gospodarczym.

Stosunkowo niewiele informacji przyniosły badania prowadzone na pozostałych stanowiskach. Jest to wynik niewielkiego, sondażowego zakresu przeprowadzonych w ich obrębie prac wykopaliskowych. Badania takie przeprowadzono na stanowiskach w Jaworzu na „Młyńskiej Kępie”⁴⁵ i „Zamczysku”⁴⁶. W obu przypadkach odkryto obiekty osadowe zagłębione w grunt. Na stanowisku w Jaworzu na „Młyńskiej Kępie” zarejestrowano również obecność warstwy kulturowej oraz pozyskano egzemplarz noża żelaznego z łukowato wygiętym ostrzem i sztabkową rękojęcią.

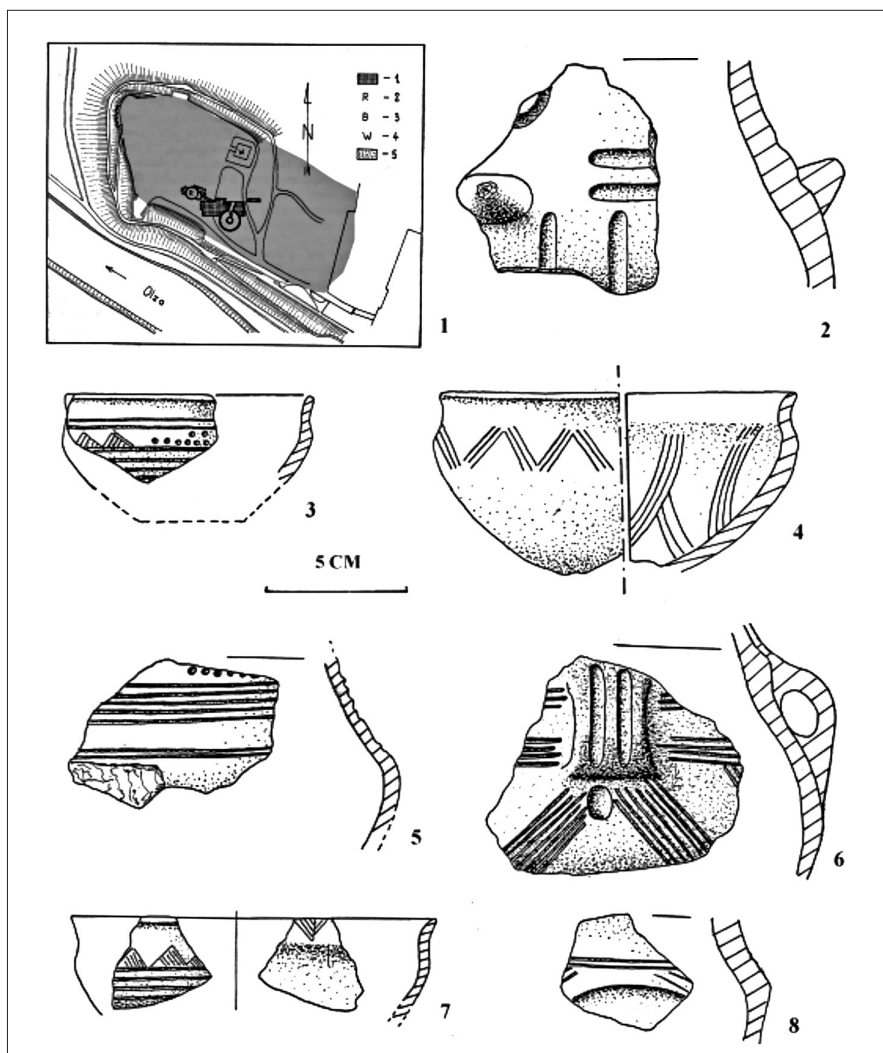
Pomimo istnienia w omawianym okresie trwałej sieci osadniczej ze śladami długotrwałego zamieszkiwania, jak dotychczas na terenie ziemi cieszyńskiej

⁴³ B. CHORAŻY, B. CHORAŻY: *Wyniki sondażowych badań wykopaliskowych na górze Tuł w Lesznej Górnej, województwo śląskie*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2003–2004”. Katowice 2006, s. 93–103.

⁴⁴ B. CHORAŻY, B. CHORAŻY: *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 14 w Cieszynie-Krasnej*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 1999–2000”. Katowice 2002, s. 95–106.

⁴⁵ B. CHORAŻY, B. CHORAŻY: *Wstępne wyniki badań archeologicznych na Młyńskiej Kępie w Jaworzu, województwo bielskie*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1994 roku”. Katowice 1997, s. 63–71; TYCHŻE: *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Młyńskiej Kępie w Jaworzu, województwo bielskie*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1995 roku”. Katowice 1998, s. 55–62.

⁴⁶ B. CHORAŻY, B. CHORAŻY: *Sprawozdanie z sondażowych badań wykopaliskowych na stanowisku 12 w Jaworzu, województwo śląskie*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 1999–2000”. Katowice 2002, s. 370–378.

Wybór zabytków kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza odkrytych na Górze Zamkowej w Cieszynie według A. Kietlińskiej i B. Chorążego

nie odkryto cmentarzysk czy też jednoznacznie potwierdzonych pochówków kultury łużyckiej. Jedynie dwa stanowiska można ostrożnie wiązać ze znaleziskami grobowymi. Pierwsze z nich pochodzi z Ligotki Alodialnej⁴⁷ koło Kocobędza. Pochodzą stąd naczynia ceramiczne (garnek, czerpak i czarka), stanowiące być może wyposażenie grobu. Drugie znalezisko to cztery bransolety brązowe z Vyšní Lhoty-Kršle, powiat Frydek-Místek⁴⁸. W tym

⁴⁷ R. KULKA, A. MAKOWSKY: *Vorgeschichte...*, s. 523.

⁴⁸ V. DOHNAL: *Kultura lužických popelnicových polí na východní Moravě*. Brno 1977.

przypadku może jednak chodzić również o skarb wyrobów brązowych. Nie jest wykluczone, że z okresem tym należy wiązać znalezisko z Ustronia st.3, gdzie wspomina się o wyrobach miedzianych i przepalonych kościach. Doniesienia o istnieniu cmentarzyska prawdopodobnie z tego okresu pochodzą ze stanowiska Stařić „Tábornik” (Radlice)⁴⁹, zlokalizowanego na lewym brzegu Ostrawicy, gdzie odkryto 15 ciałopalnych grobów popielnicowych.

Pozyskany inwentarz stanowią głównie fragmenty ceramiki, na ogół silnie zniszczonej i rozdrobnionej. Jedynie w nielicznych przypadkach, zwłaszcza na sukcesywnie badanym stanowisku w Kocobędzu oraz innych przebadanych stanowiskach: Cieszyn – Góra Zamkowa, Stařić – Okroulice⁵⁰, Stařić – Štandl⁵¹, Jaworze – Młyńska Kępa, możliwa jest identyfikacja form oraz ich klasyfikacja. Ogromna seria materiału zabytkowego pochodząca ze stanowiska w Kocobędzu nie doczekała się jak dotąd opracowania.

Najliczniejszą grupę ceramiki stanowią naczynia średnio i grubościennie, wykonane z gliny z dużą ilością domieszki mineralnej – gruboziarnistego tłuczni mineralnego lub szamotu. Najczęściej spotykanymi formami są różnej wielkości garnki i misy. Garnki charakteryzują się jajowatym lub esowatym profilem. Na stanowiskach zlokalizowanych na wschód od górnej Wisły: w Jaworzu – Młyńska Kępa i w Grodźcu Śląskim – Górka, górne partie garnków są zazwyczaj wygładzone, brzuśce zaś mniej lub bardziej chropowate przez obmazywanie. Charakterystyczny jest brak stosowania tego typu techniki na stanowiskach położonych na zachód od górnej Wisły. Garnki zdobione są często za pomocą ornamentu plastycznego, a zwłaszcza dookólnych listew zdobionych nacięciami lub dołkami palcowymi. Niekiedy stosowano ornament w postaci samych dołków paznokciowych. Występują również różnego rodzaju guzy plastyczne: jęczukowate, stożkowate, czopowate, jak również rozdzielone. Często spotykaną formą ceramiczną są szerokootworowe misy profilowane oraz misy z brzegami zagiętymi do środka.

Liczną grupę ceramiki stanowią naczynia wazowate, jak również naczynia cienkościennie. Mają one na ogół starannie wygładzone, czarne, lśniące powierzchnie, często pokrywane zewnątrz lub obustronnie warstwą grafitu. Grupa ta reprezentowana jest głównie przez czerpaki, czarki i misy. Są one zazwyczaj bogato zdobione na zewnątrz, a także wewnątrz grupami kresek, pasmami nacięć i nakłuć, wpołśrodkowych kół, ornamentem zwisających festonów, zakreskowanych trójkątów lub półkolistych żłobków.

Szczególną kategorię ceramiki naczyniowej reprezentują formy powstałe pod bezpośrednim wpływem kręgu halsztackiego. Są to szerokootworowe

⁴⁹ A. PŘECECHTEL: *Památky města Místku a jeho lašského okolí*. Místek 1934, s. 16.

⁵⁰ V. JANÁK: *Nordmähren während der Späthallstattzeit (bisherige Erkenntnisse)*. „Pravěk”. Brno 1996, t. 5, s. 255–270.

⁵¹ TENŽE: *Osídlení vrchu „Štandl” u Frýdku-Místku v posledním tisíciletí před změnou letopočtu*. „Časopis Slezského zemského muzea”. Série B. Opava 1995, t. 44, s. 97–106.

wazy z wysoką umieszczoną wydętością brzuśca i rozchyloną szyją, zdobione za pomocą różnych motywów żłobków lub linii rytych oraz charakterystycznych guzów umieszczonych na barku.

Zestaw form ceramicznych uzupełniają pokrywki, placki gliniane, naczynia sitowate oraz przęśliki.

Na uwagę zasługuje również specyficzny rodzaj domieszki mineralnej, powszechnie dodawanej do masy ceramicznej, na stanowiskach zlokalizowanych na zachód od górnej Wisły, w tym również na stanowiskach znajdujących się po czeskiej stronie regionu, w okolicach Czeskiego Cieszyna, Trzyńca i Frydku-Mistku. Jest nią gruboziarnisty, tłuczony, rzadziej drobno zmielony cieszynit – czarna, połyskująca, zasadowa skała krystaliczna, występująca na terenie Pogórza w formie intruzji magmatycznych w płaszczyźnie cieszynskiej i wierzchownie sztramberskiej. Technologia ta pojawia się również na stanowiskach w okolicach Příbora i Štramberka, w tym także na terenie osiedla na Kotouču. Bryłki intruzji cieszynitowych znajdowane są często w obrębie poszczególnych stanowisk. Charakterystyczne jest niezwykle rzadkie występowanie tej domieszki na stanowiskach zlokalizowanych na wschód od górnej Wisły (nie jest to jednak podyktowane brakiem występowania cieszynitu na tym obszarze). W tej części Pogórza Cieszyńskiego jako domieszki stosowano tłuczony kwarc, wapień lub szamot.

Formom ceramicznym towarzyszą wyroby metalowe. Seria wyrobów brązowych, m.in. nóż i szpile, znana jest z osiedla w Kocobędzu. Dwie siekierki brązowe z tuleją znane są z okolic dzisiejszej Karwiny⁵².

Z kilku stanowisk znane są wyroby żelazne. Wskazują one na dość powszechne wykorzystywanie do produkcji narzędzi nowego surowca – żelaza. Ze stanowiska w Kocobędzu pochodzi m.in. siekiera żelazna z tuleją, dłuto i bransoleta. Z Jaworza – Młyńskiej Kępy pochodzi egzemplarz noża żelaznego z łukowato wygiętym ostrzem i sztabkową rękoięcią. Ze stanowiska w Lesznej Górnej znana jest żelazna szpila z główką zwiniętą w uszko. Z warstw związanych z okresem halsztackim w Kocobędzu⁵³ oraz z Lesznej Górnej – góra Tuł, pochodzą również fragmenty żużli poświadczających miejscową produkcję żelaza.

Przedmiotom metalowym towarzyszą narzędzia kościane, rogowe i kamienne – rozcieracze z piaskowca, osełki i żarna (Cieszyn – Góra Zamkowa, Leszna Górna – Tuł, Cisownica – Grodzisko).

Analiza materiałów zabytkowych pozyskanych na stanowiskach pozwala na zaliczenie go w całości do kręgu kultury łużyckiej. Zarówno zestaw form

⁵² V. KARGER: *Die Vorgeschichtsforschung in Schlesien und die Ausstellung vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer im Schlesienschen Landesmuseum*. „Anzeiger des Schlesienschen Landes-museums in Troppau”. Opawa 1922, Jg. 1, s. 4–34.

⁵³ V. JANÁK, P. KOUŘIL: *Archeologie Pobeskydí. (K nové polské práci o Těštsku)*. „Archeologické rozhledy”. Praga 2001, t. 53, s. 376.

ceramicznych, jak i stosowane motywy zdobnicze, odpowiadają typom spotykanym w grupie śląskiej. Pewną odmienność wydają się reprezentować materiały ceramiczne ze stanowisk zlokalizowanych na wschód od górnej Wisły, nawiązując silniej do materiałów grupy górnośląsko-małopolskiej kultury łużyckiej.

Wbrew opinii niektórych badaczy⁵⁴, którzy negowali rolniczy charakter osadnictwa prehistorycznego na terenie Podbeskidzia, obecność w inwentarzu kulturowym licznych żaren do rozcierania ziarna, a także znaczna ilość kości zwierząt hodowlanych, wskazuje wyraźnie na charakter rolno-hodowlany gospodarki społeczności zamieszkujących ówczesne Podbeskidzie. Poświadcza to również rozmieszczenie osadnictwa korelującego z łatwiejszymi w uprawie glebami rędzinyowymi i piaszczystymi, wykorzystywanymi pod uprawę zbóż. W związku z rozwojem gospodarki uprawowej należy się liczyć z miejscowymi wylesieniami. Jak duża była skala tych przekształceń może dopiero wyjaśnić podjęcie badań paleobotanicznych na stanowiskach oraz w ich najbliższym otoczeniu. Wzmiankowane już wcześniej fragmenty żuzli mogą wskazywać na znaczącą rolę metalurgii żelaza. Odkryte egzemplarze przeszłików glinianych poświadczają natomiast, że jednym z zajęć mieszkańców osiedli było tkactwo.

Usytuowanie osiedli wyżynnych w rejonie ważnych przejść komunikacyjnych mogłoby świadczyć o kontroli dalekosiężnej wymiany handlowej. Chodzi tu przede wszystkim o kontrolę szlaku komunikacyjnego wiodącego z Bramy Morawskiej w kierunku Małopolski oraz połączenia górnego Powoża przez Przełęcz Jabłonkowską w kierunku Górnego Śląska. Położeniem w pobliżu skrzyżowania tych szlaków zapewne należy tłumaczyć powstanie jedyne na terenie Śląska Cieszyńskiego osiedla ufortyfikowanego za pomocą wału ziemnego, czyli grodziska w Kocobędzu.

Obecność struktury osadniczej, opartej na osadach wyżynnych, na terenie ziemi cieszyńskiej, nie jest w tym czasie w Karpatach zjawiskiem odosobnionym. W stosunkowo niewielkiej odległości od Kocobędza, po stronie południowej grzbietu Karpat, we wczesnej epoce żelaza funkcjonowały ufortyfikowane osady na Orawie i Liptowie⁵⁵. Podobną strukturę osadniczą reprezentują stanowiska na innych terenach polskiej części Karpat, a zwłaszcza na terenie Kotliny Sądeckiej⁵⁶.

Dotychczasowy stan zaawansowania badań nad problematyką osadnictwa na terenie Podbeskidzia nie zezwala na wskazanie przyczyn procesu zasied-

⁵⁴ V. JANÁK, P. KOUŘIL: *Problémy a úkoly archeologie v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě*. „Časopis Slezského zemského muzea”. Série B. Opava 1991, t. 40, s. 199.

⁵⁵ K. PIETA: *Halštatské výšinné sídliska v Liptově*. „Archeologické rozhledy”. Praga 1983, t. 35, s. 39–49.

⁵⁶ R. MADYDA-LEGUTKO: *Sytuacja kulturowa we wczesnej epoce żelaza na terenie polskiej części Karpat Zachodnich*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1993, t. 4, s. 24–265.

lenia tego obszaru w późnym okresie epoki brązu i wczesnej epoce żelaza. Można jedynie zwrócić uwagę na kilka czynników, które mogły odegrać tu znaczącą rolę.

W pierwszym rzędzie należy wziąć pod uwagę czynnik demograficzny. W V okresie epoki brązu i w okresie halsztackim C obserwujemy wyraźny wzrost dynamiki osadniczej, objawiającej się znacznym, w stosunku do okresów poprzednich, przyrostem nowych punktów osadniczych⁵⁷. Nie jest wykluczone, iż przyrost ten był spowodowany presją demograficzną, panującą na obszarach dawnych centrów osadniczych. Sytuacja ta mogła odegrać znaczącą rolę w procesie zasiedlania niezamieszkanym do tej pory terenów podgórskich i śródgórskich.

Drugim czynnikiem, który należy wziąć pod uwagę w interpretacji omawianych procesów osadniczych, jest wpływ zmian klimatycznych, a zwłaszcza skutki rozwoju bardziej suchego klimatu u schyłku II i w początkach I tysiąclecia p.n.e.⁵⁸ Mogło to spowodować przemieszczenia ludności na tereny podgórskie i śródgórskie, lepiej uwodnione, o bardziej urozmaiconych warunkach ekologicznych. Niewykluczona jest również eksploatacja na tym terenie niektórych bogactw mineralnych (np. rud darniowych).

Znaczącą rolę w procesie formowania się omawianych struktur osadniczych mógł odegrać również czynnik polityczny⁵⁹. Schyłek epoki brązu to okres niepokoїв politycznych związanych z falami najazdów ludności kimmeryjskiej (HB). Niepokoje polityczne wywołane pojawieniem się tych elementów doprowadziły do zaniku dotychczasowych ośrodków kulturowych na terenach równinnych, a dalszy ich rozwój ograniczał się do terenów wyżynnych i śródgórskich. Zjawisko to ma szeroki zasięg środkowoeuropejski, a najbardziej gwałtownie przebiegało w okresie HB w Kotlinie Karpackiej, w strefie objętej osadnictwem kultury Gáva i kultury kyjatyckiej⁶⁰. W efekcie wymienionych procesów zanikały dotychczasowe ośrodki osadnicze na terenach równinnych, a dalszy ich rozwój w okresie HB-C ograniczał się do terenów wyżynnych i śródgórskich. Podstawowym elementem struktury osadniczej w tej strefie stają się osiedla wyżynne, często wysoko położone i silnie ufortyfikowane. Niewykluczone, że dalekim echem tych wydarzeń mogło być wkroczenie osadnictwa w strefę zachodnich Karpat, zapewniające, poprzez ukształtowanie powierzchni, naturalne walory obronne. W grę mogła tu wchodzić potrzeba ochrony szlaków komunikacyjnych z Bramy

⁵⁷ A. MIERZWIŃSKI: *Przemiany osadnicze społeczności kultury łużyckiej na Śląsku*. Wrocław 1994, s. 147.

⁵⁸ K. D. JÄGER, V. LOŽEK: *Landesausbau zur Urnenfelderbronzezeit und während des Mittelalters im östlichen Mitteleuropa. Tendenzen kulturlandschaftlicher Entwicklung im Vergleich*. W: *Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Libice, 21-25. 10. 1985*. Praga 1987, s. 18

⁵⁹ J. CHOCHOROWSKI: *Ekspansja kimmeryjska na tereny Europy Środkowej*. Kraków 1993.

⁶⁰ TENŽE: *Zur Genese und funktion der befestigten Siedlungen der Gáva Kultur*. W: *Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Wrocław 1989, s. 85-97.

Morawskiej wzdłuż podnóża Beskidu, w kierunku Małopolski oraz ze Słowacji przez Przełęcz Jabłonkowską.

Dość istotną kwestią do wyjaśnienia pozostaje problematyka kresu funkcjonowania omawianych struktur osadniczych na tym terenie. Militaria scytyjskie, odkryte na terenie grodziska na Kotouču w Štramберку, wskazują na zdobycie tego obiektu przez najazd koczowników. Łupieżczym najazdem scytyjskim, podejmowanym w końcu VI i początku V wieku p.n.e., przypisuje się zniszczenie wielu osiedli obronnych i struktur osadniczych grupy śląskiej kultury łuzycyckiej. Ślady pożaru i zniszczeń zarejestrowano również na terenie grodziska w Kocobędzu. Nie odkryto tu jednak żadnych militariów koczowniczych, ponadto stanowisko to wykazuje, być może w wyniku wtórnego zasiedlenia, dowody na dalsze jego zamieszkiwanie w późnym okresie halsztackim, a może nawet w głąb okresu lateńskiego. Śladów takich jednak nie odkryto na innych stanowiskach regionu, a liczne wtórnie przepalone fragmenty ceramiki, odkryte na osiedlach w Štaříču „Štandlu” i „Okrouhlicy”, a także nieopodal położonych w Hukvaldach⁶¹, nie mogą być traktowane jako jednoznaczna wskazówka na ich zniszczenie w wyniku najazdu.

Kwestią otwartą pozostaje przetrwanie na ziemi cieszyńskiej osadnictwa halsztackiego w głąb okresu lateńskiego – następnego okresu w periodyzacji prehistorii europejskiej. Z taką sytuacją możemy się liczyć na stanowiskach, na których mamy bezspornie do czynienia z fazą późno halsztacką, a mianowicie w Kocobędzu oraz Štaříču – „Okrouhlicy”. Do stanowisk z materiałami późnohalsztackimi zaliczane są również osiedla wyżynne w Hukvaldach i Štaříču – „Štandlu”. W tym okresie osadnictwo to pojawia się również na lewym brzegu Odry, na niezasiedlonym wcześniej osiedlu wyżynnym w Ostrawie-Landeku⁶². Przetrwanie osadnictwa w głąb okresu lateńskiego wydaje się najbardziej prawdopodobne w przypadku stanowiska w Kocobędzu. Pochodzi stąd zapinka o konstrukcji środkowolateńskiej. Niewykluczone jednak, że świadczy ona o przeżywaniu się osadnictwa późnohalsztackiego w głąb okresu lateńskiego, a podnoszony w literaturze brak form ceramicznych⁶³, związanych z owym okresem na tym stanowisku, może być spowodowany długotrwałym przetrwaniem w tym rejonie form ceramicznych o wzorcach halsztackich⁶⁴. Niewykluczone, że z podobną sytuacją mamy do czynienia

⁶¹ V. JANÁK: *Nordmähren während der Späthallstattzeit (bisherige Erkenntnisse)*. „Pravěk”. Opava 1996, t. 5, s. 261.

⁶² V. JANÁK: *Landek před příchodem Slovanů. W: Landek – svědek dávné minulosti*. Ostrava 1996, s. 43–45; określenie chronologii halsztackiej fazy osadniczej wg. kwerendy materiałowej autorów niniejszego opracowania.

⁶³ V. JANÁK, P. KOUŘIL: *Archeologie Pobeskydí. (K nové polské práci o Těšínsku)*. „Archeologické rozhledy”. Praha 2001, t. 53, s. 376.

⁶⁴ Sugerowane przez badaczy czeskich przyniesienie tej zapinki na stanowisko w okresie wczesnośredniowiecznym wydaje się mało prawdopodobne. Nie można natomiast wykluczyć, że zabytek ten jest świadectwem krótkotrwałego pobytu w okresie środkowolateńskim.

na osiedlu Štaříč – „Okrouhlice”. Hiatus stratygraficzny zarysowany w trakcie badań sondażowych na stanowisku Štaříč – „Štandl”⁶⁵ jest obserwacją jednostkową i nie należy jej rozciągać na całość terenu Podbeskidzia. Podsumowując należy stwierdzić, że w obliczu nikłego zaawansowania prac wykopaliskowych oraz dysponowania niewielką ilością precyzyjnych datowań absolutnych, kwestię przeżywania się osadnictwa późnohalsztackiego w głąb okresu lateńskiego mogą wyjaśnić jedynie dalsze badania.

Następny okres chronologiczny – tzw. okres przedrzymski lub okres lateński (400 lat p.n.e. do początków naszej ery), to na terenie zachodniej i środkowej Europy czas politycznej i kulturowej dominacji starożytnych Celtów⁶⁶ (w źródłach rzymskich Gallów). W trakcie swoich wędrówek zasiedlali oni m.in. tereny Czech, Moraw i południowej Polski. Przyniesiony przez nich model kultury, zarówno w sferze materialnej (m.in. zaawansowana metalurgia i obróbka żelaza, technika toczenia naczyń ceramicznych na kole garncarskim, oppida – ufortyfikowane ośrodki protomiejskie), jak i duchowej (wykształcona kasta kapłańska – druidzi), staje się dominujący bądź silnie oddziałuje na dawne społeczności zamieszkujące tereny środkowoeuropejskie.

Na terenie ziemi cieszyńskiej osadnictwo z okresu lateńskiego znane jest jedynie z trzech stanowisk: Góry Zamkowej w Cieszynie, gdzie mamy do czynienia z osadą wyżynną usytuowaną na wzniesieniu o naturalnych walorach obronnych⁶⁷ (brak potwierdzonych umocnień obronnych) oraz dwóch stanowisk równinnych w Golezowie (stanowisko 1 i 11)⁶⁸. Ślady osadnictwa z okresu lateńskiego notujemy również na stanowisku w Kocobędzu, gdzie wystąpiła pojedyncza zapinka żelazna. Również w najbliższym sąsiedztwie ziemi cieszyńskiej, na lewym brzegu Ostrawicy, odkryto dwa osiedla wyżynne z tego okresu (Frýdek-Místek – Štaříč „Štandl”⁶⁹, Frýdek-Místek – Štaříč „Okrouhlice”⁷⁰). Nieco bardziej na zachód położone jest osiedle w Hukvaldach⁷¹ oraz całe skupisko osadnicze kultury

⁶⁵ V. JÁNAK: *Nordmähren während der Späthallstattzeit...*, s. 257.

⁶⁶ P. KACZANOWSKI: *Obszary Barbaricum – Poza granicami cywilizacji śródziemnomorskich*. W: *Encyklopedia Historyczna Świata*. T. 1. Kraków 1999, s. 396–404.

⁶⁷ A. KIETLIŃSKA: *Osadnictwo starożytne na Górze Zamkowej w Cieszynie*, s. 120–123; Z. WOŹNIAK: *W kwestii pobytu Celtów w Karpatach Zachodnich*. „Acta Archaeologica Carpathica”. Kraków 1966, t. 8, s. 65–82.

⁶⁸ Stanowiska odkryte w latach 90. przez pracowników Działu Archeologii Muzeum w Bielsku-Białej.

⁶⁹ V. JÁNAK: *Osídlení vrchu „Štandl” u Frýdku-Místku v posledním tisíciletí před změnou letopočtu...*, s. 97–106.

⁷⁰ P. KOUŘIL: *Zjišťovací archeologický výzkum na Okrouhlici* (k. ú. Štaříč, okr. Frýdek-Místek), „Přehled výzkumů 1987”, Brno 1990 s. 46–47; P. STABRAVA: *Štaříč, „Okrouhla”* (okr. Frýdek-Místek). „Přehled výzkumů”. 2001, t. 43, s. 227–228.

⁷¹ M. BORIS, L. JUROŠ, L. MICHÁLEK: *Pravěké Hukvaldy*. „Informační zpravodaj ČAS, pobočky pro severní Moravu a Slezsko”. Kopřivnice – Hulín 2000, s. 11–19.

puchowskiej w okolicach Kopřivnicy, Štramberka i Příbora⁷². Stanowiska te wiąże się z kulturą puchowską⁷³ rozwijającą się na terenach śródgórskich i podgórskich Słowacji, Moraw i południowej Polski. Jest to specyficzna jednostka kulturowa powstała w wyniku połączenia elementów kultury celtyckiej oraz miejscowych tradycji kultury łużyckiej. Osadnictwo tej kultury oparte jest na osiedlach obronnych, zlokalizowanych na trudno dostępnych formach terenowych oraz towarzyszących im osadach otwartych. Sądzi się, iż kulturę tę można identyfikować z celtyckim plemieniem Kotynów. Według Tacyta lud ten zajmował się głównie wydobywaniem rud żelaza.

W otoczeniu puchowskiego osadnictwa funkcjonuje celtyckie oppidum na górze Kotouč w Štramberku⁷⁴ oraz osiedle równinne w Kopřivnicy – „Šutyrova studánka”⁷⁵ – najdalej wysunięta w głąb Bramy Morawskiej enklawa osadnictwa celtyckiego.

Dostępny dotąd materiał zabytkowy z terenu ziemi cieszyńskiej ogranicza się w zasadzie do materiałów, które wystąpiły na Górze Zamkowej w Cieszynie. Z pozostałych stanowisk pozyskano niewielką ilość materiałów. Warto przy tym zwrócić uwagę na podkreślaną przez wielu badaczy dość szczególną pozycję materiałów z Góry Zamkowej, wykazujących bezpośrednio związki z kulturą lateńską (celtycką), jak również elementy dackie. W materiale tym wystąpiła duża seria fragmentów ceramiki grafitowej, o formach i ornamentyce celtyckiej, oraz liczne fragmenty ceramiki lepionej. Wśród form ceramicznych należy wymienić tu przede wszystkim różne typy naczyń baniastych i jajowatych ze zgrubiałymi brzegami oraz mis, w tym form z brzegami zagiętymi do środka. Na stanowisku tym wystąpiły przedmioty pochodzenia celtyckiego, jak złota moneta i fragment paciorka szklanego. Odkryto tu również egzemplarz łyżki odlewniczej.

Trudno jest również określić czas funkcjonowania, a zwłaszcza kres opisywanej fazy osadniczej. W przypadku stanowiska na Górze Zamkowej jego początki badacze datują na okres późnolateński (Laten D 100 lat p.n.e. – początki naszej ery), natomiast koniec jej funkcjonowania wiąże z zajęciem Moraw przez grupy ludności germańskiej i datują na I wiek p.n.e.

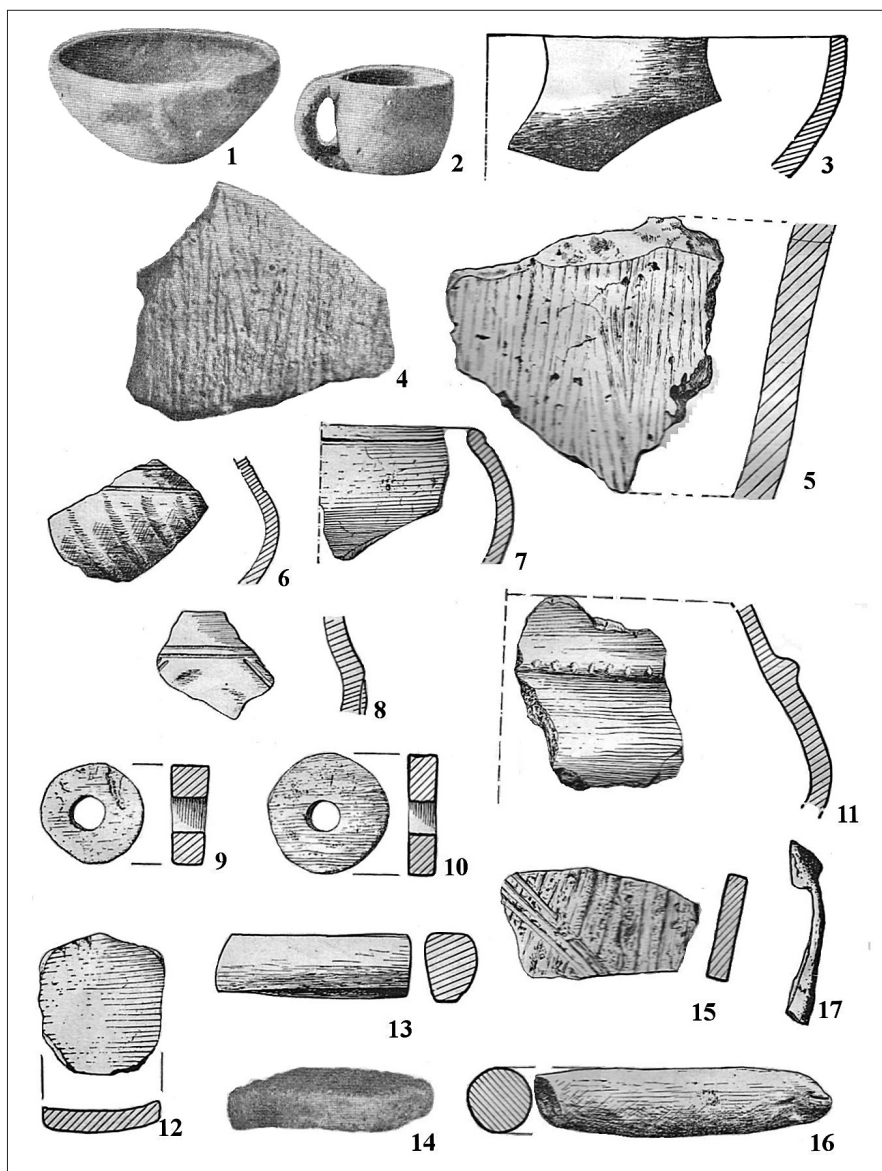
Niezbyt jasna sytuacja osadnicza panowała na ziemi cieszyńskiej w okresie wpływów rzymskich (początki naszej ery do około 375 roku n.e.). W okresie tym teren środkowej Europy na północ od Dunaju i zachód od Renu

⁷² J. Diviš: *Osídlení širšího okolí Příbora od pravěku do raného středověku*. Nový Jičín 2004, s.47–48; kolejne stanowisko kultury puchowskiej zostało odkryte w okolicach Příbora w 2003 roku w trakcie realizacji polsko-czeskiego projektu „Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na terenie Podbeskidzia między Beczwą a Białą”.

⁷³ K. PIETA: *Die Púchov-Kultur*. „Studia Archaeologica”, Slovaca 1. Nitra 1982.

⁷⁴ M. Čížmář: *Zur Stellung von Kotouč in der späten Laténezeit*. „Acta Archaeologica Carpathica”. 1987, t. 29, s. 151–165.

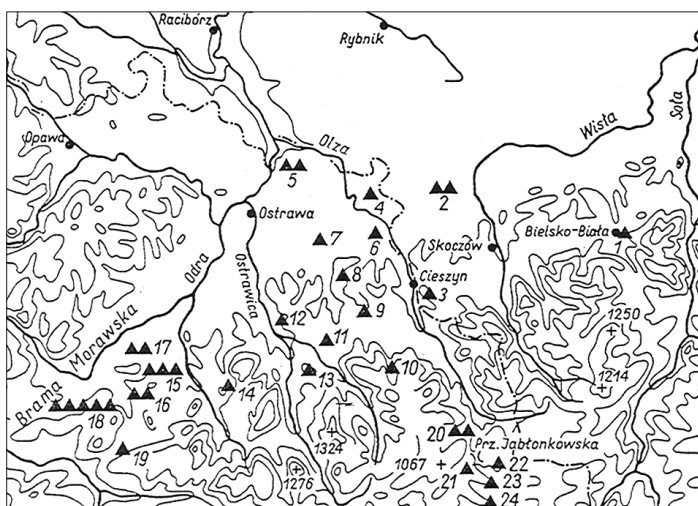
⁷⁵ J. PAVELČÍK: *Mladobronzové a latenské sídliště u Kopřivnice...*, s. 147–160.

Wybór zabytków kultury puchowskiej odkrytych na Górze Zamkowej w Cieszynie według A. Kietlińskiej

(tzw. Barbaricum) pozostaje pod silnym wpływem imperium rzymskiego⁷⁶. Przenikanie tych wpływów następuje głównie za pośrednictwem kontaktów handlowych, w których podstawową rolę odgrywały szlaki handlowe prze-

⁷⁶ P. KACZANOWSKI: *Obszary Barbaricum...*, s. 417-424.

Znaleziska monet rzymskich z terenu Śląska Cieszyńskiego według J. Szydłowskiego

biegające przez naturalne przejścia transkarpackie, w tym Bramę Morawską (szlak bursztynowy) oraz Przełęcz Jabłonkowską⁷⁷.

Z tego okresu z terenu ziemi cieszyńskiej znamy głównie luźne znaleziska monet rzymskich oraz ich dwa znaleziska gromadne, tzw. skarby (Nawsie koło Jabłonkowa⁷⁸, Kończyce Małe⁷⁹).

Monety rzymskie znalezione na terenie ziemi cieszyńskiej to najczęściej sesterce i denary⁸⁰. Rozmieszczenie kartograficzne znalezisk monet wskazuje, iż koncentrują się one głównie w rejonie Przełęczy Jabłonkowskiej oraz na obszarze pomiędzy górną Wisłą i Ostrawicą. Chronologia napływu monety rzymskiej w omawianym regionie obejmuje różne emisje okresu cesarstwa. Znaleziska z pierwszej połowy I wieku p.n.e. są znane jedynie z dwóch stanowisk (Bogumin i Bukowiec). Ilość znalezisk monet narasta od drugiej połowy I wieku i utrzymuje się aż do końca panowania Septymiusza Sewera (211 rok). W późniejszym czasie widoczne jest pewne zahamowanie napływu monet. Od czasów Dioklecjana (285 rok) zaznacza się ponowne ożywienie w tym zakresie. Najmłodszym znaleziskiem z okresu wpływów rzymskich na omawianym terenie jest złoty solidus Walentyniana (lata 364–375) pochodzący z Ligotki Kameralnej.

⁷⁷ M. ČIŽMÁŘ: *Die Stellung der Púchov - Kultur auf dem Gebiet der Mährischen Pforte*. W: *Kontakte längs der Bernsteinstraße in der Zeit um Christi Geburt*. Kraków 1996, s. 173–182; J. WIELOWIEJSKI: *Szlaki komunikacyjne w Małych i Białych Karpatach oraz rola Przełęczy Jabłonkowskiej w czasach rzymskich*. „Acta Archaeologica Carpathica”. Kraków 1966, t. 8, s. 191–202.

⁷⁸ *Tabula Imperii Romani M 34 - Kraków*. Red. P. KACZANOWSKI, U. MARGOS. Kraków 2002, nr 379–380.

⁷⁹ Tamże, s. 102–103, nr 312.

⁸⁰ W. BENDER: *Znaleziska monet rzymskich z terenu Śląska Cieszyńskiego*. „Sprawozdania Państwowego Muzeum Archeologicznego”. Warszawa 1953, t. 5, s. 11–20.

Znaleziska monet są ważnym elementem przy badaniu przebiegu szlaków handlowych. Występowanie monet rzymskich w rejonie przejść transkarpaccich (Przełęcz Jabłonkowskiej) i północno-wschodniego przedpola Bramy Morawskiej świadczy o wykorzystywaniu ich przez dalekosiężne szlaki handlowe. Wskazuje to na ważną rolę regionu cieszyńskiego w nawiązywaniu kontaktów prowincji rzymskich z terenami na północ od Karpat.

Do niedawna uważano, że pomimo licznych znalezisk monetarnych teren ziemi cieszyńskiej był w owym czasie prawie nie zasiedlony. Jedynymi znaleziskami niemonetarnymi jest grot żelazny z góry Stołów w Brennej⁸¹ i zapinka brązowa z kapturkiem na sprężynę III grupy Almgrena (A 41) z okolic Bielska-Białej⁸², datowane na drugą połowę II wieku n.e. Ostatnio została odkryta srebrna zapinka z podwiniętą nóżką VI grupy Almgrena (A 175) w Ogrodzonej⁸³, datowana na III wiek n.e. Niewykluczone, że w przypadku tych ostatnich znalezisk chodzi o wyposażenie zniszczonych pochówków. Z późnego odcinka okresu wpływów rzymskich znane były fragmenty tocznej ceramiki z Góry Zamkowej w Cieszynie, świadczące o funkcjonowaniu osiedla wyżynnego na tym terenie, najprawdopodobniej w IV-V wieku n.e.⁸⁴

W ostatnim okresie udało się na terenie ziemi cieszyńskiej odkryć dalsze ślady zasiedlenia tego obszaru w okresie wpływów rzymskich. Chodzi tu o duże osiedla w Łazach, gm. Jasienica, Kowalach, gm. Skoczów i Śtaříću koło Frydku-Mistku⁸⁵. Są to kilkuhektarowe osiedla, z których zebrano powierzchniowo kilkaset fragmentów ceramiki oraz fragmenty żużli podmarkowych, świadczących o miejscowym wytopie żelaza. Jednocześnie na całym obszarze Podbeskidzia wystąpiły liczne mniejsze punkty osadnicze z ceramiką, którą najprawdopodobniej możemy zaliczyć do tego okresu. Do grupy tych stanowisk należy również zapewne część punktów osadniczych odkrytych niedawno na terenie Podbeskydzkiej Pahokartiny pomiędzy Frydkiem-Mistkiem a Cieszynem w okolicach Dobrej, Bruzowic (stanowisko 3), Żermanic (stanowisko 4), Dolnych Toszonowic⁸⁶. Wyraźne ślady zasiedlenia

⁸¹ E. M. FOLTYN, E. FOLTYN: *Żelazny grot znaleziony na Górze Stołów w Beskidzie Śląskim*. „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”. Wrocław 1989, t. 29, s. 76-78.

⁸² E. BENINGER: *Beiträge zu einer Vor- und Frühgeschichte von Südostoberschlesien...*, s. 254-260.

⁸³ Informacja ustna mgra Wiesława Kusia.

⁸⁴ G. RASCHKE: *Grabungen an der frühromanischen Burgkapelle von Teschen...*, s. 146-161; fragmenty tocznej ceramiki z okresu późnorzymskiego pochodzą również z badań A. Kietlińskiej - kwerenda materiałowa autorów niniejszego opracowania w zbiorach Muzeum Śląska Cieszyńskiego.

⁸⁵ Stanowiska odkryte w trakcie badań powierzchniowych Działu Archeologii Muzeum w Bielsku-Białej w latach 90. oraz realizacji polsko-czeskiego projektu badawczego „Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na Podbeskidziu między Beczwą a Białą”.

⁸⁶ M. BORIS, L. JUROŠ, L. MICHÁLEK: *Sídliště na Staré cestě...*, s. 25-31; M. BORIS, L. MICHÁLEK: *Pravěké osídlení Dolních Tošanovic...*, s. 31-34; L. MICHÁLEK: *Žermanice v pravěku...*, s. 23-28. Chronologia została opracowana przez autorów tekstu na podstawie materiału zabytkowego udostępnionego przez odkrywcę stanowisk Ladislava Michálka.

z późnego okresu rzymskiego pochodzą również z Prchalova (niedaleko Příbora)⁸⁷, położonego w bliskim sąsiedztwie zachodnich granic ziemi cieszyńskiej. Wszystko to wskazuje na znacznie intensywniejsze zasiedlenie terenów Podbeskidzia w okresie wpływów rzymskich niż się to dotychczas wydawało. Brak badań wykopaliskowych nie pozwala jednak na sformułowanie żadnych wniosków przynależności i związków kulturowych Śląska Cieszyńskiego w tym okresie czasu⁸⁸.

Trudna do odtworzenia jest sytuacja panująca na ziemi cieszyńskiej w okresie wędrówek ludów⁸⁹ (375 – około 568 n.e.). Jest to okres niepokołów politycznych oraz wielkich przesunięć ludnościowych, zapoczątkowany wtargnięciem na tereny europejskie koczowniczych Hunów. W wyniku gwałtownych przemieszczeń ludnościowych plemiona germańskie, zamieszkujące od kilku stuleci aż do tej pory europejskie Barbaricum, wkraczają w granice zachodniej części imperium rzymskiego, doprowadzając w 476 roku do jej ostatecznego upadku. W V–VI wieku miejsce opuszczonych przez ludność germańską terenów środkowoeuropejskich zajmuje, najprawdopodobniej przybyła z obszarów wschodnioeuropejskich, ludność słowiańska.

W procesie tym z pewnością duże znaczenie pełniły dogodne przejścia transkarpackie, a w szczególności Brama Morawska. Tędy przesuwały się najprawdopodobniej różne grupy ludnościowe, między innymi zagony huńskie, które docierały, jak na to wskazują znaleziska archeologiczne, na teren Śląska Opawskiego i zachodniej Małopolski.

Być może śladem przemieszczeń ludnościowych na terenie ziemi cieszyńskiej jest jedyne znalezisko, które można datować na ten okres, a mianowicie skarb monet znaleziony na terenie Bielska w okolicach wzniesienia Troclik (23 monety w naczyniu glinianym)⁹⁰. Najmłodsze monety datują jego zdeponowanie na VI wiek (wczesnobizantyjskie monety Justyniana I). Duża rozpiętość chronologiczna monet wchodzących w skład tego skarbu (od I wieku po wiek VI), przy dosyć niepewnych informacjach dotyczących jego pierwotnego składu, nakazują jednak ostrożność w interpretacji. Znaleziska te zapowiadają nadejście kolejnego okresu w dziejach ziemi cieszyńskiej.

⁸⁷ J. DIVÍŠ, D. KOLBINGER: *Sídliště z pozdní doby římské a stěhování národů v Příboře-Prchalově*. „Informační zpravodaj ČAS, pobočky pro severní Moravu a Slezsko”. Kopřivnice – Hulín 2000, s. 23–47.

⁸⁸ M. FAJER, E. M. FOLTYN: *Dorzecze górnej Odry między Ostrawicą i Rudą w okresie rzymskim i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów na tle środowiska przyrodniczego*. W: *Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich*. Krosno 2004, s. 426.

⁸⁹ P. KACZANOWSKI: *Obszary Barbaricum...*, s. 424–426.

⁹⁰ „Tabula Imperii Romani”, nr 34, s. 15.

Ziemia cieszyńska w okresie wczesnego średniowiecza

W VI wieku rozpoczyna się dla Europy Środkowej, ale też i dla innych jej części, zupełnie nowy okres w dziejach. Po czasach zwanych okresem wędrówek ludów następuje stabilizacja osadnictwa. Rozpoczyna się doba wczesnego średniowiecza, za początek której przyjmuje się w Europie Środkowej VI wiek, najczęściej datowany przez naukowców na rok 568, kiedy to koczownicze plemię Awarów, pochodzące z Azji Środkowej, zajęło obszar Niziny Panońskiej po wycofaniu się z niej Longobardów. W trakcie wielu wypraw wojennych, podejmowanych także na tereny położone na północ od Karpat, przemierzając dogodne przejścia, jakie stanowiła między innymi Brama Morawska czy Przełęcz Jabłonkowska, grupy Awarów niewątpliwie przechodziły przez teren dzisiejszego Śląska Cieszyńskiego. Wypraw tych, znanych ze źródeł pisanych, niestety nie poświadczają jak na razie istotne przecież źródła archeologiczne. Nie jest jednak wykluczone, że najpewniej nieliczne pozostałości ich kultury materialnej zostaną w przyszłości odkryte na tym terenie.

Wyczerpanie sił w trakcie licznych wojen, w tym także ze Słowianami, nad którymi przez długi czas dominowali, wywołała u tych ostatnich wrogość wobec Awarów i reakcję obronną przeciw ich dominacji, co – między innymi w związku ze słabością demograficzną – doprowadziło do katastrofy państwa awarskiego i ostatecznie ich zaniku jako dominującego w tej części Europy ludu (w początkach IX wieku ostatni władcy Awarów, po przyjęciu chrztu, zostali wasalami Karola Wielkiego, a część ludności awarskiej z terenów nad rzeką Cisą poddała się pod protektorat państwa bułgarskiego). Wszystko to pozwoliło na wzrost potęgi i zdominowanie Półwyspu Bałkańskiego przez Słowian.

Siła Słowian przejawiała się między innymi w wielkości terytorium, które zasiedlali – począwszy od Słowian wschodnich, poprzez Słowian zachodnich – na terenach

obecnej Polski, Czech, Słowacji oraz wschodnich Niemiec, aż po obszary Półwyspu Bałkańskiego – Słowianie południowi.

Stabilność osadnictwa zapewniało zakładanie pewnych pod względem obronnym osad, dających bezpieczeństwo przewodnim rodom, a także ludności skupionej wokół głównych (dla poszczególnych plemion) siedzib. W strefie podgórskiej, a do takich należy zaliczyć Śląsk Cieszyński, krzepnięcie terytorium plemiennego, które miało miejsce w VII wieku, było zdecydowanie uzależnione od środowiska geograficznego. Inne były uwarunkowania na terenach nizinnych, a zdecydowanie inne na obszarze górzystym. W obszarach górskich i podgórskich łatwiejsze było znalezienie odpowiedniego miejsca na gród lub osadę, gdyż już same warunki terenowe dawały naturalną ochronę. Gorzej w takich warunkach przedstawiała się sprawa jakości gleb, istotnych dla osiągnięcia odpowiedniej ilości żywności. Na obszarze tym dominowały gleby górskie, trudne do uprawy, zaś wykorzystywanie lepszych gleb w dolinach rzecznych stwarzało zagrożenie zniszczenia upraw tak przez wylewy, jak i ewentualny atak nieprzyjaciela.

Mimo niezbyt sprzyjających dla osadnictwa warunków w rejonie Śląska Cieszyńskiego, najpewniej około połowy VI wieku, nastąpił napływ ludności słowiańskiej i zasiedlanie tego terenu, a w konsekwencji powstanie organizacji plemiennych, która wchodziła w skład słowiańskiej grupy plemion śląskich, określanej mianem rubieży południowo-wschodniej, obejmującej teren części Górnego Śląska, Śląska Cieszyńskiego oraz Śląska Opawskiego. W rejonie tym, według zapisu tzw. Geografa Bawarskiego z IX wieku, zamieszkiwały trzy grupy plemiennych, zasiedlające teren po obu stronach górnej Odry oraz Olzy. Byli to na północy Opolanie, dalej na południowy wschód (w rejonie dzisiejszych Głubczyc) być może niewielkie plemię określane mianem Lupiglaa (Głubczycy) oraz najbardziej na południe i południowy wschód wysunięte plemię Gołężyców (Gołężyców), którego terytorium wyznacza się obecnie od rzeki Morawicy na zachodzie po granice Morawian i Słowaków od południa oraz Wiślan od wschodu. Niejasną do obecnego czasu pozostaje kwestia, czy cały teren jednostki terytorialnej, określanej mianem Śląska Cieszyńskiego, sięgający po rzekę Białą w rejonie miasta Bielska, wchodził w skład terytorium plemiennych Gołężyców, czy też Gołężycy sięgali tylko do rzeki Wisły. W literaturze dotyczącej omawianego zagadnienia często uznaje się rzekę Wisłę jako zachodnią granicę Wiślan i tym samym wschodnią granicę Gołężyców, podając jako dowody miejscowość Wiślicę, gmina Skoczów, która miałaby stanowić najbardziej na zachód wysuniętą osadę obronną Wiślan (tu jak do tej pory nie znaleziono śladów grodu obronnego) oraz Międzywieć, gmina Skoczów, gdzie znajduje się częściowo przebadane archeologicznie grodzisko, interpretowane jako strażnica grodowa Gołężyców, broniąca ich wschodniej granicy. Jeśli jednak przyjąć, że na bazie terytorium Gołężyców powstało późniejsze księstwo cieszyńskie, to mu-

simy widzieć obszar plemienny Gołężyców aż po wspomnianą rzekę Białą¹. Problem ten nie jest na obecnym etapie rozpoznania archeologicznego możliwości do wyjaśnienia.

W obrębie terytorium Gołężyców znajdowało się, jak podaje jedyne istniejące źródło pisane, tzw. Geograf Bawarski – pięć „civitates”, czyli prawdopodobnie grodów, chociaż pod pojęciem tym można rozumieć również terytorium grodowe, na którym mogło znajdować się, sądząc po wielkości zajmowanego obszaru, zdecydowanie więcej obronnych siedzib. Faktem jest, że taka jest liczba odkrytych tutaj grodów.

Przystępując do bardziej szczegółowej charakterystyki terytorium plemiennego Gołężyców, którzy zdecydowanie związani byli z terenem przynajmniej większej części obecnego Śląska Cieszyńskiego, musimy omawiany tutaj okres podzielić na trzy fazy: fazę I, określaną jako przedpiastowska lub też plemienna, wyznaczyć można na omawianym terytorium na połowę VI wieku, a granicę końcową na czas ekspansji władcy Państwa Wielkomorawskiego Świętopełka na tereny Wiślan po 874 roku. Ekspansja ta, przetaczając się przez tereny Śląska Cieszyńskiego, w znacznym stopniu zniszczyła istotne dla Gołężyców dwa dotychczas rozpoznane archeologicznie grody, mianowicie gród w Kocobędzu-Podoborze (Chotěbuz, obecnie teren Republiki Czeskiej) oraz gród w Międzyświeciu koło Skoczowa. Dodajmy tutaj, że również jeden z najpotężniejszych grodów gołężyckich, Lubomia koło Wodzisławia, będący już poza granicami Śląska Cieszyńskiego, został poważnie zniszczony. Grody te po wyprawie Morawian w zasadzie już się nie odrodziły. W fazie tej prawdopodobnie najważniejszym grodem Gołężyców (w części literatury często określanym jako stolica) był wymieniany jeszcze w 1155 roku gród „Gradice Golenzitke” – Grodziec Gołężycki (Hradec nad Moravicí). Gród ten także znajdował się poza terenem Śląska Cieszyńskiego.

Fazę II w okresie wczesnego średniowiecza Śląska Cieszyńskiego wyznacza się na wiek X i początek XI, kiedy powstał dominujący na terytorium Gołężyców gród na Górze Zamkowej w Cieszynie. W okresie wczesnopanstwowym był to gród kasztelański.

Faza III rozciąga się od przełomu X i XI stulecia aż po koniec XIII wieku, kiedy to powstaje samodzielne księstwo cieszyńskie. Z fazy tej znamy jeszcze jedno stanowisko, mianowicie osadę obronną w Starym Bielsku (obecnie w granicach miasta Bielska-Białej), którą datuje się na XII-XIV stulecie.

Wydaje się, że przemiana ustroju plemiennego na państwowy nastąpiła na terenie Śląska Cieszyńskiego i dalej w zasięgu działania Opolan i Głubczyków nieco wcześniej niż na pozostałych ziemiach Polski. Związane to było ze zmianami przynależności politycznej. Po okresie pełnej niezależności

¹ Szerzej J. RAJMAN: *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*. Kraków 1998, s. 33-37, tamże dalsza literatura.

plemienia Gołęczyców w końcu IX wieku Śląsk Cieszyński być może na krótko (zapewne w bardzo luźnej formie) został uzależniony od Państwa Wielkomorawskiego. W początku X wieku, po upadku Wielkomorawian, przeszedł być może pod panowanie Przemysłidów czeskich (co jest kwestią sporną). W 990 roku został włączony do państwa Piastów przez Mieszka I, a stan ten kontynuował Bolesław Chrobry, który najpewniej wzmocnił pod względem obronnym gród w Cieszynie. Niewykluczone, że wtedy to wznie- siona została na Górze Zamkowej pierwsza murowana budowla kamienna, czyli kaplica grodowa pod wezwaniem św. Mikołaja. Jej wzniesienie przy- pada już na kolejną epokę, wczesne średniowiecze.

W 1039 roku Śląsk Cieszyński włączony został na krótko do Czech. Cho- dzi tutaj wyraźnie o dwa obszary plemienne określane w zachowanych dokumentach jako „duas regiones” – Głubczyców oraz Gołęczyców, pozos- tawione Brzetysławowi przez Kazimierza Odnowiciela na mocy pokoju ra- tyzbońskiego (z 1041 roku).

Przechodząc do okresu wczesnego średniowiecza, wydawać by się mogło, że w przeciwieństwie do epoki kamienia, brązu czy początków epoki żelaza (starsze okresy wyżej omówione) bliski czasowo okres w dziejach, jakim była epoka wczesnego średniowiecza, powinien być poznany zdecydowanie lepiej. Okazuje się jednak, że pomimo posiadania zarówno licznych źródeł archeologicznych, jak i historycznych, które odnoszą się do tego okresu, a które opisują przeróżne wydarzenia i zjawiska, zachodzące w różnych częściach dawnego Imperium Romanum i terytoriów przyległych, stan roz- poznania sytuacji na terytorium Śląska Cieszyńskiego przedstawia się niezad- owalająco. Niemniej, na bazie dotychczasowych danych historycznych i ar- cheologicznych słuszne wydaje się omówienie okresu przedpaństwowego (plemiennego) w dziejach Śląska Cieszyńskiego, uwzględniając pierwsze dwie z trzech wspomnianych faz².

Faza I przypada na stulecia VII-IX, kiedy to następuje stabilizacja osadni- ctwa Słowian – na omawianym terenie plemienia Gołęczyców – która kończy się wraz z wyprawą wojsk Państwa Wielkomorawskiego za panowania Świę- topełka na terytorium Śląska i Wiślan, niszczącą istniejące grody Gołęczy- ców w końcu IX wieku³.

Faza II przypada na wiek X, kiedy terytorium Śląska Cieszyńskiego zna- lazło się poza wielkimi strukturami plemiennymi, zanim zostało włączone w skład powstającego państwa polskiego pierwszych Piastów.

Jeżeli chodzi o pierwszą z wymienionych faz rozwojowych, na Śląsku Cieszyńskim znane są dotychczas tylko dwa badane archeologicznie grody,

² P. KOUŘIL: *Slovanské osídlení opavského a těšínského Slezska (stručný přehled stavu vý- zkumu)*. „Śląskie Prace Historyczne”. Katowice 1991, t.2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennnej wczesnego średniowiecza*).

³ I. PANIC: *Ostatnie lata Wielkich Moraw*. Katowice 2000, passim.

mianowicie w Kocobędzu⁴ oraz w Międzywiciu koło Skoczowa⁵. Jedyne w stosunku do Kocobędza możemy powiedzieć, że stanowisko to, w formie wieloczołowego grodu, zostało przebadane w stopniu wysoce zaawansowanym, dając podstawy do syntetycznego opracowania. Grodzisko w Międzywiciu natomiast nie jest rozpoznane w stopniu umożliwiającym jego pełną interpretację⁶.

W obu przypadkach nie udało się jak do tej pory odnaleźć śladów cmentarzysk, które powinny znajdować się w pobliżu. Nie wiemy zatem na pewno, jakie funkcje grodziska te pełniły: gospodarcze, obronne, refugialne czy też łączyły wszystkie wymienione zadania. Należy w tym miejscu zarazem podkreślić, iż nie wiemy, czy wymienione grody wyczerpują stan osad obronnych I fazy w tym rejonie, czy też jeszcze nie odkryto innych obiektów tego typu. Prowadzone w ostatnich latach badania powierzchniowe przyniosły co prawda nowe znaleziska w postaci niewielkich ilości ceramiki wczesnośredniowiecznej, na przykład w Golezowie⁷, na Górze Zamkowej w Cieszynie⁸ czy w Bażanowicach (stanowisko 2⁹), niemniej ich nieznaczna liczba uniemożliwia formułowanie dalej idących wniosków. Odkrycia dokonane w Cieszynie, a także znaleziska ceramiki w rejonach wspomnianych wsi, dają jednakże podstawę do przeprowadzenia w tych miejscach przynajmniej badań sondażowych, celem rozpoznania ewentualnych osad, być może nawet o charakterze obronnym.

Gród wczesnośredniowieczny w Kocobędzu-Podoborze

Podjęjąc krótką charakterystykę tego grodu, przypomnijmy, że słowiańskie grodzisko okresu plemiennego w Kocobędzu znajduje się obecnie na terenie Republiki Czeskiej, w odległości około 5 kilometrów od Cieszyna. W literaturze i tradycji miejscowej określane jest często mianem „Stary Cieszyn” lub „Cieszynisko”. Przypomnijmy też, że najstarsze pozostałości zasiedlenia tego z natury obronnego wzniesienia, usytuowanego na terasie nadzalewowej rzeki Olzy, pochodzą ze schyłku epoki brązu (900–750 lat p.n.e.) i wiążą się z istnieniem nieufortyfikowanej osady. W okresie halsztatu, czyli starszej epoki żelaza (750–400 lat p.n.e.) osada ta została przekształcona w gród chroniony wałem kamienno-ziemnym oraz fosą. W trakcie wielolet-

⁴ P. KOUŘIL: *Slovanské osídlení Českého Slezska*. Brno – Český Těšín 1994.

⁵ J. SZYDŁOWSKI: *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Skoczowie-Międzywiciu*. „Acta Archaeologica Carpathica”. 1961, t. 3, s. 201–207.

⁶ B. CHORAŹY, W. KUŚ: *Najstarsze dzieje Śląska Cieszyńskiego (Od paleolitu do średniowiecza)*. W: *Śląsk Cieszyński. Zarys dziejów*. Cieszyn 1998, s. 3–24.

⁷ J. SZYDŁOWSKI: *Badania powierzchniowe w 1961 roku*. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Bielsku-Białej.

⁸ T. DĘBOWSKI: *Cieszyn – stare miasto. Opracowanie wyników badań archeologicznych przeprowadzonych w 1980 r.* Kraków 1981.

⁹ Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Bielsku-Białej.

nich badań archeologicznych stwierdzono pozostałości domostw mieszkalnych w postaci półziemianek oraz naziemnych chat słupowych. Ceramikę reprezentują różne formy naczyń, takich jak garnki, misy, amforki, czerpaki, zdobionych bogatą ornamentyką linearną. Odkryto również bogaty zespół wyrobów z żelaza oraz brązu (sierpy, noże, siekierki, groty, szpile do spinania odzienia). Ten okres zasiedlania kończy się gwałtownym zniszczeniem grodu. Kolejna faza zasiedlenia grodu związana jest z ludnością słowiańską. W VIII wieku powstaje w Kocobędzu-Podoborze potężny gród, broniony wałami z palisadą i fosami, składający się z dwóch podgrodzi oraz najważniejszej części, tzw. akropolu – ośrodka władzy terytorialnej¹⁰. Mieszkańcy grodu żyli w chatach o konstrukcji słupowej, ze ścianami wykonanymi z plecionki i paleniskami w rogu pomieszczenia. Specjalizowali się głównie w wytapianiu i obróbce żelaza oraz w produkcji rolnej. Dowodzą tego znaleziska różnego rodzaju wyrobów metalowych czy żaren i sierpów. W końcu IX wieku gród uległ silnemu zniszczeniu, spowodowanemu przez najazd władcy wielkomorawskiego Świętopełka. Badania archeologiczne dowodzą, że jeszcze w X wieku pozostałości grodu były zamieszkałe, ale wiodącą funkcję przejął wówczas nowy gród na Górze Zamkowej w Cieszynie¹¹.

Gród wczesnośredniowieczny w Międzywiciu koło Skoczowa

Drugim pod względem znaczenia i wielkości na terenie dzisiejszego Śląska Cieszyńskiego z czasów plemiennych był gród w Międzywiciu, w gminie Skoczów. Jego dzieje nie odbiegają od omówionego wyżej grodu w Kocobędzu-Podoborze.

Stanowisko to położone jest na wysokości około 330 m n.p.m., nad doliną rzeki Bładnicy, niedaleko jej ujścia do Wisły, na trójkątnym cyplu, który tworzą skały fliszu karpackiego, reprezentowane przez piaskowce oraz wapień cieszyńskie, sąsiadujące z płatami osadów czwartorzędowych: gliny, piaski¹².

Stanowisko w Międzywiciu należy do grodzów dwufazowych. W pierwszej fazie była to najpewniej osada otwarta lub słabo umocniona, wzniesiona na z natury obronnym cyplu, funkcjonująca w okresie od VII wieku do połowy VIII wieku. Druga faza przypada na okres od około połowy VIII wieku do końca IX wieku, kiedy to grodzisko w Międzywiciu, jak

¹⁰ P. KOUŘIL: *Fortifikační systém hradiska v Chotěbuzi-Podoboře u Českého Těšína*. W: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy*. Brno 1984, passim; TENŹE: *Fortifikační systém hradiska v Chotěbuzi-Podoboře u Českého Těšína*. W: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka*. Brno 1990, passim.

¹¹ TENŹE: *Archeologický výzkum hradiska v Chotěbuzi-Podoboře. „Těšínsko”*. 2001, z. 1.

¹² M. FAJER, E. M. FOLTYN, E. FOLTYN: *Dorzecze górnej Odry między Ostrawicą i Rudą w starszych wiekach średnich. Przyczynek do regionalnych badań osadniczych na przykładzie wybranych stanowisk archeologicznych*. W: *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*. Krosno 2006. s. 713–714.

już wspominaliśmy, zostało zniszczone przez wojska księcia morawskiego Świętopełka.

Na osadę obronną fazy młodszej składał się tzw. akropol wielkości około 0,7 ha oraz przyległe od zachodu nie w pełni rozbudowane podgrodzie. Akropol otaczał wał ziemny z palisadą drewnianą, zabezpieczony od strony zewnętrznej fosą. Najważniejszą częścią osady, a później grodu, był majdan – rodzaj placu, który otaczały zabudowania mieszkalne. Niewykluczone, że i na samym majdanie mogły znajdować się bliżej nieokreślone budowle. Wydaje się (na podstawie badań archeologicznych prowadzonych w latach sześćdziesiątych XX wieku), że zabudowa grodu była raczej nieregularna¹³.

Na stanowisku w Międzywiciu wydzielono dwa typy zabudowań mieszkalnych – domostwa na planie prostokąta, lekko zagłębione w ziemię, o konstrukcji słupowej, oraz domostwa o konstrukcji zrębowej. W trakcie prac archeologicznych znaleziono także pozostałości pieca do wypalania ceramiki, palenisko kuźnicze oraz jamy gospodarcze.

W inwentarzu zabytków ruchomych najliczniej reprezentowane są garnki i dzbany ręcznie lepiące, obtaczane na kole garncarskim i zdobione dookólnymi liniami prostymi i falistymi, a także przేశliki gliniane. Wśród wyrobów metalowych najczęściej pojawiają się noże żelazne, szydła, groty strzał oraz haczyki do łowienia ryb.

Niewątpliwie najcenniejszym zabytkiem znalezionym tutaj w trakcie badań archeologicznych jest ostroga żelazna platerowana srebrem, z zaczepami zgiętymi do wewnątrz, której odkrycie pozwoliło na uściślenie chronologii stanowiska i wyznaczało też jego istotną pozycję w zasiedlaniu przez Słowian naszych ziem.

Upadek omówionych grodów oraz początki systemu państwowego wyznaczają kolejną, II fazę osadnictwa wczesnośredniowiecznego, datowaną na X – początek XI wieku. Faza ta wiąże się przede wszystkim z wytworzeniem się na tym terenie, słabo zresztą rozpoznanej, pustki politycznej. Kończy ją włączenie terytorium Śląska Cieszyńskiego do powstającego państwa polskiego, a następnie kształtowania się lokalnych ośrodków władzy monarszej, zwanych kasztelaniami, których powstanie należy wyznaczać prawdopodobnie na XI wiek oraz powstających w rejonach dominacji danej kasztelanii mniejszych siedzib obronnych i osad o charakterze gospodarczym, tworzących tzw. okręg grodowy; te jednak kwestie zostaną omówione w kolejnym tomie monografii.

Jeżeli chodzi o stan rozpoznania archeologicznego omawianego terenu dla drugiej z wymienionych faz, należy podkreślić, że – niestety – i w tym przypadku owo rozpoznanie jawi się raczej skromnie. W zasadzie z tego czasu

¹³ J. SZYDŁOWSKI: *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Skoczowie-Międzywiciu...*, s. 201–207; TENŻE: *Prace wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Międzywiciu, pow. Cieszyn*. „Acta Archaeologica Carpathica” 1964, t. 6, s. 53–56.

tylko gród na Górze Zamkowej w Cieszynie został częściowo przebadany archeologicznie, dostarczając materiału na temat jego funkcjonowania¹⁴. Możemy jeszcze w tym kontekście wymienić osadę obronną w Starym Bielsku, datowaną na XII–XIV w¹⁵. Wydaje się, że osada ta powinna była spełniać ważną rolę we wspomnianym okręgu grodowym kasztelanii cieszyńskiej, pomimo to jednak nie doczekała się syntetycznego opracowania, jakkolwiek przez kilka sezonów prowadzono w jej obrębie badania archeologiczne. Podobnie ważną rolę odgrywały takie ośrodki, jak Bielsko, Skoczów, Frysztat czy Frydek, które musiały stanowić mocne zaplecze osadnicze kasztelanii cieszyńskiej jako osady tworzące podstawy późniejszych miast.

Góra Zamkowa w Cieszynie

Góra Zamkowa w Cieszynie jest najbardziej znanym miejscem i stanowiskiem archeologicznym na obszarze Śląska Cieszyńskiego. Jest położona na prawym brzegu rzeki Olzy, na wzniesieniu przypominającym półwysep, oblana nurtem Olzy i jej dopływu Bobrówki. Od północy, północnego wschodu, zachodu i południa wzniesienie o kształcie ściętego stożka posiada urwiste stoki o spadku przekraczającym 60 stopni. Nieco łagodniejszy jest stok wschodni. Wysokość kulminacji wynosi 280–306 m. n.p.m.

Badania prowadzone przez archeologów ujawniły w zasobach kamiennego materiału zabytkowego pięć wyrobów kultury szeleckiej (32 000–28 000 lat p.n.e.), wykonanych z rogowca menilitowego, bazaltu oraz krzemienia narzutowego¹⁶. Są to dwa ostrza liściowate, narzędzie kombinowane, jedno ostrze pseudolewalskie oraz odłupek.

Nie mamy pewności, czy na Górze Zamkowej istniała jakaś osada związana z okresem neolitu. Znalezienie tutaj rozcieracza nie daje wystarczających podstaw do sformułowania takiego wniosku, jednakże wspomniane (w rozdziale poświęconym epoce neolitu) odkrycie w ostatnich latach osady neolitycznej kultury lendzielskiej w Cieszynie-Krasnej i powierzchniowo także w Kisielowie i Gumnach¹⁷ może sugerować, że mieszkańcom tych osad znane było cieszyńskie wzniesienie. Nie jest też wykluczone, że miejsce to penetrowali.

¹⁴ A. KIETLIŃSKA: *Gród wczesnośredniowieczny na Górze Zamkowej w Cieszynie w świetle badań w latach 1949–1954*. „Materiały Wczesnośredniowieczne”. 1960, t. 5, s. 63–97.

¹⁵ J. BARTYS: *Sprawozdanie z badań na grodzisku w Starym Bielsku w powiecie bielskim, przeprowadzonych w roku 1938*. „Prace Prehistoryczne”. Kraków 1939, t. 5, s. 61–80. Por. też M. PŁAZAK: *Stare Bielsko, pow. Bielsko*. „Komunikaty Muzeum Górnośląskiego”. Bytom 1973, s. 7–8; Też: *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na grodzisku w Starym Bielsku*. „Rocznik Cieszyński”. 1976, R. 3, s. 237–243.

¹⁶ E. M. FOLTYN, E. FOLTYN: *Z problematyki badań...*, s. 121 i nn.; E. FOLTYN: *Osadnictwo paleolityczne w Cieszynie na Górze Zamkowej w świetle nowych odkryć*. W: *Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich*. Krosno 2002, s. 233–245.

¹⁷ B. CHORAŻY, B. CHORAŻY: *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 14 w Cieszynie-Krasnej*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 1999–2000”. Katowice 2002, s. 95–106.

Widok na wykop przecinający mur obronny, wewnętrzny, prowadzący od wieży przybramnej ku Wieży Piastowskiej.
Fot. z lat 50. XX wieku (ze zbiorów Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie)

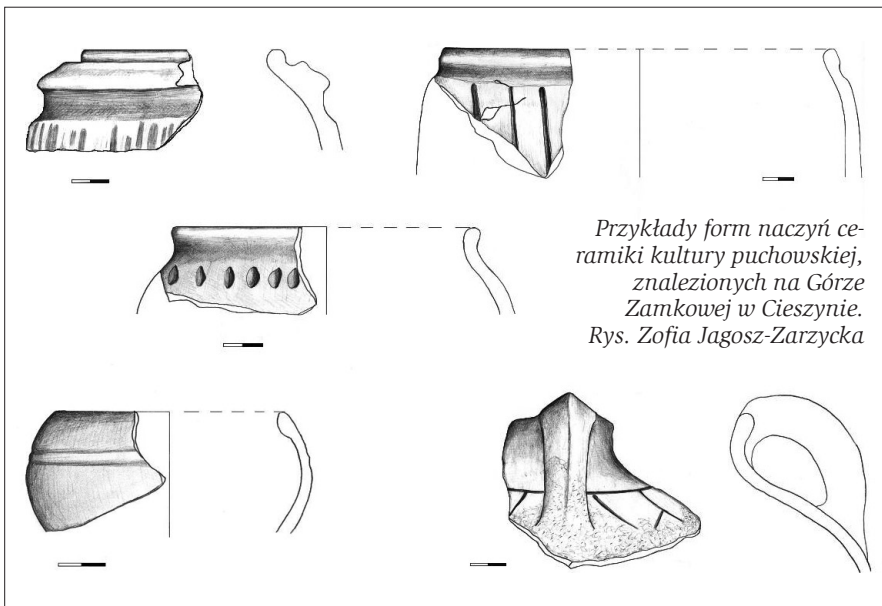

Najważniejsze odkrycia, związane z zasiedlaniem Góry Zamkowej, łączą się z badaniami, które w końcu lat czterdziestych i w latach pięćdziesiątych XX wieku były prowadzone przez Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie pod kierunkiem Aliny Kietlińskiej¹⁸. Wieloletnie prace ujawniły zasiedlenie tego wzgórza już od schyłkowego okresu epoki brązu (900–750 lat p.n.e.), kiedy to (jak już wiemy z informacji zawartych w rozdziale poprzednim, pióra Bożeny i Bogusława Chorążych) mamy do czynienia z powstaniem osady wyżynnej i dalej do okresu halsztackiego C (750–550 lat p.n.e.). Z tego czasu zachował się głównie materiał ceramiczny w formie ułamków naczyń, takich jak misy profilowane, misy o krawędzi zagiętej, naczynia baniaste, pokrywki, a także nieliczne przedmioty kościane – głównie dłuta oraz dwa rogi jelenia ze śladami obróbki. Materiał z tego okresu A. Kietlińska zaliczyła do I fazy osadniczej, wydzielonej w najniższych, niezakłóconych warstwach stratygraficznych (warstwy XII–XVII). Należy jednak dodać, że badaczka datowała powyższy materiał dopiero na okres halsztacki C, nie uwzględniając schyłkowego okresu brązu i wczesnego okresu halsztackiego. Analiza tego materiału, przeprowadzona w ostatnich latach, wykazała zasiedlenie Góry Zamkowej już w V, schyłkowym okresie epoki brązu¹⁹. Jak wynika z badań prowadzonych w ostatnich latach, w okresie pomiędzy 550–400 lat p.n.e (Halsztat D) prawdopodobnie doszło do zaniku halsztackiej osady cieszyńskiej lub też przeniesienia się jej mieszkańców do Kocobędza.

¹⁸ A. KIETLIŃSKA: *Osadnictwo starożytne na Górze Zamkowej w Cieszynie*. „Materiały Starożytne”. Warszawa 1958, t. 4, s. 91–126; TEJŻE: *Gród wczesnośredniowieczny na Górze zamkowej w Cieszynie w świetle badań w latach 1949–1954*. „Materiały wczesnośredniowieczne”. Warszawa 1960, t. 5, s. 63–97.

¹⁹ A. MIERZWIŃSKI: *Przemiany osadnicze społeczności kultury łużyckiej na Śląsku*. Wrocław 1994, s. 147.

Dopiero następny okres chronologiczny – tzw. okres przedrzymski lub lateński (400 lat p.n.e. do początków naszej ery) przynosi stosunkowo dobrze rozpoznane zasiedlenie Góry Zamkowej w Cieszynie²⁰. Stanowisko to (i kilkanaście innych) wiąże się z kulturą puchowską, rozwijającą się na terenach śródgórskich i podgórskich Słowacji, Moraw i południowej Polski. Jest to specyficzna jednostka kulturowa powstała w wyniku połączenia elementów kultury celtyckiej oraz miejscowej tradycji kultury lużyckiej. Osadnictwo tej kultury oparte jest na osiedlach obronnych, zlokalizowanych na trudno dostępnych formach terenowych oraz towarzyszących im osadach otwartych. Sądzi się, że kulturę tę można utożsamiać ze znanym już nam celtyckim plemieniem Kotynów.

*Przykłady form naczyń ceramicznych kultury puchowskiej, znalezionych na Górze Zamkowej w Cieszynie.
Rys. Zofia Jagosz-Zarzycka*

Znany dotychczas materiał zabytkowy, rozpoznany na terenie ziemi cieszyńskiej, pochodzi w zasadzie tylko z Góry Zamkowej w Cieszynie. Materiały te zajmują dość szczególną pozycję, wykazując bezpośrednie związki z kulturą lateńską (celtycką). Wykazują też elementy dackie. W materiałach tych występuje duża seria fragmentów toczzonej ceramiki grafitowej o formach i ornamentyce celtyckiej oraz liczne fragmenty ceramiki lepionej ręcznie. Wśród form ceramicznych należy wymienić różne typy naczyń baniastych i jajowatych ze zgrubiałymi brzegami oraz mis, w tym formy z brzegami zagiętymi do środka naczyń. W materiale występują również naczynia situlowate, naczynia dwustożkowe o różnej wielkości i z różnie ukształtowa-

²⁰ A. KIETLIŃSKA: *Osadnictwo starożytne na Górze Zamkowej w Cieszynie...*, passim.

nymi krawędziami, głębokie misy-donice (tzw. misy wiaderkowate) z górną partią cylindryczną, zaś dolną półkulistą. Osobną grupę stanowią kubki grubościennie z wałkowatymi uchami sięgającymi od dna do wylewu naczynia. Obok różnych form naczyniowych w Cieszynie wystąpiły także przęśliki grafitowe o średnicach od 4 do 5,5 centymetra. Do zabytków szczególnych należą przedmioty pochodzenia celtyckiego, takie jak: wyroby ze szkła – paciorek ciemnoniebieski o kształcie kulistym z otworem, żelaza – grot strzały z ostrzem romboidalnym, łyżka odlewnicza do odlewów srebrnych oraz złota moneta celtycka.

Czas funkcjonowania opisanej fazy osadniczej na Górze Zamkowej w Cieszynie badacze datują na okres lateński (Laten D 100 lat p.n.e. – początki naszej ery), koniec zaś na czas zajęcia Moraw przez grupy ludności germańskiej w I wieku n.e.

Po okresie kilkunastowiekowego zasiedlenia, w czasach wpływów rzymskich (początki naszej ery do około 375 roku n.e.), Góra Zamkowa praktycznie zostaje opuszczona. Prowadzone dotychczas badania archeologiczne nie wykazują istotnych śladów zamieszkiwania na niej większej grupy ludzi. Co prawda, tak w trakcie prac prowadzonych przez G. Raschkego, jak i w trakcie badań A. Kietlińskiej, odkryto pojedyncze fragmenty ceramiki naczyniowej z tego czasu, jednak ten skromny zbiór nie pozwala mówić o zasiedleniu, lecz co najwyżej o krótkotrwałym pobycie tutaj ludzi. Od tego czasu przez kilka kolejnych stuleci Góra Zamkowa w Cieszynie była niezasiedlona.

U schyłku okresu młodszych wieków wczesnego średniowiecza, jak wykazały badania A. Kietlińskiej²¹ prowadzone we wschodniej części wzgórza, od rotundy romańskiej po wschodni odcinek wałów obronnych, Góra Zamkowa została ponownie zasiedlona. Badania obejmowały odcinek mieszkalny oraz odcinek wałowy, a także teren położony bezpośrednio przy rotundzie romańskiej oraz w jej wnętrzu. Eksploracja w odcinku mieszkalnym wykazała występowanie XVII warstw kulturowych, z czego warstwy I-II odnosiły się do okresu nowożytnego i średniowiecznego, warstwy od III-XIII związane były z wczesnym średniowieczem (czasy funkcjonowania ośrodka kasztelańskiego), zaś warstwy XIV–XVII archeolodzy odnoszą do schyłkowego brązu i okresu lateńskiego (okres pradziejowy). Na odcinku wałowym najważniejszym odkryciem było ujawnienie pozostałości konstrukcji drewniano-ziemnego wału obronnego, który pierwotnie posiadał konstrukcję skrzyniową, a później przekładkową. W wykopie na odcinku wałowym wydzielono XIII warstw, odpowiadających okresowi wczesnośredniowiecznemu. Analiza wyników badań wskazuje na istnienie tutaj już w X wieku silnie umocnionego grodu. Występująca tu ceramika typu bluczyńskiego, co prawda

²¹ A. KIETLIŃSKA: *Gród wczesnośredniowieczny na Górze Zamkowej w Cieszynie w świetle badań w latach 1949–1954...*, s. 65 i nn.

Plan konstrukcji przekładowej wału, zagrody i chaty w pobliżu wieży przybramnej na Górze Zamkowej w Cieszynie. Fot. z lat 50. XX wieku (ze zbiorów Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie)

nieliczna, może wskazywać, że Góra Zamkowa była już zamieszkała na przełomie IX i X wieku.

W obrębie umocnień grodowych natrafiono na zabudowę drewnianą (chaty o konstrukcji zrębowej z paleniskami we wnętrzu) oraz występowanie konstrukcji swego rodzaju „ulic”, wykonanych z łupanych desek (dranice), kładzionych na legarach, co szczególnie w okresach deszczowych zabezpieczało przed błotem. Ulice owe przebiegały przy wale wschodnim, prostopadle do wału w kierunku placu centralnego grodu, a fragment takiej konstrukcji odkryto też przy ścianie rotundy. Na uwagę zasługuje fragment słupa drewnianego z zacięciem zrębowym z warstwy X, który po ponad pół wieku (w roku 2008) został poddany badaniu dendrochronologicznemu, które określiło czas jego użycia do budowy na rok 1180. W trakcie badań archeologicznych pozyskano szereg różnego rodzaju zabytków z dominującą oczywiście ceramiką naczyniową. Mieszkańcy grodu używali różnego rodzaju naczyń glinianych. Dominują naczynia ręcznie lepiące, a następnie obtaczane na kole garncarskim, o dość grubych ściankach, zdobione w dużej części zwielokrotnionymi dookołnymi liniami prostymi i falistymi. Są to garnki beczułkowate, baniaste, a także naczynia z cylindryczną szyjką i wiaderkowym brzuścu. Odrębną grupę stanowią naczynia situlowate, które datować możemy na drugą połowę X wieku i dalej do wieku XII. W grupie naczyń wiaderkowatych dominują formy z domieszką grafitu. Na części na-

Widok na konstrukcje drewniane grodu wczesnośredniowiecznego w sąsiedztwie wieży przybramnej. Fot. z lat 50. XX wieku (ze zbiorów Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie)

czyż pojawiają się na dnie różnego kształtu znaki garncarskie. Ceramika cieszyńska posiada analogie zarówno na terenach zachodniopolskich, jak też czeskich i słowackich.²²

Znaczącą grupę znalezisk stanowiły wyroby z drewna, kości i rogu. Są to przeważnie klepki i dna z naczyń drewnianych, różnego rodzaju wieszaki drewniane, łopatki, pławik z kory, drobne fragmenty misek oraz rzadziej występujące, jak na przykład fragment jarzma i puszczalka. Do rzadkichabytków należy fragment plecionki z kory brzozonej. Wyjątkowym znaleziskiem jest zminiaturyzowana siekierka drewniana z otworkami do zawieszania, której przeznaczenia nie można określić (być może był to rodzaj zabawki?).²³

Wyroby rogowe to głównie oprawki grzebieni ze zdobieniem, kościane igły, guziki z zębów i kości. Jeżeli chodzi o wyroby ze skóry znaleziono podeszwy butów ludzi dorosłych i dzieci oraz pochewkę na nóż.

Stosunkowo licznie wystąpiły na badanym odcinku mieszkalnym szczątki roślinne. Dominujące miejsce wśród nich zajmują ziarna prosa, mniej licznie są reprezentowane ziarna pszenicy i żyta. Najczęściej znajdowanym

²² J. Poulík: *Staroslovanská Morava*. Praha 1948, s. 21. Analogie czeskie i morawskie odnoszą się do najstarszych typów naczyń.

²³ T. HILDT: *Drewniana „siekierka” wczesnośredniowieczna z Góry Zamkowej w Cieszynie*. „Sprawozdania P.M.A.” 1951, t. 5, z. 3-4, s. 124.

owocem są orzechy laskowe, a ponadto pestki brzoskwini, śliwy i tarniny. W pobliżu konstrukcji drewnianych znajdowano duże ilości mchu, który służył do uszczelniania ścian chat zrębowych, a także paski kory brzoźowej.

W trakcie prac wykopaliskowych wydobyto również liczne wyroby żelazne, a zwłaszcza gwoździe, skoble, a także noże, najczęściej średniej wielkości (do 12 cm), z krótkim kolcem wyraźnie oddzielonym od ostrza. Znalezione ponadto nożyczki, igły i szydła. Fragmenty podków oraz części wędzideł dowodzą używania koni, jednak te zabytki należy datować już na kolejną epokę, podobnie jak różne przedmioty służące kobietom do ozdabiania głowy i szat²⁴.

Najnowsze badania archeologiczne na Górze Zamkowej prowadzone były w latach 2008–2009²⁵. Miały one na celu rozpoznanie terenu przed rozpoczęciem prac związanych z rewitalizacją zespołu parkowo-zamkowego²⁶. Ogółem w różnych częściach wzgórza wykonano 12 wykopów. Największy wykop prowadził od rotundy w kierunku wschodnim, a jego długość wynosiła 30 m. I właśnie tutaj, bezpośrednio przy wieży przybramnej, szczęśliwym trafem odsłonięto nienaruszone nawarstwienia świadczące o istnieniu w tej części Góry Zamkowej wczesnośredniowiecznego wału obronnego. Aczkolwiek różne ograniczenia i niewielki zakres prac umożliwiły odkrycie jedynie nieznacznego fragmentu owych skomplikowanych nawarstwień związanych z wielokrotnie przebudowywanym systemem obronnym, to uzyskane wyniki okazały się wyjątkowo zaskakujące. Badania, niestety, musiały zostać zakończone na głębokości 2,3 m, co nie pozwoliło na osiągnięcie skały macierzystej, a więc najstarsze poziomy związane z najdawniejszym osadnictwem na cieszyńskim wzgórzu pozostały nierozpoznane. Na uwagę zasługują przede wszystkim dwa najstarsze poziomy wału, które udało się odsłonić w trakcie podjętych badań.

Stan zachowania odkrytych konstrukcji drewnianych pozwolił nie tylko na przynajmniej częściowe zrekonstruowanie wyglądu wału, ale także na pozyskanie próbek do analizy dendrochronologicznej, która umożliwia określenie daty ścięcia drzewa nawet z dokładnością do jednego roku. Analizę wykonał zespół dr. hab. inż. Marka Krąpca, prof. Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie. Pozostałości wału z młodszej fazy zostały uchwycone na poziomie około 1 m poniżej obecnego poziomu gruntu. Od strony wewnętrznej tworzyła go pionowa ściana wzniesiona w konstrukcji zrębo-

²⁴ Rezultaty badań przedstawiamy na podstawie własnych obserwacji, poczynionych w trakcie prac wykopaliskowych i nadzorów archeologicznych w latach 1995–2005. Rezultaty badań zostaną przygotowane do druku w kolejnych latach.

²⁵ Jak wyżej.

²⁶ Pracami kierował dr Sławomir Dryja, udział w nich brały mgr Zofia Jagosz-Zarzycka z Działu Archeologii Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie oraz Jana Gryc – doktorantka Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Informacja została przekazana przez autorów badań, wyniki badań nie zostały dotychczas opublikowane.

wej, a zewnętrzne lico formowała kamienna oblicówka o szerokości około 1,5 m, wzniesiona bez użycia zaprawy. Wał spinały belki biegnące w jego poprzek i wchodzące w kamienną oblicówkę. Wał ten wzniesiono na rozwaliskach wału starszego, uprzednio zniwelowanego, by przygotować powierzchnię pod budowę konstrukcji drewnianych. Starsza z faz od strony wewnętrznej miała postać konstrukcji rusztowej lub przekładkowej, ale na obecnym etapie badań nie sposób określić ani pierwotnej szerokości całego wału, ani wyglądu lica zewnętrznego, gdyż wał pochodzący z młodszej fazy wkopany został w jego część środkową. Do analiz dendrochronologicznych przekazano 20 próbek zwęglonego drewna, przy czym w wypadku obu wymienionych wyżej konstrukcji chodziło wyłącznie o drewno dębowe. Aż 16 próbek spełniało wymogi niezbędne do uzyskania konkretnych dat, a ponadto odnośnie dwóch stwierdzono słój podkorowy i warstwę bielastą, co umożliwiło określenie daty ścięcia drzewa z dokładnością do jednego roku. W sumie uzyskano datowanie dla 11 analizowanych sekwencji dendrochronologicznych, a szczęśliwie obie daty roczne pochodzą z dwu różnych faz – zatem dla każdej z faz dysponujemy jedną datą roczną. Dla najstarszej uchwyconej fazy umocnień, a więc wału wzniesionego w konstrukcji rusztowej lub przekładkowej, uzyskano daty dla 4 prób, które zawierają się w przedziale od 908 do 928 roku, z jedną datą roczną określoną na rok 928. Dla drugiej fazy umocnień, a zatem wału o konstrukcji zbliżonej do skrzyniowej z oblicówką kamienną, uzyskano 7 dat, które zamykają się w przedziale od 911 do 940 roku, przy czym cztery z nich datowane są po 937 roku, a jedną datę roczną określono na rok 940. Przebadane umocnienia grodu cieszyńskiego powstały więc niedługo po zniszczeniu niedalekiego grodu w Kocobędzu-Podoborze (obecnie po czeskiej stronie granicy), zapewne tuż po roku 928. Umocnienia starszej fazy grodu (zapewne wraz z pozostałymi zabudowaniami) zostały zniszczone i niedługo po 940 roku pojawiły się na ich rozwaliskach nowe, wzniesione w konstrukcji zbliżonej do skrzyniowej, z kamienną oblicówką od strony zewnętrznej. Dodajmy, że na reliktach wału w XIV wieku wzniesiono kamienny mur obronny, okalający zamek górny.

Tytułem uzupełnienia przypomnijmy, że pozostałe, niewielkie sondaże, pozwoliły odsłonić zewnętrzny mur obwodowy w części zachodniej oraz fragmenty murów w rejonie bramy wjazdowej²⁷. Mur obronny zachodni odkryto w trzech sondażach usytuowanych pomiędzy tarasem widokowym i wieżą ostatecznej obrony. Koronę uzyskano po zdjęciu około 1 m warstw zasypowych. Mur posiada szerokość 1,7–2,2 m, wykonany jest z nieregularnie ciosanego kamienia wapiennego, licowany z obu stron kamieniem

²⁷ S. DRYJA, S. SŁAWIŃSKI: *Sprawozdanie z badań na Górze Zamkowej w 2008 roku*. Kopia w Dziale Archeologii MŚC. Autor pragnie podziękować wymienionym badaczom, a także pani Zofii Jagosz-Zarzyckiej za udostępnienie informacji na temat aktualnego stanu prac wykopaliskowych i osiągniętych rezultatów poznawczych.

regularnym. W drugim sondażu, po wewnętrznej stronie odkryto dostawiony mur poprzeczny późniejszej oficyny (wiek XV lub XVI), natomiast w trzecim (w pobliżu tarasu widokowego), przy licu wewnętrznym stwierdzono relikty urządzenia ogniowego. Eksplorację przerwano na domniemanym poziomie użytkowym z czasów funkcjonowania tegoż urządzenia. Urządzenie zbudowano z cegieł palcowanych na zaprawie glinianej. Znajdowało się ono we wnętrzu oficyny dostawionej w wieku XV lub XVI do muru. Fakt istnienia częściowo zniszczonego urządzenia świadczy o występowaniu poniżej jakiegoś poziomu użytkowego związanego z funkcjonowaniem zamku.

Mury szyi bramnej zbudowane są z nieregularnych złomów miejscowego wapienia. Wydaje się, że nie są strukturą jednorodną, na co wskazuje występowanie w licu zachodniego muru (wewnątrz szyi bramnej) cegły ręcznie formowanej, nie palcowanej. W chwili obecnej nie można jednoznacznie rozwarstwić tych murów. Wschodni mur szyi pogrubiony jest przez dostawienie równoległego i stycznego muru o niezbyt starannej konstrukcji z nieregularnych złomów wapienia. Dostawka ta widoczna jest w murze obronnym, odkrytym pomiędzy szyją bramną a okrągłą basztą. Węzeł stwierdzono w płytkim wykopie, w którym odkryto oryginalne wątki murów, występujące poniżej częściowej rekonstrukcji z ostatnich lat ubiegłego wieku. Oryginalny wątek muru obronnego z XIII-XIV wieku, którego krótki odcinek zachowany jest pomiędzy „szyją” i basztą okrągłą, jest związany z wątkiem tejże baszty. Potwierdzono to w płytkim wykopie przy narożniku utworzonym przez mury, nie udało się jednak jednoznacznie ocenić styku muru ze wschodnim murem „szyi”. Analizując układ terenu i murów oporowych na południowym przedłużeniu szyi bramnej, można przypuszczać, że dalszy ciąg tego dzieła obronnego występuje pod ziemią (oraz częściowo w licu muru oporowego Wzgórza Zamkowego), w obrębie załamania muru oporowego z niewielką platformą. Z badań wynika, że szyja bramna być może jest reliktem wczesnej fazy średniowiecznego murowanego zamku, a relikty pierwotnego muru obronnego z resztkami baszty okrągłej zostały wchłonięte przez późniejszą zabudowę.

Wyniki najnowszych badań archeologicznych wyraźnie wskazują na to, że gród w Cieszynie istniał już w starszych fazach wczesnego średniowiecza (ceramikę pozyskaną w trakcie badań można datować na VIII wiek), a jego kluczowe położenie sprawiło, że najstarsze jego dzieje są o wiele bardziej złożone, niż dotychczas uważano. Dominującą pozycję osiągnął natomiast po upadku położonego po drugiej stronie Olzy (5 km na zachód) grodu w Podoborze.

Śląsk Cieszyński w czasach plemiennych

Przedstawione w poprzednich rozdziałach informacje na temat ludności, która zamieszkiwała Śląsk Cieszyński, poczynając od paleolitu, aż po początki nowej ery, ukazują, jak na jego terytorium osiedlały się, czasem na krótko, czasem na dłużej, różne grupy ludzkie. Z informacji zaprezentowanych przez W. Kusia wiemy, że ostatnia migracja, jaka miała tutaj miejsce w połowie tysiąclecia po Chrystusie, sprowadziła na nasze ziemie ludność prasłowiańską. Wiemy zarazem, że wśród współczesnych mieszkańców ziemi cieszyńskiej, tych tak zwanych „z tela”, istnieje powszechne przekonanie, że ich praprzodkowie zamieszkiwali Śląsk Cieszyński już w okresie, kiedy na Morawach prowadzili działalność misyjną Apostołowie Słowian, święci Cyryl i Metody. Wspomniane badania archeologiczne, prowadzone na tym terenie od dziesięcioleci, potwierdzają, że w dobie istnienia Państwa Wielkomorawskiego ziemia cieszyńska była rzeczywiście zamieszкана przez dobrze zorganizowaną większą grupę ludzi, o czym świadczy fakt, że w tym właśnie czasie potrafili oni wznieść tutaj kilka silnych grodów: w Kocobędzu-Podoborze czy też w Międzyzwieciu. Pogląd jednak, że owi budowniczo- wie to praprzodkowie współczesnych mieszkańców Śląska Cieszyńskiego (pomijając oczywiście tych spośród nich, którzy przybyli tutaj z zewnątrz, w różnych zresztą okresach), byłby uzasadniony wówczas, gdybyśmy mogli wykazać, że ludność ta, wzorem poprzedników z okresu paleolitu, mezolitu czy neolitu, nie została stąd przepędzona, względnie, że sama nie opuściła tego terenu. Inaczej mówiąc, chodzi o pytanie, czy występował bezpośredni związek pomiędzy mieszkańcami owych grodów, a ludnością zamieszkującą Śląsk Cieszyński w średniowieczu: od tego bowiem czasu da się dzieje tej ziemi oraz jej mieszkańców śledzić niemal bez przeszkód. Przyjrzyjmy się zatem, jakie były losy polityczne

ziemi cieszyńskiej w okresie przedpaństwowym, w czasach poprzedzających powstanie państwa polskiego¹.

Jak już wiemy dzięki badaniom historyków, w IX wieku na późniejszym Górnym Śląsku mieszkały trzy plemiona. O ich istnieniu dowiadujemy się dzięki informacji zapisanej w źródle, znanym powszechnie jako tak zwany Geograf Bawarski, czyli w *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubiae*². Pierwszym z tych plemion byli Gołszyce. Drugie z nich to Opolanie. Nazwa (a niekiedy nawet istnienie) trzeciego z owych plemion, a częściowo także jego lokalizacja, wywołuje natomiast żywą dyskusję. W zapisie źródłowym wystąpiło ono pod nazwą *Lupiglaa*³, co nieraz tłumaczy się jako „Głupie Głowy”, a niekiedy „Głubczycy”⁴. Jak jednak wynika z badań historyków, *Lupiglaa* najpewniej zamieszkiwali tereny położone dość daleko od omawianego regionu, najpewniej w okolicach Głubczyc na Opolszczyźnie⁵. Z tego względu ich losy dla naszych rozważań mają znaczenie drugorzędne. Podobną uwagę możemy wyrazić na temat Opolan, tym bardziej, że lokalizacja tego plemienia, zamieszkującego okolice położone wokół Opola, nie budzi wątpliwości. W takim więc razie naszą uwagę przykuwać będą Gołszyce.

Przyjrzyjmy się zatem, co w sprawie Gołszyców zapisano w *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubiae*. Przypomnijmy wprawdzie, że przekaz ten został spisany przez nieznanego autora, zapewne w celach wojskowych, najpewniej w połowie IX wieku, na polecenie króla państwa wschodniofrankijskiego Ludwika Niemca⁶. Jest to zapiska lapidarna, taka, jaka była potrzebna temu władcy do sprawnego prowadzenia polityki wobec jego słowiańskich sąsiadów. Na temat Gołszyców autor *Descriptio*

¹ Por. też: E. M. FOLTYN: *Podstawy gospodarcze wczesnośredniowiecznej społeczności plemiennych na Górnym Śląsku*. Katowice 1998; J. SZYDŁOWSKI, D. ABLAMOWICZ: *Stan i potrzeby badań nad plemiennymi osadnictwem grodowym Górnego Śląska (VI-X w.)*. W: *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce. Materiały z konferencji Poznań 14-16 grudnia 1987 roku*. Pod red. Z. KURNATOWSKIEJ. Poznań - Wrocław - Warszawa 1990, s. 204 i nn.

² *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubiae*. W: *Magnae Moraviae Fontes Historici*. T. 3. Wyd. D. BARTOŇKOVÁ i in. Brno 1969, s. 285 i nn.

³ Szerzej por. J. TYSZKIEWICZ: *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. Brzmienie pierwotne i umiejscowienie Lupiglaa i Golensizi tzw. Geografa Bawarskiego*. *Studia z dziejów osadnictwa*. T. 1. 1963, s. 7-72. Por. też S. ROSIK: „Opolini”, „Golensizi”, „Lupiglaa”. W: *Sacra Silentii provincia. 800 lat powstania dziedzicznego księstwa opolskiego (1202-2002)*. Red. A. POBÓG-LENARTOWICZ. Opole 2004, s. 27-36;

⁴ J. TYSZKIEWICZ: *Lupiglaa*. W: *Słownik Starożytności Słowiańskich*. T. 3. Red. W. KOWALENKO i in. Wrocław - Warszawa - Kraków 1967, s. 104-105.

⁵ M. PARCZEWSKI: *Plaskowyz głubczycki we wczesnym średniowieczu*. Kraków 1982, passim; J. KAŻMIERCZYK, K. MACEWICZ, S. WUSZKAN: *Studia i materiały do dziejów Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*. Opole 1977, passim.

⁶ H. ŁOWMIAŃSKI: *O identyfikacji nazw Geografa Bawarskiego*. „*Studia Źródłoznawcze*”. 1958, t. 3, s. 1-22; S. ZAJĄCZKOWSKI: *Podziały plemienne Polski w okresie powstania państwa*. W: *Początki Państwa Polskiego. Księga Tysiąclecia*. T. 1. Poznań 1962, s. 76 i nn. J. SPAL: *Jména západních Slovanů u Geografa bavorského*. „*Slavia*”. 1955, R. 24, s. 3-7.

zanotował, że *Golensizi [habent] civitates V⁷*, czyli że „Gołęzycze posiadają 5 grodów”. W trakcie badań nad dziejami Państwa Wielkomorawskiego skonstatowaliśmy, że poprzez owe grody należy rozumieć nie tyle same grodziska, co raczej większe okręgi osadnicze, które u Słowian Zachodnich zwano często opolami, natomiast Słowianie południowi zwali je okolinami lub żupami⁸. Centrum takiego opola stanowił gród o charakterze obronnym, zabezpieczony na ogół przez mniejsze grodziska. W przypadku Gołęzyców owa niewielka liczba grodów, czy też raczej okręgów grodowych, zdaje się świadczyć, że było to plemię niezbyt silne, zwłaszcza jeżeli zestawimy liczbę posiadanych przez nie grodów (czy też okręgów grodowych) z tą, które zdaniem Geografa Bawarskiego miały posiadać inne plemiona. Co prawda współcześni badacze odeszli już od bezkrytycznego traktowania podawanych w tym źródle liczb grodów, które należały do poszczególnych, wymienionych przez Geografa Bawarskiego plemion, niemniej jednak na podstawie rozpoznania archeologicznego możemy stwierdzić, że rzeczywista liczba okręgów grodowych nie była najpewniej o wiele większa⁹.

Obecność wymienionych plemion na omawianym terenie w sposób jednoznaczny potwierdzają także wyniki badań archeologicznych. Historycy i archeolodzy zajmujący się dziejami plemiennymi ziem południowej Polski i północnych Moraw, badając rozlokowanie wielkich grodzisk, które zostały odkryte jeszcze w minionym stuleciu, przyjmują na ogół, że Gołęzycze zamieszkiwali terytorium, które rozciągało się od położonego niedaleko Opawy (w Republice Czeskiej) Hradca (w Polsce znanego skądinąd pod nazwą Grodzca Gołęszyckiego), aż po Cieszyn i Skoczów na wschodzie¹⁰. Lupigłaa (Głupie Głowy) byłiby natomiast sąsiadami Gołęzyców i zamieszkiwali na Wysoczyźnie Głubczyckiej¹¹. Ponadto, na niewielkim odcinku sąsiadowali z Gołęzycami Opolanie¹², drugi z sąsiadów Lupigłaa (Głupich Głół).

⁷ *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubiae...*, s. 291.

⁸ I. PANIC: *Ostatnie lata Wielkich Moraw*. Katowice 2000.

⁹ L. JISL: *Slovanský kmen Holasiců ve světle archeologických nálezů*. „Časopis Slezského muzea” [dalej „ČSM”]. Opava 1952, t. 2, s. 37 i nn., 56–63.

¹⁰ J. SZYDŁOWSKI: *Problematyka badań doby plemiennej wczesnego średniowiecza na Górnym Śląsku*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza*), s. 9–22; L. A. TYSZKIEWICZ: *Południowo-wschodnia rubież w systemie plemion śląskich*. Tamże, s. 49–47; P. KOUŘIL: *Slovanské osídlení opavského a těšínského Slezska*. Tamże, s. 95–196, P. KOUŘIL: *Fortifikační systém hradiška v Chotěbuzi-Podobohu u Českého Těšína*. W: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy*. Brno 1984, s. 307 i nn.

¹¹ M. PARCZEWSKI: *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na pograniczu śląsko-morawskim. Ze studiów nad lessowym Płaskowyżem Głubczyckim*. „Przegląd Archeologiczny”. 1981, t. 28, s. 123 i nn.; M. GEDL: *Stan badań nad wczesnym średniowieczem lessowej Wyżyny Głubczyckiej*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w roku 1966”. Katowice 1969, s. 146 i nn.

¹² Na temat plemion „góronośląskich” por. m.in. D. ABŁAMOWICZ: *Osadnictwo grodowe na Górnym Śląsku we wczesnej fazie średniowiecza*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2, s. 107 i nn.; J. TYSZKIEWICZ: *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry...*, s. 7–72.

Jak wspomnieliśmy wyżej, osadnictwo plemienne skupiało się wokół najważniejszych grodów, które były centrami poszczególnych opoli. W przypadku plemienia Gołężyców jednym z najważniejszych był wspomniany wyżej Hradec, położony w zachodniej części terytorium zajmowanego przez to plemię¹³. Kolejnym z nich był potężny gród w Lubonii, wiosce położonej niedaleko Wodzisławia Śląskiego¹⁴. Możemy przypuszczać, że było to kolejne z najważniejszych, jeżeli nawet nie najważniejsze grodzisko plemienne Gołężyców. W jego sąsiedztwie znajdowały się również mniejsze grody, na przykład w Syryni i zapewne na skraju Krzyżkowic koło Pszowa. Biorąc pod uwagę kontekst geograficzny, można stwierdzić, że mieszkańcy osad położonych na terenie ziemi wodzisławskiej byli związani terytorialnie właśnie z ośrodkiem w Lubonii. Oznacza to zarazem, że Gołężycy byli także przodkami mieszkańców ziemi wodzisławskiej.

We wschodniej części pasa osadniczego Gołężyców znajdował się potężny gród w Kocobędzu-Podoborze¹⁵. W jego niedalekim sąsiedztwie znajdowało się mniejsze grodzisko w Międzywiciu koło Skoczowa¹⁶. Nie ulega wątpliwości, że gród w Międzywiciu pełnił funkcje uzupełniające, zabezpieczając przede wszystkim gród w Podoborze przed ewentualnymi, nagłymi, zaskakującymi atakami od północnego wschodu, a więc z terytorium Wiślan. Zapewniał też schronienie mieszkańcom najbliższej położonych osad. Na wschód od Skoczowa rozpościerał się pas leśno-górski, ciągnący się w kierunku Białej, zabezpieczający osadnictwo gołężyckie od osadnictwa wiślańskiego. Jego granicę wyznaczała rzeka Biała, oddzielająca późniejsze miasto Bielsko od Białej Krakowskiej.

¹³ P. KOUŘIL: *Slovanské osídlení českého Slezska*. Brno – Český Těšín 1994 s. 18 i nn.; TENŽE: *Hradec nad Moravicí a jeho archeologický výzkum*. W: *Český stát na přelomu 12 a 13 století*. Opava 1993, s. 90 i nn.; B. NOVOTNÝ: *Archeologický výzkum Hradce u Opavy*. „Slezský sborník”. 1959, t. 57, s. 447 i nn.

¹⁴ J. POLESKI: *Grodziska w Lubonii i Naszacowicach. Przyczynek do problemu kontaktów mieszkańców południowej Polski z Wielkimi Morawami*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemienną wczesnego średniowiecza*), s. 193 i nn.; J. SZYDŁOWSKI: *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubonii pow. Wodzisław Śląski, w latach 1979-1970*. „Sprawozdania Archeologiczne”. 1974, t. 26, s. 205-222; J. SZYDŁOWSKI, W. PIERZYNA: *Lubomia, gród plemienny Gołężyców*. Bytom 1970, passim; R. JAKIMOWICZ: *Sprawozdanie z badań grodziska lubomskiego w r. 1938*. W: *Prace prehistoryczne w Województwie Śląskim w latach 1937-1938*. Kraków 1939, s. 1 i nn.; P. KOUŘIL: *Slovanské osídlení opavského a těšínského Slezska...*, s. 97.

¹⁵ L. JISL: *Slovanský kmen Holasiciů ve světle archeologických nálezů...*, s. 33; J. PAVELČÍK: *Poznámky k historii slovanského výzkumu na Opavsku a Těšínsku*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemienną wczesnego średniowiecza*), s. 23-28, a zwłaszcza s. 26, (tamże dalsza literatura); J. KLANICA: *Slezsko a stará Morava*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemienną wczesnego średniowiecza*), s. 29 i nn.; J. JISL: *Slovanské mohylové pohřebiště ve Stěbočicích, okres Opava, „ČSM”*. 1952, R. 2, s. 6 i nn.

¹⁶ J. SZYDŁOWSKI: *Prace wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Międzywiciu, pow. Cieszyn*, „Acta Archaeologica Carpathica”. 1964, t. 6, s. 53 i nn.

Jak wykazał J. Pavelčík¹⁷, wszystko wskazuje, że podobnie jak gród w Lubomii i sąsiadujące z nim mniejsze grody w Syryni oraz Krzyżkowicach, grody w Podoborze i w Międzywiciu musiały służyć znacznie szerszemu, w ówczesnym rzecz jasna rozumieniu, skupisku ludzkiemu¹⁸.

Bezpośrednio na północ i południe od owego pasa osadniczego rozciągały się tereny niezamieszkałe, które możemy uznać za terytorium międzyplemienne, które praktycznie każdorazowo stanowiły albo granice naturalne, albo gęste lasy. Od północnego wschodu i od wschodu mieszkały plemiona małopolskie, natomiast od północnego zachodu i północy Opolanie. Granicę terytorium plemiennego wyznaczały im bagniste tereny, które rozciągały się wokół rzek Kłodnica i Ruda (od strony Opolan), oraz podmokły pas terenu, rozpościerający się pomiędzy Wisłą i Gostomką, a także Pszczynką od północno-zachodniego pasa osadniczego plemion małopolskich. Od wschodu natomiast pas graniczny wyznaczała rzeka Biała. Brak szerzej zakrojonych badań archeologicznych na tym terenie utrudnia stawianie na ten temat pewnych wniosków, niemniej wiele wskazuje, że od strony północnej (w kierunku na dzisiejsze Żory) Gołęszyce nie wzniesli umocnień tak silnych, jak wspomniane grodzisko w Międzywiciu, które strzegło ich terytorium plemiennego od strony Wiślan. Można przypuszczać, że nie było to konieczne, gdyż osadnictwo plemienne Małopolski, rozmieszczone po prawobrzeżnej stronie Wisły, na wysokości rzeki Pszczynki i Gostomki było stosunkowo słabo rozwinięte i tym samym nie wykazywało skłonności do ekspansji na zachód¹⁹.

Nie dostrzegamy także w tym czasie poważniejszych prób zagospodarowania terenów przylegających do rzek Kłodnica i Ruda od strony północnej. Sugeruje to po pierwsze, że również Opolanie nie podejmowali ekspansji w kierunku terytorium Gołęszyców²⁰. Po drugie spostrzeżenie to zdaje się skłaniać do wniosku, że oba plemiona wchodziły w skład większej, wspólnej rodziny plemienną, co niejako siłą rzeczy ograniczało ich wzajemną ekspansję. Powstaje wobec powyższego pytanie, z jakich powodów Gołęszyce zdobyli się na tak poważny wysiłek wzniesienia kilku wielkich i szeregu mniejszych grodów. Pytanie to okaże się tym bardziej uzasadnione, jeżeli przypomnimy, że „na odcinku cieszyńskim” plemię to nie było szczególnie silne pod względem demograficznym, na co zdaje się wskazywać brak odkrytych tutaj większych skupisk osadniczych.

¹⁷ J. PAVELČÍK: *Poznámky k historii slovanského výzkumu na Opavsku a Těšínsku...*, s. 23–28.

¹⁸ J. SZYDŁOWSKI: *Sytuacja osadnicza na północnym przedpolu Bramy Morawskiej*. „Rocznik Cieszyński”. 1991, t. 6–7, mapa, s. 13.

¹⁹ E. DĄBROWSKA: *Wielkie grody dorzecza górnej Wisły*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973, passim; A. ŻAKI: *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*. Wrocław – Warszawa – Gdańsk 1974, passim.

²⁰ J. KAŹMIERCZYK: *Pradzieje Ziemi Strzeleckiej*. W: *Ziemia Strzelecka. Szkice monograficzne*. Wrocław 1970, s. 48–49.

W czasach, kiedy spisywano *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubiae*, w Europie Środkowej, na północnej stronie Dunaju, czyli zarazem na południe od siedzib Gołęczyców, istniało państwo słowiańskie, nazywane często w literaturze przedmiotu mianem Państwa Wielkomorawskiego²¹. Zostało ono stworzone przez księcia o imieniu Mojmir, założyciela dynastii znanej pod nazwą Mojmirowiców. Podstawę terytorialną tego państwa stanowiły ziemie dzisiejszych Moraw i Słowacji. Następcy Mojmira, Rościśław i Świętopełk, przekształcili je w bardzo silny organizm polityczny, który badacze określają niekiedy także nazwą Wielkiej Morawy lub Wielkich Moraw. Historycy, którzy badali dzieje tego państwa, do niedawna zgodnie twierdzili, że Państwo Wielkomorawskie w czasie panowania jego najwybitniejszego władcy, Świętopełka, podjęło szeroko zakrojoną ekspansję, w trakcie której, oprócz wielu innych terenów słowiańskich, zajęło także terytoria położone na północ od swoich granic, czyli (późniejszy) Śląsk oraz Małopolskę²². Taką opinię wyrażają zwłaszcza historycy czescy i słowaccy (dawniej czechosłowaccy), ale przychyliła się do niej także część badaczy polskich²³. Jeżeli tego rodzaju hipoteza jest słuszna, w takim razie w pierwszym rządzie musiałoby zostać zajęte przez Państwo Wielkomorawskie (lub przeszło pod jego bezpośrednie zwierzchnictwo) terytorium zajmowane przez Gołęczyców, w tym szczególnie dwa jego regiony, a mianowicie późniejsza kasztelania cieszyńska z tamtejszym grodem w Podoborze oraz kasztelania raciborska, a więc ziemie raciborska i wodzisławska oraz żorska. Tędy bowiem musiałyby przechodzić wojska Świętopełka w drodze do Małopolski oraz na (późniejszy) Dolny Śląsk²⁴.

Spośród historyków czeskich w zasadzie jedynie Zdeněk Klanica zajął w tej kwestii ostrożną postawę, stwierdzając, że wiadomości źródłowe, które potwierdzałyby podporządkowanie Śląska Wielkiej Morawie są „více

²¹ L. E. HAVLÍK: *Moravská společnost a stát v 9 století. II. Moravský stát a jeho vládní organizace v 9 století*. „Slavia Antiqua”. 1981/1982, t. 28, s. 84 i nn.

²² K. POTKAŃSKI: *Kraków przed Piastami*. W: K. POTKAŃSKI: *Lehici, Polanie, Polska*. Warszawa 1965, s. 307–308; K. BUCZEK: *Polska południowa w IX i X wieku. Uwagi na marginesie pracy J. Dąbrowskiego: Studia nad początkami Państwa Polskiego*. „Studia Historyczne”. 1959, R. 2, s. 25 i nn. Por. też T. LEHR-SPLAWIŃSKI: *Przyczynki krytyczne do dziejów dawnych Wiślan*. W: *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu*. Warszawa 1960, s. 39; TENŻE: *Czy są ślady istnienia liturgii cyrylo-metodejskiej w dawnej Polsce*. „Slavia”. 1956, t. 25, s. 291 i nn.; J. WIDAJEWICZ: *Państwo Wiślan*. Kraków 1947, s. 72–77; TENŻE: *Prohor i Prokulf, najdawniejsi biskupi krakowscy*. „Nasza Przeszłość”. 1948, t. 4, s. 17–21.

²³ L. E.: HAVLÍK: *Svatopluk Veliký, král Moravanů a Slovanů*. Brno 1994, passim; TENŻE: *Územní rozsah Velkomoravské říše v době posledních let vlády krále Svatopluka*. „Slovanské studie”. 1960, R. 3.; J. ZASTĚRA: *Znojemská rotunda a Velká Morava*. Brno 1990, s. 123; P. RATKOŠ: *Územný vývoj Veľkej Moravy. (Fikcie a skutočnosť)*. „Historický časopis”. 1985, t. 33, passim.

²⁴ Literaturę tę przedstawia S. SZCZUR: *Misja cyrylo-metodiańska w świetle najnowszych badań*. W: *Chryścianizacja Polski południowej. Materiały sesji naukowej odbytej 29 czerwca 1993 roku*. Kraków 1994, s. 7 i nn.

než skoupe²⁵. W ostatnich latach teza o panowaniu wielkomorawskim nad ziemiami Polski południowej, a więc również nad Gołęszycami, została zakwestionowana przez Idziego Panica²⁶, a także przez Stanisława Szczura²⁷. W związku z tym, że jest to kwestia kluczowa w odpowiedzi na pytanie, czy terytorium zajmowane przez Gołęszyców, zwłaszcza ta ich część, którą stanowi dziś Śląsk Cieszyński, stało się pod koniec IX wieku częścią Państwa Wielkomorawskiego, przypomnimy raz jeszcze, jakie argumenty przemawiają za lub przeciw tezie o dominacji Wielkich Moraw nad Śląskiem (i Małopolską), a więc także nad ziemią cieszyńską.

Nie ulega wątpliwości, że Państwo Wielkomorawskie szczytową fazę swojej ekspansji i zarazem rozwoju terytorialnego przeżywało za panowania Świętopełka²⁸. Miało ono wówczas zajmować obszar obejmujący od 300 000 km²²⁹, jak uważa część badaczy, do około 350 000 km², jak twierdzi inna grupa historyków³⁰. Jego terytorium miało zamieszkiwać od ponad miliona do około półtora miliona ludzi³¹. Gdyby przyjąć wersję drugą, wówczas można by domniemywać, że w rękach Świętopełka musiała znajdować się również znaczna część ziem położonych na północ od Karpat i Sudetów, a więc także ziemia cieszyńska³².

Odnosząc się do tej hipotezy należy przede wszystkim podkreślić sprawę zasadniczą: otóż nie posiadamy w ogóle informacji, które pochodziłyby ze źródeł spisanych we wczesnym średniowieczu, a które informowałyby nas o władaniu Świętopełka morawskiego nad omawianym terytorium.

²⁵ Z. KLANICA: *Slezsko a stará Morava...*, s. 29.

²⁶ I. PANIC: *Ostatnie lata Wielkich Moraw*. Wyd. 1. Katowice 2000; wyd. 2. Katowice 2003.

²⁷ S. SZCZUR: *Misja cyrylo-metodiańska w świetle najnowszych badań...*, loc. cit.

²⁸ D. TRĚŠTÍK: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha 1997, s. 280–285; L. E. HAVLÍK: *Kronika o Velké Moravě*. Brno 1987, passim; TENŽE: *Velká Morava a Franská říše*. „Historické studie”. 1963, t. 8, s. 153–158; K. POLEK: *Państwo Wielkomorawskie i jego sąsiedzi*. Kraków 1994, s. 47 i nn.; P. RATKOŠ: *Územný vývoj Veľkej Moravy. (Fikcie a skutočnosť)...*, s. 214 i nn.

²⁹ H. ŁOWMIAŃSKI: *Początki Polski*. T. 4. Warszawa 1970, s. 358, 472 i nn.

³⁰ L. E. HAVLÍK: *Morava v 9–10 století*. Praha 1978, s. 33; TENŽE: *Územní rozsah Velkomoravské říše v době posledních let vlády krále Svatopluka*. „Slovanské štúdie”. 1960, R. 3, passim.

³¹ L. E. HAVLÍK: *Morava v 9–10 století...*, loc. cit.; por. też P. RATKOŠ: *The territorial development of Great Moravia*. „Studia Historica Slovaca”. 1988, t. 16, s. 121 i nn.; W. K. HANÁK: *The Great Moravian Empire: an argument for a northern location*. „Medievalia Historica Bohemica”. 1995, t. 4, s. 7 i nn.

³² Pomijamy w tym miejscu dyskusję na temat tak zwanej południowej koncepcji lokalizacji Państwa Wielkomorawskiego. Szerzej do kwestii tej odnieśliśmy się w monografii poświęconej państwu Świętopełka. Koncepcję tę prezentują głównie I. BOBA: *Moravia's history reconsidered. A reinterpretation of medieval sources*. Den Haag 1971, passim; TENŽE: *Moravia's location in medieval sources from Bavaria*. „Macedonian Studies”. 1988, s. 3 i nn.; TENŽE: *Braslavespurch: Bratislava or «Braslav's Burg» Zalavar?* „Ungarische Jahrbuch”. 1989, R. 17; TENŽE: *Wo war die „Megale Moravia”?*. „Die slavischen Sprachen”. 1985, Bd. 8., s. 9–14 oraz M. EGGERS: *Das „Grosmährische Reich”. Realität oder Fiktion. Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des Mittleren Donauraumes im 9 Jahrhundert*. Stuttgart 1995.

Niektórzy historycy powołują się wprawdzie na wzmiankę Kosmasa praskiego, który w XIV rozdziale pierwszej księgi swojej Kroniki zapisał pod 894 rokiem, że Świętopełk otrzymał z rąk władcy wschodniofrankijskiego, Arnulfa, (późniejszego cesarza), *nie tylko Czechy, lecz także inne krainy – stąd [zapewne z Pragi, siedziby Kosmasa – I.P.] aż do rzeki Odry i stamtąd w kierunku Węgier aż do rzeki Hron*³³. Właśnie to zdanie ma jakoby dowodzić, że Państwo Wielkomorawskie sięgało swoimi granicami aż po środkową Odrę! W takiej sytuacji należy postawić pytanie, co kryje się za zwrotem „aż do Odry”. Odpowiedź na to pytanie możemy uzyskać jedynie poprzez analizę całego przytoczonego fragmentu tekstu Kosmasa. Mianowicie dziejopis czeski mówi o darowiznie cesarskiej ziem, które – podkreślmy – należały w dobie Kosmasa (czyli praktycznie w 200 lat po śmierci Świętopełka) do dwóch państw: czeskiego i węgierskiego. Przypomnijmy też, że pierwsze z nich to Morawy, drugie natomiast to dzisiejsza Słowacja, która w dobie Państwa Wielkomorawskiego stanowiła jedną z najważniejszych części składowych tychże Wielkich Moraw, zaś w czasach życia kronikarza praskiego była częścią państwa węgierskiego: właśnie z tego względu czeski kronikarz na określenie zasięgu tej części rzekomej darowizny użył nazwy Węgry.

W czasach, kiedy Kosmas spisywał swoją kronikę, nadodrzańska część Śląska należała do Polski. W takim razie, gdyby (akceptując stanowisko zwolenników tezy o władzy Świętopełka nad ziemiami położonymi nad Wisłą i środkową Odrą) nadodrzańska część Śląska wchodziła w skład państwa Świętopełka w dobie wielkomorawskiej, kronikarz czeski użyłby niewątpliwie podobnego zwrotu, jak w odniesieniu do Słowacji (w jego tekście, zgodnie z ówczesnymi realiami politycznymi – Węgier), a więc *w kierunku Polski aż do rzeki Odry*. W zapisie Kosmasa mamy zaś stwierdzenie, że darowizna sięgała *do Odry*, bez określenia państwa, jak to widzimy w przypadku lokalizacji rzeki Hron. Oznaczać to może jedynie, że Kosmas miał tu na uwadze państwo czeskie, które w jego dobie (i oczywiście w kolejnych stuleciach) kontrolowało tereny, skąd Odra bierze początek. Inaczej mówiąc, na podstawie omawianego zdania można jedynie stwierdzić, że Kosmas, pisząc o Odrze, miał na uwadze jej źródła, które faktycznie znajdują się na północnych Morawach, a nie – jak wszystkim wiadomo – na Śląsku. Znając warsztat pisarski Kosmasa, tego rodzaju hipoteza jest bardziej wiarygodna, aniżeli twierdzenie, że na podstawie przytoczonej relacji praskiego kronikarza możemy mówić o zajęciu (podboju) Śląska przez Wielką Morawę. Co jednak najważniejsze, to fakt, że mówiąc o darowiznie po rzekę Hron, Kosmas mówił o terytoriach położonych na wschód od dzisiejszej Morawskiej Trzebowej, które były rdzeniem samego Państwa Wielkomorawskiego, nigdy zaś nie stanowiły własności ani Arnulfa, ani jego poprzedników

³³ *Kosmasa Kronika Czechów*. Tłum. M. WOJCIECHOWSKA. Warszawa 1968, s. 127.

i w związku z tym Arnulf nie mógł ich nadać Świętopełkowi. Oznacza to przede wszystkim, że wiedza Kosmasa na temat Wielkich Moraw była nie tylko powierzchowna, lecz także temu państwu wielce niechętna³⁴: dowodzi tego również bardzo mizerna liczba wzmianek poświęconych przez niego Świętopełkowi. Z drugiej zaś strony w tym braku konsekwencji Kosmasa znajdujemy świadectwo, że jego wzmianka na temat darowizny Arnulfa jest wymysłem kronikarza. Zwróćmy zresztą uwagę, że w owym czasie Arnulf stoczył z Świętopełkiem ciężką wojnę, której bynajmniej nie wygrał. Nie mógł zatem przekazać władcy morawskiemu czegoś, czego ani nie posiadał, ani nie miał do tego żadnych praw.

Przy okazji możemy bez obaw o popełnienie omyłki stwierdzić, że w świetle powyższych konstatacji należy ostatecznie odrzucić tezę o Odrze środkowej jako o zasięgu dominacji plemion czeskich w końcu IX wieku, skoro plemiona czeskie, same wówczas ledwie zorganizowane, broniły się zaciekle (i w ostateczności bez powodzenia) przed próbami ich podporządkowania przez Wielką Morawę. Tym samym plemiona te wówczas nie mogły panować także nad Śląskiem!

Inni badacze twierdzą, że świadectwo panowania Wielkiej Morawy nad Śląskiem znajdujemy w *Annales Fuldenses*. Autor *Roczników z Fuldy* pod rokiem 884 opowiada o najeździe wojsk Świętopełka na Panonię. Według niego wzięły w nim udział wojska zebrane *ze wszystkich regionów Słowian*³⁵. Historycy opowiadający się za tezą o panowaniu Wielkiej Morawy nad plemionami słowiańskimi zamieszkującymi na północ od tego państwa dowodzą, że chodzi tu o plemiona śląskie i małopolskie. Zapis ten nie wyklucza wprawdzie możliwości, że plemiona zamieszkujące ziemie na północ od Karpat i Sudetów pozostawały w jakiejś formie zależności, względnie współpracy ze swym daleko potężniejszym południowym sąsiadem, stąd zaproszenie do udziału w wyprawie na Panonię byłoby dla nich atrakcyjną propozycją. Podkreślić jednak należy, że w przytoczonym fragmencie brak jakichkolwiek przesłanek świadczących, że wśród owych „regionów” znajdowały się także te, które były zamieszkiwane przez plemiona umownie nazywane śląskimi, a szczególnie górnośląskimi, względnie też wiślańskimi. Tym bardziej zaś zwrot użyty przez rocznikarza jest zbyt ogólnikowy, aby traktować go jako dowód panowania Moraw nad terytoriami położonymi na północ od Karpat i Sudetów. Nie ulega natomiast wątpliwości, że autor *Roczników* w ten sposób po prostu podkreślał siłę wojsk władcy Wielkich Moraw i niejako usprawiedliwiał porażki przeciwników Świętopełka.

³⁴ J. SKUTIL: *Kosmova Kronika a Morava*. „Vlastivědný věstník moravský”. 1982, s. 29. Walory poznawcze dzieła Kosmasa przedstawił wyczerpująco D. TŘEŠTÍK: *Kosmas. Studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha 1966.

³⁵ *Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum Orientalium*. Wyd. F. KURZE. Scriptorum Germanicarum. Hannoverae 1891, s. 112.

Skoro w źródłach pisanych brak wiadomości na temat podboju plemion śląskich przez Świętopelka, w takim razie przyjrzyjmy się, jakich informacji dostarczają nam na ten temat badania archeologiczne.

Niezwykle ważne są ustalenia archeologów na temat rozmieszczenia osadnictwa w północnych regionach Moraw (a więc w kierunku śląskim) w dobie wielkomorawskiej. Archeolodzy otóż zauważyli, że od Dunaju, aż do linii ciągnącej się od Telča, przez Hranice po Zábřeh morawski, rozciągał się pas gęstego osadnictwa³⁶. Na północ od tej linii, aż do rzeki Ostrawicy, która wyznaczała we wczesnym średniowieczu południowy zasięg księstwa cieszyńskiego, a także od Ostrawicy aż po rzekę Opawę, a więc w Nizkim Jeseníku, rozciągała się ewidentna pustka osadnicza³⁷. Taka sytuacja nie pozostawia najmniejszej wątpliwości, że był to pas rozgraniczający Wielkie Morawy od Śląska³⁸, czyli przestrzeń międzyplemienna³⁹.

W trakcie badań procesów osadniczych w kasztelanii cieszyńskiej na przedpolu morawskim, a więc na odcinku gołęszyckim, zwróciliśmy uwagę, że osadnictwo miejscowe, które swoją genezą sięgało czasów przedpaństwowych, plemiennych, czyli wywodzące się od plemienia Gołęszyców, było związane z biegiem Olzy, a więc rozkładało się wzdłuż prawego dopływu Odry. Pas ten rozciągał się dalej wzdłuż Opawicy, czyli jej lewego dopływu. W takim razie uwaga ta odnosi się także do osadnictwa plemiennego w kolejnych regionach zasiedlanych przez Gołęszyców, czyli również na ziemi cieszyńskiej, o czym świadczą stanowiska osadnicze odkrywane na tym terenie w ostatnich czasach przez archeologów⁴⁰. W układzie północ -

³⁶ J. PAVELČÍK: *Poznámky k historii slovanského výzkumu na Opavsku a Těštsku...*, s. 23–28, a zwłaszcza s. 26; Z. KLANICA: *Slezsko a stará Morava...*, s. 29 i nn.; P. KOUŘIL, J. PAVELČÍK: *Pravěké a časně historické osady z Opavy-Polhance*. „ČSM”. Řada B: Historická. 1989, s. 133 i nn.; P. KOUŘIL, V. JANÁK: *Záchranné archeologické výzkumy v Hradci nad Moravicí, okres Opava*. „Přehled výzkumů”. 1988, passim; L. JISL: *Slovanské mohylové pohřebiště ve Stěbořicích...*, s. 6 i nn.

³⁷ Nasze spostrzeżenie potwierdza mapa wyrysowana przez L. Leciejewicza, por. L. LECIEJEWICZ: *Wczesnośredniowieczne terytoria osadniczo-plemienne w dorzeczu Odry i Wisły*. W: *Badania z dziejów osadnictwa i toponimii*. Pod. red. J. JANCZAKA i T. ŁADOGÓRSKIEGO. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1978, s. 15.

³⁸ Nasz wniosek potwierdza mapa stanowisk archeologicznych, obejmująca zarówno osady otwarte, jak i refugialne, naszkicowana przez Jerzego Szydłowskiego, por. J. SZYDŁOWSKI: *Sytuacja osadnicza na północnym przedpolu Bramy Morawskiej w dobie plemienną wczesnego średniowiecza*, s. 12–13. Por. też J. TYSZKIEWICZ: *Uwagi o ustalaniu się granicy między Morawami a Śląskiem (IX–XIII wiek)*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemienną wczesnego średniowiecza*), s. 39, TENŻE: *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. Brzmienie pierwotne i umiejscowienie Lupiglaa i Golensizi*, s. 7–72; P. KOUŘIL: *Slovanské osídlení opavského a těštského Slezska...*, s. 95–196.

³⁹ Na ten temat por. L. LECIEJEWICZ: *Stowiańszczyzna zachodnia*. Wrocław 1976, passim. Por. też mapy zamieszczone przez M. HELLMICHA: *Die Besiedlung Schlesiens in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*. Breslau 1923.

⁴⁰ M. FURMANEK, S. KULPA: *Stan i potrzeby badań archeologicznych nad początkami i rozwojem Rybnika*. W: *Sacrum i profanum. Klasztory i miasta w rzczywistości Górnego Śląska w średniowieczu*. Red. E. BIMLER-MACKIEWICZ. Rybnik 2003, s. 25 i nn.

południe osadnictwo gołęszyckie rozciągało się (jak wspominaliśmy wyżej) od Ostrawicy aż po górny bieg Wisły (o czym świadczy skupisko osadnicze wokół Skoczowa⁴¹) oraz Odry, aż po ziemie Opolan, czyli do rzek Ruda i Kłodnica.

Otóż nie ulega najmniejszej wątpliwości, że w omawianym czasie Morawianie nie podejmowali prób zagospodarowania owej pustki. Osadnictwo morawskie zbliżało się bowiem do dawnych terytoriów gołęszyckich dopiero w końcu X wieku, zaś przyspieszeniu uległo dopiero we wczesnym średniowieczu⁴². Najwyraźniej wiązało się ono z nowymi procesami osadniczymi, które przeżywały Morawy po upadku Państwa Wielkomorawskiego, a przede wszystkim z naporem węgierskim w okolicach współczesnej Bratysławy, w kierunku na Brno. Wskażmy zresztą, że na przykład prężniejsze zagospodarowanie ziem położonych bliżej Śląska Cieszyńskiego, na przykład w okolicach Ołomuńca, miało miejsce już po upadku potęgi Wielkich Moraw, kiedy Węgrzy wypierali Morawian znad Dunaju. Podobnie też przedstawiała się rzecz ze stanem osadnictwa po stronie morawskiej i gołęszyckiej na dalszym, raciborskim i opawskim odcinku dawnego pogranicza plemiennego⁴³. Skoro więc Morawianie nie podejmowali w dobie istnienia państwa Świętopełka prób choćby częściowego zasiedlenia tej strefy lub przynajmniej wzniesienia grodów, które pozwalałyby stacjonującym tam załogom kontrolować swoich północnych sąsiadów, w takim też razie nie mogli prowadzić w tym kierunku szerszej zakrojonej ekspansji politycznej.

Zwróćmy dalej uwagę, że – jak wykazują badania archeologów – w ostatniej ćwierci IX wieku doszło do zniszczenia grodów, które możemy niewątpliwie uznać za gołęszyckie⁴⁴, a mianowicie w Podoborze, w Lubonii oraz

⁴¹ I. PANIC: *Potencjał osadniczy księstwa cieszyńskiego u schyłku XIII wieku*. „Rocznik Cieszyński”. 1991, t. 6–7, s. 37 i nn.

⁴² PANIC I.: *Osadnictwo w ziemi cieszyńskiej w okresie wczesnego średniowiecza*. „Śląski Kwartalnik Historyczny «Sobótka»”. 1984, R. 39, s. 7–11. Analogiczne spostrzeżenie sformułował też P. MICHNA: *Północne granice Moraw w XI i XII wieku*. „Rocznik Cieszyński”. 1991, t. 6–7, s. 18–22; J. BAKAŁA: *Holasické pomezí v 11 a 12 století*. „ČSM”. 1964, s. 105–117. Por. też R. ŠRÁMEK: *Z toponymie na česko-polském pomezí na Těšínsku*. „Onomastické práce”. 1968, s. 207 i nn.

⁴³ P. KOUŘIL: *Slovanské osídlení opavského a těšínského Slezska...*, s. 97; J. SZYDŁOWSKI: *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubonii, pow. Wodzisław Śl., w latach 1969–1970*. „Sprawozdania Archeologiczne”. 1974, t. 26, s. 205 i nn.; B. NOVOTNÝ: *Archeologický výzkum Hradce u Opavy...*, s. 447 i nn.; J. PAVELČÍK: *Poznámky k historii slovanského výzkumu na Opavsku a Těšínsku...*, s. 23 i nn.; Z. KLANICA: *Slezsko a stará Morava...*, s. 29 i nn.; P. KOUŘIL, J. PAVELČÍK: *Pravěké a časně historické osady z Opavy-Polhance...*, s. 133 i nn.; L. JISL: *Slovanské mohylové pohřebiště ve Stěbořicích, okres Opava...*, s. 6 i nn.

⁴⁴ J. LODOWSKI, J. SZYDŁOWSKI: *Śląsk plemienny w świetle źródeł archeologicznych*. W: *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*. Pod red. L. LECIEJEWICZA. Wrocław – Warszawa 1991, s. 28; J. SZYDŁOWSKI: *Neue Forschungsergebnisse zur frühmittelalterlichen Besiedlung des 7.–9. Jahrhunderts im südlichen Oberschlesien*. W: *Berichte über die II Internationalen Kongress für Slawischen Archäologie*. T. 3. Berlin 1973, s. 364.

w Syryni koło Wodzisławia⁴⁵. Ten los spotkał też grodziska należące do innych plemion śląskich, jak na przykład Niemcza, Stary Książ koło Wałbrzycha oraz Gostyń⁴⁶.

Nie ulega wątpliwości, że owe zniszczenia nie były spowodowane przez zdarzenia losowe, jak na przykład pożary, lub inne nieznane, lecz przypadkowe okoliczności, gdyż miały one miejsce praktycznie w tym samym czasie, co trudno uznać za przypadek. Poza tym dodajmy, że ogień zniszczył umocnienia obronne owych grodów praktycznie doszczętnie, co jednoznacznie świadczy o celowym działaniu człowieka, a nie o działaniu żywiołu: tym bardziej, że w przypadku kataklizmu mieszkańcy grodów próbowaliby je – jak to zwykle bywało – ratować, czego śladów w tych przypadkach nie znajdujemy. Z powyższego zestawienia faktów wyciągamy następujące wnioski:

- opisane zniszczenia mogła spowodować jedynie celowa działalność człowieka;
- mogło się ich dopuścić jedynie państwo, które sąsiadowało wówczas z plemionami śląskimi, w dodatku państwo silne;
- jedyną potęgą, która z tymi plemionami (w naszym przypadku – z Gołężycami) sąsiadowała i która zarazem dysponowała w owym czasie odpowiednią siłą militarną, było u schyłku IX wieku Państwo Wielkomorawskie.

Jak wiemy, warunkiem utrzymania dominacji nad danym terytorium jest możliwość utrzymania na nim załogi wojskowej. Zniszczenie owych grodów

⁴⁵ J. SZYDŁOWSKI, D. ABŁAMOWICZ: *Stan i potrzeby badań nad plemiennym osadnictwem grodowym Górnego Śląska (VI-X w.)*. W: *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce. Materiały z konferencji Poznań 14-16 grudnia 1987 roku*. Pod red. Z. KURNATOWSKIEJ. Poznań – Wrocław – Warszawa 1990, s. 204; P. KOUŘIL, V. JANÁK: *Záchranné archeologické výzkumy v Hradci nad Moravicí, okres Opava...*; P. KOUŘIL: *Slovanské osídlení opavského a těšínského Slezska...*, s. 97; J. SZYDŁOWSKI: *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubomii, pow. Wodzisław Śl., w latach 1969-1970*. „Sprawozdania Archeologiczne”. 1974, t. 26, s. 205 i nn.; J. SZYDŁOWSKI: *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubomii pow. Wodzisław Śląski...*, s. 205-222, J. SZYDŁOWSKI, W. PIERZYNA: *Lubomia, gród plemienny Gołężyców*, Bytom 1970, *passim*; B. NOVOTNÝ: *Archeologický výzkum Hradce u Opavy...*, s. 447 i nn.; J. PAVELČÍK: *Poznámky k historii slovanského výzkumu na Opavsku a Těšínsku...*, s. 26 i nn.; Z. KLANICA: *Slezsko a stará Morava...*, s. 29 i nn., P. KOUŘIL, J. PAVELČÍK: *Pravěké a časně historické osady z Opavy-Polhance...*, s. 133 i nn.; L. JISL: *Slovanské mohylové pohřebiště ve Stěbořicích...*, s. 6 i nn.; R. JAKIMOWICZ: *Sprawozdanie z badań grodziska lubomskiego w r. 1938*. W: *Prace prehistoryczne w Województwie Śląskim w latach 1937-1938*. Kraków 1939, s. 1 i nn.

⁴⁶ J. POLESKI: *Grodziska w Lubomii i Naszacowicach*, s. 193 i nn.; J. SZYDŁOWSKI: *Czy ślad ekspansji Świętopełka?*. W: *Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu w pięćdziesiąt rocznicę pracy naukowej*. Warszawa 1988, s. 49 i nn.; K. JAWORSKI: *Znaleziska wielkomorawskie w Gilowie, Niemczy i Starym Książu na Dolnym Śląsku*. W: *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*. Red. K. WACHOWSKI. Wrocław 1997, s. 113 i nn.; D. ABŁAMOWICZ: *Górny Śląsk a Wielkie Morawy. Fakty i mity*. Tamże, s. 77 i nn., P. RZEŹNIK: *Wznowienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Gostyniu, gmina Gaworzyce*. „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”. 1997, s. 263 i nn.

sprawiło tymczasem, że Morawianie taką możliwość tracili⁴⁷. Wszystko to prowadzi do jednoznacznego wniosku, że skoro Świętopełk zdecydował o zniszczeniu grodów plemion śląskich, w takim razie automatycznie rezygnował (przynajmniej w tym momencie) z pełnego narzucenia swojej zwierzchności plemionom śląskim.

Zwróćmy uwagę, że w ramach systemu organizacyjnego Państwa Wielkomorawskiego władzę w terenie sprawowali w imieniu księcia, a następnie króla, żupani⁴⁸. Zniszczenie grodów sprawiało, że w przypadku plemion śląskich owi żupani nie znajdowałiby siedziby, skąd mogliby swoją władzę sprawować, a także – gdzie mogłaby stacjonować przynajmniej niewielka załoga grodowa, kontrolująca zwierzchność Moraw nad plemionami śląskimi.

Swego rodzaju dowodem, który również zdaje się przemawiać za brakiem trwałych związków politycznych, które łączyłyby Wielkie Morawy z terytoriami zamieszkiwanymi przez plemiona śląskie, zarówno na Śląsku Górnym, jak i Dolnym, jest stosunkowo niewielka liczba przedmiotów materialnych, odkrywanych na tym terenie, które posiadają przeznaczenie militarne, a które mogłyby posiadać proveniencję morawską⁴⁹. Niewykluczone zresztą, że niektóre z owych zabytków mogły trafić tutaj w drodze wymiany handlowej, prowadzonej z plemionami śląskimi przez kupców morawskich⁵⁰. Musimy także zauważyć, że wymiana handlowa w jakimkolwiek stopniu nie dowodzi zależności politycznej plemion śląskich od Wielkiej Morawy. Warto ponadto przywołać spostrzeżenie Jacka Poleskiego, który skonstatował, że różnego rodzaju wyroby znajdowane na Śląsku, a pochodzące z omawianych czasów i zarazem nawiązujące do wzorów wielkomorawskich, mogą być również „naśladownictwem wykonanym już na miejscu”, czyli właśnie na Śląsku⁵¹. Być może dalsze badania archeologiczne skłonią nas do zmiany tego rodzaju konkluzji, niemniej na obecnym etapie badań należy stwierdzić, że archeologia nie dostarcza dowodów na podporządkowanie plemion

⁴⁷ J. LODOWSKI, J. SZYDŁOWSKI: *Śląsk plemienny w świetle źródeł archeologicznych...*, s. 29.

⁴⁸ L. E. HAVLÍK: *Moravská společnost a stát v 9 století. II. Moravský stát a jeho vládní organizace v 9 století*. „Slavia Antiqua”. 1981/1982, t. 28, s. 84.

⁴⁹ K. JAWORSKI: *Znaleziska wielkomorawskie w Gilowie, Niemczy i Starym Książu na Dolnym Śląsku*, loc. cit., K. WACHOWSKI: *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Problem kontaktów ideologicznych i politycznych w świetle archeologii*. „Przegląd Archeologiczny”. 1982, t. 30, s. 141 i nn.; TENŻE: *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*. „Przegląd Archeologiczny”. 1981, t. 29, s. 151 i nn.; S. MOŹDZIOCH: *Archäologische Forschungen zu frühmittelalterlichen Burgen in Schlesien*. W: *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Red. J. HENNING, A. RUTTKAY. Bonn 1998, s. 118 i nn.

⁵⁰ Kwestie te wyczerpująco omówił K. WACHOWSKI: *Wpływy kulturowe na Śląsku Górnym w VII-IX wieku*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennych wczesnego średniowiecza*), s. 133; TENŻE: *Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku*. Wrocław 1975, passim, tamże dalsza literatura.

⁵¹ J. POLESKI: *Kontakty Wielkich Moraw z plemionami zamieszkującymi ziemie południowej Polski*. W: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie*. Red. A. BARCIAK. Katowice 1999, s. 25.

śląskich Wielkiej Morawie. Powtórzmy w związku z tym, że obecność wyrobów pochodzenia morawskiego na Śląsku, przy równoczesnym braku tutaj pochówków wojów morawskich, świadczy jedynie o istnieniu wzajemnych kontaktów, natomiast nie jest świadectwem dowodzącym dominacji Państwa Wielkomorawskiego nad tym regionem⁵².

Twierdzeniu o braku panowania Państwa Wielkomorawskiego nad terytorium Śląska, czyli także nad Śląskiem Cieszyńskim, zdaje się przeczyć informacja zawarta w *Żywocie św. Metodego*, zwłaszcza, że została ona zapisana bezpośrednio po śmierci apostoła Słowian w 885 roku, a więc w czasie, kiedy ta zależność miała się jakoby urzeczywistnić⁵³. Ze względu na znaczenie tego fragmentu *Żywota* dla naszych rozważań przytoczmy w tym miejscu tę informację, szczególnie że dla wielu badaczy jest ona głównym dowodem na potwierdzenie tezy o dominacji wielkomorawskiej nad ziemiami Polski południowej. Otóż brzmi ona następująco: *Bardzo silny ksiązę pogański, siedzący w Wiśle, urągał chrześcijanom i czynił [im] wiele szkód. A [Metody] wyprawivszy do niego poselstwo powiedział: byłoby dobrze, mój synu, abyś dał się ochrzcić dobrowolnie, żebyś nie został ochrzczony jako jeniec, w obcej ziemi*⁵⁴. Część historyków uważa, że w tekście tym znajdujemy zwłaszcza dowód na opanowanie przez Wielką Morawę Małopolski. To natomiast było możliwe dopiero po zajęciu przez Świętopełka przynajmniej terytorium Gołuszcyców.

Jak zauważył Gerard Labuda, zdanie to w ogóle nie informuje o ekspansji wielkomorawskiej, lecz zawiera przestrożę – proroctwo Metodego – dla wiślańskiego księcia, by ów zaprzestał najazdów na ziemie morawskie i by dał się ochrzcić, gdyż w razie przeciwnym zostanie *ochrzczony na obcej ziemi*, czyli jako jeniec⁵⁵. W ślad za G. Labudą zwróćmy uwagę, że autor *Żywota* w ogóle nie wspomina w tym miejscu o ekspansji wielkomorawskiej na północ, lecz informuje nas wyłącznie o łupieżczych najazdach wiślańskiego księcia na ziemie Świętopełka. Z tekstu możemy odczytać też to, że nieznanzy z imienia ksiązę wiślański dysponował na tyle znaczną siłą lub jego najazdy były na tyle dla Świętopełka uciążliwe, że zwróciło to uwagę autora *Żywota*. Przestroga natomiast, skierowana przez świętego Metodego do wiślańskiego księcia, jakkolwiek nie wiemy nawet, w jakiej została wysłana formie, na przykład w postaci poselstwa, mówiąca o „obcej ziemi”, ma poświadczać

⁵² K. WACHOWSKI: *Archeologia a możliwości śledzenia przeobrażeń ideologicznych w południowej Polsce w IX wieku*. W: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie*. RED. A. BARCHIAK. Katowice 1999, s. 13, TENŻE: *Śląsk a Wielkie Morawy*. W: *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*. Pod RED. L. LECIEJEWICZA. Wrocław – Warszawa 1991, s. 43.

⁵³ *Żywot świętego Metodego*. W: J. VAŠICA: *Literární památky epochy velkomoravské 863–885*. Praha 1996, s. 285

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ G. LABUDA: *Studia nad początkami państwa polskiego*. T. 2. Poznań 1988, passim.

dar prorocki Apostoła Słowian. W takim razie jedyny logiczny wniosek, jaki można z tej zapiski wyprowadzić, jest taki, że chrzest księcia Wiślan miał miejsce poza jego terytorium plemiennym, na owej *obcej ziemi*: w takim razie w grę wchodzi jedynie Morawy. Zwróćmy przy okazji uwagę na fakt, że autor *Żywota* nie wspomina ani słowem o misji wśród owych Wiślan, co bez wątpienia by uczynił, gdyby takowa miała miejsce⁵⁶.

W tym miejscu pojawia się jedno z najbardziej frapujących pytań, które dotyczą początków chrześcijaństwa nie tylko na Śląsku Cieszyńskim, lecz w ogóle na ziemiach polskich. Chodzi mianowicie o prowadzenie tutaj akcji chrystianizacyjnej przez świętych Cyryla i Metodego. Zagadnienie to jest od dawna dyskutowane w polskiej literaturze przedmiotu. Otóż, jeżeli chodzi o Śląsk Cieszyński, należy wyraźnie stwierdzić, że nie dysponujemy żadnymi przesłankami, zarówno bezpośrednimi, jak i pośrednimi, które pozwalałyby mówić o obecności tutaj Apostołów Słowian. Nie wiemy też nic o ewentualnej działalności na tym terenie ich uczniów, jakkolwiek, biorąc pod uwagę ruchliwość ówczesnych misjonarzy, takiej ewentualności nie da się wykluczyć. Brak przesłanek źródłowych – co musimy podkreślić – czyni nasze rozważania w tym zakresie bezprzedmiotowymi. Warto zresztą podnieść, że wspomniane wyżej zniszczenie przez wojska Świętopełka grodu gołęszycyckiego w pobliskiej Podoborze również przemawia za tym, iż misjonarze lub ich uczniowie na terenach Śląska Cieszyńskiego raczej nie prowadzili akcji misyjnej (szczególnie szerzej zakrojonej). Po prostu owe zniszczenia skierowałyby przeciw nim wrogość tutejszej ludności. Jeżeli jednak rzeczywiście tutaj dotarli, to przebywali bardzo krótko, za czym przemawia brak jakichkolwiek śladów źródłowych⁵⁷.

Jak wiadomo, Państwo Wielkomorawskie jako potężny byt polityczny w kilkanaście lat po śmierci Świętopełka upadło. Proces rozpadu zaczął się już około roku 902⁵⁸. W związku z tym należy postawić pytanie, czy sukcesorzy Wielkich Moraw, w pierwszym zaś rzędzie Węgrzy, podjęli próbę zajęcia tego terytorium. Odpowiedź musi wypaść negatywnie, z analogicznych jak wyżej względów, jakimi jest brak nie tylko przekazów pisanych, które potwierdzałyby tego rodzaju domysł, lecz, co jest równie ważne, brak materiałów archeologicznych wskazujących na obecność tutaj wojsk staromadziarskich. Równocześnie – co trzeba podkreślić – takiej ekspansji w żaden sposób nie mogli podjąć sami Morawianie, którzy dopiero wtedy zaczęli

⁵⁶ Na tę okoliczność zwrócił też niedawno uwagę S. Szczur: *Misja cyrylo-metodiańska w świetle najnowszych badań...*, s. 7-24.

⁵⁷ J. KRAMAREK: *Problem prechrystianizacji Śląska w IX w.* „Chrześcijanin a współczesność”. R. 1984, nr 1 s. 8 i nn.

⁵⁸ W literaturze przedmiotu jako datę upadku Wielkich Moraw przyjmuje się rok 907, niemniej, jak jednoznacznie wynika z naszych badań, data ta nie jest zgodna z faktycznym przebiegiem wydarzeń. Problem ten omawiamy w innym miejscu.

cofać swoje osadnictwo od Dunaju, zbliżając je do rozpoczynającego swoją karierę (jako ważny ośrodek polityczny) Ołomuńca.

Konkluzje

Powstaje pytanie, jakie wnioski, w kontekście pytania o losy polityczne omawianego terytorium, a także jego mieszkańców, nasuwają się z przedstawionych spostrzeżeń. Przede wszystkim nie ulega wątpliwości, że tutejsze grody i tym samym mieszkająca w ich sąsiedztwie ludność wpisywały się w ciąg osadnictwa plemienia Gołęczyców, których siedziby rozpościerały się od Hradca koło Opawy na zachodzie po Międzyzwieć koło Skoczowa (i późniejsze Bielsko) na wschodzie.

W układzie południkowym granice tego plemienia wyznaczały: od południa niezasiedlony pas ziemi, oddzielający ich od Państwa Wielkomorawskiego, zaś od północy oddziaływały ich od plemienia Opolan bagniste tereny, położone na południe od średniowiecznych osad Pielgrzymowice i Jarząbkowice. Po lewej stronie Odry granicę Gołęczyców mogła stanowić rzeka Psina, oddzielająca ich od plemienia Głupich Główn (Głupczyców?). Od terytorium Wiślan (czyli od zachodniej Małopolski) oddzielała ich rzeka Biała oraz pas pomiędzy rzekami Wisłą a Pszczynką, powyżej Strumienia.

Centrum tego plemienia wyznaczały silnie umocnione grody, z których najbliższej dzisiejszego Cieszyna położona była Podobora i leżąca na zachód Lubomia. Grody te zostały w latach osiemdziesiątych lub w początkach lat dziewięćdziesiątych IX wieku zniszczone. Równoległość czasowa tych zniszczeń, a także ich gwałtowność, wskazują, że dokonały się one nie z powodu nieszczęśliwego zbiegu okoliczności (na przykład pożarów), lecz stało się to w rezultacie celowego zniszczenia na drodze wojennej.

Jedyną potęgą, która mogła podjąć skuteczną próbę zdobycia, a następnie zniszczenia tak silnie umocnionych ośrodków, było Państwo Wielkomorawskie. To jednak oznacza, że Wielka Morawa nie zajęła w tym momencie terytorium plemiennego Gołęczyców, gdyż pozbawiała się możliwości osadzenia tu oddziałów, które strzegłyby posłuszeństwa podbitego plemienia.

Należy podkreślić, że z punktu widzenia elit politycznych Państwa Wielkomorawskiego Śląsk (a także Małopolska) posiadały znaczenie peryferyjne, co wszakże nie znaczy, że nieważne. Władcy wielkomorawscy byli jednak bardziej zajęci ekspansją polityczną w dolinie Dunaju, w kierunku Panonii, gdzie musieli się zmagać zarówno z potężnym sąsiadem, jakim było Państwo Wschodniofrankijskie (Karola III Grubego i Arnulfa), jak i z położonymi w Panonii państewkami słowiańskimi (Priwiny i Kocela), a także nieco na południowy wschód, z Bułgarią (Borysa i Symeona). Byli też bardziej zainteresowani handlem z Europą południową i zachodnią, aniżeli północną⁵⁹,

⁵⁹ Por. B. GEDIGA: *Początki i rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka miejskiego na Ostrówku w Opolu*. „*Slavia Antiqua*”. 1970, t. 16, s. 122.

co nie oznacza, że takowego handlu nie prowadzili. Brak jednak szerszych związków gospodarczych i politycznych państwa Świętopełka z północnymi sąsiadami Wielkich Moraw sprawiał, że nie podjęto próby związania ich poprzez odpowiednią akcję osadniczą. Nie wiemy wprawdzie, czy decydującym powodem niewielkiego zainteresowania Państwa Wielkomorawskiego Śląskiem i Małopolską, i tym samym trwałego związania ze sobą tego terenu, był brak czasu (inaczej mówiąc, stosunkowo krótki żywot Państwa Wielkomorawskiego jako niekwestionowanej potęgi), czy też, co uznajemy za bardziej prawdopodobne, powodem tego była ich – z ekonomicznego, a nawet cywilizacyjnego punktu widzenia – relatywnie niewielka atrakcyjność w stosunku do Państwa Wschodniofrankijskiego. W rzeczy samej ma to dla nas w tym miejscu znaczenie drugorzędne. Ważny jest natomiast sam fakt, że Państwo Wielkomorawskie nie podjęło próby trwałego związania ze sobą północnych sąsiadów poprzez likwidację lub choćby zmniejszenie owego niezagospodarowanego i słabo zasiedlonego pasa międzyplemiennego. Biorąc pod uwagę wymienione wyżej zależności, możemy twierdzić, że Państwo Wielkomorawskie nie podjęło próby trwałego związania ze sobą ziem położonych na północ od jego terytoriów poprzez przesunięcie na północ strefy swojego osadnictwa. W takiej sytuacji musimy odrzucić także tezę o ewentualnej zależności interesujących nas Gołęszyców, a więc również Śląska Cieszyńskiego, od Wielkiej Morawy⁶⁰.

Po drugie, nie dostrzegamy jakichkolwiek śladów, które wskazywałyby, że upadek wspomnianych grodów pociągnął za sobą ruchy migracyjne, podobne do tych, jakie miały miejsce na obszarze Śląska Cieszyńskiego (i w innych regionach Polski, a także na południe od Karpat) w okresach wcześniejszych. Inaczej mówiąc, w przeciwieństwie do swoich poprzedników, którzy z różnych powodów co pewien czas opuszczali ten region, Gołęszycy pozostali w swoich siedzibach nadal, tyle, że centrum ich osadnictwa przeniosło się z Podobory na Wzgórze Zamkowe w Cieszynie. Oznacza to, że mieszkańcami Śląska Cieszyńskiego we wczesnym średniowieczu byli potomkowie Gołęszyców, nasi praprzodkowie.

Aż do czasu zniszczenia grodów w Kocobędzu-Podoborze przez Państwo Wielkomorawskie panowała tutaj stabilizacja osadnicza. Nie wiemy natomiast, jakie miejscowości istniały tutaj już w dobie gołęszyckiej. Rozstrzygnięcie tej kwestii uniemożliwia bowiem niedostatek badań archeologicznych na tym terenie, toteż jako postulat organizacyjny, jaki kierujemy w tym miejscu pod adresem władz samorządowych regionu oraz okolicznych miast i gmin, jest wyasygnowanie środków na przeprowadzenie tego typu badań.

⁶⁰ V. VANĚČEK: *Prvních tisíc let. Předstátní společenská organisace a vznik státu u českých Slovanů*. Praha 1949, s. 58–59; por. J. TYSZKIEWICZ: *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry...*, loc. cit.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- J. SZYDŁOWSKI, *Badania powierzchniowe w 1961 roku*. Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Bielsku-Białej.
- DRYJA S., SŁAWIŃSKI S.: *Sprawozdanie z badań na Górze Zamkowej*. Muzeum Śląska Cieszyńskiego. Dział Archeologii.

Źródła publikowane

- Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum Orientalium*. Wyd. F. KURZE. Scriptorum Rerum Germanicarum. Hannoverae 1891.
- Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubiae*. W: *Magnae Moraviae Fontes Historici*. T. 3. Wyd. D. BARTOŃKOVA i in. Brno 1969.
- Kosmasa Kronika Czechów*. Tłum. M. WOJCIECHOWSKA. Warszawa 1968.
- Tabula Imperii Romani M 34* – Kraków. Red. P. KACZANOWSKI, U. MARGOS. Kraków 2002.
- Žywot světego Metodego*. W: J. VAŠICA: *Literární památky epochy velkomoravské 863–885*. Praha 1996.

Literatura przedmiotu

- ABŁAMOWICZ D.: *Osadnictwo grodowe na Górnym Śląsku we wczesnej fazie wczesnego średniowiecza*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza*).
- ABŁAMOWICZ D.: *Górny Śląsk a Wielkie Morawy. Fakty i mity*. W: *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*. Red. K. WACHOWSKI. Wrocław 1997.
- BAKALA J.: *Holasické pomezí v 11 a 12 století*. „Časopis Slezského muzea”. 1964, t. 2.
- BARTYS J.: *Sprawozdanie z badań na grodzisku w Starym Bielsku w powiecie bielskim, przeprowadzonych w roku 1938*. „Prace Prehistoryczne”. Kraków 1939, t. 5.
- BENDER W.: *Znaleziska monet rzymskich z terenu Śląska Cieszyńskiego*. „Sprawozdania Państwowego Muzeum Archeologicznego”. 1953, t. 5.
- BENINGER E.: *Beiträge zu einer Vor- und Frühgeschichte von Südostoberschlesien*. „Deutsche Monatshefte. Zeitschrift für Geschichte und Gegenwart des Ostdeutschums”. 1940, Jhrg 6 (16), H. 7.
- BOBA I.: *Moravia's history reconsidered. A reinterpretation of medieval sources*. Den Haag 1971.
- BOBA I.: *Wo war die „Megale Moravia”?* „Die slavischen Sprachen”. 1985, Bd. 8.
- BOBA I.: *Moravia's location in medieval sources from Bavaria*. „Macedonian Studies”. 1988.
- BOBA I.: *Braslavespurch: Bratislava or Braslav's Burg= Zalavar?* „Ungarische Jahrbuch”. 1989, R. 17.

- BORIS M., JUROŠ L., MICHÁLEK L.: *Pravěké Hukvaldy*. „Informační zpravodaj ČAS, pobočky pro severní Moravu a Slezsko”. Kopřivnice – Hulín 2000.
- BORIS M., JUROŠ L., MICHÁLEK L.: *Sídlště na Staré cestě*. „Archeologie Moravy a Slezska”. Kopřivnice – Hulín – Frýdek-Místek – Havířov 2002.
- BORIS M., MICHÁLEK L.: *Pravěké osídlení Dolních Tošanovic*. „Archeologie Moravy a Slezska”. Kopřivnice – Hulín – Frýdek-Místek – Havířov 2002.
- BORIS M., MICHÁLEK L., JELÍNKOVÁ R.: *Pravěk v Těrllicku-Hradišti*. „Archeologie Moravy a Slezska”. Kopřivnice – Hulín – Frýdek-Místek – Havířov 2002.
- BŘÍZOVÁ Z. i in.: *Výsledky projektu „Průzkum pravěkých výšinných sídlišť v Pobeskydí mezi Bečvou (Česká Republika) a Białou (Polská Republika)” v letech 2001–2002*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2001–2002”. Katowice 2004.
- BUCZEK K.: *Polska południowa w IX i X wieku. Uwagi na marginesie pracy J. Dąbrowskiego: Studia nad początkami Państwa Polskiego*. „Studia Historyczne”. 1959, R. 2.
- CHOCHOROWSKI J.: *Zur Genese und funktion der befestigten Siedlungen der Gáva Kultur*. W: *Studia nad gradami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*. Wrocław 1989.
- CHOCHOROWSKI J.: *Ekspansja kimmeryjska na tereny Europy Środkowej*. Kraków 1993.
- CHOCHOROWSKI J.: *Spoločności epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*. W: *Wielka Historia Świata*. T. 2. Kraków 2005.
- CHORAŻY B., CHORAŻY B.: *Wstępne wyniki badań archeologicznych na Młyńskiej Kępie w Jaworzcu, województwo bielskie*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w roku 1994”. Katowice 1997.
- CHORAŻY B., CHORAŻY B.: *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na Młyńskiej Kępie w Jaworzcu, województwo bielskie*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w roku 1995”. Katowice 1998.
- CHORAŻY B., CHORAŻY B.: *Nowe odkrycia osiedli neolitycznych na Śląsku Cieszyńskim*. W: *Neolit i wczesna epoka brązu w Karpatach polskich*. Krosno 2002.
- CHORAŻY B., CHORAŻY B.: *Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 14 w Cieszynie-Krasnej*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 1999–2000”. Katowice 2002.
- CHORAŻY B., CHORAŻY B.: *Sprawozdanie z sondażowych badań wykopaliskowych na stanowisku 12 w Jaworzcu, województwo śląskie*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 1999–2000”. Katowice 2002.
- CHORAŻY B., CHORAŻY B.: *Wyniki badań wykopaliskowych na stanowisku Cieszyn-Krasna nr 14*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w roku 2000”. Katowice 2002.
- CHORAŻY B., CHORAŻY B.: *Stan badań nad problematyką schyłku epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na obszarze Podbeskidzia między Beczwą a Białą*. W: *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich*. Krosno 2003.
- CHORAŻY B., CHORAŻY B.: *Wyniki sondażowych badań wykopaliskowych na górze Tuł w Lesznej Górnej, województwo śląskie*. W: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2003–2004*. Katowice 2006.
- CHORAŻY B., KUŚ W.: *Najstarsze dzieje Śląska Cieszyńskiego (Od paleolitu do średniowiecza)*. W: *Śląsk Cieszyński. Zarys dziejów*. Cieszyn 1998.
- CHORAŻY B., KUŚ W.: *Stan i potrzeby badań archeologicznych na terenie Śląska Cieszyńskiego. W: Stan i potrzeby badań nad dziejami Śląska Cieszyńskiego*. Red. I. PANIC. Cieszyn 2000.
- CIAŁOWICZ K.: *Początki cywilizacji na Bliskim Wschodzie i w Egipcie*. W: *Wielka Historia Świata*. T. 2. Kraków 2005.
- ČIŽMÁŘ M.: *Die Stellung der Püchov – Kultur auf dem Gebiet der Mährischen Pforte*. W: *Kontakte längs der Bernsteinstraße in der Zeit um Christi Geburt*. Kraków 1996.

- ČIŽMÁŘ M.: *Zur Stellung von Kotouč in der späten Laténezeit*. „Acta Archaeologica Carpathica”. T. 29.
- DĄBROWSKA E.: *Wielkie grody dorzecza Górnej Wisły*. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1973.
- DĘBOWSKI T.: *Cieszyn - stare miasto. Opracowanie wyników badań archeologicznych przeprowadzonych w 1980 r.* Kraków 1981.
- DIVIŠ J.: *Osídlení širštho okolí Příbora od pravěku do raného středověku*. Nový Jičín 2004.
- DIVIŠ J., KOLBINGER D.: *Sídliště z pozdní doby římské a stěhování národů v Příboře-Prchalově*. „Informační zpravodaj ČAS, pobočky pro severní Moravu a Slezsko”. Koprivnice - Hulín 2000.
- DOHNAL V.: *Kultura lužických popelnicových polí na východní Moravě*. Brno 1977.
- DOHNAL V.: *Opevněná sídliště z doby popelnicových polí na Moravě*. Studie Muzea Kroměřížska. Kroměříž 1988.
- DRYJA S., KAPICA M.: *Ślady wczesnoneolitycznego osadnictwa cyklu wstęgowego, w dolnym odcinu górnej Wisły*. „Sprawozdania Archeologiczne”. Kraków 1995, t. 47.
- EGGERS M.: *Das „Grosmährische Reich”. Realität oder Fiktion. Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des Mittleren Donauraumes im 9 Jahrhundert*. Stuttgart 1995.
- FAJER M., FOLTYN E. M.: *Dorzecze górnej Odry między Ostrawicą i Rudą w okresie rzymskim i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów na tle środowiska przyrodniczego*. W: *Okres lateński i rzymski w Karpatach polskich*. Krosno 2004.
- FAJER M., FOLTYN E. M., FOLTYN E.: *Dorzecze Górnej Odry między Ostrawicą i Rudą w starszych wiekach średnich. Przyczynek do regionalnych badań osadniczych na przykładzie wybranych stanowisk archeologicznych*. W: *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*. Krosno 2006.
- FOLTYN E.: *Osadnictwo paleolityczne w Cieszynie na Górze Zamkowej w świetle nowych odkryć*. W: *Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich*. Krosno 2002.
- FOLTYN E. M.: *Podstawy gospodarcze wczesnośredniowiecznej społeczności plemienniej na Górnym Śląsku*. Katowice 1998.
- FOLTYN E. M., FOLTYN E.: *Żelazny grot znaleziony na Górze Stołów w Beskidzie Śląskim*. „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”. Wrocław 1989.
- FOLTYN E. M., FOLTYN E.: *Z problematyki badań nad epoką kamienia i wczesną epoką brązu Karpat polskich między Olzą a Skawą*. „Dzieje Podkarpacia”. Krosno 1998, t. 2.
- FOLTYN E. M., FOLTYN E.: *Stan badań nad kulturą pucharów lejkowatych w zachodniej części Karpat polskich. Fenomen stanowiska Landek 1*. W: *Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich*. Krosno 2001.
- FOLTYN E. M., FOLTYN E., KUŚ W.: *Wyroby kamienne z zachodniej części Karpat polskich ze zbiorów muzeów w Bielsku-Białej i Cieszynie*. „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”. Wrocław 1991, t. 32.
- FOLTYN E. M., SZYDŁOWSKI J., FOLTYN E.: *Archeologia regionu cieszyńskiego*. Katowice 2004.
- FURMANEK M., KULPA S.: *Stan i potrzeby badań archeologicznych nad początkami i rozwojem Rybnika*. W: *Sacrum i profanum. Klasztory i miasta w rzeczywistości Górnego Śląska w średniowieczu*. Red. E. BIMLER-MACKIEWICZ. Rybnik 2003.
- GEDIGA B.: *Początki i rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka miejskiego na Ostrówku w Opolu*. „Slavia Antiqua”. 1970, t. 16.
- GEDL M.: *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*. Wrocław - Warszawa - Kraków 1962.
- GEDL M.: *Stan badań nad wczesnym średniowieczem lessowej Wyżyny Głubczyckiej*. „Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1966 r.”. Katowice 1969.
- HANÁK W. K.: *The Great Moravian Empire: an argument for a northern location*. „Medievalia Historica Bohemica”. T. 4. 1995.

- HAVLÍK L. E.: *Územní rozsah Velkomoravské říše v době posledních let vlády krále Svatopluka*. „Slovanské štúdie”. 1960, R. 3.
- HAVLÍK L. E.: *Velká Morava a Franská říše*. „Historické studie”. 1963, t. 8.
- HAVLÍK L. E.: *Morava v 9.-10. století*. Praha 1978.
- HAVLÍK L. E.: *Moravská společnost a stát v 9 století*. II. *Moravský stát a jeho vládní organizace v 9. století*. „Slavia Antiqua”. 1981/1982, t. 28.
- HAVLÍK L. E.: *Kronika o Velké Moravě*. Brno 1987.
- HAVLÍK L. E.: *Svatopluk Veliký. Král Moravanů a Slovanů*. Brno 1994.
- HELLMICH M.: *Die Besiedlung Schlesiens in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*. Breslau 1923.
- HILDT T.: *Drewniana „siekierka” wczesnośredniowieczna z Góry Zamkowej w Cieszynie*. „Sprawozdania P.M.A.”. 1951, t. 5.
- JÄGER K. D., LOŽEK V.: *Landesausbau zur Urnenfelderbronzezeit und während des Mittelalters im östlichen Mitteleuropa. Tendenzen kulturlandschaftlicher Entwicklung im Vergleich*. W: *Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas*. Symposium Libice, 21-25.10.1985. Praha 1987.
- JAKIMOWICZ R.: *Sprawozdanie z badań grodziska lubomskiego w r. 1938*. W: *Prace prehistoryczne w Województwie Śląskim w latach 1937-1938*. Kraków 1939.
- JANÁK V.: *Ostřední vrchu „Štandl” u Frýdku-Místku v posledním tisíciletí před změnou letopočtu*. „Časopis Slezského zemského muzea”. Série B. Opava 1995, t. 44.
- JANÁK V.: *Landek před příchodem Slovanů*. W: *Landek – svědek dávné minulosti*. Ostrava 1996.
- JANÁK V.: *Nordmähren während der späthallstattzeit (bisherige Erkenntnisse)*. „Pravěk”. Brno 1996, t. 5.
- JANÁK V.: *Lengyelská keramika z Kotouče u Štramberka a počátky eneolitu v oderské části Moravské brány*. „Pravěk”. Opava 1998, t. 7.
- JANÁK V.: *Předběžné poznámky k neolitu a eneolitu českého Slezska*. W: *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín*. Nitra 1998.
- JANÁK V., KOUŘIL P.: *Problémy a úkoly archeologie v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě*. „Časopis Slezského zemského muzea”. Série B. 1991, t. 40.
- JANÁK V., KOUŘIL P.: *Archeologie Pobeskydí (k nové polské práci o Těšínsku)*. „Archeologické rozhledy”. Praha 2001, t. 53.
- JAWORSKI K.: *Znaleziska wielkomorawskie w Gilowie, Niemczy i Starym Książu na Dolnym Śląsku*. W: *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*. Red. K. WACHOWSKI. Wrocław 1997.
- JISL J.: *Slovanské mohylové pohřebiště ve Stěbořicích, okres Opava*. „Časopis Slezského muzea”. 1952, t. 2.
- JISL L.: *Slovanský kmen Holiců ve světle archeologických nálezů*. „Časopis Slezského muzea”. 1952, t. 2.
- JISL L.: *Burgwall „Starý Těšín” a Podobora (Moravie)*. W: *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie*. Praha 1966.
- JISL L.: *Slezsko a Ostravsko v pravěku a rané době dějinné*. W: *Ostravsko do roku 1848*. Ostrava 1968.
- KACZANOWSKA M., KOZŁOWSKI J. K.: *Europa w dobie neolitu*. W: *Wielka Historia Świata*. T. 2. Kraków 2005.
- KACZANOWSKI P.: *Obszary Barbaricum – Poza granicami cywilizacji śródziemnomorskich*. W: *Encyklopedia Historyczna Świata*. T. 1. Kraków 1999.
- KARGER V.: *Die Vorgeschichtsforschung in Schlesien und die Ausstellung vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer im Schlesischen Landesmuseum*. „Anzeiger des Schlesischen Landesmuseums in Troppau”. Opawa 1922, Jg. 1.

- KAŹMIERCZYK J.: *Pradzieje Ziemi Strzeleckiej*. W: *Ziemia Strzelecka. Szkice monograficzne*. Wrocław 1970.
- KAŹMIERCZYK J., MACEWICZ K., WUSZKAN S.: *Studia i materiały do dziejów Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*. Opole 1977.
- KIETLIŃSKA A.: *Osadnictwo starożytne na Górze Zamkowej w Cieszynie*. „Materiały Starożytne”. Warszawa 1958, t. 4.
- KIETLIŃSKA A.: *Gród wczesnośredniowieczny na Górze Zamkowej w Cieszynie w świetle badań w latach 1949–1954*. „Materiały Wczesnośredniowieczne”. Warszawa 1960, t. 5.
- KLANICA Z.: *Slezsko a stará Morava*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennego wczesnego średniowiecza*).
- KOUŘIL P.: *Fortifikační systém hradiska v Chotěbuzi-Podoboře u Českého Těšína*. W: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy*. Brno 1984.
- KOUŘIL P.: *Fortifikační systém hradiska v Chotěbuzi-Podoboře u Českého Těšína*. W: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka*. Brno 1990.
- KOUŘIL P.: *Zjišťovací archeologický výzkum na Okrouhlici (k. ú. Staříč, okr. Frýdek-Místek)*. „Přehled výzkumů 1987”. Brno 1990.
- KOUŘIL P.: *Slovanské osídlení opavského a těšínského Slezska (stručný přehled stavu výzkumu)*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennego wczesnego średniowiecza*).
- KOUŘIL P.: *Hradec nad Moravicí a jeho archeologický výzkum*. W: *Český stát na přelomu 12. a 13. století*. Opava 1993.
- KOUŘIL P.: *Slovanské osídlení českého Slezska*. Brno – Český Těšín 1994.
- KOUŘIL P.: *Archeologický výzkum hradiska v Chotěbuzi-Podoboře*. „Těšínsko”. 2001, z. 1.
- KOUŘIL P., JANÁK V.: *Záchranné archeologické výzkumy v Hradci nad Moravicí, okres Opava*. „Přehled výzkumů”. 1988.
- KOUŘIL P., PAVELČÍK J.: *Pravěké a časně historické osady z Opavy-Polhance*. „Časopis Slezského muzea v Opavě”. Řada B. 1989.
- KRAMAREK J.: *Problem prechryszianizacji Śląska w IX w.* „Chrześcijaństwo a współczesność”. 1984.
- KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA A.: *Pierwsze społeczeństwa rolnicze na ziemiach polskich. Kultury kręgu naddunajskiego*. W: *Prahistoria Ziemi Polskich. T. 2. Neolit*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1979.
- KULKA R., MAKOWSKY A.: *Vorgeschichte*. W: *Mähren und Schlesien in Wort und Bild*. Wien 1897.
- LABUDA G.: *Studia nad początkami państwa polskiego*. T. 2. Poznań 1988.
- LECIEJEWICZ L.: *Słowiańszczyzna zachodnia*. Wrocław 1976.
- LECIEJEWICZ L.: *Wczesnośredniowieczne terytoria osadniczo-plemienne w dorzeczu Odry i Wisły*. W: *Badania z dziejów osadnictwa i toponimii*. Pod red. J. JANCZAKA I T. ŁADOGÓRSKIEGO. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.
- LEHR-SPEŁAWIŃSKI T.: *Czy są ślady istnienia liturgii cyrylo-metodejskiej w dawnej Polsce?* „Slavia”. 1956, t. 25.
- LEHR-SPEŁAWIŃSKI T.: *Przyczynki krytyczne do dziejów dawnych Wiślan*. W: *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu*. Warszawa 1960.
- ŁODOWSKI J., SZYDŁOWSKI J.: *Śląsk plemienny w świetle źródeł archeologicznych*. W: *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*. Pod red. L. LECIEJEWICZA. Wrocław – Warszawa 1991.
- ŁOWMIAŃSKI H.: *O identyfikacji nazw Geografa Bawarskiego*. „Studia Źródłoznawcze”. 1958, t. 3.
- ŁOWMIAŃSKI H.: *Początki Polski*. T. 4. Warszawa 1970.

- MADYDA-LEGUTKO R.: *Sytuacja kulturowa we wczesnej epoce żelaza na terenie polskiej części Karpat Zachodnich*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1993, t. 4.
- MICHÁLEK L.: *Žermanice v pravěku*. „Archeologie Moravy a Slezska”. Kopřivnice – Hulín – Frýdek-Místek – Havířov 2003.
- MICHNA P.: *Północne granice Moraw w XI i XII wieku*. „Rocznik Cieszyński”. 1991, t. 6–7.
- The Middle Paleolithic: adaptation, behavior, and variability*. Wyd. H. L. DIBBLE, P. MELLARS. Philadelphia 1992.
- MIERZWIŃSKI A.: *Przemiany osadnicze społeczności kultury łużyckiej na Śląsku*. Wrocław 1994.
- MOŽDZIOCH S.: *Archäologische Forschungen zu frühmittelalterlichen Burgen in Schlesien*. W: *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Red. J. Henning, A. Ruttkey. Bonn 1998.
- NEKVASIL J.: *Archeologie moravského halštátu*. W: *Pravěké dějiny Moravy*. Brno 1993.
- NOVOTNÝ B.: *Archeologický výzkum Hradce u Opavy*. „Slezský sborník”. 1959, t. 57.
- OPRAVIL E.: *Moravskoslezský pomezí les do začátku kolonizace*. „Archeologický sborník” Ostrava 1974.
- PANIC I.: *Osadnictwo w ziemi cieszyńskiej w okresie wczesnego średniowiecza*. „Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka”. 1984, R. 39.
- PANIC I.: *Potencjał osadniczy księstwa cieszyńskiego u schyłku XIII wieku*. „Rocznik Cieszyński”. 1991, t. 6–7.
- PANIC I.: *Ostatnie lata Wielkich Moraw*. Katowice 2000.
- PANIC I.: *Ostatnie lata Wielkich Moraw*. Wyd. 1. Katowice 2000; wyd. 2. Katowice 2003.
- PARCZEWSKI M.: *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na pograniczu śląsko-morawskim. Ze studiów nad lessowym Płaskowyżem Głubczyckim*. „Przegląd Archeologiczny”. 1981, t. 28.
- PARCZEWSKI M.: *Płaskowyż głubczycki we wczesnym średniowieczu*. Kraków 1982.
- PAVELČÍK J.: *Mladobronzové a latenské sídliště u Kopřivnice*. „Časopis Slezského muzea”. Řada B. 1971, t. 21.
- PAVELČÍK J.: *Meč liptovského typu z Koblova (okr. Opava)*. „Archeologické rozhledy”. Praha 1975, t. 27.
- PAVELČÍK J.: *Poznámky k historii slovanského výzkumu na Opavsku a Těšínku*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza).
- PIETA K.: *Die Púchov-Kultur*. „Studia Archaeologica”, Slovaca 1. Nitra 1982.
- PIETA K.: *Halštatské výšinné sídliská v Liptově*. „Archeologické rozhledy”. Praha 1983, t. 35.
- PLAZAK M.: *Stare Bielsko, pow. Bielsko*. „Komunikaty Muzeum Górnośląskiego”. Bytom 1973.
- PLAZAK M.: *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na grodzisku w Starym Bielsku*. „Rocznik Cieszyński”. 1976, R. 3.
- POLEK K.: *Państwo Wielkomorawskie i jego sąsiedzi*. Kraków 1994.
- POLESKI J.: *Grodziska w Lubonii i Naszacowicach. Przyczynek do problemu kontaktów mieszkańców południowej Polski z Wielkimi Morawami*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza).
- POLESKI J.: *Kontakty Wielkich Moraw z plemionami zamieszkującymi ziemie południowej Polski*. W: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie*. Red. A. BARCIAK. Katowice 1999.
- POTKAŃSKI K.: *Kraków przed Piastami*. W: K. POTKAŃSKI: *Lehici, Polanie, Polska*. Warszawa 1965.
- POULIK J.: *Staroslovanská Morava*. Praha 1948.
- PŘECECHTĚL A.: *Památky města Místku a jeho lašského okolí*. Místek 1934.
- RAJMAN J.: *Pogranicze śląsko-małopolskie w średniowieczu*. Kraków 1998.

- RASCHKE G.: *Grabungen an der frühromanischen Burgkapelle von Teschen*. „Altschlesien”. Wrocław 1941, t. 10.
- RATKOŠ P.: *Územný vývoj Veľkej Moravy (Fikcie a skutočnosť)*. „Historický časopis”. 1985, t. 33.
- RATKOŠ P.: *The territorial development of Great Moravia*. „Studia Historica Slovaca”. 1988, t. 16.
- ROSIK S.: „Opolini”, „Golensizi”, „Lupiglaa”. *Ziemia opolsko-raciborska we wczesnym średniowieczu z perspektywy archeologa i historyka*. W: *Sacra Silentii provincia. 800 lat powstania dziedzicznego księstwa opolskiego (1202–2002)*. Red. A. POBÓG-LENARTOWICZ. Opole 2004
- RZEŹNIK P.: *Wznowienie badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Gostyniu, gmina Gaworzyce*. „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”. 1997.
- ŠEBELA L., PEŠKA J., JANÁK V., GREPL E.: *K otázce sídlišt epišňturového komplexu na východní Moravě*. „Archaeologica iuvenis”. Brno 1990, t. 1.
- SKUTIL J.: *Kosmova Kronika a Morava*. „Vlastivědný věstník moravský”. 1982.
- SPAL J.: *Jména západních Slovanů u Geografa bavorského*. „Slavia”. 1955, R. 24.
- ŠRÁMEK R.: *Z toponymie na česko-polském pomezí na Těšínsku*. „Onomastické práce”. 1968.
- STABRAVA P.: *Staříč, „Okrouhla” (okr. Frýdek-Místek)*. „Přehled výzkumů” 2001, t. 43.
- SZCZUR S.: *Misja cyrylo-metodiańska w świetle najnowszych badań*. W: *Chryścianizacja Polski południowej. Materiały sesji naukowej odbytej 29 czerwca 1993 roku*. Kraków 1994.
- SZYDŁOWSKA E.: *Dwa importy brązowe ze zwirowni w Olzie, pow. Wodzisław Śl.* „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Archeologia”. Bytom 1969, t. 6.
- SZYDŁOWSKI J.: *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Skoczowie-Międzywiesciu*. „Acta Archaeologica Carpathica”. 1961, t. 3.
- SZYDŁOWSKI J.: *Prace wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Międzywiesciu, pow. Cieszyn*. „Acta Archaeologica Carpathica”. 1964, t. 6.
- SZYDŁOWSKI J.: *Dzieje najdawniejsze*. W: *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Red. J. CHLEBOWCZYK. Katowice 1973.
- SZYDŁOWSKI J.: *Neue Forschungsergebnisse zur frühmittelalterlichen Besiedlung des 7.-9. Jahrhunderts im südlichen Oberschlesien*. W: *Berichte über die II Internationalen Kongress für Slawischen Archäologie*. T. 3. Berlin 1973.
- SZYDŁOWSKI J.: *Sprawozdanie z badań na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Lubomii pow. Wodzisław Śląski, w latach 1969-1970*. „Sprawozdania Archeologiczne”. 1974, t. 26.
- SZYDŁOWSKI J.: *Czy ślad ekspansji Świętopełka?*. W: *Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*. Warszawa 1988.
- SZYDŁOWSKI J.: *Problematyka badań doby plemienną wczesnego średniowiecza na Górnym Śląsku*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. T. 2: *Śląsk Górny i Opawski w dobie plemienną wczesnego średniowiecza*. Katowice 1991.
- SZYDŁOWSKI J.: *Sytuacja osadnicza na północnym przedpolu Bramy Morawskiej*. „Rocznik Cieszyński”. 1991, t. 6-7.
- SZYDŁOWSKI J., ABLAMOWICZ D.: *Stan i potrzeby badań nad plemienną osadnictwem grodowym Górnego Śląska (VI-X w.)*. W: *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce. Materiały z konferencji Poznań 14-16 grudnia 1987 roku*. Pod red. Z. KURNATOWSKIEJ. Poznań – Wrocław – Warszawa 1990.
- SZYDŁOWSKI J., PIERZYNA W.: *Lubomia, gród plemienny Gołyszyców*. Bytom 1970.
- TŘEŠTÍK D.: *Kosmas. Studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha 1966.
- TŘEŠTÍK D.: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-935)*. Praha 1997.
- TYSZKIEWICZ J.: *Z badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem górnego dorzecza Odry. Brzmienie pierwotne i umiejscowienie Lupiglaa i Golensizi tzw. Geografa Bawarskiego*. „Studia z dziejów osadnictwa”. 1963, t. 1.

- TYSZKIEWICZ J.: *Lupiglaa*. W: *Słownik Starożytności Słowiańskich*. T. 3. Red. W. KOWALENKO i in. Wrocław - Warszawa - Kraków 1967.
- TYSZKIEWICZ J.: *Uwagi o ustalaniu się granicy między Morawami a Śląskiem (IX-XIII wiek)*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza*).
- TYSZKIEWICZ L. A.: *Południowo-wschodnia rubież w systemie plemion śląskich*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza*).
- VANĚČEK V.: *Prvních tisíc let. Předstátní společenská organisace a vznik státu u českých Slovanů*. Praha 1949.
- WELZEL A.: *Historia miasta Żory na Górnym Śląsku*. Żory [1888] 1997.
- WACHOWSKI K.: *Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku*. Wrocław 1975
- WACHOWSKI K.: *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Studium archeologiczne kontaktów w zakresie kultury materialnej*. „Przegląd Archeologiczny”. 1981, t. 29.
- WACHOWSKI K.: *Ziemie polskie a Wielkie Morawy. Problem kontaktów ideologicznych i politycznych w świetle archeologii*. „Przegląd Archeologiczny”. 1982, t. 30.
- WACHOWSKI K.: *Śląsk a Wielkie Morawy*. W: *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesno-średniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*. Pod red. L. LECIEJEWICZA. Wrocław - Warszawa 1991.
- WACHOWSKI K.: *Wpływy kulturowe na Śląsku Górnym w VII-IX wieku*. „Śląskie Prace Prahistoryczne”. Katowice 1991, t. 2 (*Śląsk Górny i Opawski w dobie plemiennej wczesnego średniowiecza*).
- WACHOWSKI K.: *Archeologia a możliwości śledzenia przeobrażeń ideologicznych w południowej Polsce w IX wieku*. W: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo cyrylo-metodiańskie*. Red. A. BARCIAK. Katowice 1999.
- WIDAJEWICZ J.: *Państwo Wiślan*. Kraków 1947.
- WIDAJEWICZ J.: *Prohor i Prokulf, najdawniejsi biskupi krakowscy*. „Nasza Przeszłość”. 1948, t. 4.
- WIELOWIEJSKI J.: *Szlaki komunikacyjne w Małych i Białych Karpatach oraz rola Przełęczy Jabłonkowskiej w czasach rzymskich*. „Acta Archaeologica Carpathica”. Kraków 1966, t. 8.
- WOŹNIAK Z.: *W kwestii pobytu Celtów w Karpatach Zachodnich*. „Acta Archaeologica Carpathica” Kraków 1966, t. 8.
- ZAJĄCZKOWSKI S.: *Podziały plemienne Polski w okresie powstawania państwa*. (Geografia plemienna ziem polskich). W: *Początki Państwa Polskiego. Księga Tysiąclecia*. T. 1. Poznań 1962.
- ZÁSTĚRA J.: *Znojemská rotunda a Velká Morava*. Brno 1990.
- ŻAKI A.: *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*. Wrocław - Warszawa - Gdańsk 1974.

Indeks osób

A

Abłamowicz Dominik 216, 217, 226
 Alexandrowicz Zofia 111
 Amirowicz Anna 103, 105, 106
 Anderson Enar 102
 Arnulf, *cesarz* 222, 223, 230

B

Badura Vladislav 11
 Bakala Jaroslav 11, 225
 Barciak Antoni 227, 228
 Barczyk Antoni 60
 Bartoňková Dagmar 216
 Bartošová Dana 108
 Bartys Jan 206
 Bender Witold 196
 Beninger Eduard 197
 Bernacki Leszek 19, 88, 89, 95, 101, 112
 Biały Zygmunt 25, 27–29, 32, 35, 36
 Biermann Gotlieb 11
 Bimler-Mackiewicz Elżbieta 224
 Blarowski Andrzej 19, 103, 111, 134, 136, 159, 160
 Boba Imre 221
 Bolesław Chrobry, *król polski* 202
 Boris Milan 183, 197
 Borys, *władca bułgarski* 230
 Břízová Z. 183
 Brzetysław, *książę czeski* 202
 Buchholz-Johanek Ingeborg 8
 Buczek Karol 220
 Bula Renata 111
 Buława Edward 10, 12
 Buława Wiktor 28
 Burdukiewicz Jan Michał 7

Burtanówna Jadwiga 28, 32
 Buzek Karol 28, 29, 32, 35

C

Cabała Stanisław 86
 Čepelák Bohumil 11
 Chełkowski W. 52
 Chlebowczyk Józef 10, 12, 182
 Chlupáč Ivo 33, 34
 Chochorowski Jan 172, 180, 191
 Cholewa Rafał 13
 Chorąży Bogusław 16, 173–175, 182, 186, 188, 203, 206, 207
 Chorąży Bożena 16, 173–175, 182, 186, 188, 206, 207
 Chromik Zygmunt 128
 Chrystus → Jezus Chrystus
 Ciałowicz Krzysztof 172
 Cichá Irena 19, 20, 50, 66, 67, 108
 Čižmář Miloš 194, 196
 Čtyroký Pavel 24
 Cyryl, *św.* 215, 229
 Czarnota Krzysztof Antoni 160
 Czechowicz Bogusław 13
 Czermińska Bożena 63, 66
 Czerny Mirosława 46
 Czudek Andrzej 111
 Czylok Andrzej 108, 135
 Czyż Renata 13

D

Dąbrowska Elżbieta 219
 Dąbrowski Jan 220
 Demek Jaromír 38
 Denisiuk Zygmunt 79, 95
 Dębowski Teofil 203

- Dioklecjan, *cesarz rzymski* 196
Diviš Jan 183, 194, 198
Dohnal Vít 183, 187
Dorda Aleksander 20, 61, 68, 95, 106, 111, 134, 160
Dryja Sławomir 173, 212, 213
Dulias Renata 19
Durčok David 50
Dziewolski Jerzy 79
- E**
Eggers Martin 221
Elżbieta Lukrecja, *księżna cieszyńska* 9, 10
- F**
Fajer Maria 198, 204
Fiedor Marek 101, 102
Foltyn Eugeniusz 15, 16, 79, 173, 178–181, 197, 204, 206
Foltyn Edelgarda M. 16, 173, 178–181, 197, 198, 204, 206, 216
Furmanek Mirosław 224
- G**
Gabryś Marcin 13
Gabzdyl Wiesław 35
Gąssowski Jerzy 226
Gediga Bogusław 230
Gedl Marek 185, 217
Geograf Bawarski 200, 201, 216, 217
Georg Andrzej 7
Głowaciński Zbigniew 20, 103, 108
Gojniczek Waclaw 8, 13
Gorczyca Jacek 160
Grajewski Wojciech 13
Grobelny Andělín 11, 12
Grodecki Roman 220
Gruchała Janusz 13
Gryc Jana 212
Gumiński Romuald 52
- H**
Habsburgowie, *dynastia* 9, 10, 85, 103
Hanak Bonifacy 35
Hanák Walter K. 221
Havlík Lubomír E. 220, 221, 227
Heinrich Albin 11, 29
Hellmich M. 224
Henel Agnieszka 100, 160
Henel Krzysztof 106
Henning J. 227
Herczek Aleksander 160
Hess Mieczysław 52
Hibszter Adam 19
Hildt Teresa 211
Hohenegger Ludwig 29
Holeksa Jan 111
Hosák Ladislav 11
- J**
Jäger Klaus Dieter 191
Jagosz-Zarzycka Zofia 208, 212, 213
Jakimowicz Roman 218, 226
Janák Vratislav 173, 177, 188–190, 192, 193, 226
Janczak Julian 224
Janoszek Ewa 13
Jaworski Krzysztof 226, 227
Jelínková Radka 183
Jermaczek Andrzej 160
Jezus Chrystus 215
Jež Radim 13
Jiřík Karel 11
Jisl Lumír 183, 184, 217, 218, 224–226
Jonderko Tomasz 134
Juroš Ladislav 183, 197
Josiek Władysław 12
Justynian I, *cesarz bizantyjski* 198
- K**
Kaczanowska Małgorzata 171–173, 178
Kaczanowski Piotr 193, 195, 196, 198
Kamiński Marek Kazimierz 13
Kapica Maryla 173
Karger Viktor 179, 180

- Karol III Gruby, *król wschodniofrankijski, cesarz* 230
- Karol Wielki, *król Franków, cesarz* 199
- Kasztura Grzegorz 13
- Kaufmann Aloys 8
- Kawecki Stanisław 134
- Kawęcki Stanisław 50
- Kazimierczakowa R. 20, 89, 93
- Kazimierz Odnowiciel, *książę polski* 202
- Każmierczyk Józef 216, 219
- Kenig Piotr 13, 179
- Kiełkowski Wojciech 13
- Kietlińska Alina 185, 187, 193, 195, 197, 206–210
- Klama Henryk 160
- Klanica Zdeněk 218, 220, 221, 224–226
- Klimaszewski Mieczysław 19, 42
- Klimek Andrzej 160
- Kobarski Hubert 160
- Kocurek Danuta 13
- Koczwarą Marian 95
- Kolbinger Dalibor 198
- Komornicki Tomasz 71
- Kondracki Jerzy 38, 52
- Kornaś Jan 99
- Kosmas 222, 223
- Kossak-Szatková Zofia 136
- Kouřil Pavel 184, 189, 190, 192, 193, 202–204, 217, 218, 224–226
- Kowalenko Władysław 216
- Kowalski Michał M. 21
- Kozłowska Aniela 95, 111, 148
- Kozłowska-Szczęśna Teresa 51, 55, 57, 59, 61, 62
- Kozłowski Janusz Krzysztof 171–173, 178
- Kramarek Janusz 229
- Krąpiec Marek 212
- Kříž Hubert 37
- Król Stefan 13
- Kruczała Andrzej 51, 55, 56, 58–62
- Książkiewicz Marian 33, 34
- Kuhn Walter 11
- Kulczycka-Leciejewiczowa Anna 177
- Kulka Richard 181, 187
- Kulpa Sławomir 224
- Kurnatowska Zofia 216, 226
- Kurze Friedrich 223
- Kuś Wiesław 173, 178, 197, 203, 215
- Kuśka Antoni 160
- L**
- Labuda Gerard 228
- Landwehr von Pragenau 11
- Leciejewicz Lech 224, 225, 228
- Lehr-Spławiński Tadeusz 220
- Lodowski Jerzy 225, 227
- Lojkásek Bohumír 103
- Ložek Vojen 191
- Ludwik Jagiellończyk, *król czeski i węgierski* 10
- Ludwik Niemiec, *król państwa wschodniofrankijskiego* 216
- Lusk Stanisław 103
- Ł**
- Ładogórski Tadeusz 224
- Łajczak Adam 25
- Łowmiański Henryk 216, 221
- M**
- Macewicz Klemens 216
- Machej Anna 8, 13
- Macoszek Antoni 21
- Madyga-Legutko Renata 190
- Mainka Alojzy 12
- Makowski Mariusz 13
- Makowsky Alexander 181, 187
- Margos Urszula 196
- Matuszkiewicz Jan Marek 77, 80
- Matuszkiewicz Władysław 76, 80
- Medwecka-Kornaś Anna 79, 99
- Metody, *św.* 215, 228, 229
- Mędrzak R. 106
- Michálek Ladislav 183, 184, 193, 197
- Michalska Beata 46

- Michna Gustaw 73
Michna Pavel 225
Mielczarek Paweł 103, 107
Mierzwiński Andrzej 191, 207
Mieszko, *książę cieszyński* 9
Mieszko I, *książę polski* 202
Mijal Leon 111, 160
Mirek Zbigniew 76, 89, 93
Mojmir, *książę wielkomorawski* 220
Morys-Twarowski Michael 13
Mozor Karol 13
Moździoch Sławomir 227
Mróz Henryk 20, 22, 25, 27–29, 31, 32, 50–52, 59, 64, 66, 70
Müller Karel 12
Myška Milan 8, 12
Mysłajek Robert W. 103, 107, 108
- N**
Nekvasil Jindra 184
Němec Emerich 8
Neuhäuslova Zdeňka 82
Novotný Bohuslav 218, 225, 226
Nowacki Janusz 20, 108
Nowak Iwona 13
Nowak Krzysztof 8, 10, 12
Nowak Maciej 135
Nowak Sabina 107, 108
- O**
Ondraszek Bronisław 20, 67, 106
Opravil Emanuel 173
Oszczypko Nestor 25, 27, 33
- P**
Paczyński Bronisław 36
Panic Idzi 7, 8, 12–16, 173, 202, 217, 221, 225
Parczewski Michał 216, 217
Parusel Jerzy B. 19, 20, 87, 89, 93, 95, 100, 103, 104, 111–113, 115, 132
Pastuszka Wojciech 15
Pavelčík Jiří 181, 194, 218, 219, 224–226
Pawlaczyk Paweł 115, 160
Pawłowski Bogumił 75
Pelc Stanisław 86
Peter Anton 11
Piastowie, *dynastia* 9, 10, 202
Piekoś-Mirkowa Halina 89, 93
Pierzak Jacek 15
Pierzyna Werner 218, 226
Pieta Karol 190, 194
Pilich Anna 68, 69
Pindur David 13
Plášek V. 20, 93, 100
Płazak Małgorzata 206
Pobóg-Lenartowicz Anna 216
Pokludová Andrea 8, 13
Polak Jerzy 12, 13
Polek Krzysztof 221
Poleski Jacek 218, 226, 227
Poloczkowa Barbara 12
Popiołek Franciszek 11
Potkański Karol 220
Poulík Josef 184, 211
Prasek Vincenc 11
Praus Karol 179, 180
Přecechtěl Antonín 188
Procházka František 20, 100
Proszyk Jacek 13
Ptak Marian Józef 13
Pukowski Jerzy 46
Pulina Marian 46
Pysiewicz-Jędrusik Renata 21
- Q**
Quitt Evžen 53, 54, 56
- R**
Rafiński Jan 103
Rajman Jerzy 201
Raschke Georg 180, 197, 209
Ratkoś Peter 220, 221
Romer Edmund 51
Rosik Stanisław 216
Rostański Krzysztof 111

Rościsław, *książę wielkomorawski* 220
Rusnok Jan 12
Ruttkay A. 227
Rzeźnik Paweł 226

S

Šebela Lubomír 181
Sedlačková M. 20, 93, 100
Šefčík Erich 8, 12
Septymiesz Sewer, *cesarz rzymski* 196
Simm Kazimierz 103, 111
Siwek Tadeusz 20, 23, 25, 28, 29, 34, 35, 37, 39, 51, 54, 59, 64, 66, 68, 70
Skalický Vladimír 78
Skutil Josef 223
Sláma František 11
Sławiński S. 213
Słomka Tadeusz 49, 121
Sosna Władysław 20, 21, 24, 32, 38, 70
Spal J. 216
Spyra Janusz 8-10, 12, 29
Šrámek Rudolf 225
Stabrava Pavel 193
Stalmach Jan 19
Stalmachová Barbara 19
Stelmach Jacek 13
Stibor Jiří 12
Stráník Zdeněk 24
Strzebiński Piotr 49, 121
Stupnicka Ewa 26, 29
Styrnalski Tadeusz 7
Symeon, *władca bułgarski* 230
Szafer Władysław 75
Szaflarski Józef 25, 32, 51, 57, 71, 85
Szczepeński Andrzej 36
Szczer Stanislav 220, 221, 229
Szczyпка Danuta 13
Szeląg Zbigniew 89, 93, 100
Szelong Krzysztof 13
Szkardnik Lidia 8, 13
Szkłarczyk Tadeusz 36
Szozda Witold 86, 103

Szturc Jan 60
Szumowska Anna 68, 69
Szura Czesław 46, 47
Szydłowska Elżbieta 181
Szydłowski Jerzy 13, 173, 178, 182, 196, 203, 205, 216-219, 224-227

Ś

Śniegoń Marek 134
Świętopełk, *władca wielkomorawski* 201, 204, 205, 220-229, 231

T

Tacyt, *historyk rzymski* 194
Trafas Kazimierz 19
Trelisńska Barbara 13
Třeštík Dušan 221, 223
Tyszkiewicz Jan 216, 217, 224, 231
Tyszkiewicz Lech A. 217

U

Unrug Rafał 25, 27

V

Vaněček Václav 231
Vašica Josef 228

W

Wachowski Krzysztof 226-228
Wacław III, *król czeski* 9
Walasz Kazimierz 103, 107
Walentynian, *cesarz rzymski* 196
Wania Elżbieta 36
Waškowska-Oliwa Anna 49
Weissmannová Hana 19, 25, 34, 54, 55, 66, 67, 70, 71, 73, 74
Węgierek Małgorzata 61, 68, 95, 111
Węglarzy Karol 73
Widajewicz Józef 220
Wielowiejski Jerzy 196
Wika Stanisław 19, 95, 111
Wilczek Zbigniew 85, 87, 89, 95, 111, 112, 115, 159, 160

Wiola, księżniczka cieszyńska, królowa
czeska 9

Wiszniewski Waclaw 52

Witkowski Andrzej 37, 103

Witkowski Zbigniew 87, 104, 113

Włoch Wiesław 19, 95, 105, 106

Wojciechowska Maria 222

Wojtas Paweł 46

Woźniak Zenon 193

Wróbel Stanisław 86

Wuszkán Sylwia 216

Z

Zahradnik Stanisław 12

Zajac Maria 87

Zajaczkowski Stanisław 216

Zarzycki Kazimierz 20, 89, 93, 100

Zástěra Jaroslav 220

Ż

Żaki Andrzej 219

Żurek Andrzej 7

Żyła Edyta 13

Indeks miejscowości

A

Albrechtice → Olbrachcice
Aleksandrowice (Bielsko-Aleksandrowice) 57

B

Bartowice / Bartovice (Ostrawa-Bartowice / Ostrava-Bartovice) 23
Bartowice → Bartowice
Baszka / Baška 142
Baška → Baszka
Bażanowice 27, 72, 180, 181, 203
Berlin 225
Bestwina 170
Biała (Biała Krakowska) 218
Bielsko (Stare Bielsko) 10, 72, 129, 198, 200, 201, 206, 218, 230, *patrz także* Bielsko-Biała
Bielsko-Aleksandrowice → Aleksandrowice
Bielsko-Biała 12, 13, 16, 22, 33, 35, 56-62, 70, 72, 76-78, 87, 118, 126, 127, 129, 130, 134-137, 160, 178, 180, 183, 193, 197, 201, 203
Blahutovice 173, 177
Błędownice Dolne / Dolní Bludovice (Hawierzów-Błędownice / Havířov-Bludovice) 29
Błędownice Górne / Horní Bludovice 23, 157
Błędownice Średnie / Prostřední Bludovice 157
Błogocice 122, 129
Bobrek (Cieszyn-Bobrek) 35
Bohumín → Bogumin
Bogumin / Bohumín 11, 23, 24, 64, 140, 141, 158, 179 *patrz także* Zabłocie
Bogumin-Kopytów → Kopytów
Bogumin-Zabłocie → Zabłocie / Záblatí
Boguszowice 29, 131, 133
Bohumín-Kopytov → Kopytów
Bohumín-Záblatí → Zabłocie / Záblatí
Bonn 227
Bordovice 140

Bratysława 8, 225
Brenna 22, 30, 35, 73, 77, 78, 87, 116, 127, 134-136, 160, 170, 197
Brenna-Leśnica 48, 60
Breslau → Wrocław
Brno 8, 181, 184, 187, 188, 193, 203, 204, 216, 217, 218, 220, 221, 225
Bronów 178, 179, 180
Brušperk 23
Bruzowice 183, 197
Buczkwice 127
Budapeszt 8
Bukovec → Bukowiec
Bukowiec / Bukovec 34, 42, 43, 142, 148, 196
Bystrzyca / Bystřice nad Olší 33, 66, 142
Bystřice nad Olší → Bystrzyca
Bytča 8
Bytków 63
Bytom 181, 218, 226

C

Čeladna 140
Český Puncov → Czeski Puńców
Český Těšín → Czeski Cieszyn
Chotěbuz → Kocobędz
Chotěbuz-Podobora → Podobora
Chotěbuz-Zpupná Lhota → Ligotka Ałodialna
Chybie 22, 73, 76, 87, 115, 123, 134
Cierlicko / Těrlicko 23, 28, 29, 141, 142, 183, 184
Cieszyn / Teschen 7, 8, 10-15, 22, 26-29, 32, 35, 50, 52, 55-62, 66, 67, 73, 77, 80, 100, 109, 119, 121, 122, 126, 128, 130-137, 160, 170, 173-176, 178, 179, 182-185, 187-189, 193-195, 197, 201-204, 206-209, 211, 212, 214, 217, 218, 230, 203
Cieszyn-Bobrek → Bobrek
Cieszyn-Krasna → Krasna
Cieszyn-Marklowice → Marklowice

- Cisownica 28, 29, 71, 72, 90, 100, 115, 119, 135, 189
 Czarne (Wisła-Czarne) 59, 64, 69
 Czechowice 14, 39, *patrz także* Czechowice-Dziedzice
 Czechowice-Dziedzice 22, 26, 27, 33, 56, 66, 76, 115, 123, 134, 160, 170
 Czeski Cieszyn / Český Těšín 8, 11, 13, 23, 29, 32, 34, 35, 74, 129, 148, 181, 183, 184, 189, 203, 204, 217, 218
 Czeski Puńców / Český Puncov 148
- D**
 Darków / Darkov (Karwina-Darków / Karviná-Darkov) 35, 36
 Dąbrowa / Doubrava 23
 Den Haag 221
 Dębowiec 22, 28, 35, 36, 63, 69, 71, 73, 76, 77, 115, 135
 Dětmárovice → Dziećmorowice
 Dobra / Dobrá 141, 145, 150, 155, 156, 197
 Dobrá → Dobra
 Dolní Bečva 140
 Dolní Bludovice → Błędowice Dolne
 Dolní Lomná → Łomna Dolna
 Dolní Lutyně → Lutynia Dolna
 Dolní Marklovice → Markłowice Dolne
 Dolní Tošanovice → Toszonowice Dolne
 Doubrava → Dąbrowa
 Drogomyśl 27, 65, 69, 90
 Dziećmorowice / Dětmárovice 23, 66, 141, 170
 Dziegielów 115
- F**
 Frenštát pod Radhoštěm 40, 140
 Frydek / Frýdek 141, 206, *patrz także* Frydek-Místek
 Frydek-Místek / Frýdek-Místek 11, 23, 24, 33-35, 40, 53, 56-61, 68, 74, 141-143, 150, 173, 183, 184, 187-189, 193, 197
 Frydland nad Ostravicí / Frýdlant nad Ostravicí 23, 33, 40
 Fryštát → Frysztat
 Frysztat / Fryštát (Karwina-Frysztat, Karviná-Fryštát) 66, 206
 Frýdek → Frydek
 Frýdek-Místek → Frydek-Místek
 Frýdlant nad Ostravicí → Frydland nad Ostravicí
- G**
 Gaworzycy 226
 Gdańsk 177, 219, 224
 Gilów 226, 227
 Głubczyce 216
 Goczałkowice-Zdrój 115, 160
 Godów 66
 Godziszów 29, 32
 Golezów 22, 25-28, 50, 61, 72, 73, 77, 115, 119, 127, 132, 135, 173-175, 183, 184, 193, 203
 Gołkowice 66, 170
 Gorzyce 181
 Gostyń 226
 Górki Wielkie 28, 116, 135, 136
 Grodziec → Grodziec Śląski
 Grodziec Śląski (Grodziec) 29, 72, 115, 125, 126, 136, 182, 188
 Grodziec Gołęszycki / Hradec nad Moravicí 201, 217, 218, 224-226, 230
 Grodziszczce / Hradiště 184
 Gródek / Hrádek 66, 142
 Gułdowy 128, 135
 Gumna 63, 71, 173-175, 177, 206
 Guty 140
- H**
 Hannoverae 223
 Havířov-Bludovice → Błędowice Dolne
 Hawierzów / Havířov 23, 24, 61, 141, 156, 183
 Hawierzów-Błędowice → Błędowice Dolne
 Hažlach 22, 63, 73, 76, 115, 135
 Hermanice 32, 141
 Hodslavice 140
 Horní Bečva 140
 Horní Bludovice → Błędowice Górne
 Horní Lomná → Łomna Górna
 Horní Suchá → Sucha Górna
 Hošťálkovice (Ostrava-Hošťálkovice) 170, 192
 Hradec nad Moravicí → Grodziec Gołęszycki
 Hrádek → Gródek
 Hradiště → Grodziszczce
 Hranice 224
 Hulín 183, 193, 198
- I**
 Iłownica 69, 90
 Iskrzyczyn 29
 Istebna 22, 30, 31, 34, 55, 57, 59, 60, 61, 66, 73, 100, 127, 128, 134, 135, 160, 170, 178, 180, 181

Istebna-Jasnowice → Jasnowice
 Istebna-Kubalonka → Kubalonka
 Istebna-Zaolzie 57

J

Jablunkov → Jabłonków
 Jabłonków / Jablunkov 23, 66, 142, 153, 196
 Janovice → Janowice
 Janowice / Janovice 35, 40
 Jarząbkowice 230
 Jasienica 22, 72, 76–78, 115, 125–127, 135, 179, 197
 Jasnowice (Istebna-Janowice) 66
 Jastrzębie Zdrój 66
 Jaworze 22, 36, 77, 78, 127, 129, 132, 135, 136, 170, 180, 181, 184, 186, 188, 189,
patrz także Jaworze Górne
 Jaworze Górne 135
 Jaworzynka 21, 63, 135, 180, 181

K

Kaczyce 26, 52, 66
 Kaniów 170
 Karpentná → Karpentna
 Karpentna / Karpentná 140, 142
 Karviná → Karwina
 Karviná-Louky → Łąki
 Karviná-Darkov → Darków
 Karviná-Fryštát → Frysztat
 Karviná-Ráj → Raj
 Karviná-Sovinec → Sowiniec
 Karviná-Staré Město → Stare Miasto
 Karwina / Karviná 23, 34, 56, 59, 61, 66, 67, 85, 140, 141, 178, 179, 189
 Karwina-Darków → Darków
 Karwina-Frysztat → Frysztat
 Karwina-Łąki → Łąki
 Karwina-Raj → Raj
 Karwina-Sowiniec → Sowiniec
 Karwina-Stare Miasto → Stare Miasto
 Katowice 8, 10–12, 21, 173, 175, 182, 183, 186, 190, 202, 206, 216–218, 221, 224, 227, 228
 Kąkolna / Koukolná 141
 Kisielów 32, 64, 173–175, 206
 Koblov (Ostrava-Koblov) 181
 Kocobędz / Chotěbuz 23, 183–185, 187–190, 192, 193, 201, 203, 204, 207 *patrz także* Podobora
 Kocobędz-Podobora → Podobora

Komorní Lhotka → Ligotka Kameralna
 Koniaków 30, 34, 63, 128
 Konská → Końska
 Kończyce 24, 33, 71
 Kończyce Małe, *koło Cieszyna* 15, 72, 196
 Kończyce Wielkie, *koło Cieszyna* 32, 35, 135, 136, 170, 178, 179
 Kończyce Wielkie / Kunčice (Ostrava-Kończyce / Ostrava-Kunčice) 153
 Końska / Konská (Trzyniec-Końska / Třinec-Konská) 148
 Kopřivnice 183, 193, 194, 198
 Kopytov → Kopytów
 Kopytów / Kopytov (Bogumin-Kopytów / Bohumín-Kopytov) 140, 141, 142, 158
 Košařiska → Koszarzyska
 Kostkowice 32, 63
 Koszarzyska / Košařiska 140
 Koukolná → Kąkolna
 Kowale 197
 Kozakowice 29, 32, 71
 Kozłowice 35
 Kraków 8–10, 15, 100, 171, 173, 177, 185, 191, 193, 196, 201, 203, 206, 212, 216, 218–221, 224, 226, 229
 Krasna (Cieszyn-Krasna) 72, 128, 170, 173–177, 186, 206
 Krasna / Krásná, *pod Łysą Górą* 140
 Krásná → Krasna / Krásná
 Kroměříž 8, 183
 Krosno 16, 173, 179, 180, 182, 198, 204, 206
 Krzyżanowice 159
 Krzyżkowice 218, 219
 Kubalonka (Istebna-Kubalonka) 55, 61
 Kunčice → Kończyce Wielkie / Kunčice

L

Landek (Ostrava-Landek / Ostrava-Landek) 178, 179, 192, *patrz także* Ostrava-Petřkovice
 Leszna Górna 28, 71, 72, 132, 183, 185, 186, 189
 Libhošťská Hůrka 177
 Ligota 69, 170
 Ligotka Alodialna / Zpupná Lhota (Kocobędz-Ligotka Alodialna / Chotěbuz-Zpupná Lhota) 181, 187
 Ligotka Kameralna / Komorní Lhotka 140, 196
 Ligota Dolna / Nižní Lhoty 141, 145

- Ligota Górna/Vyšní Lhoty 68, 140, 141, 145, 187
 Limanowa 77
 Lipowa 127
 Lipowiec 28
 Louky → Łąki
 Lubomia 201, 218, 219, 225, 226, 230
 Ludgeřovice → Ludgierzowice
 Ludgierzowice/Ludgeřovice 170
 Lutynia Dolna/Dolní Lutyně 23, 141, 170
 Lyžbice → Łyżbice
- Ł**
- Łazy/Łazy (Orłowa-Łazy/Orlová-Łazy) 178, 179, 197
 Łąki/Louky (Karwina-Łąki/Karviná-Louky) 70
 Łomna Dolna/Dolní Lomná 35, 140
 Łomna Górna/Horní Lomná 140
 Łyżbice/Lyžbice 142
- M**
- Malenovice → Malenowice
 Malenowice/Malenovice 35, 140, 151
 Malinka (Wisła-Malinka) 48, 59, 110
 Marklowice (Cieszyn-Marklowice) 32, 119
 Marklowice Dolne/Dolní Marklovice 141
 Marklowice Górne 31, 72
 Michałkowice/Michálkovice (Ostrava-Michałkowice/Ostrava-Michálkovice) 23
 Michálkovice → Michałkowice
 Międzyrzecze 69
 Międzyrzecze Górne 170
 Międzyzowiec 200, 201, 203–205, 215, 218, 219, 230
 Milików/Milíkov 140
 Milíkov → Milików
 Milówka 31, 127
 Místek/Místek 188, *patrz także* Frydek-Místek
 Mistrzowice/Mistřovice 35
 Mistřovice → Mistrzowice
 Místek → Místek
 Mogilany 100
 Mohacz 10
 Morávka → Morawka
 Morawka/Morávka 140
 Mořkov 140
 Mosty koło Jabłonkowa/Mosty u Jablunkowa 35, 42, 140, 148, 153, 155
- Mosty u Jablunkowa → Mosty koło Jabłonkowa
 Muglinov → Muglinów
 Muglinów/Muglinov 170
- N**
- Naszacowice 218, 226
 Návší → Nawsie
 Nawsie/Návší 66, 140, 142, 153, 156, 196
 Niemcza 226, 227
 Nierodzim 26, 35, 178, 179
 Nitra 173, 194
 Nižní Lhoty → Ligota Dolna
 Nošovice → Noszowice
 Noszowice/Nošovice 141, 145
 Nový Bohumín → Nowy Bogumin
 Nový Jičín 143, 183, 194
 Nowy Bogumin/Nový Bohumín 142, *patrz także* Bogumin
 Nydek/Nýdek 35, 160
 Nýdek → Nydek
- O**
- Obląziec (Wisła-Obląziec) 30, 35
 Ochaby 24, 33, 35, 55, 69
 Ogrodzona 28, 63, 71, 115, 197
 Olbrachcice/Albrechtice 23, 24, 29
 Oldrzychowice/Oldřichovice 140
 Oldřichovice → Oldrzychowice
 Olomouc → Ołomuniec
 Olza 181
 Ołomuniec/Olomouc 8, 225, 230
 Opawa → Opawa
 Opawa/Opava/Troppau 8, 11, 13, 177, 181, 183, 188–190, 192, 217, 218, 224–226, 230
 Opole 8, 216, 230
 Orlová → Orłowa
 Orlová-Łazy → Łazy
 Orłowa/Orlová 23, 140
 Orłowa-Łazy → Łazy
 Ostrava → Ostrava
 Ostrava-Hošťálkovice → Hošťálkovice
 Ostrava-Koblov → Koblov
 Ostrava-Kunčice → Kończyce Wielkie/Kunčice
 Ostrava-Michálkovice → Michałkowice
 Ostrava-Petřkovice → Petřkovice
 Ostrava-Přívov → Przywóz
 Ostrava-Radvanice → Radvanice
 Ostrava-Zábřeh → Zabrzeg

Ostravice → Ostrawica
Ostrawa/Ostrava 11, 13, 14, 23, 24, 34, 57,
59, 60, 67, 68, 85, 141, 153, 173, 183, 192
Ostrawa-Kończyce → Kończyce Wielkie/
Kunčice
Ostrawa-Michałkowice → Michałkowice
Ostrawa-Przywóz → Przywóz
Ostrawa-Radwanice → Radwanice
Ostrawa-Zabrzeg → Zabrzeg
Ostrawica/Ostravice 140

P

Pastwiska 67
Petrovice u Karviné → Piotrowice
Petřkovice (Ostrava-Petřkovice) 170, *patrz*
także Landek
Petřvald → Pietwałd
Pielgrzymowice 230
Pierściec 39, 116
Pietwałd/Petřvald 23
Piosek/Písek 142, 147
Piotrowice/Petrovice u Karviné 23, 66, 140
Písek u Jablunkova → Piosek
Podobora (Kocobędz-Podobora/Chotěbuz-
-Podobora) 183, 201, 203, 204, 213–215,
218–220, 225, 229–203, *patrz także*
Kocobędz
Pogórze 69, 72, 136
Pogwizdów 32, 33, 35, 52, 170
Poznań 216, 226, 228
Praga/Praha 8, 11, 13, 22, 181, 184, 189–192,
211, 221, 223, 228, 203
Praga → Praga
Příbor 183, 189, 194, 198
Příbor-Hájov 173, 177
Přívoz → Przywóz
Prostřední Bludovice → Błędowice Średnie
Prostřední Bečva 140
Pruchna 63, 71, 180, 181
Przemysł 9, 120
Przywóz/Přívoz (Ostrawa-Przywóz/Ostrava-
-Přívoz) 170
Pszczyna 8, 115
Pszów 218
Puńców 25, 29, 72, 176

R

Raj/Ráj (Karwina-Raj/Karviná-Ráj) 66
Ráj → Raj
Racibórz 8, 180
Racimów/Vratimov 23, 142

Radvanice → Radwanice
Radwanice/Radwanice (Ostrawa-Radwa-
-nice/Ostrava-Radwanice) 23
Radziechowy-Wieprz 127
Raškovice 141, 145
Ropica/Ropice 35, 66
Ropice → Ropica
Rožnov pod Radhoštěm 140
Roztropice 69
Rybnik 224
Rychvald → Rychwałd
Rychwałd/Rychvald 23, 35, 70, 140, 141,
147, 170
Rzeka/Řeka 35, 140
Rzepiszczce/Řepiště 173
Řeka → Rzeka
Řepiště → Rzepiszczce

S

Šenov → Szonów
Simoradz 72
Skalica/Skalice 141, 145
Skalice → Skalica
Skoczów 8, 22, 28, 35, 36, 39, 56, 57, 59–61,
64, 66, 72, 73, 76, 77, 80, 87, 115, 116, 124,
127, 134, 136, 175, 197, 200, 201, 203, 204,
206, 217, 218, 225, 230
Skřečoň → Skrzecznoń
Skrzecznoń/Skřečoň 141, 170
Slezská Ostrava → Śląska Ostrawa
Smilovice → Śmiłowice
Sosnowiec 15
Sovinec → Sowiniec
Sowiniec/Sovinec (Karwina-Sowiniec/Kar-
-viná-Sovinec) 67
Spytkowice 173
Stare Bielsko → Bielsko
Stare Hamry/Staré Hamry 67, 140, 150
Stare Miasto/Staré Město, *koto Frydku* 40,
141, 155
Stare Miasto/Staré Město (Karwina-Stare
-Miasto, Karviná-Staré Město) 70, 141
Staré Hamry → Stare Hamry
Staré Město → Stare Miasto
Stařič 188, 192, 193, 197
Stary Bogumin/Starý Bohumín 142,
patrz także Bogumin
Starý Bohumín → Stary Bogumin
Stary Książ 226, 227
Stěbořice 224, 225, 226

- Stonawa → Stonawa
 Stonawa/Stonava 23, 35
 Štramperk → Sztramperk
 Strumień 22, 26, 35, 36, 59, 64, 66, 73, 76,
 87, 115, 178, 230
 Stuttgart 221
 Sucha Górna/Horní Suchá 23, 35
 Sviadnov 67, 170
 Syrynia 218, 226
 Szczyrk 59, 65, 127
 Szonów/Šenov 23
 Sztramperk/Štramperk 40, 173, 177, 181,
 183, 184, 189, 192, 194
- Ś**
 Śląska Ostrawa/Slezská Ostrava 23
 Śmiłowice/Smilovice 140
- T**
 Telč 224
 Teschen → Cieszyn
 Těrlicko → Cierlicko
 Toszonowice Dolne/Dolní Tošanovice 183,
 197
 Třinec → Trzyniec
 Třinec-Koňská → Końska
 Trojanovice 140
 Troppau → Opawa
 Trzyniec/Třinec 23, 28, 32, 33, 40, 53, 60,
 61, 66, 74, 129, 148, 183, 189
 Trzyniec-Końska → Końska
 Tyra 140
- U**
 Ustroń 22, 25–28, 32, 34–37, 50, 59–61, 66,
 73, 77, 109, 123, 127, 135, 160, 178, 188
- V**
 Václavovice → Więclowice
 Vendryně → Wędrynia
 Věřňovice → Wierzniowice
 Veřovice 140
 Vojkovicze → Wojkowice
 Vratimov → Racimów
 Vsetín 143
 Vyšní Lhoty → Ligota Górna
- W**
 Wałbrzych 226
 Wapienica 118
 Warszawa 8, 10, 15, 76, 120, 177, 185, 196,
 207, 216, 219–222, 224–226, 228
- Wędrynia/Vendryně 35, 66, 105, 140, 142,
 183
 Węgierska Górka 31, 127, 135
 Wiedeń/Wien 8, 181
 Wien → Wiedeń
 Wierzniowice/Věřňovice 66, 141, 152,
 178
 Więclowice/Václavovice 23, 142
 Wilkowice 22, 127, 134
 Wisła 22, 30, 34, 35, 56, 57, 60, 73, 117, 120,
 127, 134, 135, 228
 Wisła-Czarne → Czarne
 Wisła-Malinka → Malinka
 Wisła-Obłaziec → Obłaziec
 Wiślica 28, 124
 Wodzisław Śląski 181, 201, 218, 225, 226
 Wojkowice/Vojkovicze 68
 Wrocław/Breslau 8, 10, 15, 177, 178, 185,
 191, 197, 207, 216, 219, 224–228
 Würzburg 11
- Z**
 Zaborze 69
 Zabłocie, *koło Strumienia* 36
 Zabłocie/Záblatí (Bogumin-Zabłocie/Bohu-
 mín-Záblatí) 36, 141, 170, 178, 196
 Zabrzeg/Zábřeh (Ostrawa-Zabrzeg/
 Ostrava-Zábřeh) 170, 224
 Záblatí → Zabłocie/Záblatí
 Zábřeh → Zabrzeg
 Zamarski 29, 67, 176
 Závada → Zawada
 Zawada/Závada 141
 Zawiercie 100
 Zbytków 63
 Zebrzydowice 22, 26, 31, 35, 52, 72, 73, 76,
 78, 134
 Żermanice → Żermanice
 Żilina → Żylina
 Zpupná Lhota → Ligotka Alodialna
 Zubří 140
 Żuków → Żuków
- Ż**
 Żermanice/Żermanice 68, 142, 157, 183,
 184, 197
 Żory 219
 Żuków/Żukov 35
 Żylina/Žilina 8
 Żywiec 33

Teschener Schlesien in der vorgeschichtlichen Epoche

In den Jahren 800 bis 600 tausend v. Chr. kamen die ersten Menschengruppen nach der Beherrschung des südlichen Teils von Europa in dessen mittleren Landstreifen. Da wurden auch das erste Mal in die Ökumene die Gebiete Teschener Schlesiens aufgenommen, was seine Spuren in der Fundstelle Kończyce Wielkie hinterlassen hat. Es ist zu erwähnen, dass Spuren des altpaläolithischen Siedlungswesens, die wir in Teschener Schlesien vermerken, auf einem Gebiet von 371 qkm zerstreut sind und in Richtung Osten die Linie der oberen Weichsel nicht überschreiten. Es ist jedoch unmöglich den Anblick und die Größe der Lagerstellen zu bestimmen, zumal die Anzahl der Stellen zu klein ist bzw. die Fundplätze vernichtet wurden.

Ein Anstieg des Siedlungsprozesses im Bereich von Teschener Schlesien und Umgebung hat stattgefunden, als in der mittleren Periode der jüngeren Steinzeit die Gravettienkultur zum Vorschein kam. Da steigt die Anzahl der Siedlungsplätze an. Die Besiedlung trägt jetzt einen beständigeren Charakter. Die Menschen wandern in ihrem Besiedlungseifer ins Gebirge (Istebna 7). Die Mikrogeographie überzeugt uns, dass Merkmale der Besiedlung im Odertal auftreten, genauer um die Stadt Ostrava. Das belegte Gebiet hat eine Größe von 178 qkm. Der Höhepunkt des Eingriffes wird in der Periode des Interpleniglazials bis zum jüngeren Pleniglazial vermerkt. Saisonartige Wanderungen wurden von Einsatzgruppen unternommen, die Dienstleistungen für Siedlungen im mährischen und österreichischen Raum schafften.

Gemäß allen Vermutungen war Teschener Schlesien seit des Interstadials Alleröd von Gemeinschaften zweier Traditionen durchdrungen: des technischen Komplexes mit Feineschabern und Kratzer vom Typ Tarnowitz. Vertreter der ersten, die ihr Genetikum aus der Federmesserkultur herausleitet, kamen vom Westen. Die andere Tradition, die mit dem Namen Witowsche Kultur (Gemeinschaften vom Typ Tišnov = Gruppe Ostromeř) bezeichnet wird, kennzeichnet eine Verlagerung der menschlichen Gruppen in Richtung Norden vom Karpathenbogen aus, auf einem „Transitweg“ über Mähren.

Die Mehrheit der mesolithischen Inventare gibt wegen Bescheidenheit der Befunde keinen Grund für eine präzise kulturbezogene Klassifizierung. Außer einem (Jaworze 8) wurde keine von den archäologischen Fundstellen genau erforscht. Unser Gebiet lag im Bereich eines geringen Einflusses der Kulturen vom Typ Komornica und/oder Chojnice und Pieńki (Międzyrzecze

Górne 3). Mesolithische Gruppen kamen vorwiegend vom Norden. Es gibt offensichtliche Schwierigkeiten bei der zeitlichen Bestimmung der mesolithischen Einheiten wegen geringer Inhalte der Fundstellen und Mangel an naturbezogenen Datierungsmöglichkeiten. Die Lageranlagen hatten einen saisonbedingten Charakter. Weil das nordwestliche Vorfeld der Karpathen bis zur Atlantischen Periode als eine Art Refugium auftrat, zwang es nicht als ein Wald- und Steppengebiet zum Wechsel der Lebensweise.

Die jüngere Steinzeit eröffnet eine neue Karte in der Geschichte der menschlichen Zivilisation. Dies geschah infolge der Verbreitung einer neuen Weise des Gewinns von Lebensmitteln, die sich hauptsächlich auf Ackerbau und Viehzucht stützte. Der Übergang zur neuen Wirtschaft brachte mit sich eine grundsätzliche Änderung des zivilisatorischen Modells der vorgeschichtlichen Volksgemeinschaften und wird nicht ohne Grund als neolithische Revolution bezeichnet. Die Unabhängigkeit von örtlichen Naturbeständen verursachte den Verzicht auf eine mobile Lebensart, also jahreszeitabhängige Jagdwanderungen. Wegen der neuen Bedürfnisse der Landeswirtschaft entstehen neue Erfindungen: Tongefäße für Aufbewahrung und Zubereitung von Lebensmitteln, glatte Keile zum Roden von Waldflächen für Ackeranbau, Sichel und Mahlgänge aus Stein. Es kommen in Umlauf Weberei und Flechtungsarbeiten, es entstehen neue Bauten in Kamm- und Pfahltechnik. Sie sind teilweise im Grund versenkt, oder auch vollständig oberhalb der Erdoberfläche erstellt; manchmal sind sie relativ weit ausgedehnt.

Die vorherrschende Rolle der Landwirtschaft bedeutete nicht, dass man auf die älteren Methoden des Gewinns von Lebensmitteln wie Jägerei, Sammlerei und Fischfang völlig verzichtete. Diese spielten weiterhin eine wesentliche Rolle in der Wirtschaft der frühen landwirtschaftlichen Volksgemeinschaften. Sie waren eine wesentliche Ergänzung der wenig ergiebigen, öfters sehr einfachen, Ackerbaumethoden und Viehzucht, und waren entscheidend für die Existenz im Fall von wirtschaftlichen Misserfolgen und Klimakatastrophen. Die Annahme und Verankerung des neuen Wirtschafts- und Zivilisationsmodells war ein langwieriger Prozess. Am frühesten kam es dazu im Bereich vom Nahen Osten (8 tausend v. Chr.), dann verbreitete er sich in Südeuropa (8 bis 7 tausend v. Chr.). Erheblich spät erlangten kleine landwirtschaftlichen Gruppen nach einer Verwurzelung in Südeuropa (vermutlich Mitte des 6. Jahrtausends v. Chr.) Gebiete nördlich der Karpaten. Dies war Anfang einer allmählichen Verbreitung des neuen Wirtschaftsmodells auf dem sämtlichen Territorium Nordeuropas. Diese Periode, die als Jungsteinzeit - Neolithikum - bezeichnet wird, dauerte bis an die nächste Zivilisationswende der alten vorgeschichtlichen Volksgruppen: Verbreitung der Bronze, des grundsätzlichen Rohstoffes für die Herstellung von Werkzeugen und Waffen. Im Bereich der heutigen polnischen Gebiete hat dies um die Mitte des 3. Jahrtausends v. Chr. stattgefunden.

Der heutige Stand unserer Kenntnisse weist darauf hin, dass die Besiedlung durch die ersten Bauerngruppen, die vom Süden her die Sudeten und Karpaten nach Norden überschritten, das heutige Gebiet Teschener Schlesiens nicht umfasste, und dies wegen ungünstiger Ackerbodenverhältnisse. In dieser Zeit war die besagte Region mit dichtem Wald bedeckt, mit vorwiegender Buche und Tanne. Dieser Landstreifen diente wahrscheinlich als Kommunikationsstrecke zwischen neolithischen Siedlungsanballungen in Mähren und sich erweiternden Volksgemeinschaften nördlich der Karpaten. Die ersten belegten Spuren einer landwirtschaftlichen Besiedlung im Bereich Teschener Schlesiens stammen erst aus dem 4. Jahrtausend v. Chr. und sind mit Volksgemeinschaften der späten Phase sog. Lengyel-Kultur verbunden. Diese Kultur schloss weite Gebiete Mitteleuropas ein: große Teile des heutigen Ungarns, Mährens, Tschechiens und Südpolens – Oberschlesiens und Kleinpolens mit nördlichen Ausläufern bis zur Region Kujawy. Bis jetzt wurden drei Fundorte festgestellt: Cieszyn-Krasna, Posten 14, Gumna, P. 1, Kisielów, P. 3, die mit dieser Besiedlungsphase verbunden sind. Es bleibt nicht ausgeschlossen, dass mit dieser Phase auch die Sammlung der Kieselwerkzeuge und vereinzelte Keramikstücke vom Fundposten 1 in Golezów und in Řepišč bei Frýdek-Místek am Westrand Teschener Schlesiens verbunden sind.

Unklar ist die Besiedlungslage im Schlesischen Raum während des jüngeren Neolithikums, als polnische und tschechische Gebiete, teilweise Mähren und Ostdeutschland unter dem Einfluss solcher neolithischen Kulturen standen, deren Herkunft man im Raum nördlich der Karpaten suchen sollte – Kulturen der Kugelamphoren, der Schnurkeramik und Trichterpokale.

Aus der Bronzezeit (ausgenommen ihre Schlussperiode) haben wir sehr bescheidene Angaben über die Besiedlung der Teschener Region. Beschränkte Befunde stammen aus der frühen Bronzezeit (2300 – 1500 v. Chr.). Sie befinden sich vorwiegend im polnischen Teil der Region, im Schlesischen Vorgebirge, in der Oświęcimer Flussebene (Pruchna) und in der Pforte von Koniaków. Vereinzelt Fundstellen stammen vermutlich vom Gebiet des Gesenkes von Jablunkau im tschechischen Teil der Region. Es gibt kaum Spuren einer Besiedlung des Teschener Landes aus der älteren Bronzezeit (2. Periode der Bronzezeit: 1500 bis 1300). Der einzige Fund aus dieser Zeit ist ein Beil mit Trichterferse(?) aus der Fundstelle in Chotěbuz-Zpupná Lhota bei Tschechisch Teschen. Ein ähnliches Verhältnis findet in der 3. und 4. Periode der Bronzezeit statt (1300 bis 900 v. Chr.), als in benachbarten Gebieten (nordöstliches Mähren, Leobschützer Hochebene, Troppauer Schlesien, Teile Kleinpolens) frühe Phasen der Lausitzer Kultur sich verbreiteten, die zum Kulturkreis der Halbaschenkrüge gehört (die meist vorkommende Bestattungsart war die Leichenverbrennung und Aschenbeerdigung in einem Tongefäß). Eine Belebung der Besiedlung der Teschener Region kam mit

dem Ende der Bronzezeit (5. Periode der Bronzezeit) und in der frühen Eisenzeit, in der Periode einer langsamen Verbreitung der Eisenmetallurgie in Mitteleuropa (Hallstatt-Periode C und D, 750 bis 400 v. Chr.). Aus den neuesten Forschungen geht hervor, dass sich damals hier eine Ansiedlungsstruktur ausgestaltete, die mit der Lausitzer Kultur verbunden war, und die auf eine dauerhafte Weise den Raum der Vorbeskiden in Teschener Schlesien bewirtschaftete. Dieses Siedlungsnetz beruht meistens auf Anballungen in höher gelegenen Gebieten. Manche Siedlungen hatten ihren Sitz auch im Flachland.

Eine deutliche Wandlung der Siedlungsverhältnisse fand in der 5. Periode der Bronzezeit statt (900 bis 750 v. Chr.). Auf den nicht besiedelten Gebieten der Vorbeskiden werden Siedlungsstrukturen der Lausitzer Kultur sichtbar, von denen einige auf Anhöhen mit bestimmter topographischer Gestaltung entstanden, also mit naturgemäß verteidigungsgünstigen Vorzügen, andere aber auf den Anhöhen und im Flachland ohne diese natürliche Vorzüge.

Eine durchaus neue Siedlungsstruktur tauchte auch um diese Zeit in der Umgebung von Teschen, Třinec und Golezów auf. Diese Struktur belegte das nördliche Vorfeld des Jablunkauer Passes und hielt wohl Aufsicht über jenen Durchgang. Um diese Zeit wurde die Anhöhe Chotěbuz bei Tschechisch Teschen besiedelt, die in eine natürlich wehrfähige Terrasse des Olsaflusses sich eingliedert; dann auch die Höhengründung auf dem Schlosshügel in Cieszyn/Teschen, und so gut zu einiger anderen Fundstellen, die man auf der Bodenoberfläche registrierte.

Der Vorgang einer festen Besiedlung des Vorbeskidenlandes macht sich weiterhin in der frühen Eisenzeit bemerkbar (in der Hallstatt-Periode C und D, 750 bis 400 v. Chr.) Die damaligen Siedlungsstrukturen enthielten mit verschiedener Intensität fast das ganze Gebiet der Region, von Richtung der Mährischen Pforte im Westen.

Das Hallstatter Siedlungswesen beruht ähnlich wie das frühere auf Höhengründungen, die auf Anhöhen mit abgerundeter Form gebaut wurden und auf diese Art einen Wehrvorteil erwiesen. So eine Siedlung wurde von benachbarten Höhengründungen umgeben, jedoch ohne jene Abwehrfähigkeit.

Trotz Auffassungen mancher Forscher, die den landwirtschaftlichen Charakter der vorgeschichtlichen Besiedlung der Region abwendeten, deutet darauf das Kulturinventar der Funde mit zahlreichen Handmühlen, auch eine große Menge von Viehknochen. Trug also diese Volksgemeinschaft einen eindeutig landwirtschaftlich-zuchtartigen Charakter. Die entdeckten Stücke von Tonwirteln zeugen davon, dass unter den Aktivitäten der Einwohner auch Weberei war. Die Lokalisierung der Höhengründungen im Bereich wichtiger Transportwege könnte auf eine Aufsicht über weitreichenden Handelsaustausch deuten. Die Rede ist da vorwiegend von einer Kontrolle der Kom-

munikationsstrecke von der Mährischen Pforte in Richtung Kleinpolen, auch einer Verbindung der oberen Waag über den Jablunkaupass in Richtung Oberschlesien. Die Lage an der Kreuzung dieser zweier Transportwege ist wahrscheinlich die Entstehung der einzigen in der Region mit einem Erdwall geschützten Feste in Chotěbuz zu begründen.

Die chronologisch nächste Periode, die sog. vorrömische oder auch lateneische Kultur genannt (400 bis kurz n. Chr.), steht in West- und Mitteleuropa unter der politischen und kulturellen Dominanz der altentümlichen Kelten (in römischen Quellen Gallen genannt). Im Teschener Land kennen wir aus dieser Periode nur einen Fundort auf dem Schlossthügel in Teschen/Cieszyn und zwei Fundstellen auf ebenem Boden in Goleiszów. Die Besiedlungslage in der Zeit der römischen Einflüsse (n. Chr. bis 375) ist dagegen unklar. Das Vorkommen von römischen Münzen im Bereich der transkarpatischen Übergänge (Jablunkaupass, nordöstliches Vorfeld der Mährischen Pforte) bezeugt ihre Benutzung als weitreichende Handelswege. Dies bedeutet eine wichtige Rolle der Teschener Region bei Kontaktmittlung der römischen Provinzen mit Gebieten nördlich der Karpaten.

Es ist schwierig die besagte Situation im Teschener Land während der Zeit der Völkerwanderung (375 bis 568 n. Chr.) festzustellen. Es ist eine Periode voller politischen Unruhen und gewaltiger demographischer Migrationen, die mit dem Einfall der nomadischen Hunnen in Europa begannen. Diese massiven Völkerverlagerungen resultierten mit einer Einwanderung germanischer Volksstämme aus dem bisherigen europäischen Barbaricum in den westlichen Teil des Römischen Imperiums, was 476 zu seinem Niedergang führte. Im 5. und 6. Jahrhundert besetzen die von den Germanen verlassenen Gebiete slawische Völkerstämme, die vermutlich aus Osteuropa heranzwanderten.

Im 6. Jahrhundert beginnt für Mitteleuropa, aber auch für andere Teile des Kontinents, eine durchaus neue geschichtliche Periode. Es fängt das frühe Mittelalter an, dessen Beginn für Mitteleuropa des 6. Jh. durch Wissenschaftler das Jahr 568 angenommen wird, als der Nomadenstamm der Awaren aus Zentralasien die Pannonische Tiefebene einnahm, nach dem Verlassen dieses Territoriums durch die Longobarden. Während vieler Feldzüge, auch nördlich der Karpaten, beim Übergang durch die u. a. günstig gelegene Mährische Pforte bzw. den Jablunkaupass waren sicherlich Awarengruppen durch das jetzige Gebiet Teschener Schlesiens gezogen. Diese Feldzüge, die aus schriftlichen Quellen bekannt sind, werden bisher leider nicht durch archäologische Funde belegt, die auf eine wesentliche Weise diese Tatsache bestätigen dürften. Es bleibt aber nicht ausgeschlossen, dass etwaige Überreste ihrer materiellen Kultur künftig entdeckt werden.

Teschener Schlesien war ein Teil des Territoriums des slawischen Stammes der Golenschitzen, den wir aus den Aufzeichnungen des sog. Bayerischen

Geographen im 9. Jh. kennen. Das Gebiet der Golenschitzen umfasste 5 „civitates“, also vermutlich Burgen bzw. befestigte Orte, unter denen einen wichtigen Platz die starke Feste Chotěbuz-Podobora einnahm. Sie wurde (ähnlich wie andere Burgen des Stammes) während des Einbruches des großmährischen Herrschers Svatopluk zu Ende des 8. Jahrhunderts vernichtet. Das Großmährische Reich machte nicht den Versuch auf eine dauerhafte Weise Gebiete nördlich von seinem Territorium anhand von Besiedlung an sein Reich zu binden. Infolgedessen müssen wir die These von einer Abhängigkeit der Golenschitzen, also auch des Teschener Schlesiens von Großmähren, abwenden.

Danach hat sich die Burgsiedlung niemals mehr erhoben und der Schwerpunkt des Siedlungswesens der Region verlagerte sich auf den Schlosshügel in Teschen/Cieszyn. Diese Situation bestand bis zur nächsten Epoche, ins Mittelalter.

ÜBERSETZT VON ROBERT SPIESS

Teschen Silesia prehistory

Approximately 800,000–600,000 B.C., having settled in southern Europe, the first human groups crossed the barrier into Central Europe. It was then that Teschen Silesia became inhabited for the first time in its history, traces of which were found at the Kończyce Wielkie archaeological site. Worth mentioning is the fact that traces of colonization from the Lower Palaeolithic found in Teschen Silesia are scattered across an area of 371 km², limited to the east by the upper stretch of the Vistula River. Unfortunately, due to the paucity of complexes and deterioration of archaeological sites, it is impossible to reconstruct the settlements in their original size and appearance.

Intensified colonization of the Teschen Silesia region and its surroundings took place simultaneously with the appearance of the Gravettian culture in mid-Upper Palaeolithic. The number of settlements increased at that time. Inhabitation was of long-term duration. The need to settle down drove the population into the mountains (Istebna 7)⁷⁶. Local topography reveals that colonization was centred in the area of the Odra Valley around Ostrava. The inhabited area amounted to 178 km². The interglacial / upper glacial period was the peak of migration. Task teams working for settlements located on the territory of today's Moravia and Austria were sent on seasonal expeditions.

In all likelihood, beginning from the Allerød interstadial period, Teschen Silesia was infiltrated by two cultures: techno-complexes with arched backed blades and Tarnovian end-scrapers. The former, which in terms of genetics can be traced back to the Federmesser culture, came from the west. The latter, known as Witów group (culture) (= complexes of the Tišnov type = Ostromeř group), journeyed northward off the Carpathian Mountains through Moravia.

Insufficiency of Mesolithic findings hinders any precise cultural classification. None of the sites, save one (Jaworze 8), have been studied as planned. The area in question lay within range of limited influence from the Komornica and/or Chojnice-Pieńki cultures¹⁰³ (Międzyrzecze Górne 3). Mesolithic populations came largely from the north. The chronology of Mesolithic complexes is difficult to determine due to insufficient findings and lack of dating based on natural resources. Settlements were of a seasonal nature. As the north-west foreland of the Carpathian Mountains provided safe refuge with its forest steppes until the Atlantic phase, changes in lifestyle were unnecessary.

The New Stone Age ushered in a new era in the history of civilisation with the propagation of a new food-gathering technique, based primarily on soil cultivation and animal breeding. The transition to husbandry resulted in a thorough transformation of the prehistoric civilisation. This event is rightfully referred to as the Neolithic Revolution. Independence from local natural resources led farming communities to abandon the nomadic lifestyle, based on seasonal hunting expeditions. New inventions appeared in response to the needs of farming: pottery for food storage and preparation, polished axes for clearing forests to make room for arable land, sickles and quern-stones. During that time, weaving and plaiting techniques were developed, as well as new types of buildings: log and post cabins, both in the form of on-ground and partially submerged buildings, occasionally of substantial sizes.

The dominant role of husbandry did not, however, result in completely abandoning other known means of obtaining food (hunting, gathering and fishing). These techniques continued to play a role in the lives of early farming communities by complementing the inefficient, often primitive farming and breeding methods, and were critical in case of crop failures or natural disasters. It took a long time for the new economy and life model to be adopted and propagated. The Middle East adopted these ideas as early as 8,000 B.C. and over the next millennium they were spread across southern Europe. Around 5,500 B.C., the first farming communities, possibly migrating in small groups, reached the territories north of the Carpathian Mountains, gradually spreading the new model across Northern Europe. This period, known as the New Stone Age or Neolithic Age, ended with another breakthrough moment for prehistoric civilisations, i.e. the invention of bronze tools and weaponry (around 2,500 B.C. in what today is Poland).

Today we know that the first farming communities, which travelled from the south to the territories north of the Carpathian Mountains and Sudetes, did not settle down in Teschen Silesia due to lack of suitable soil. At that time, the Teschen Silesia region was densely forested (mostly beech and fir) and was probably situated on a route between conglomerations of Neolithic settlements in Moravia and communities developing north of the Carpathian Mountains. The first documented traces of farming settlements in Teschen Silesia date back to 3,000s B.C. and point to peoples of the late stage of the Lengyel culture. The Lengyel culture spread across a great portion of Central Europe: today's Hungary, Moravia, Czech Republic and southern Poland (Upper Silesia and Lesser Poland towards Kuyavia to the north). Traces of this stage of settlement were found in three sites: Cieszyn-Krasna, site 14, Gumna, site 1, Kisielów, site 3. It is possible that the collection of flint tools and pieces of pottery, found in site 1 in Goleiszów and Rzepiszczce in the Frýdek-Místek region within the western outskirts of Teschen Silesia, come from the settlement stage.

Our knowledge of colonisation in Silesia in the early Neolithic Age, when Polish, Czech, Moravian and East German lands were influenced by Neolithic cultures, is insufficient. These cultures originated north of the Carpathian Mountains from the Funnelbeaker culture, the Globular Amphora culture and the Corded Ware culture.

Information on Teschen Silesia settlements in the Bronze Age (not taking into account its close) is scarce. The rare findings date back to the early Bronze Age (2,300-1,500 B.C.). These come mostly from the Polish part of the region: Pogórze Śląskie, Kotlina Oświęcimska, (Pruchna) and Brama Koniakowska. Individual sites can be found in Jablunkovské mezihoří in the Czech part of the region. There are nearly no traces of settlements in Teschen Silesia from the late Bronze Age (second stage: 1,500-1,300 B.C.). The only relic dating back to that period is a palstave axe from Chotěbuz-Zpupná Lhota near Český Těšín. The situation was similar for the 3rd and 4th stage of the Bronze Age (1,300-900 B.C.), when the Lusatian culture, considered a part of the Urnfield culture (the dominant burial practice was cremation burial in clay funerary urns), reached early stages of its development in neighbouring lands (north-eastern Moravia, Płaskowyz Głubczycki, Opavské Slezsko, Lesser Poland). The colonisation of Teschen Silesia intensified in the closing period of the Bronze Age (5th stage) and in the early Iron Age¹ when iron working was slowly developing in Central Europe (C and D Hallstatt culture-750 to 400 B.C.). Recent studies reveal that a network of settlements of the Lusatian culture was formed during that period and that in consequence, the north-eastern part of Teschen Silesia was settled on a permanent basis. The network consisted predominantly of highland settlements, located on particularly elevated terrains. In some areas settlements were also founded on plains.

The situation changed dramatically in the 5th stage of the Bronze Age (900-750 B.C.). The Lusatian culture entered unpopulated lands of the western part of Western Beskids, establishing highland settlements on elevated terrains that provided good natural defence, but also highland and plain settlements on terrains of no defensive value.

During that time, a new settlement model also appeared near Teschen, Třinec and Goleiszów. In all probability, such settlements, located in the northern foreland of Jablunkovský průsmyk, dominated the area. A highland settlement in Chotěbuz near Český Těšín, well protected with its convenient location on a headland formed by a high terrace of the Olza river, a highland settlement on Góra Zamkowa in Cieszyn, as well as several sites registered through fieldwalking surveys were founded at that time.

¹ CHORAŻY B., CHORAŻY B., Stan badań nad problematyką schyłku epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na obszarze Podbeskidzia między Beczwą a Białą (from:) *Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich*, Krosno 2003, p. 569-590.

The colonisation of the western part of Western Beskids continued through the early Iron Age (C and D Hallstatt cultures: 750–400 B.C.), the initial period of iron working in Central Europe. Settlement models of that time spread unevenly over nearly the entire area of the western part of Western Beskids, starting from Moravská brána to the west.

The Hallstatt culture was based, as it used to be, on highland settlements located on circular elevations of good defensive properties. There were also highland settlements located on more accessible, conspicuous headlands of no defensive properties.

Contrary to the beliefs of some scholars, who argued against prehistoric settlements in the western part of Western Beskids being created by farming communities, numerous quern-stones and bones of domestic animals provide evidence for agricultural nature of the settlements. Clay whorls prove that settlers did also engage in weaving. The location of highland settlements in the vicinity of important communication routes might be indicative of the existence of long-distance trade, notably the route from the Moravská brána towards Lesser Poland and the route in Horné Považie, crossing Jablunkovský průsmyk towards Upper Silesia. Its location near the intersection of these routes might explain why the settlement in Chotěbuz is the only one in Teschen Silesia fortified with a bulwark.

The next period—the so called pre-Roman or La Tène period (400 B.C. until the beginning of the common era)—was marked by political and cultural domination of the ancient Celts (or Galls according to Roman sources) in western and Central Europe. Traces of colonisation in Teschen Silesia from the La Tène period were found only at Góra Zamkowa in Cieszyn and in two sites in Goleiszów. Little information is available on the colonisation of Teschen Silesia in the Roman period (beginning of the common era–A.D. 375). With Roman coins found in the area of Carpathian passages–Jablunkovský průsmyk and the north-eastern foothills of Moravská brána, it seems possible that these passages were used by traders. Apparently, Teschen Silesia played an important role in communication between Roman provinces and the lands north of the Carpathian Mountains.

It is difficult to reconstruct the history of Teschen Silesia during the Migration Period² (A.D. 375–around A.D. 568). This was a period of political turmoil and great migration, caused by the invasion of the Huns. Owing to the migrations, the Germanic tribes, who inhabited the European Barbaricum, crossed the western borders of the Roman Empire, leading to its fall in A.D. 476. Between the 5th and the 6th century, the area was abandoned by

---

² KACZANOWSKI P., *Obszary Barbaricum–Poza granicami cywilizacji śródziemnomorskich* (from:) *Encyklopedia Historyczna Świata*, Vol. 1, Kraków 1999, p. 424–426.

the Germanic tribes and settled by Slavic peoples, originating probably from eastern Europe.

A new era in the history of Central Europe, as well as other parts of the continent began in the 6th century. The Migration Period was followed by a period of permanent settlement. According to many scholars, the Early Middle Ages started in Europe in A.D. 568, when the nomadic tribe of Avars came from Central Asia to invade the Pannonian Plain, abandoned by the Langobards. In the course of numerous military expeditions, including those sent to the north of the Carpathian Mountains, groups of Avars had to cross such passages as Moravská brána or Jablunkovský průsmyk and traverse the region of Teschen Silesia. Unfortunately, archaeologists have yet to confirm that these expeditions, mentioned only in written sources, ever took place. It is, however, possible that some traces will be discovered in the future.

Teschen Silesia was part of the territory controlled by the Gołszyce tribe, as documented by the Bavarian Geographer in the 9th century. The area included 5 „civitates”, possibly fortified settlements or adjacent territories, notably the powerful Chotěbuz-Podobora. Along with other fortified settlements set up by the tribe, Chotěbuz-Podobora was destroyed during the invasion of Svatopluk, the king of Great Moravia, at the end of the 8th century. Great Moravia did not attempt to keep the lands to the north of its territory by moving northwards. In the view of the presented facts, it seems evident that neither the Gołszyce tribe nor Teschen Silesia was dependant on Great Moravia.

Chotěbuz-Podobora has never been rebuilt and settlements moved to Góra Zamkowa in Cieszyn. The next significant change in the history of Teschen Silesia was to take place in the Middle Ages.

TRANSLATED BY JANUSZ KOZUSZNIK

